२८८२

बृहज्जातक विवृतिः

जगच्चन्द्रिका

बृजा
टी
१

ॐ स्वस्तिश्रीगणेशायनमः ब्रह्माजशंकररवीन्दुकुजज्ञजीवशुक्रार्कपुत्रगणनाथ
गुरून्प्रणम्य यःसंग्रहोर्कवरलाभविवृद्धबुद्धेरावंतकस्यतमहंविवृणोमिकृत्स्नं य
च्छास्त्रंसविताचकारविपुलैःस्कंधैस्त्रिभिर्ज्योतिषां तस्योच्छित्तिभयात्पुनःकलियु
गेसंसृत्ययोभूतले भूयःस्वल्पतरंवराहमिहिरव्याजेनसर्वंव्यधादित्थंयंप्रवदं
तिमोक्षकुशलास्तस्मैनमोभास्वते वराहमिहिराद्धोस्वबृहद्भेदेनायाकेलग्रह
र्गणयादसिप्रभवयोगनेत्राज्जले भ्रमंतिपरिवीतायनेलघुधियोर्थलब्धास्त
तःकरोमिविवृतिंस्ववाग्जिनधियाहमत्रामलः इहशास्त्रकानिसंबन्धप्रयोज
नाभिधेयानिभवंतीत्युच्यते वाच्यवाचकलक्षणःसंबंधःवाच्योर्थः वाचकःशा
स्त्रंग्रंथोवापायोपयलक्षणःसंबंधःउपायस्त्विदंशास्त्रं उपेयंज्ञानं अथवाब्रा
ब्रह्मादिविस्तरमिदंवेदांगमितिसंबन्धः लग्नहोराद्रेष्काणनवांशकद्वाद
शभागत्रिंशांशग्रहकेन्द्रबलिकायोगादिज्ञानमभिधेयं तज्ज्ञानाद्यियास्वतां
शुभाशुभफलकथनमितिप्रयोजनं सत्पात्रयात्राहोमादिहलोकपरलोक
सिद्धिरितिप्रयोजनप्रयोजनंकिमभिरुकैरि[illegible] ज्योतिषांसंबन्धाभि १

धेयप्रयोजनकथनाच्छास्त्रविषये प्रवृत्तिर्जायते इति तथा चोक्तमत्रार्थे सिद्धिः श्रोतृप्रवृ
त्तीनां संबंधकथनाद्यतः तस्मात्सर्वेषु शास्त्रेषु संबन्धः पूर्वमुच्यते किमेवात्राभिधे।
यं स्यादिति पृष्टस्तु केनचित् यदि न प्रोच्यते तस्य फलं सम्यक् तन्न भवेत् सर्वस्यैव हि शा
स्त्रस्य कर्मणो वापि कस्यचित् यावत्प्रयोजनं नोक्तं तावत्तत्केन गृह्यते कस्माच्छा।
स्त्राधिकारः उच्यते हि जन्मसेवा तत्त्वेन षडङ्गो वेदोऽध्येतव्य आस्तां न यत्र कान्यङ्गानी
उच्यन्ते शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं ज्योतिषां गतिः छन्दसां लक्षणं चैव षडङ्गो
वेद उच्यते इति समानयनाचार्यः यच्छास्त्रसारं मे ह्यभिमतं देवताप्रसादात्तन्नमस्का
रेण तस्मात्सावात्तद्धर्मविशेषणो वाभिप्रेतार्थसिद्धिं वाञ्छतीति तदयमप्यावन्तका।
चार्यो वराहमिहिरो मागधद्विजोऽर्कवरलब्धप्रसादो ज्योतिःशास्त्रसंग्रहकरणे
तच्छुद्धानाचतुर्थे हानात्स्कारं चिकीर्षुरशेषविघ्नोपशान्तये भगवतः सूर्यादात्मगा
मिनो वा किलादिशार्हलाविचक्षीणि तनारु सर्वानित्यपरिकल्पितः शशिभ्रष्टताविवन्ना।
प्रत्नजन्मनामात्मनामविदांकृतनुष्यज्जनो भर्तारमो निधि लोकानां प्रलया
द्वस्थितिविभवस्थानेकधायः ज्ञो वाचनः सदस्तनेक किरणास्त्रैलोक्यदीपो

सूर्या
टी
२

2

विः सर्वविभगवानादित्यः नः अस्माभ्यं गिरं वाचं प्रयच्छतु दद्यात् । कीदृशो रविः अनेककि
रणः अनेके किरणा यस्य सः सावनेककिरणः सहस्ररश्मिरित्यर्थः त्रैलोक्यदीपः प्रका
शकत्वधर्मात् तथा मूर्तितेन परिकल्पितः शशाच्चन्द्रमण्डलं विभर्ति धारयतीति शशभृ
च्छशांककलस्य मूर्तिविशेषत्वेन परिकल्पितः पर्यवस्थापितः यतो जलमयश्चन्द्रः प्रका
शस्वरूपस्तस्मिंस्तद्गभस्तिकिरणप्रतिफलनाद्दिनिरस्य सोऽन्धा प्रकाशविसर्पत्तस्माद्युक्तं
सलिलमये शशिनि रवेर्दीधितयो मूर्छितास्तमो नैशं तथा तेन दर्पणोदरनिहिता
इव मंदिरस्यान्तरिति तथा च वेदे सुषुम्णः सूर्यरश्मिश्चन्द्रमा इति अथवा शशिभृ
तो पर्वः पाठः शशिभृतो महादेवस्य मूर्तित्वेन परिकल्पितः यतो सो भगवान् अष्टमूर्तिः
व्योमेन्दुवह्निमरुदर्कमहीजलाख्या अष्टौ मूर्तयो यस्य महादेवस्येश्वरीमूर्तिः सूर्यश्रे
ष्ठः तथा वर्त्माऽपुनर्जन्मनां न विद्यते पुनर्जन्म येषां ते अपुनर्जन्मानो मुक्ताः ते
षां वर्त्म मार्गः मोक्षद्वारमित्यर्थः यतो द्विविधो मार्गो देवयानाख्यः पितृयानाख्य
श्च तत्र पितृयानमार्गद्वारभूतश्चन्द्रमाः देवयानगामिनः स्वर्गं गच्छन्ति मोक्षद्वा
रं सूर्यः यतः सूर्यमण्डलं भित्त्वा मोक्षभाजो गच्छन्ति तथा च भगवान्व्यासः स्वर्गद्वा

देवज्ञाह्वारंमोतह्वारेत्रिविश्वमिति आत्मेत्यात्मविश्वं आत्मानं विशंतो मात्मविशेषयोऽपि
नः तेषामात्माविष्णुः तेनोद्रूपोऽहं दयांतवस्थितः तथा श्रुतिः सूर्य आत्मा जगतस्तस्थु
षश्च जगतोऽतंगमस्यतस्थुषः स्थावरस्य कृतघ्यजतो यजतो यजमानानां कृतः स
एवयथोक्तं अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टे
रन्नं ततः प्रजाऽइति भर्ता सर्वभूतानि येषां अमरादेवाः ज्योतींषि ग्रहनक्षत्रादीनि तेषां
भर्ता प्रभुः प्रधानमित्यर्थः यतस्सर्वएव देवास्तस्याऽवस्थानेकत्वेन ग्रहनक्षत्राणां
चतद्रूपेण स्थितस्तदयास्तमयाः यत उक्तं तेजसां पालकः सूर्यो ग्रहरूपाणि भूगोल
कोः प्रभावतोहि दृश्यन्ते सूर्यरश्मिविशेषिता इति लोकानां प्रलयोद्भवस्थितिनिवि
भुः लोकाभूर्लोकादयस्तेषां प्रलयविनाशश्च उद्भवउत्पत्तिः स्थितिनिविभुः लोका
भूर्लोकादयस्तेषां प्रलयोत्पालने प्रभविष्णुना भगवतः अतीतवर्तमानभावि
कालत्रयपरिच्छेदविजृम्भितत्वात् वशाद्वाऽवधारणा अनेकधायः प्रकृतो वेदयोने
कधानेकप्रकारः प्रसूते तथाचोक्तं इंद्रं मित्रं वरुणमग्निमाहुरथो दिव्यास्सुप
र्णोगरुत्मान् एकं सद्विप्रा बहुधा वदंत्यग्निं यमं मातरिश्वानमाहुरित्यादिना १

वृ.जा.
टी.
३

प्रभुनास्वशास्त्रस्यपरप्रणीतत्वादानर्थक्यंपरिजिहीर्षुरस्मच्छास्त्रेप्यस्यस्वशास्त्रस्यगुण
वत्वंप्रदर्शयन्शास्त्रफलंविक्रीडितेनाह। मुख्याभिःपटुबुद्धिभिःपटुधियांहोराफलज्ञप्तये
शब्दन्यायसमन्वितेषुबहुशःशास्त्रेषुदृष्टेष्वपि। होरातंत्रमहार्णवप्रतरणेभग्नोद्य
मानामहंस्वल्पंवृत्तविचित्रमर्थबहुलंशास्त्रप्लवंप्रारभे॥ होरायास्तंत्रंहोरातंत्रं अथ
वाहोरैवतंत्रंतदेवमहार्णवःदुष्पारत्वात्तनन्तेविस्तार्यतेयेनार्थस्तत्तंत्रं तस्यतर
णंप्रतरणंविषयेभग्नोद्यमानामवसन्नोत्साहानांशास्त्रप्लवंप्रारभेकरोमि शास्त्र
मेवप्लवःशास्त्रप्लवःयथाप्लवस्तितीर्षूणांपारगमनमाशुसंपादयति तथेद
मपि होरातंत्रप्रतरणोद्यतानामित्यस्माप्लवेनसाधर्म्यंकेनकृतेहोरातंत्रमहार्ण
वप्रतरणेभग्नोद्यमानामित्यत्राह मुख्याभिरिति मुख्याभिर्बहुतरैःकिंभूतैःपटुबु
द्धिभिश्चतुरप्रज्ञैःपटुधीयामगल्भबुद्धीनांपटुबुद्धयः नैःशास्त्रेषुदृष्टेष्वपिविरचि
तेष्वपितस्मात्किंभूतेषुशब्दन्यायसमन्वितेषुशब्दानांन्यायःशब्दन्यायः मीमांसा
तदुक्तं शब्दानामेवसाधुत्वनिरूपणायःवृत्तिसम्यगिति अथवाशब्दश्चन्यायश्च
शब्दन्यायाःशब्दार्थवानन्यायोमीमांसातैःसमन्वितेषुयुक्तेषु किंभूतं

३

ध्येभुनेत्याह बहुशः बहुवारान्बहुशः आसमसमासैर्बहुप्रकारैर्विचितेष्वित्यर्थः कि
मर्थं हव्येषु पटुधियां होराफलतमये वत्सबुद्धीनां होराफलार्थावबोधाय
होरायाः फलं होराफलं शाकुनं कर्मविपाको हेमानं फलं स्नुभाशुभं तस्य प्रागमया।
तज्ज्ञानाय किंभूतं शास्त्रं स्वल्पं स्वल्पलघुग्रन्थं वृत्तैर्विचित्रमर्थं वृत्तैः शार्दूलविक्रीडि
तप्रमुखैर्विविचित्रैः स्य तस्मात्स्वल्पेनैवास्य गुणावत यतस्तेषामध्यापुष्पसमभिधानम
वति स्वल्पमित्यनेन ग्रहणधारणासुखत्वं प्रदर्शयति तथा च वीरसेनः समासोक
त्पशास्त्रस्य सुखं ग्रहणधारणेति वृत्तैर्विचित्रमित्यनेन श्रव्यतां प्रदर्शयति गुरु
स्वल्पशास्त्रस्य स्वल्पार्थेनैवं भविष्यतीत्याह अर्थबहुलं बह्वभिधेयं सूनएवस्वा।
विविचितशास्त्रेभ्यः संगोत्तं ग्रन्थादितच्छास्त्रसंभवात्तेन कृतेनादोषः स्यात्
एतदुक्तं भवति ग्रन्थाभिहितशास्त्राण्यतिविस्तरत्वान्नाभिमतघमानानां सहस्रशा।
स्त्रसंवत्सरे नतु कदाचित्स्वल्पप्रज्ञानां तथा तेनाभ्यस्यमानानि कृतोल्पं ग्रन्थं यथास्वे
शास्त्राणां बहुत्वाद्भ्रस्यमाः श्रुतेस्तेभ्यो ग्रह्यमाणमल्पमित्यत इदमाह
पटुधियामित्यनेनैतत्प्रतिपादितं भवति नहितेबुद्धिहीनत्वात्तेषु शास्त्रेषु भेदा

बृजा
टी
८

घमाः किं न दृश्यन्ते योषास्त्र्यथा चापि तेषां न्यग्यमभंगः स्यान्न लवमपि सत्वं हृतं विचित्र
मर्थबहुलं सत्वावहं भवति सत्वं बहुत्वं च विचित्रं वार्थबहुलं च स्वल्पं लघु हृतं पवित्र
त्वं ले विचित्रं मनोहरं अर्थबहुलमभिधानादिनं एवंविधं तितीर्षणामपि सत्वावहं
भवतीति अधुना होराशास्त्रस्य शास्त्रकृतकर्मविपाकव्यंजकत्वं वर्णयन् होरा
शब्दनिष्पत्तिं प्रदर्शयन्निन्दुवज्रयाह होरेत्यहोरात्रविकल्पमेके वाञ्छन्ति पूर्वा
परवर्णलोपात् कर्मार्जितं पूर्वभवे सदादि यत्तस्य पंक्तिं समभिव्यनक्ति होराशब्दशा
स्त्रे होरानाम अहोरात्रविकल्पमेके वाञ्छन्ति अहश्च रात्रिश्चाहोरात्रशब्देनोच्यते न
स विकल्पो विकल्पना एके अन्ये होरां वाञ्छन्ति इच्छन्तीत्यर्थः कथमुच्यते पूर्वा
परवर्णलोपात् अहोरात्रशब्दस्य पूर्ववर्णः अकारः अपरश्च त्रकारः तयोर्लो
पमदर्शनेन कृता होराशब्दो विशिष्यते किमर्थं पुनरयं होरात्रशब्दाद्धोराशा
स्त्रमुत्पाद्यतेऽभ्यस्यते मषाट्यो होराशब्दालना अहोरात्रात् अतः लग्नस्यका
लवशात्तात्तेन लग्नवशाच्छुभाशुभज्ञानं अतो होरात्राश्रयत्वात् एव होराशा
स्त्रमुत्पाद्यते एतदेवाचार्यस्याभिप्रेतं यतः परमतमप्रतिषिद्धमनुमतमिति ८

तथा च साराबल्यां । आद्यंतवर्णलोपाद्धोरास्माकं भवत्यहोरात्रं । तत्प्रतिबद्धाः सर्वे ग्रहभ
गणास्थितास्ते यस्मात् इति किमस्य प्रयोजनमित्यत आह । कर्मार्जितं पूर्वभवे सदादि ।
यत्तस्य पक्तिं समभिव्यनक्ति एवं भवे प्राग्जन्मनि यत्सदादि शुभाशुभं विमिश्रं च कर्मा
र्जितं तस्य पक्तिं पाकं समभिव्यनक्ति सम्यग्व्यनक्ति प्रकटीकरोति । तथा च लघुजा
तके यदुपचितमन्यजन्मनि शुभाशुभं तस्य कर्मणः फलप्राप्तिं व्यञ्जयति शास्त्रमे
तत्तमसि द्रव्याणि दीप इवेति तत्र शुभस्याशुभस्य वा विशेषं भाविनः किं व्यञ्जकाः उच्य
ते द्विविधं शुभाशुभं दृष्टकर्मोपार्जितमदृष्टकर्मोपार्जितं च तत्र दृष्टकर्मोपार्जि
तस्य दशाफलपाकक्रमेण व्यक्तिः शुभं दशाफलेन ज्ञात्वा । यात्रादि परिहारः कर्त
व्यः शुभं ज्ञात्वा यात्रादेरतिशयेनादानं अदृष्टकर्मार्जितस्याष्टकवर्गेण फलव्यक्तिः
तथा अशुभं ज्ञात्वा शान्त्यादिभिरुपशमनं येन तथा च यवनेश्वरः यद्यद्विधानं नियतं
प्रजानां ग्रहस्थितेर्योगप्रभवं प्रसूतौ । भाग्यान्यतीतान्यभिशाहृदयंति वा तानि योगा
न्निदेशान्नराणां तदप्यभिन्नं विविधं निरुक्तं स्थिरात्मको नास्ति कसंस्थितं च का
लक्रमाज्ञानकनिश्चितेन यत्कर्मोपभोग्यं स्थिरमन्यथा तेन तत् समग्रहाणां प्रथितं ॥

बृ.जा.
टी.
५

नियानिस्यानानिजन्मप्रभवानिमद्भिः तेभ्यः फलंचावश्यकमस्मादयुक्तदामैत्रिकमे
त्रितंस्मात् अनेनास्थिरस्पर्शात्मादिभिरुपशमः प्रदर्शितोभवति तथाचभगवान्व्यासः
हस्तेनेडुवलंलेदेवंउरूपेणाविमश्रितेति २ अधुनाव्यवहारार्थकालात्यस्वरूपमसमे
षादिराशिसदवैकशिवः प्रभृत्यंगविभागशाहेलविक्रीडितेनाह कालांगानिवराग
माननमशेहत्क्रोडवासोभ्टनोवस्तिव्यंजनमरूजानुयुगलंजंघे ततोंघ्रिद्वयं मेषा
श्विप्रथमानवत्तचरणाम्यक्रस्थितानाराशयोराशितेत्रयुहतंभानिभवनेवैकार्थ
मप्रत्यये कालस्यांगानिकालांगानि तानिचमेषप्रथमराशयोनवर्तचरणाः
नवभिर्नवभिर्ऋक्षचरणैः नक्षत्रपादैः प्रमाणानोमेषाद्विप्रथमाः अश्विनीप्रभृ।
तिनवनवनक्षत्रपादाएकैकस्यप्रमाणं तथाभ्टनाराशयः भातुःकालस्याव
यवाः तथाचयवनेश्वरः ढढमपादेभवनंसमंतभेश्वति तथाचभगवान्गार्गिः अ
श्विनीभरणीमेषः कृत्तिकापादमेवच तस्मादेत्रिनयंकेशवृषः सोम्यदलंतथा सौ
म्यार्धमार्द्राभिथुनस्त्रिदिनेश्वराणात्रयं तस्माद्उष्यमश्लेषाराशिःकर्कटकः स्मृतः
पितृतस्त्रिदिनेश्वरमचंवं मंत्र्यंभागंतथार्यमाः पादःसिंहः प्रकीर्तितः तस्मादत्रित ५

यंकुंभाद्धस्तद्विराधमेवच तुलाविधानादलं सोनिर्विशाणावाचवाणात्रयं तस्मादंमिवेदे
वृंसमेषाद्वृश्चिकउच्यते मूलमाग्र्यतुधाथन्वीपादोविष्णुश्रवसच तस्मात्त्रयमश्व
न्यमकरोवाममवारले मूलवकणाःकुंभस्तुधानाश्रवणात्त्रयं तस्मादेकोमीनः।
स्यादेतिरिक्तभम्पूर्वनोइति चक्रस्थिताः चक्रस्थिताःप्रथवावक्रवास्थिताश्च स्थिताः
श्चेनेनसम्यानमेपादःप्रदर्शितंभवति तत्रकालात्मसंज्ञाशिरोमेषः आननंवृ
षवनहृषःउरोवतोमिथुनःहृतहृदयंककर्कटः क्रोडमुदरंसिंहः वासोभ्रततकटिः
कन्यावस्तिनाभिश्चधजांगुरंतरंतन तुलाध्वजनंयेनगुह्यंस्थज्यतेलिंग्यतेइति
तद्वृश्चिकःऊरूयुगलंधन्वी जानुयुगलंमकरः जंघेकुंभः श्चिद्वयंपादयुग
लंमीनइति तथाचवाचरायणाः मेषःशिरोथवदनंवृषभोविधात्रुवंतोमवक्ष
मिथुनंहृदयंकुलीरः सिंहस्तथोदरमथोयुवतिकटिश्चवस्ति तुलाभ्रदथोमर
नमष्टमःस्यात् धन्वीचास्योरुयुगंमकरोजानुद्वयंभवतिथाजुःलंचाहितयंकुंभः
पादौमत्स्यद्वयंचेति प्रयोजनंजन्मकालेयोराशिःपापग्रहान्तःसकालपुरुषा
स्ययस्मिन्नंगेस्थितस्तत्रांगेजातस्योपघातोवक्तव्योवाच्यः यत्रसौम्यस्तत्रपुष्टि

बृ.जा.
टी.
६

6

इति यथा च सांवत्सरं कालेन वर्षावयवानां रूपाणां कल्प्यते एवमेव काले सदसद्
दृष्टेषु योगात्स्पष्टान्येतानि पर्यायाणीति राशिक्षेत्रगृहर्क्षाणि एषां च प्रत्येकस्य राशिरिति सं
ज्ञा तस्य च पर्यायनामानि नामानि क्षेत्रं गृहं ऋक्षं भं राशिश्च क्षेत्रं च गृहं च ऋक्षं च भं च
तानि राशिक्षेत्रगृहर्क्षभानि भवनं च गृहनाम्ना भवनं ग्रहणेऽपि सिद्धे पुनर्भवनग्रह
णं कृतं ग्रहपर्यायाणां ग्रहणार्थं अन्यत्रापि ग्रहणं सिद्धं यत्पुनर्भग्रहणं तेनैत
द्दर्शयति यत्र यत्र होरा शास्त्रे अन्यत्र ग्रहणं भग्रहणं वा तत्र तत्र राशेरेव ग्रहणं स्यात्
न तु नक्षत्रस्य एते राशिपर्यायाः शब्दाः एकार्थसंप्रत्यये एकार्थत्वाद् एकार्थाभिधायका
इत्यर्थः ॥४॥ अधुना राशीनां स्वरूपं तावदेव सन्दर्शयन्नाह मत्स्यौ घटी नृमिथुनं स
गदं सवीणं चापी नरोऽश्वजघनो मकरो मृगास्यः तौली ससस्यदहना प्लवगा च क
न्या शेषाः स्वनामसदृशाः स्वचराश्च सर्वे मीनो राशिर्मत्स्यौ मत्स्यद्वयं मत्स्यपुच्छा
भिमुखं एतत्कृतो लभ्यते उच्यते तस्य वा भयोदयनात् वदति च लग्ने समेतस्य
यतः एकमेव मत्स्ययुग्ममिति घटी कुम्भः कन्यामस्तके स्थितघटः पुरुषः कुम्भः मिथुनो
नृमिथुनं स्त्रीपुंसौ तन्मिथुनं सगदं सवीणं पुमान् सगदः स्त्री सवीणा चापी नरोऽश्वजघ

६

युनः धन्वीराशिः चापीविद्यमानधन्वा नरोर्धजघनः धन्वीराशिः चापीविद्यमानधन्वा
नरोर्धजघनः अश्वजघनोजघनंयस्यासावश्वजघनः अश्वरूपधारित्यर्थः मकरोराशिर्म
करएवसचमृगास्योमृगाननः नौलीमाह नौलीविद्यमानवलः पुरुषः कन्याकु
मारी सवर्णानौगतासस्यदहना सस्यवद्दहनञ्चसस्यदहनौ नौ विधेनयस्याः सा सस
स्यदहना शेषाः स्वनामसदृशाः शेषाराशयः मेषवृषकर्कटवृश्चिकसिंहाः स्वना
मसदृशाः स्वसंज्ञावदिन्याकृतयः तद्यथा मेषोमेषएव वृषोवृषएव कर्कटः कु
लीरोजलचरःप्राणी सिंहःकेसरी वृश्चिकोवृश्चिकएवकीटजातिः तथाचमतःक
रोवृषभोवीणगदाधरंमिथुनंसमसिकुलीरः सिंहःशैलेकन्यानौमध्यादीपस
स्यकरा पुरुषस्तुलाधरोवृश्चिकोयधन्वोनरोर्धयान्मार्धः मकरार्धमृगादूर्ध्वंकुंभी
पुरुषोकघोत्मजलेशन्ति खचराश्चसर्वे सर्वेद्वादशराशयः खचराश्च खेषुखेषुस्था
नेषुचरंति यथाहद्दूस्थाननिवासिनइत्यर्थः तद्यथामेषवृषावावारोपादिवात
रौमिथुनंग्राम्यंकर्कटोवुचरः सिंहस्त्वारण्यः कन्याद्वीपिनेदशाविभागात्तुलग्रा
पणवीथ्यस्थः वृश्चिकःश्वभ्रचारीधन्वीग्राम्यः मकरःपूर्वभागस्त्वारण्यः अन्येजल

बृ.जा.
टी.
६

चरः कूर्मो ग्राम्यः मीनो जलचर इति तथा च यवनेश्वरः आद्यः स्मृतो मेषसमानराशिः कालस्य
मूर्धा गदितः पुराणैः अजाविकामं चरकंदरादिस्तेनाग्निधात्वाकरवनभूमिः वृषाकृतिस्तु
प्रथितो द्वितीयस्तवक्त्रकंठायतनं विधातुः वनादिसानुद्विपगोकुलानां कृषीवलानाम
धिवासभूमिः वीणागदाभृन्मिथुनं तृतीयः प्रजापतेः स्कन्धभुजांसदेशः प्रनर्त्तकोद्गा
यकशिल्पकस्त्रीक्रीडारतद्यूतविहारभूमिः कुलीरकाकृतिरम्बुसंस्थो वक्षःप्रदेश
विहितस्तु तुर्यः केदारवापीपुलिनानितम्बस्य वेदानगनानां रहस्यविविक्तभूमिः सिंहस्तु शैलेन्द्र
दयप्रदेशं प्रजापतेः पंचममाहुराद्याः तस्याटवीदुर्गगुहावनाद्रिव्याधावनीभूर्भवन
प्रदेशः प्रदीपिकाहस्तकं नौगता कन्या नौस्था जलेषष्ठमिति ब्रुवंति कालाथ धीराजघ
नंक्षितः सनहलास्त्रीरतिशालिभूमिः वीथ्यां तुलापाणिपरो मनुष्यः स्थितः सनाभीक
टिवस्तिदेशाः शुक्राधिवीथ्यापणपट्टनाधिमाथ्योधिवासस्तत्र तु सस्यभूमिः शुभ्रेष्ट
माद्दिश्चिकं विग्रहकृत्प्रोक्तः प्रभो मेढ्रगुदप्रदेशाः गुहाविलाश्मविषाश्मगुप्तिवा
ल्मीककीटाजगरादिभूमिः धन्वी मनुष्योऽश्वजघनं पश्चिमार्धस्तु माहुरूरू नवमं धनं प्रोक्तो
नः समस्थितयत्र समस्तवाजिस्त्राजन्मजरथाधभूमिः मृगार्धपूर्वो मक

दें वृषो गोवाजाद्वयोर्देशास्वशांतिथानः नदीधवाप्यमरोद्यानस्थमवभ्रस्नवासोदशा
मः पृथिव्यां स्कंधेनिलिकः वृरूपमसकंभोजेयनमेकादशमादृराद्यः नस्त्रोदका
धानकलसस्थपत्रितस्त्रीशूद्रांडिकस्यतनिवेशदेशाः जलेतुमीनद्वयमस्यराशिः का
लस्यपादोदिविदिनोविशिष्टः सवाप्यतीर्थाद्विजदेवभूमिनदीसमुद्रोवुधराधिवासः
प्रयोजनंनेह तनच्छादिस्थूद्वयस्यानस्थानं उक्तंच राशिभ्यःकालनिर्देशादिति ५ अथ
नाद्राशिनवांशकद्वादशभागाधिपानाह क्षितिजसितज्ञचंद्ररविसौ
म्यसितावनिजाः सुरगुरुमंदसौरगुरवश्च गृहांशकपाः अजमृगतौलिचंद्रभ
वनादिनवांशविधिर्भवनसमांशकाधिपतयः स्वगृहात्क्रमशः क्षितिजाद्यो
गृहपाः अंशकपश्च क्षितिजो भौमः मेषस्याधिपतिः सितः शुक्रो वृषस्य ज्ञो बु
धो मिथुनस्य चंद्रः कर्कटस्य रविः सिंहस्य सौम्यो बुधः कन्यायाः सितः शुक्र
स्तुलस्य अवनिजो भौमो वृश्चिकस्य सुरगुरुर्बृहस्पतिः धन्विनः मंदः शनैश्च
रो मकरस्य सौरः शनैश्चरः कुंभस्य गुरुर्बृहस्पतिर्मीनस्येति एवं नवांश
काधिपतयः नकेवलं मेषस्य भौमोधिपतिः यावदस्मिन्नपि मेषनवां

बृजा
टी
८

8

शकोदयो भवति तस्याधिपो भौमाधिपतिः शेषाणामप्येवमेव तेच नवांशकाः कथं भवं
तीत्याह अजमृगतौलिचंद्रभवनादि नवांशकविधिरिति आदिः प्रत्येकमभिसंबा
ध्यते तत्रैवं सति संबंधो जायते अजादि मृगादि तुलादि चंद्रभवनादि नवांशकवि
धिः सर्वराशीनां संभवति तत्राजादि नवांशकविधिर्मेषस्य तेन मेषवृषमि
थुनकर्कटसिंहकन्यातुलावृश्चिकधनुर्धराणां संबंधिनो नवांशा मेषस्य भवंति मृ
गादिर्वृषस्य तेन मकरकुंभमीनमेषवृषमिथुनकर्कटसिंहकन्यानां नवांशा।
वृषस्य तुलादिर्मिथुनस्य तेन तुलावृश्चिकधन्विमकरकुंभमीनमेषवृषमिथुना
नां नवांशास्तुलस्य कर्कटादिः कर्कटस्य तेन कर्कटसिंहकन्यातुलावृश्चिकध।
न्विमकरकुंभमीनानां संबंधिनो नवांशाः कर्कटस्य एवं सिंहस्य मेषवत् कन्या
याः वृषवत् तुलस्य मिथुनवत् वृश्चिकस्य कर्कटवत् पुनरपि धन्विनो मेषव।
त् मकरस्य वृषवत् कुंभस्य मिथुनवत् मीनस्य कर्कटवत् भवनसमांशकाधि
पतयः स्वगृहात् क्रमशः भवनसमांशेप्यंशकाः भवनसमांशकाः भवनानि द्वा
दश तत्समा अंशका द्वादशांशा इत्यर्थः तेच प्रत्येकस्य स्वगृहादारभ्य तद्यथा। ८

मेषस्य मेषवृषमिथुनकर्कटसिंहकन्यातुलवृश्चिकधनुर्मकरकुंभमीनानां संबंधि
नो द्वादशभागा भवंति मेषाद्याधिपतय एवाधिपतयः एवं वृषाद्या मेषान्ता वृषस्य।
मिथुनस्य मिथुनाद्या वृषान्ताः धनुषो धन्वाद्या वृश्चिकान्ताः मकरस्य मकराद्या धन्व
न्ताः कुंभस्य कुंभाद्या मकरान्ताः मीनस्य मीनाद्याः कुंभान्ता इति ६ अधुना त्रिंशांश
काधिपतीन्सुष्ठिनाय याह कुजरविजगुरुज्ञशुक्रभागाः पवनसमीरणकौर्पि
कलेयाः अयुजिषु जिवने विपर्ययस्थाः शशिभवनालिझषान्तमृक्षसंधिः कुजो
भौमः रविजः सौरः गुरुर्जीवः ज्ञो बुधः शुक्रो भार्गवः एषां क्रमेण पवनादयो भागाः
तद्यथा पवनाख्यावयवः पंच पंच भागाः कुजस्य अत ऊर्ध्वं समीरणाः पंच रविजस्य
एवं दश अत ऊर्ध्वं कौर्पिसंज्ञा अष्टौ गुरोः कौर्प्यो वृश्चिकः स च गणनयाष्टमः ए
वमष्टादश अतः परं जूकसंज्ञाः सप्त भागा बुधस्य जूकसंज्ञा तुलस्य स च गणना।
या सप्तमः एवं पंचविंशतिः अत ऊर्ध्वं लेयसंज्ञाः पंच शुक्रस्य लेयसंज्ञा सिंहः स
च गणनया पंचमः एवं त्रिंशत् किं सामान्येनेत्याह अयुजीति अयुजि विष
मराशौ कुजादयो यथा पवनादीनां भागानां क्रमेणाधिपतयः तत्र मे।

बृ.जा.
टी.
२

9

तत्रमेषमिथुनसिंहतुलधनुःकुंभाविषमराशयः कुजेनतमेविपर्ययस्थाःकुजेसमराशौतत्प
वभागाः ग्रहाश्चविपर्ययस्थास्वमध्येनतिष्ठंति तद्यथाप्रथमपंचभागाःकुजस्य अतःपंचसमबु
धस्य एवंद्वादश अतःपरमष्टौगुरोःएवंविंशतिः अतःपरंपंचशनेः एवंपंचविंशतिः ततः।
परंपंचशुक्रस्य एवंत्रिंशत् तत्रवृषकर्कटकन्यावृश्चिकमकरमीनास्समराशयः एवंत्रिंश।
द्भागाधिपतयः पंचताराग्रहाः तत्रकेचिदाहुः यथाविपर्ययस्थास्समेनेनानंतराणामेवप
वनादिसंख्यानांभागानांविपर्ययेनभवितव्यमव्यवहितानांकुजादीनांनेत्वाचुकं यस्मात्
श्लोकेत्रपठ्यते सवकुजादिस्वमस्थयार्थः तथाचश्रुतकीर्तिः पंचाद्यपंचचत्वाष्टौसमचपं
चैवचोजभवनेषुपरांशास्तुतसौरसुरगुरुबुधशुक्राणांक्रमेणांशाः पंचैवसमचाष्टौपंच
चपंचाद्ययुग्मभवनेषु भार्गवशशिसुतसुरगुरुरविसुतयमाभिधानांशाःशशिभवना
लिकयोस्तस्यसन्धिः अंतश्चाह्नःप्रत्येकमभिसंवध्यते शशिभवनांतमल्संतेरूपांतस्त
सन्धिः शशिभवनंकर्कटः अलिःवृश्चिकःएषामीनःएतेषामंतेनवमनवमांशे यत्रत
तत्रराश्यपांगपदेवसानेसम्मतस्संधिः तस्मात्केषांतेकर्कटांतेज्येष्ठांतेवृश्चिकांतेवव
संतेमीनांतमिति एतदेवलोकेगंडांतमितिप्रसिद्धं अश्विनीपित्र्यस्तलायामेषसिंहाय

गास्यः विषमर्क्षाणि वर्तन्ते पादहृद्दायपयोन्तरमिति ७ अधुना व्यवहारार्थं मेषादीनां संज्ञाः प
र्यायैराह क्रियताबुरिजितुमकुलीरलेयपाथोनजूककौर्प्याख्याः तौक्षिकआकोकेरोहृ
द्रोगश्चान्त्यभं चेत्थम् इत्यमेवं प्रकारनामानो मेषाद्या राशयो ज्ञेयाः तद्यथा क्रियो मेषः
ताबुरिः वृषः जितुमो मिथुनः कुलीरः कर्कटः लेयः सिंहः पाथोनः कन्या जूकस्तुलः कौ
र्प्याख्यो वृश्चिकः तौक्षिको धन्वी आकोकेरो मकरः हृद्रोगः कुंभः अन्त्यभं मीन इति ८ अधु
ना ग्रहस्य द्रेक्काणहोरानवांशकद्वादशभागत्रिंशांशकादीनां वर्गसंज्ञा व्यवहारार्थमि
दमार्ययाह द्रेक्काणहोरानवभागसंज्ञास्त्रिंशांशकद्वादशसंज्ञिताश्च तेषु च यद्यस्य स
तस्य वर्गो होरेति लग्नं भवनस्य चार्धं द्रेक्काणादयः षट्पदार्था ग्रहस्य वर्गसंज्ञाः द्रेक्का
णो राशित्रिभागः होरा राश्यर्धं नवभागो नवांशकः द्वादशांशो द्वादशभागः त्रिंशांश
कस्त्रिंशद्भागः तेषु राशिः एते सर्व एव ग्रहस्यात्मीयवर्गसंज्ञाः एवं षड्विकल्पा राशिः
षट्स्वात्मीयेष्वंशेषु स्थितो वर्गस्थो ग्रहो भवति न तु ग्रहस्य षड्विकल्पा न संभवन्ति यत
श्चन्द्रार्कयोस्त्रिंशांशकाभावः भौमादीनां होराभावः अतो यथासंभवं आदिविकल
स्थो ग्रहो वर्गस्थ उच्यते यस्माद्भगवान्गार्गिः तेषु होरा च द्रेक्काणाः सप्तभागो नवांशा

कः त्रिंशांशकस्त्ववर्गोयं सर्वस्य स्वउदाहृतः आदिष्वपि पदार्थेषु स्थितः स्वेषु स्ववर्गतः प
रवर्गगतोप्येवं ग्रहो भवतीत्यन्यथेति होरालग्नयोः संज्ञार्थमाह होरेति लग्नं भवनस्या
र्धमिति होरेति लग्नमुच्यते भवनस्य राश्यर्धं होरेति ६ अधुना राशीनां रात्रिदि
नसंज्ञां पृष्ठोदयशीर्षोदयत्वं च वसन्ततिलकेनाह गोजाश्विककर्किमिथुनाः समृ
गा निशाख्याः पृष्ठोदया विमिथुनाः कथितास्त एव शीर्षोदया दिनबलाश्च भवं
ति शेषा लग्नं समेष्वुभयतः पृथुरोमयुग्मं गोजाश्विककर्किमिथुना इति गोशब्देन
वृष उच्यते अजो मेषः अश्वोस्यालीति अश्वो धन्वी कर्की कुलीरः मिथुनः प्रसि
द्धः एते गोजाश्विककर्किमिथुनाः समृगाः मृगेण मकरेण सहिताः षड्राशयो निशा
ख्याः रात्रिबलसंज्ञाः पृष्ठोदया विमिथुनाः कथितास्त एवेति त एव रात्रिसंज्ञाः वि
मिथुनाः मिथुनवर्जिताः पृष्ठोदयसंज्ञा भवन्ति पृष्ठेनोदयं यान्ति मिथुनः पुनः
शीर्षोदयः शेषा इति उक्तेभ्यः शेषाः सिंहकन्यातुलावृश्चिककुंभाः शीर्षोदयाः
शिरसोदयं यान्ति दिनबलाश्च भवन्ति तत्र रात्रिदिनबला इति संज्ञामात्रं यतस्त्व
योबलमत्रवक्ष्यति दिवारात्र्योर्क्कि निशिचयामे सन्ध्योदयेइति एवं समाचा १०

धस्य वचनविरोधः स्यात् तस्मात् संज्ञामात्रं बलग्रहणं यतो यात्रायां वक्ष्यति शास्त्रादिवादि
नबले निशि नोक्तलेरराशेर्विपर्ययबले गमनं प्रशस्तमिति तथा च नष्टजातके रा-
शिपुरं संज्ञं वृषविलोमजन्मेति अस्मल्लेभ्यो मीनस्य विशेषमाह लग्नसमेत्युभयतः पृष्ठो-
दयसंज्ञं पृष्ठोदयमिति स्वस्यः तद्युग्मे मत्स्यद्वयं मीनो राशिः स उभयतः पृष्ठशीर्षाभ्यां
लग्नमासक्तं समेति तदृष्टमिति ९ अथ राशीनां क्रूरसौम्यविभागं स्त्रीपुरुषविभा-
गं लिङ्गाधिपत्वं होराद्रेक्काणपतीनां प्रविभागं मन्दाक्रान्तयाह क्रूरः सौम्यः पुरुषवा-
नितेतरचरागाद्विदेहाः प्रागादीशाः क्रियवृषनृयुक्कर्कटाः सत्रिकोणाः मार्तण्डेन्द्वो-
रयुजि समभे चन्द्रभान्वोश्च होरे द्रेक्काणाः स्युः स्वभवनसुतत्रित्रिकोणाधिपानाम्
क्रूरः सौम्य इति तेराशयो मेषादयो यथाक्रमं क्रूरसौम्यसंज्ञाः तत्र च मेषः क्रूरः वृषः
सौम्यः मिथुनः क्रूरः कर्कटः सौम्यः एवं सर्वेषामूह्यं तेन विषमराशयः क्रूराः समरा-
शयः सौम्याः प्रयोजनं क्रूरेषु जाताः क्रूरस्वभावाः सौम्येषु जाताः सौम्यस्वभावा भव-
न्ति तथा च सत्यः ओजाः पुरुषास्तेयाः क्रूराश्चोक्ताः क्रमाद्युग्माः ओजेष्वाः पुरु-
षाः सौम्याश्च समेषु भवनेषु पुरुषवनिताख्या इति तदेव मेषादयो यथाक्रमं पुरुषव-

नित्ताख्यातेयाः तेनमेषः वृषभः वृषो वनितादी एवं सर्वत्र प्रयोजनं चरस्थिरराशिभुजातानांस्ते
जस्विनः स्त्रीराशिभुजातानां मृदवो भवंति तथा नेचराग्निदिश्याइति तएवमेषादयो यथा
संख्यं चराग्निदिश्यावाभवंति तत्र मेषः चरः वृषः स्थिरो वृषः मिथुनो द्विदेहो द्विस्वभावः
एवं कर्कटादिष्वेतेयं तेनमेषकर्कितुलमकराश्चराः वृषसिंहवृश्चिककुंभाः स्थिराः मि
थुनकन्याधन्वीमीनाद्विस्वभावः प्रयोजनं च चरराशिभुजातानां चलस्वभावाः स्थिरराशि
भुजाताः स्थिरस्वभावाः द्विस्वभावभुजातानां मिश्रस्वभावा भवंति तथा च समसः चरस्था
नादिष्वप्रकृतयश्चेतिराशयः क्रमशः राशिस्वभावतुल्या ज्ञायंते प्रकृतयः प्रसूतानां
प्राणदीनाइति क्रियोमेषः वृषः प्रसिद्धः नृयुक्मिथुनः कर्कटः कुलीरः एतेक्रिय
वृषनृयुक्कर्कटाः सत्रिकोणाः त्रिकोणाभ्यां नवपंचमाभ्यां सहिताः प्रागादिषु पू
र्वादिषु चतसृषु दिक्षु ईशाः स्वामिनः तेन मेषसिंहधन्विनः एवं सा वृषकन्यामक
राः दक्षिणस्याः मिथुनतुलकुंभाः पश्चिमायां कर्कटवृश्चिकमीना उत्तरस्यामिति
प्रयोजनं नष्टादौ दिग्ज्ञानं सूतिकागृहद्वारविज्ञानं च मार्तंडेन्द्वोरि
ति मार्तंडः सूर्यः इन्दुश्चंद्रः अयुग्मयुग्मराश्योर्यथाक्रमं मार्तंडेन्द्वोर्होरे भवतः प्र ११

थमा सूर्यस्य द्वितीया चन्द्रस्य होराशब्देनात्र राशेरर्धमुच्यते समभे चन्द्रभान्वोरिति सम
भे समराशौ चन्द्रभान्वो रविभवतः प्रथमा चन्द्रस्य द्वितीया भानोः सूर्यस्य द्रेष्काणाः
स्युरिति द्रेष्काणो राशित्रिभागः स्वभावनस्तत्त्रिकोणाधिपानां संबंधिनो द्रेष्का
णा इति प्रथमो द्रेष्काणः स्वभावनपतेः द्वितीयः तत्तभवनस्य पंचमस्थानाधिपतेः
तृतीयः तत्त्रिकोणस्य नवमस्थानाधिपतेः तेन मेषस्य प्रथमो द्रेष्काणो भौमस्य।
द्वितीयोर्कस्य तृतीयो गुरोः वृषस्य प्रथमः शुक्रस्य द्वितीयो बुधस्य तृतीयः सौरस्य।
मिथुनस्य प्रथमो बुधस्य द्वितीयः शुक्रस्य तृतीयः सौरस्य कर्कटस्य प्रथमश्चंद्रस्य
द्वितीयो भौमस्य तृतीयो जीवस्य सिंहस्य प्रथमः सूर्यस्य द्वितीय जीवस्य तृतीयो
भौमस्य कन्यायाः प्रथमो बुधस्य द्वितीयः सौरस्य तृतीयः शुक्रस्य तुलस्य प्रथमः
शुक्रस्य द्वितीयः सौरस्य तृतीयो बुधस्य वृश्चिकस्य प्रथमो भौमस्य द्वितीयो जी।
वस्य तृतीयश्चंद्रस्य धन्विनः प्रथमो जीवस्य द्वितीयो भौमस्य तृतीयो रवेः मकर
स्य प्रथमः सौरस्य द्वितीयः शुक्रस्य तृतीयो बुधस्य कुंभस्य प्रथमः सौरस्य द्वितीयो
बुधस्य तृतीयः शुक्रस्य मीनस्य प्रथमो जीवस्य द्वितीयश्चंद्रस्य तृतीयो भौमस्येति

॥ अथ तुलाद्रेक्काणपतीनां लक्षणमनंतरेणाह केचिन्होरां प्रथमां भपस्य वांछंति लाभा
धिपतेर्द्वितीयां द्रेक्काणसंज्ञामपि वर्णयंति स्वद्वादशैकादशराशिपानां केचिद्यवने
श्वरादयः प्रथमां होरां भपस्य राश्यधिपतेः वांछंतीच्छंति द्वितीयां लाभाधिपतेः
एकादशस्थानाधिपतेः यथा मेषस्य प्रथमा होरा भौमस्य द्वितीया सौरस्य एवमन्ये
षामपि द्रेक्काणसंज्ञामपीति स्वद्वादशैकादशराशिपानां द्रेक्काणसंज्ञां वर्ण
यंति कथयंति प्रथमस्याधिपतेः आत्मीयस्वामिनः द्वितीयं द्वादशाधिपतेः तृती
यमेकादशराश्यधिपतेः यथा मेषस्य प्रथमो द्रेक्काणो भौमस्य द्वितीयो जीवस्य
तृतीयः सौरस्य एवमन्येषामपीति तथा च यवनेश्वरः आद्यं तु होरा भवनस्य पा
त्स्वैकादशे तत्पतेर्द्वितीया स्वद्वादशैकादशराशिपानां द्रेक्काणसंज्ञाः क्रमा
च्छ्रुतयोः एवं यवनेश्वरमतेन सर्वग्रहाणां होराधिपत्यं भवति तदाचार्यस्य
नाभिप्रेतमस्माद्धोराणामपि तथा च सत्यः ओजेषु पूर्वे होरा प्रथमा तु समेषु चांत्या
प्रोक्ता इन्द्रेः क्रमशो द्रेक्काणा जन्मनि वेश्माद्धोरायां राशिद्रेक्काणास्तत्पंचमनवम
भवनपतयस्तु तेषामधिपतयः स्युः स्वद्रेक्काणग्रहावलिरिति १२ अथ ग्रहा १२

णामुच्चनीचपरमोच्चविभागं प्रदर्शयन्नाह अजवृषभमृगांगनाकुलीराझषवणि
जौचदिवाकरादितुंगाः दशशिखिमनुयुक्तिथीन्द्रियांशैस्त्रिनवककविंशतिभिश्चते
स्तनीचाः अजादयो राशयो यथाक्रमेण दिवाकरादीनां ग्रहाणां तुंगा उच्चसंज्ञाः त
थथा अजो मेषः सूर्यादित्यस्योच्चः वृषभो वृषः सचन्द्रस्य मृगो मकरः भौमस्य
अंगना कन्या सा बुधस्य कुलीरः कर्कटो जीवस्य झषो मीनः शुक्रस्य वणिक् तुलः
सौरस्य एत एव राशयो राश्यादिदिश्चेतराः तत्रादित्यस्य मेषो दशमभागे उच्चः चंद्रा
स्य वृषः शिखिसंज्ञस्तृतीयभागे भौमस्य मकरो मनुयुक्संख्य अष्टविंशे मनवा
श्चतुर्दश तेषां युग्मं द्विगुणा मनवश्चाष्टविंशः बुधस्य कन्या तिथिसंख्ये पंचदशे गुरुः
कर्कटस्येंद्रियसंख्ये पंचमे शुक्रस्य मीनः त्रिनवसंख्ये सप्तविंशे सौरस्य तुलाविं
शे भागे तत्र सर्व एव राशिरुच्चसंज्ञाः सचत्रिंशांशे दशांशकः तत्र दशांशादीनां तद्रा
नर्मं तानाम् सिद्धे वा उच्चसंज्ञा न किं दशाद्युपादानं सत्यं किंतु परमोच्चसंज्ञार्थं दशा
शादीनां ग्रहणं अन्यथा सर्व एव राशिरुच्चसंज्ञाः तेनोक्तराशिदशाद्यंशका
संज्ञा बाधिता ग्रहाः परमोच्चस्था उच्यंते परमोच्चस्थानेन चोच्चव्यतिरिक्तस्य

योजनमस्ति तथा च भगवान्गार्गिः सूक्ष्मगोरो विशीनां स्वजनुयेतं नराधिपं उच्चस्थाय
नितं ख्यातं स्वत्रिकोणगतावपीति तथा च यवनेश्वरः सोच्चेषु स्वक्षेत्रस्थितिषु हस्तभागा
स्थितस्य सर्वे शुभफलाधिकेषु लग्नशुभेषु रवौ वशुभ्रतौ नीचैः त्रैलोक्यराज्याधिपतेः प्र
सूतिः अथैषां दशाण्णवं विधाः सूर्यादयः परमोच्चस्थाद्रहस्याः तत्र कृतं भगांशस

सू	चं	भौ	बु	जी	शु	शं
०	१	९	५	३	११	६
१०	३	२८	१५	५	२७	२०
०	०	०	०	०	०	०

यांताद्दशाद्यय आचार्येणोक्तत्वात्सूर्यगणीशत्रयांतत्वमेषा
यवनेश्वरवाक्याज्ज्ञायते तथा च यवनेश्वरः सूर्यस्य भा
गो दशमे तृतीये सोमस्य जीवस्य च पंचमे स्यात् सौरस्य वि
शे तत्र विसममेत्रविधाङ्गोः पंचदशो बुधस्य भौमस्य विं
शे ष्टसुतेतृ सूर्यस्य विंशदृहे स्वबलवेनिवेशं तत्तन्नीचा इति तत्रादित्यादयः अ
स्तनीचाः अस्तानीचायबाते अस्तः सममः प्रकृतत्वात्स्वात्समम: अस्मकस्मनीचः
तद्यथा आदित्यस्य तुलान्मेषान्तसममकत्वलः सवनीचसंज्ञः एवं चंद्रमसो वृश्चिकः भौ
मस्य कर्कटः बुधस्य मीनः गुरोर्मकरः शुक्रस्य कन्या सौरस्य मेषः इति अत्रापि
दशादिशुभागो बुधपरमनीचस्थाद्रहस्याः तथा च यवनेश्वरः सोच्चान्तगामिन्या

१२

मूर्द्धांतिनीचंत्रिंशालवोयस्य समानसंख्यः अथेष्टभोग्यास्तः धारवाद्दयः परमनीच

सू	चं	भौ	बु	जी	शु	शं
६	७	३	११	९	५	०
१०	२	२०	१४	४	२६	१९
०	०	०	०	०	०	०

स्थाभवंति परमस्थानामनिष्टफलंभगवत्तागार्गिणा
प्रष्टतथावगार्गिः अन्येदिगंवंरमतंवपरापिज्ञोपज्ञो।
विनं ऊर्ध्वानामतिनीचस्थोशरूपं शशिभास्करावितिं
१२ अथमूलत्रिकोणांवर्गोत्तममूलत्रिकोणपरिज्ञानं
वसंततिलकेनाह वर्गोत्तमाश्चरहादिषुपूर्वमध्य
पर्यंततः शुभफलानवभागसंज्ञाः सिंहोवृषः प्रथमषष्ठहयांगतौलिकुंभा।
स्त्रिकोणभवनानिभवंतिसूर्यात चरदृहादिषुचरस्थिरद्विस्वभावेषुराशिषु
यथासंख्यंपूर्वमध्यपर्यंततः आदिमध्यावसानतोयेनवभागास्तेवर्गोत्तमसं
ज्ञाभवंति वर्गोत्तमांशकसमस्तेउत्तमाः प्रधानाः वर्गोत्तमाः तथाचचरेषुमे।
षकर्कटतुलमकरेषुप्रथमोनवांशकोवर्गोत्तमाख्योभवति स्थिरेषुवृष
सिंहवृश्चिककुंभेषुमध्यमः पंचमः द्विस्वभावेषुमिथुनकन्याधनुर्मीनेषु
पर्यंततः नवमनवांशकोवर्गोत्तमः एतदुक्तंभवति प्रत्येकस्मिन्राशौव

बृ.जा.
टी.
१८

नवांशकोवर्गोत्तमाख्यइति तथाचयवनेश्वरः स्वेस्वेगृहेस्वस्वगृहांशकायेवर्गोत्तमा
स्तेयवनैर्निरुक्ताइति शुभफलानवभागसंज्ञाइति तेचवर्गोत्तमाख्यानवभाग
संज्ञाजन्मनिशुभफलदाः शुभंफलंददतिइति वक्ष्यतिचशुभंवर्गोत्तमजन्मनीति तथा
चयवनः चरभवनेषाद्यंशाः स्थिरेशुभमध्याद्विमूर्तिषुतथांत्याः वर्गोत्तमाःप्रदिष्टा
स्तेषिद्धनामाःकुलेमुख्याः सिंहोवृषइत्यादि सिंहादयोयथापाठक्रमेणसूर्या
दीनांग्रहाणांत्रिकोणभवनानिभवंति तद्यथा सिंहः सूर्यस्यादित्यस्यत्रिकोण
संज्ञः वृषश्चंद्रस्य प्रथमोमेषोंगारकस्य षष्ठःकन्याबुधस्य स्वधांगोधन्वीबृह
स्पतेः तौलीशुक्रस्य कुंभःसौरस्येति ४ अथवालग्नादीनांद्वादशानांस्थानानां
तन्वाद्याद्वादशसंज्ञाः तृतीयषष्ठदशमैकादशानामुपचयसंज्ञांवसंततिल
केनाह होरादयस्तनुकुटुंबसहोत्थबंधुपुत्रारिपत्निमरणानिशुभास्पदायाः
रिष्फाख्यमित्युपचयान्यरिकर्मलाभदुश्चिक्यसंज्ञितगृहाणिननित्यमेके हो
रादयोलग्नादयः तेषांक्रमेणतन्वादीनिनामानि तत्रलग्नस्यतनुरितिसंज्ञाद्वि
तीयस्यकुटुंबः तृतीयस्यसहोत्थः चतुर्थस्यबंधुः पंचमस्यपुत्रइति १८

15

वादी प्रज्ञाख्यःपंचमः अरिःशत्रुःनत्ताख्यः षष्टः पत्न्याख्यःसप्तमः मरणाख्योऽष्टमः
शुभाख्योनवमः आस्पदाख्योदशमः आयएकादशः रिःफाख्योद्वादशइति
इतिशास्त्रः प्रकाशार्थः तेनहोरादीनांतन्वादयः पर्यायसंज्ञाभवंतीत्येवावगंत
व्या उपचयान्यरिकर्मलाभदुश्चिक्यसंज्ञितानिहोराणीइति अरिःषष्ठं कर्मदश
मं लाभएकादशं दुश्चिक्यसंज्ञंतृतीयं एतानिहोराणिउपचयसंज्ञानीति
नित्यमेकेइति एकेकेचिन्ननित्यमुपचयस्थानानिवर्णयंति तेषामयमभि
प्रायः यदिपापग्रहेणशुभेनमिश्रेणवादृष्टाभवंति तदानोपचयाः तेनगा
र्गादयोयथाहुः त्र्युपचयसंज्ञास्त्रिलाभारिशुकर्मणां नचेद्दृष्टानिदृष्टास्तेपा
पग्रहामिश्रश्रमिथिरिति एतदाचार्यवराहमिहिरस्यनाभिप्रेतं यतोसौसर्वदेवो
पचयांस्तेष्वेवहरति सत्याचार्योप्येवं तथाचसत्यः दशमैकादशषष्ठतृतीय
संज्ञानिजन्मलाभाभ्यां उपचयभवनानिस्युःशेषाणिस्थानाण्यपचयाय यवनस्य
त्र्य षष्ठंतृतीयंदशमंचराशिमेकादशंचोपचयंत्वमाहुः होराग्रहस्थानवशा
च्छाकमेभ्यः शेषाणिचैवापचयात्मकानि १५ पुनरपिहोरादीनांसंज्ञान्तरंवक्त

बृ.जा.
टी.
१५

15

नतिलकेनाह कल्पस्वविक्रमगृहप्रतिभाक्षतानिचित्तोत्थरन्ध्रगुरुमानभवव्ययानि लग्ना
च्चतुर्थनिधनेचतुरस्रसंज्ञेद्यूनंचसप्तमगृहंदशमर्क्षमाज्ञा एवामपिलग्नादीनांद्वाद
शानांयथाक्रमंकल्पाद्याः संज्ञाः तद्यथा लग्नंकल्पो द्वितीयंस्वंतृतीयंविक्रमः चतुर्थ
गृहं पंचमंप्रतिभा षष्ठंक्षतं सप्तमंचित्तोत्थः अष्टमंरन्ध्रं नवमंगुरुः दशमंमानं एका
दशंभवः द्वादशंव्ययः लग्नाच्चतुर्थनिधनेइति लग्नाच्चतुर्थस्थानंनिधनमष्टमं
चैतेचतुरस्रसंज्ञेचतुरस्राख्ये लग्नात्सप्तमंगृहंद्यूनं दशमर्क्षंदशमराशिराज्ञाख्यं
१६ अथकेन्द्राणांसंज्ञाः तत्स्थराशिबलंचदोषकेनाह कंटककेंद्रचतुष्टयसं
ज्ञाः सप्तमलग्नचतुर्थखभानां तेषुयथाविहितेषुबलाढ्याः कीटनरांबुचराः
पशवश्च सप्तमलग्नचतुर्थानिप्रसिद्धानि खंदशमं एतेषांसप्तमलग्नचतु
र्थखभानांराशीनांप्रत्येकंसंज्ञाकंटककेंद्रचतुष्टयइति त्रिसंज्ञाः एतेषुस्था
नेषुयथाविहितेषुयथोक्तेषुकीटनरांबुचराः पशवश्चक्रमेणबलाढ्याभवं
ति तद्यथा कीटोवृश्चिकःसप्तमेस्थानेबली नराद्राशयोमिथुनकन्यातुलकुं
भधन्विपूर्वार्धाः एतेलग्नस्थिताबलिनः अंबुराजलराशयःकर्किमीनमकरापर

गार्धाः ते चतुष्पदबलिनः पश्चात्तत्पूर्वा मेषवृषसिंहधन्वपूर्वार्धमकरपूर्वार्धाः ते
दशमस्थाने बलिनः तथा च भगवान्गार्गिः नृयुक्तुलाघटकन्यापूर्वमर्धं च धन्वि
नः लग्नस्था बलिनो ज्ञेया एते हि नरराशयः चतुष्पदकर्कटो मीनो मकरार्धं च पश्चि
मे विज्ञेया बलिनः सप्तमगे ते हि जलराशयः सप्तमे वृश्चिको राशिर्बलवान्परिकी
र्तितः धन्वन्त्यार्धाजगोसिंहा बलिनः खचतुष्पदाः पश्चार्धश्चाह्न मकरपूर्वार्धो
गृहीतनशेति ८ केन्द्रात्परं पणफरं परतश्च सर्वमापोक्लिमं हिबुकमेषूरणवेच
वेश्म जामित्रमस्तभवनं लग्नभं त्रिकोणं मेषूरणं दशममत्र च कर्म विद्यात्
सर्वस्मात्सर्वतः केन्द्राद्धि तीयस्थाने सर्वे पणफरं तेन द्वितीयपंचमाष्टमैकादश
स्थानानां पणफरसंज्ञा परतश्च सर्वमापोक्लिमं तेन तृतीयषष्ठनवमद्वादश
नां स्थानानामापोक्लिमेति संज्ञा हिबुकमेषूरणवेश्म वेश्म शाहोऽष्टकपर्या
यः वेश्मेति चतुर्थस्य प्राक्तनानि हि नानि एवं हिबुकसंज्ञा च जामित्रमस्तभव
नं सप्तमस्थाने यतः सर्व एव ग्रहा उदयराशेः सप्तमे मस्तं यान्ति तेन वास्तभवनं
जामित्रं लग्नभं त्रिकोणं लग्नभं पंचमस्थाने त्रिकोणसंज्ञा मेषूरणं दशमं दश

बृ.जा.
टी.
१६

मेस्थानं मेषवर्गमंते तत्रासिन्दर्शमे स्थानेके मे स्य परां संज्ञां विद्याज्जानीयात् ॥ १८ ॥ अधुना
होरादीनां राशीनां बलरव्याणं शार्दूलविक्रीडितेनाह होरास्वामिगुरुज्ञवीक्षितयु-
ता नान्यैश्च वीर्योत्कटाः केन्द्रस्था द्विपदादयोह्नि निशि च प्राग्भे च सन्ध्याद्वये पूर्वार्धे
विषयाद्ययः कृतगुणाभानं शतीपंचतनुष्टिकां सहजेन तपश्च नवमं त्राप्यं त्रिकोणं
च तत् ॥ होरालग्नं स्वामिना नत्पतिना वीक्षिता दृष्टा वीर्योत्कटातिबलवती भवति
युक्ता संयुक्ता च तथा च गुरुणा बृहस्पतिना वीक्षिता दृष्टा वीर्योत्कटा बलवतीति
नान्यैश्चेति अन्यैः ग्रहैः स्वामिगुरुज्ञवर्जितैः शेषैः यदि युता दृष्टा च तदा वीर्योत्क-
टा न भवति तदा मध्यमबला अर्थात् स्वामिगुरुज्ञवर्जैरन्यैर्युता दृष्टा बलवती
न भवति तथा च बादरायणः जीवज्ञनाथशशिभिर्युता दृष्टा भवति बलवती हो-
रा शेषैर्बलहीना स्यादेवं मिश्रैस्तु मिश्रबला बलहीना यदि सैवं तैर्वीक्षिता नैवे
वं संयुक्ता केन्द्रस्था इति वीर्योत्कटा इत्यनुवर्तते तत्रादिशब्दो लग्नादष्टव्यः
केन्द्रस्थाः सर्व एव राशयो बलिनो भवन्ति पणफरापोक्लिमादिपदचतुष्प-
दकीटानां यथाक्रमं बलवत्त्वमावर्तते तदुक्तं तथा च बादरायणः केन्द्र-

१६

स्याद्बलिनः स्युर्मेषाद्बलाः पृष्ठोदयास्त्रिता ज्ञेयाः प्रायो क्लिमगाः सर्वे हीनबल
राशयः कथिताइति द्विपदाद्यो क्लिनि शिवग्रामे च सन्ध्याह्वयेइति वीर्या।
कटादस्नज्ञवर्तने द्विपदाद्यो द्विपदचतुष्पदकीटाय यथाक्रमम क्लिचाने।
शिवग्रामे च सन्ध्याह्वया क्लिदिने द्विपदा बलिनो निशि वा चतुष्पदाः
संध्याह्वये कीटाः नत्रान्ये कीटग्रहणेन वसेयाः नत्र चश्रीदेवकीर्तिः मिथुनतुलकुंभ।
कन्यादिवाबलाधनिनक्रश्चैवोर्ध्वं ग्रजवृषसिंहाराज्ञोमृगहृदययोः एवं पश्चार्धे वृ
श्चिकमीनकुलीरमकरांत्यार्धं च सन्ध्यायामिति एवोर्ध्वे विषयादयः कृतगुणा
इति विषयाइंद्रियाणिनानि च पंच नवादयः पंचषट्समाञ्च नवदशायावत प
तेसर्वएव कृतगुणाश्चतुर्गुणिताः एवोर्ध्वेमानं कस्य प्रकृतं तत्राह चक्रस्य एवो
र्ध्वे प्रथमराशिषट्के इत्यर्थः प्रतीपं चतत् पश्चवक्रस्य एवोर्ध्वेमेषादीनां षण्णां तदे
व प्रतीपं विपर्ययात् तुलादिषट्कमानं तद्यथा विषयादयः ५ ६ ७ ८ ९ १०
एते चतुर्गुणाजाताः २० २४ २८ ३२ ३६ ४० चत्वारिंशतस्त्रिंशन्तराः स्युर्विंशतिभागाभवं
न्ति मेषादीमानमित्यर्थे एवं मीनाद्येचोत्क्रमादर्धे भागा व्यवहाराः तद्देत्रं भागेन

वृ.ज्ञा
टी
८

17

केनकालेनदशचषकाभवंति तस्मादाद्यःदैवलिप्ताःसकालेप्रमाणाइति तस्मादुक्तद्वा
दशगुणनेनोक्तं लंकायांसमपश्चिमगंप्रमाणेनकलाभमंडलेविभमतीति एवमेतेभागा
दशगुणितानाच्चषकाभवंति तेनचषकाभवंति तेनचषकशतद्वयंमीनमेषयोःप्र
माणं एवंचसाविंशदधिकंशतद्वयंवृषकुंभयोः शतद्वयमशीत्यधिकंमिथुन
मकरयोःशतत्रयंविंशत्यधिकंकर्कटधनुषोः शतत्रयंषष्ठ्यधिकंसिंहवृश्चिक
योः शतत्रयंविंशत्यधिकंचतच्चयंकन्यातुलयोः एतेएवंचषकादशविभक्ताभा
गास्तेपरिकल्पिताः यतःतेत्रदशभिस्त्रपकेभांशोभवति तत्रचषदलवशा
न्नित्येशमन्यत्रपंभवांशदयेषुगणितस्कन्धसिद्धेभुकिमर्थमेकवृषंतदुदा
यप्रमाणंदर्शितमाचार्येण अत्रोच्यते नष्टचिंतास्वधर्मविज्ञानायभूरुषावय
वानांचकुवर्गदीर्घत्वज्ञापनायोपयुज्यते तथाचयवनेश्वरः एवंप्रमाणानि
गृहाणिहृस्वानिमध्यानितथाचतानि चक्रांगभेदैःसहशीर्षकृतानिमा
नप्रमाणानिविकल्पयंत अंगविभागकल्पनावन्ते कालादिविलग्नविभ
क्तभागाइति तत्रयस्मिन्नेगदीर्घराशिभवति दीर्घाधिपोग्रस्तांगमतीवदी ८

वं भवति एवं मध्ययोर्मध्यं ह्रस्वयोर्ह्रस्वमिति तथा च सारावल्यां ह्रस्वास्तिमिगो
विघटामिथुनघटाः कर्किमृगधन्वाख्यसमाः वृश्चिककन्यामृगपतिवणिजो
दीर्घाः समाख्याताः एभिर्लग्नादिगतैः शीर्षप्रभृतीनि वक्षशीर्षाणि सदृशानि
विज्ञायंते गगनचरैर्दृष्टैर्वत्तलानीति तथा च सत्यः दीर्घाधिपतिर्दीर्घे ह्रस्वे ह्रस्व
नावयवकृद्भवति एवमादि षष्ठे श्रुपदे बविलग्नकार्या लग्नाद्व्ययनिमूष
णगीता नस्कन्यमिदेवकार्यमिति वृश्चिकं सहजमिति सहजमन्तं नीयस्यात
सद्वृश्चिकसंज्ञा नवमस्य तपःसंज्ञा आद्यंत्रिकोणं च तत नेदवनवमस्यान्ते
आद्यंत्रिकोणं त्रिशरा आद्यस्य त्रिकोणस्य तत आद्यंत्रित्रिकोणमित्यर्थः त्रिको
णं च नेदवनवमामिति ९ अथ नानाराशिवर्णान्मंदाक्रांतयाह रक्तः श्वेतः शु
कतनुनिभः पाटलो धूम्रपाण्डुश्चित्रः कृष्णः कनकसदृशः पिंगलः कर्बुरश्च
बभ्रुः स्वाभः प्रथमभवनाद्येषु वर्णाः प्लवत्वं स्वाम्याशाख्यं दिनकरभुजाद्या
द्वितीयं च बभ्रिः प्रथमभवनो मेषः तदादिषु यथाक्रमम् एते वर्णाः तत्र मे
षो रक्तो लोहितवर्णः वृषः श्वेतः मिथुनः शुकतनुनिभः नीलहरितवर्णः कर्कटः

पाटलः पाटलपुष्पवर्णः ४थः कर्कटकस्येत्यर्थः सिंहो धूम्रपांडुरः ५छत्रः कन्यावि-
चित्रानानावर्णेत्यर्थः तुलाः कृष्णः वृश्चिकः कनकसदृशः सुवर्णवर्णः धन्वी पिंग-
लः कपिलः मकरः कर्बुरः शुक्लकृष्णव्यामिश्रवर्णः कुंभो बभ्रुः कपिलः मीनः स्वच्छ
र्णमत्स्यवर्ण इत्यर्थः प्रयोजनं वियोनिज्ञाने लग्नांशकादिभिर्वदति प्लवत्वं स्वा-
म्याशाद्येमिति स्वामिनश्चाशादिकं स्वाम्याशा तत्र प्लवत्वं प्लवस्वभावः प्लवत्वं सर्वे-
ष्वाशेः स्वाम्याशायां प्लवत्वं निम्नत्वमित्यर्थः तद्यथा मेषवृश्चिकयोर्भौमोधिपतिः त-
स्य दक्षिणादिक् तत्र तेनाप्लवसंज्ञौ वृषतुलयोः शुक्रोधिपतिः तस्याग्नेयी दिक्
तत्र तेनाप्लवसंज्ञौ मिथुनकन्ययोर्बुधोधिपतिः तस्योत्तरा दिक् तत्र तेनाप्लवसंज्ञौ क-
र्कटस्य चंद्रोधिपतिः तस्य वायवी दिक् अतस्तत्र प्लवसंज्ञः सिंहस्यार्कोधिपतिः त-
स्यैशानी दिक् तत्र प्लवसंज्ञा एवं राशिस्वामिनो या दिक् तद्दिक्प्लवा राशिरित्यर्थः
प्रयोजनं तु हृतनष्टगमनं चौरादेः ग्रहस्य यात्राया अपयुज्यते तथा च सारावल्या
भवनादीनामुप्लवः इत्ययवनैः प्रवन्धतः कथितः तत्र प्रवदामि विनिहत्यादि विचे-
ण्महीपतिः शत्रून् इति दिनकरगुप्ताज्जाहितं यच्च वसिष्ठः दिनकरस्यैतेन। १८

पुनोयोगादिशास्त्रस्माद्द्वितीयायावेसिसंज्ञः प्रयोजनंयात्रायांवक्ष्यति वेसिर्विलग्ना
पगतोयियासैाविति यथावेसिस्थानेसंग्रहहस्नादि अत्रसंज्ञाध्याययाःसंज्ञा
उक्ताः नादिप्रकाराः तत्रकाश्चित्संज्ञामात्रप्रयोजनाः यथालग्नस्यहोरावान्तीयसदृ।
श्चिका चतुर्थस्याहिवुकंपंचमस्यत्रिकोणं सप्तमस्यद्यूनं नवमस्यतपःत्रित्रिकोण
संज्ञाच दशमस्यमेषूरणसंज्ञा द्वादशस्यरिफुर्फचतुर्थाष्टमयोश्चतुरस्रसंज्ञा लग्न
चतुर्थसप्तमदशमानांकंटकसंज्ञाकेंद्रसंज्ञचतुष्टयसंज्ञाच तथाद्वितीयपंचमा
ष्टमैकादशस्थानानांपणफरसंज्ञा तृतीयषष्ठनवमद्वादशानामापोक्लिमसंज्ञा
एताःसंज्ञामात्रप्रयोजनाःश्मायुफलनिर्देशप्रयोजनाः तत्रलग्नस्यतनुसंज्ञाकल्प
संज्ञाच तेनलग्नादारोग्यान्वेषणंशरीरवृद्ध्यन्वेषणंचकार्यं द्वितीयस्यस्वसंज्ञा
कुटुंबसंज्ञाच तेनतस्माद्धनस्यान्वेषणंकार्यं तृतीयस्यसहजसंज्ञाविक्रमसं
ज्ञाच तस्माद्भ्रातृणांपुरुषार्थस्यवान्वेषणंकार्यं तृतीयस्यसहजसंज्ञाविक्रम
संज्ञाच तस्माद्भ्रातृणांपुरुषार्थस्यचान्वेषणंकार्यं चतुर्थस्यवेश्मसंज्ञासुखवा।
संज्ञाबन्धुसंज्ञाच तेनतस्मात्सुहृत्सुखवाहनबान्धवानांचान्वेषणंकार्यं तृतीयस्यउ

19

हिबासंज्ञापुत्रसंज्ञाच तेनतस्माद्बुद्धिपुत्रयोरन्वेषणंकार्यं षष्ठस्यतनारिसंज्ञात्
त्रशाह्वोव्रणनावौअरिशब्दःशत्रुवाची तेनतस्माद्व्रणशत्रुभेदेचयोरन्वेषणंकार्यं
सप्तमस्यचित्तोत्थदारजामित्रसंज्ञाच चित्तोत्थशब्दःकामवाची तेनतस्मात्कामा
भार्याविवाहान्वेषणंकार्यं अष्टमस्यरन्ध्रमरणसंज्ञा रन्ध्रशब्दःपापपर्यायः
मरणंप्रसिद्धः तेनतस्मात्पापमरणान्वेषणंकार्यं नवमस्यशुभगुरुसंज्ञा शुभ
शब्देनात्रधर्मोज्ञेयः गुरवोमातापितृपूर्विकाः तेनतस्माद्धर्मस्यमातापितृपूर्वि
काणांगुरूणांचान्वेषणंकार्यं दशमस्यास्पदकार्यसंज्ञा आस्पदशब्दःक
र्मवाचीकर्मतच्चप्रसिद्धं तेनतस्मात्क्रियाभावयोरन्वेषणंकार्यं एकादशस्य
भवायसंज्ञा भवशब्दोत्रविद्यादिगुणसंपत्त्याभिवचनः आयशब्दोर्थवाची
तेनतस्मात्तयोरन्वेषणंकार्यं तृतीयषष्ठदशमैकादशस्थानानांउपचयसं
ज्ञा उपचयकरत्वादिदंचैतेषामुपचयकरत्वमपिहितत्रस्थाः पापाअपिशु
भफलदाभवंति तथाषष्ठस्थानंविनासौम्याःसर्वत्रभावबृद्धिकराःषष्ठ
स्थाःपुनर्विहतानिकुर्वंति पापास्त्वपचयस्थाभावबृद्धिंकुर्वाणाअपिषष्ठ

मुपचयस्थानेष्वाप्यन्तःस्थितं दृष्टभावयोरपि तत्तयोरपि हानिं कुर्वन्ति यतस्तेषा
मुपचयस्तस्मिन्नर्थोऽस्ति तासुपचयस्थानस्तु एव पापाभावहानिं कुर्वन्त्यपि अष्टम
हादशस्थाने विषमनिष्टभावभावस्थानिष्टतानस्थानस्यापचयात्मकत्वाद्ध
द्विं प्रापयन्ति तथा च श्रीदेवकीर्तिः सौम्याः बहुपापास्तन्वर्थसहजोत्थधर्मधी
सुतगाः कुर्युर्भावविपत्तिं शेषोपगतास्तु तद्वृद्धिमिति एतद्विशेषवचनेन वा
सर्वं व्यापितमिष्टमिति २ इति श्रीभट्टोत्पलविरचितायां लघुजातकविवृ
तौ राशिभेदो नाम प्रथमोऽध्यायः १ अथातो ग्रहयोनिभेदोऽध्यायो व्याख्या
यते तत्र चराचरं जगद्ग्रहमयमेव प्राक् च कालात्मनोऽस्य रूपस्य कालाङ्गा
नीत्येवमादिना राशितत्त्वमयोगविभागः प्रदर्शितः चेद्दृश्योऽनेन च ग्रहम
य एवासौ प्रदर्शितो भवति यतो राशिस्वामिनो ग्रहा एव अधुना तस्यात्मादी
न्भावान्ग्रहमयानेव जगन्मालकालस्याऽऽर्याद्वयेनाह ग्रहमयानेव शार्दूलविक्री
डितेनाह कालात्मा दिनकृन्मनस्तुहिनगुः सत्वं कुजो ज्ञो गिरां जीवो ज्ञानं
सितश्च मदनो दुःखं दिनेशात्मजः राजानौ रविशीतगू क्षितिसुतो नेता

बृ.जा.
टी.
२

क्रमाद्बुधः सूरिरिज्यो नवसितस्यविशेषः स्मरः स्वासुतः कालात्मा दिनकृदिति
कालस्यात्मा दिनकृत् सूर्य एव कालपुरुषस्यात्मा मनः तुहिनं हिमं तद्वत् शीतला गावो य
स्यासौ तुहिनगुः सत्त्वं कुजो भौमः यस्य बलं तत् अविकारकं सत्त्वं व्यसनाभ्युदयो
पगमेऽतुल्यं स्वभाववृत्त्यर्थः ज्ञो बुधः गिरं वाचः जीवो बृहस्पतिः ज्ञानं सुखं
चैतत् ज्ञानमत्रावेसितः शुक्रो मदनः कामः दिनस्येशो दिनेशः सूर्यः तस्यात्मजः पुत्रः
शनैश्चरो दुःखं तत्र कालपुरुषस्य सर्वगतस्य दर्शनार्थं तत्र च केवलं
कालात्मस्वरूपस्य मेषाद्या राशयः शिरः प्रभृत्यंगविभागेन स्थिता इति
यावत् आदित्यादयोऽस्मिन् विभागेन सर्वस्य जगतः स्थिताः प्रयोजनं पीडि
तेऽङ्गे देहवतोऽपि तदंगं भावात्मत्वात् पीडनं वक्तव्यं पुष्टे पुष्टिरिति न केव
लं यावज्जन्मनि बलवद्भिर्ग्रहैरेतत् एव भागा आत्मादयः शुभा भवन्ति दुर्व
लैर्दुर्बलाः किं तर्हि सारस्याविपरीतं तथा च सारावल्याम् आत्मादयो गगना
गैर्बलिभिर्बलवत्तराः दुर्बलैर्दुर्बला ज्ञेया विपरीतं शनेः स्मृतमिति रा
ज्ञानाविन्यासात् रविरादित्यः शीतगुश्चन्द्रः एतौ राजानौ क्षितिसुतस्त्वस्याः

२

स्वेतांगारकः सेनानीसेनाधिपतिः कुमारो बुधः कुमारो युवराजः राजपुत्र
इति केचित् सूरिः बृहस्पतिः दानवपूजितः शुक्रः एतौ सचिवौ मंत्रिणौ
सहस्रांशुः सूर्यः तस्माज्जातः शनैश्चरः सप्रेष्योदासः तत्र जगत्पालकप्रक
रणाच्छनैश्चरः प्रेष्यः किमत्रोच्यते प्रेष्यापि कर्मणोपालकएव प्रयोजनंत
स्मातिप्रश्नकालेवा वलवान् उपचयस्थो ग्रहो भवति तदैको राज्यादिकर्त्ता।
स्वकार्यसाधको भवति ग्रन्थधारानिकवः १ अधुनाग्रहवर्णावाह सूर्यं च
द्रं बुधांगारकशनैश्चराणां संज्ञामालिन्याह हेलिः सूर्यश्चंद्रमाः शीतरश्मि
हिमगुर्विज्ञो बोधनश्चेंदुपुत्रः आरो वक्रः क्रूरदृक्चावनेयः कोणो मन्दः सूर्यपु।
त्रोसितश्च सूर्यस्यादिमः हेलिसंज्ञा चंद्रमाः शीतरश्मिसंज्ञा इंदुपुत्रो बु
धः सहज्ञाविनज्ञः बोधनः एतास्तस्य संज्ञाः अवनिर्भूमिस्तस्यापत्यमा
वनेयो भौमः सच आरो वक्रः क्रूरदृक् सूर्यपुत्रः सौरः सकोणः मन्दः असितः
२ अधुनागुरुशुक्रकेतुराहूणां संज्ञावसन्ततिलकेनाह जीवांगिरसः सु
रगुरुर्वचसांपतीज्यः शुक्रो भृगुर्भृगुसुतः सित आस्फुजिच्च राहुस्तमो गुरस

सू.ना
टी
२१

रश्मिशिखीति केतुः पर्यायमन्यमुपलभ्य वदेच्च लोकात् जीवो बृहस्पतिः स एवांगि
राः सुरगुरुः वचसांपतिः इज्यः शुक्रः भार्गवः स एव भृगुः भृगुसुतः सितश्चास्फुजित्
उशना ह स समुच्चयेऽर्थे एताः शुक्रस्य संज्ञाः राहुः स्वर्भानुः स एव तमः अगुः नविधेन
गावो रश्मयो यस्मात् अगुः पिबन्ति अर्थः असुरो दैत्यः एता राहोः संज्ञाः शिखी केतुः के
तो शिखीति संज्ञा अन्यत्पर्यायं लोकादन्यशास्त्रादुपलभ्य ज्ञात्वा वदेत् यथा
रविस्तीक्ष्णांशुः दिवाकरो भास्वान् नीता रश्मिमान् इत्यादिकाः संज्ञाः सूर्यस्य शी
तांशुः ग्लौ हिमद्युतिः शशांकः शशी निशाकर इत्याद्याश्चंद्रस्य संज्ञाः कुजो
लोहित इत्याद्या भौमस्य सौम्यो रौहिणेय इत्याद्या बुधस्य सूरिः सुरेड्य इज्यो
वाक्पतिरित्याद्या गुरोः भार्गव उशना दैत्यपूज्य इत्याद्याः शुक्रस्य यमः सौरिरि
त्याद्याः सौरस्य सैंहिकेयः स्वर्भानुरित्याद्या राहोरिति २ अथ ग्रहाणां वर्णान्
मालिन्याह रक्तश्यामो भास्करो गौर इंदुर्नात्युच्चांगो रक्तवर्णोऽश्च वक्रः दू
र्वाश्यामो ज्ञो गुरुर्गौरगात्रः श्यामः शुक्रो भास्करिः कृष्णदेहः रक्तश्यामो
श्यामो रक्तश्यामः पाटलपुष्पवर्णो इत्यर्थः एवंविधो भास्करः सूर्यः इंदु २१

21

ऋक्षमो गौरः श्वेतश्यामः वर्णो गायकः सवनाम्लांगः नातिदीर्घः शुक्रो गौरः पद्मपत्रा ।
भः सौम्यः सहर्वाश्यामः शाद्वलप्रवालवर्णाः गुरुर्हस्वानिः सगौरवर्णो बो गौर
शरीरः शुक्रः श्यामवर्णो नातिनीगौरो नापि तं कुलश्यमर्थः भास्करिः सौरः सहस्त्रदेहः
असितशरीरश्यमर्थः वर्णानानप्रयोजनं सर्वग्रहेषु याबलवांस्तवर्णास्तत्का
लेजातो भवति प्रश्नकाले वा यादवापि ॥ अधुना वर्णान्याह ग्रहाणामहृदेव
नाश्रितकस्याम्य सौम्यपापत्नं शाद्वलविकीर्तितेनाह वर्णाम्नासिताति
तरहितनत्पापीत चित्रासितावसंतु शिनकेशावंद्रशाविकाः सूर्यादिनाथाः
क्रमात् शुणायाः विष्णुकालोहितनमः सौर्वं इविनस्वयः श्रीगांडर्कमहोह
नाकेनतयाः पापाद्धधस्तोद्भुतः वर्णाद्व्यादि नाम्नादयो वर्णाः सूर्यादित्या
हनाथाः सूर्योदयो ग्रहानाथाः स्वामिनाथपं नाम्नवर्णोसातिमोनाथः स्वा
मी असितस्य श्वेतस्य चंद्रः अतिरक्तस्य लोहितस्य भौमः हरितस्य शुकवर्णास
बुधः आपीतवर्णास्य हारिद्रस्य जीवः विचित्रस्य नानावर्णास्य शुक्रः मनोरमा
स्य चासितस्य कृष्णवर्णस्य सौरः प्रयोजनं बलवति ग्रहे हमनशाद्विद्यव

बृजा
टी
२२

22

णां तानं जन्मनि प्रश्नकाले वा यथोक्तद्रव्यलाभः ग्रहपूजायां तद्दानक्रमपूजा तथा
चयात्रवलाः वर्णा मंडलके षु चेति वक्ष्यमाणे सूर्यादिनाथाः स्मात्तवर्तेते सूर्या-
दीनां नाथाः सूर्यादिनाथाः आदित्यस्य वह्निर्वह्निर्नाथः स्वामी चंद्रमसः अंबुजलं सो
मस्याग्निजः कुमारः बुधस्य केशवो विष्णुः गुरोरिंद्रः शुक्रस्य शाची इन्द्राणी सौरस्य कः
प्रजापतिः प्रयोजनं ग्रहपूजायां ग्रहोक्तदेवता पूजनीया तथा च यवनेश्वरः देवा
ग्रहाणां जलवह्निविष्णुप्रजापतिस्कन्दमहेन्द्रदेव्यः चंद्रार्कवक्रार्कजभौमजीवशु
क्राश्च यथैव यजेत शाश्वत् तथा हीनामानयनेवलवद्ग्रहोक्तदेवतापर्यायनाम
तथा च यात्रायां ग्रहदेवतासंप्रजनादि भायावात् तथा च सारावल्यां नाम्रसित
हरितरक्तकपीतविचित्रा उनाद्दीनां पावकजलगुहकेशवशक्रशाचीवेधसः प
तयः पूर्वादि ग्रहदेवास्तन्मंत्रैः संपूजनामाशाम् कनकगजवाहनादीन्याप्नोति
गतोरितः शीघ्रं प्राणयात्रानादि प्रागाद्याः पूर्वा प्रथमा दिशः नासां सूर्यादयो ना
थाः तत्र पूर्वस्यां दिशि रविरादित्योधिपतिः पूर्वदक्षिणस्यां शुक्रः दक्षिणस्यां लो
हितांगारकः दक्षिणपश्चिमायां तमो राहुः पश्चिमायां सौरः शनैश्चरः पश्चिमोत्त

तथायामित्युग्रः उक्तस्यां विदुधः उक्तस्यैवं संग्रहे विहितमस्ति । प्रयोजनं केन्द्रस्थे ग्रहे स
ति काग्रहे दृष्टा वक्तव्यं तत्र नष्टादिषु बोधादिगमने दीयाणं इति दीयास्वासां विकं दी।
णेऽतः कृष्णाष्टम्यन्तर्धनाः शुक्लाष्टम्याद्यर्धयावत्क्षीणाः चन्द्र इति केचित् वयं पुनर्ब्रूमः
पक्षाष्टमर्धं तत्स्थितिर्यावदमावास्यान्ते सूर्यमण्डलार्धोत्तमः क्षीण इति तथा च यवने
श्वरः पापं न करोति विरक्ति तदा का मासेन शुक्लप्रतिपन्नष्टे नष्टे वेश शशी मध्यव
लो दशाहे श्रेष्ठो द्वितीये स्मवलस्तृतीये सौम्यत्वं दृष्टो बलवान्स एव तथा वक्तु
ग्रहार्कः कुजसूर्यजौ तत्पापौ शुभाः शुक्रशशांकजीवाः सौम्यत्वं सौम्या व्यतिमि
श्रितानेन सर्वत्र तत्त्वप्रकृतित्वमिति तस्मादेता वत्क्षीणा इति अर्के आदित्यः मा
हेशत्रैगारकः अर्कतनयः सौरः एते सदैव पापाः बुधस्तैर्युतः तेषामेकतमे
न युक्तः पाप एव शेषाः सौम्याः शुक्लप्रतिपत्प्रभृति कृष्णाष्टम्यर्धं यावच्चन्द्रः।
सौम्यः बुधः पापाविगुनः सौम्य एव जीवशुक्रौ सौम्यावितिसदैव प्रयोजनं पा
पसौम्यग्रहबलाज्ज्ञानं पापात्मकसौम्यस्वभावो भवति ॥ ५ ॥ अधुना ग्रहाणां प्र
कृतिविभागं महाभूताधिपत्वमाह पञ्चदशिकेनाह बुधसूर्ययमतानां शुभा।

बृ.जा.
टी.
२३

23

काव्यौ शशिशुक्रौ बुधजीवौ नराग्रहेशौ शिखिभूखपयोमरुद्गणानां वशिनो भूमिसु
तादयः क्रमेण बुध इत्ययं सुतो विनि बुधः ख्यातिः सूर्यसुतः शनिः एता नपुंसकाख्यौ
नपुंसकनामानौ शशी चन्द्रः शुक्रो भार्गवः एतौ युवती स्त्रीसंज्ञौ शेषा रविभौमा
जीवा नराः पुरुषसंज्ञाः प्रयोजनं जन्मनि चिन्तायां हृतनष्टादिभ्रुवलवं तः स्वपत
मेव कुर्वन्ति तेषामुपतापेन तदाश्रितानामुपतापः शिखिभूखपयोरुत्तमादि शि
खी तेजो नायकानां महाभूतानां पंचभूमिसुतादयः क्रमेण वशिनः तद्यथा शिखि
नोग्नेर्भूमिसुतो नायकः वशी भौमस्याग्निः स्वामी तदर्थः एवं भूमेर्बुधः खस्याका
शस्य जीवः पयसो बुधः शुक्रः मरुतो वायोः शनैश्चरः गणग्रहणमत्र रत्न एव
णार्थं तेनादित्यचन्द्रयोः कस्मान्नोक्तं मध्योच्यते तयोः स्वकमेवोक्तं वक्ष्यति
तावेव प्रसिद्धौ प्रयोजनं स्वदशायां महाभूतकृतां छायां व्यंजयंति वक्ष्यति छा
यां महाभूतकृतां चमर्वे स्तादि ॥ ६ ॥ अधुना ग्रहाणां ब्राह्मणादिकृतां चिपंसज्ञा
णां विभागं वा पञ्जातिकयाह विप्रादितः शुक्रगुरू कुजार्को शशी शशिजो बुधश्चान्त्यसि
तौ नवाणां चेद्धार्क जीवाजसितोकुजार्कीयथाक्रमे सत्वरजस्तमांसि विप्रा २३

द्विजोब्राह्मणास्तेषांवर्णानांचतुष्टयस्यस्वामिनोग्रहाअधिपतयः शुक्रोभार्गवः गुरुर्बृह
स्पतिः एतौब्राह्मणानामधिपती कुजोभौमः अर्कआदित्यः एतौक्षत्रियाणां शशी
चंद्रोवैश्यानां शूद्राणांबुधोसितःशनैश्चरः अंत्यजानांवर्णानांप्रतिलोमभवानांचं
डालमातंगधनिषधानां प्रयोजनं इत्थंनष्टादिशुबलाद्यधिकारादीनांग्रहोक्तवर्ण
प्रभावः एषामुपायानेनदृष्टव्यानिः तथाचसमः गुरुशुक्रौविप्रवरकौचन्द्रः सौ
म्यःशनैश्चरश्चेति विप्रक्षत्रियविट्शूद्रसंकरभवानांप्रभवितकराः अन्यजेयजयेच
नष्टेवाप्रीतिकरानोयार्थेनाशनेलाभे तथावलोक्यकः ऊर्ध्वमुखोगणानामेषांस्वपत्ना
ल्लात् चंद्रार्कजीवज्ञसाद् चन्द्रःशशीअर्कःआदित्यःजीवोबृहस्पतिः एतेसत्व
संज्ञाः सौम्योबुधःसितःशुक्रः एतौराजससंज्ञौ कुजोभौमः आर्किःशनैश्चरः एतौ
तामससंज्ञौएतेयथाक्रमंगुणाधिपतयोग्रहाः प्रयोजनंसत्वरजस्तमोवासित्रिंशां
शायस्मभास्करस्मात्दृगिति अन्येपुनर्ग्रहबलाद्वर्णयंति तथाचश्रीदेवकीर्त्तिः
बलवद्भिस्तद्गुणाभवन्तानरंति तत्राचार्यस्ययवनेस्वरणामतमत्तभेदः तेना
भौमःसात्विकउक्तः तथाचतद्वाक्यंसत्वाधिकाभास्करभौमजीवाअन्यतमा।

वृ॰ टी॰ २८

ज्ञेया तामसिकः शशीव शनैश्चरस्तामसिको ऽपि युक्तसंयोगेनान्यां लभते विशेषान् आचा
र्यस्य सत्यवचनमभिप्रेतं तथा च सत्वः तामसिकोऽकुजः सौरो राजसिको भार्गवः शशि
सुतश्च जीवः शशिभास्करौ सात्विका महाप्रकृतयो नृणां एवं यत्र यत्राचार्यस्य यवने
श्वरेण सह मतभेदस्तत्र तत्रास्य मतमिति अथ प्रथमाहितं सत्वं कुजः तच्चन्द्रा
र्कजीवाः पुनः किमित्युक्तं उच्यते इह गणावचनः सत्वशब्दः तत्र शौर्यपर्यायः यः का
र्याकार्यभटनानां सिंहादीनां मध्यस्थि येन सत्वा एकाकिनोऽपि वनवासिनः तथा च
एकाकिनि वनवासिन्यराजलक्षणपदवीनिशास्त्रे सत्वाद्धि ते मृगपतेर्नात्र जेनिनी
रःपरिणामेति अथ चतुर्णा सत्वं यः सात्विकस्तस्य द्वयास्थित्वं सप्तमांशेनव्राह्म
णादेव भक्तिः रजोधिकः काम्यकलाकुशली सततकविनः पुरुषोनिपुणः तमो
धिकोवंचयितापरेषांमूर्खोलसः क्रोधपरोतिनिद्र इति ७ अथ चक्रार्कयोः स्व
रूपेनोटकेनाह मधुपिंगलदृक्चतुरस्रतनुः पित्तप्रकृतिः सविनाल्पकचः तत्र
वृत्तनतुर्वेद्रवाकफः प्राज्ञश्च शशी मृदुवाक्शुभदृक् मधुपिंगलदृगिति मधु
पिंगलाक्षः सूर्यः संक्षेपकाचनतः चतुरस्रतनुः प्रमाविततभुजप्रमाणसमोच्छ्रायः २८

पित्तप्रकृतिः पित्ताधिकः सूक्ष्मकचो विरलकेशः एवंविधः सविता दिमः नवहन
नवविंमारि नवीचासो हन्ताचनवयं स्यासो नवहननवः कृशवन्तुलांगतवविस्मा
ङ्गः बहुवातकफः प्रसन्नमारुतश्लेष्मः प्रायो मेधावी मृदुवाक् कोमलाभाषी
शुभदृक् दर्शनीयात्मः एवंविधः शशी वेदः ५ अथांगारकबुधयोः स्वरूपमागत
यात्र क्रूरदृक् करुणमूर्तिरुदारः पैत्तिकः सचपलः कृशमध्यः स्निग्धवाक् तनतरा
स्वरुविशेषः पित्तमारुतकफप्रकृतिश्च क्रूरदृक् अंगारकः सचतरुणमूर्तिः नि
त्यैवावनापनाकारविग्रहः उदारोदाता पैत्तिकः पित्तबहुलः सचपलोनीवाङ्घ्रि
रचितः कृशमध्यस्तनूदरः एवंविधोंगारकः स्निग्धवाग्मिन्मारि स्निग्धवाग्मिमारि
स्निग्धवाग्मधुरभाषी मतनतरासरुचिः नित्यंपरिहासशीलः पित्तमारुतकफ
प्रकृतिः दोषत्रयोल्बणस्वभावः एवंविधो ज्ञो बुधः ६ जीवशुक्रयोः स्वरूपंवा
शास्यनात्र हृहतनवः पिंगलमूर्धजेक्षणो बृहस्पतिः श्रेष्ठमतिः कफात्मकः मे
गुः स्वधीकांतवपुः सुलोचनः कफानिलात्मा सितवक्रमूर्धजः हृहननवोरति
हृहननवः स्थूलशरीरः मूर्धजाः केशाः ईक्षणे नयने पिंगले कपिले यस्य कपि

लकेशः काचगात्रः इति श्रेष्ठमतिर्धर्मानुगतमनाः कफात्मकः श्लेष्मात्मा एवंविधो बृ
हस्पतिः भृगुविमाह सुखी निर्दुःखः कान्तवपुर्दर्शनीयशरीरः सुलोचनः शोभना
क्षः कफानिलात्मा श्लेष्ममारुतप्रकृतिः असितवक्रमूर्धजः असिताः कृष्णाः व
क्राः कुञ्चिताः मूर्धजाः केशा यस्य कृष्णकुञ्चितकेश इत्यर्थः एवंविधो भृगुः शुक्रः ।
अधुना शनैश्चरस्वरूपं धात्वादिस्वामिनश्च वसन्ततिलकेनाह मन्दोऽलसः कपिल
दृक् कृशदीर्घगात्रः स्थूलद्विजः परुषरोमकचोऽनिलात्मा स्नाय्वस्थ्यसृक्त्वग
थ शुक्रवसा च मज्जा मन्दार्कचन्द्रबुधशुक्रसुरेज्यभौमाः मन्द इति अलसः क्रिया
स्वपटुः कपिलदृक् काचनेत्रः कृशो दुर्बलो दीर्घमुन्नतं गात्रं यस्य दुर्बलो दीर्घदे
हः स्थूलद्विजः बृहद्दन्तः परुषरोमकचः बृहत्तनूरुहकेशः अनिलात्मा वात
प्रकृतिः एवंविधो मन्दः शनैश्चरः साध्यधातूनाह मन्दः शनिः स्नायुः अर्कः आदित्यः
अस्थि असृक् रुधिरं चन्द्रमाः त्वक् मनुष्यचर्म बुधः अथानन्तरं वीर्यं शुक्रो रेतः तद्वा
कः वसा मेदः सुरेज्यः गुरुः मज्जा भौमः अस्थ्यन्तर्गतो रसविशेषः स भौमः । उ
क्तप्रयोजनं लग्ने नवांशपतेस्तत्साधारणोपलक्षणेन जन्मकाले । २५

योबलवांस्तस्यैव तद्रूपस्तत्कालजो भवति यद्वा तस्यावस्था यस्मिन्काले स्यात्तं विचयात्त
द्रूपाश्चौरादयः व्याधितभयं यत्र लग्नेन वा शकोवतेतेतस्यामिनो बलवशात् अभिहि
तोषणावापद्ः ॥ अथ नाष्टानां स्थानवस्तु द्रव्यं तत्र भस्मनः शाद्वलविक्रीडिते नाष्ट
देवोविमिविहारकोशशयनं तिस्मकरास्सुः क्रमाद्वत्र स्थूलमथ कथं मग्निकहृतंतम
ध्यंदृष्पादितं नाम्नस्थानमणिहेममुक्तिवजनान्यर्कादिग्रकायसौवक्राणां शा
ष्टिरादयः शाकृचवान्वादिष्वघस्यं चदेवांबशीति अर्कान्नष्टं तिग्रहाणां क्रमा
द्देवादीनि स्थानानि तत्र देवस्थानमादित्यस्य अंबुस्थानं चंद्रमसः अग्निस्थानं भौ
मस्य विहारकोशस्थानं बुधस्य कोशोभाण्डागारं तत्स्थानं बृहस्पतेः शयनस्थानं
शुक्रस्य तिस्मकरः अवकरराशिः तत्स्थानं शनैश्चरस्य प्रयोजनं बलवति ग्रहे ग्रहा
णां स्थाने प्रभवत्येत हृतं नष्टादि वोत्पाद्यं देवस्थाने ऽस्य स वस्त्र मित्यादि अर्को
दितं सर्वत्रात्र हृतिः तत्र स्थूलं स्थूलं तं तद्धृतं मादित्यस्य वदेत् अत्र सूक्ष्मं नवमं चंद्रस
अग्निहृतमेकदेशोद्धृतं भौमस्य केनांशुनाहृतं तज्ज्ञित्वा बुधस्य मध्यमं नानि नवम
नानि जीर्णानि बृहस्पतेः दृष्टं कलंतत्स्याद्यि शुक्रस्य पाटितं जीर्णानि वा शनैश्चर

म प्रयोजनं स्फुटिकाव्यमन्त्राणां तान्यं स्यादित्याह आदित्यस्य तावत् चन्द्रमसो मगणः भौ।
मस्य देवमगणः वर्णो बुधस्य युक्तिः सन्मतेश्च तिथुक्तिः शनिकोसारि राजनहपस्य हस्यनेः स।
स्यानस्य स्वस्ववर्णो मतः शुक्रस्य च्यः कुमलाहसीमच्चशाणीशनेः तथा व वादश।
यणः स्वर्कस्य नामं मगणो यो हिमांशो भौमस्य देवमेनु मतस्य युक्तिः जीवस्य टष्पं स्वयु
देस्थितस्य नस्य व देमोशानस्य न्नमकाः तीतणांशु देद्दप्रभवस्य सीसं कुमायसं च प्रव
दनिसंनः प्रयोजनस्फुनिकाश देवलवज्रदृढस्य मन्त्रा तथादिविनायामेतदृष्यना।
शादिपरिमाने नवकुंभरश्यायानस्मितृपवयस्य चनदामिः उक्तविपरीते हानिः दे
कुकाणेविस्यादि तत्र शकारादिभिः रूपर्यन्तैर्वर्णैर्ददातैः शनैश्चरप्रभृतीनां गुर्वा।
नांनामानुवोधात्रिर्देशः कृतः शनैश्चर शुक्र रुधिर चन्द्र बुध गुरु धन्वलग्ना।
गते शुक्रशशिराटयः षट्स्मृतवो ज्ञेयाः तत्र शकारोपलक्षितः शनैश्चरस्तस्मिन्नु।
दयति लग्नस्थ शाशिवरुतेत्त्ययः शुकारोपलक्षितः शुक्रस्तस्मिन्वसंतः रुकारो
पलक्षितो रुधिरो भौमः तस्मिन्ग्रीष्मः चकारोपलक्षितश्चंद्रः तस्मिन्वर्षाः शो ब
धस्तस्मिन्शरत् गुकारोपलक्षितो गुरुस्तस्मिन्हेमंतः आदित्ये शुद्धदयति शीष्मः

तयाच्चवारसायणाः ग्रीष्ममथप्रवदंति क्रूजार्कोविति द्रेक्काणोविलसावाज्ञमेनेनव्य
वहितेनसंबन्धः द्रेक्काणोवोयङ्गिः शनेस्त्रराद्गिमेवद्रेशशिशिरादयोज्ञेयाः एतदुक्तं
भवति शनेस्त्रवेद्रेक्कानेलग्नगनेशशिशिरः शुक्रेद्रेक्काणवसंतः भौमेद्रेक्काण
ग्रीष्मः चंद्रेद्रेक्काणेवर्षाबुधेद्रेक्काणेशरत जीवेद्रेक्काणेहेमंतः सूर्येद्रे
क्काणेग्रीष्मएव अत्रचमत्वोग्रहादयोनतनिर्देशः तदाभावेद्रेक्काणेनवा
हनाब्ददयोपिद्रेक्काणेनेव केचिद्वहनामरययवलवद्द्रेहणेनिखाचलते न
याचमणार्थः ह्योदैलेग्नापगनेर्योवलवांस्तदृहेतनिर्देशइति नत्वेनावज्ञातं
लग्नेयोग्रहःस्थितः तद्दुक्तमतवोक्ताःवद्दुल्लगनेशयोवलवान ग्रहाभावेद्रे
क्काणपतेञतनिर्देशः हतनष्टादिविंतायांचरमञाचार्येणग्रहाणांशाखा
धिपत्यंनोक्तं उक्तंचसत्यजातके ऋगथर्वसामयजुषामधिपाउरुसोम्यभौ
मसिताः ऋग्वेदाधिपतिर्गुरुः अथर्ववेदाधिपतिर्बुधः सामवेदाधिपतिर्भौमः
यजुर्वेदाधिपतिःशुक्रःप्रयोजनंवलवतिशाखाधिपतौजातोब्राह्मणस्तच्छा
खापाठकोभवति ब्राह्मणोचोरेज्ञातेनशाखाज्ञानं अतिरष्टस्थानस्थग्रहेतन्मे

१०
बृ
[illegible]

दैः शंतिविति १२ अथ ग्रहाणां दृष्टिस्थानानि मंत्रभाषिणाह ॥ त्रिदशत्रिकोणचतुर
स्रसप्तमान्यवलोकयंति चरणाभिवृद्धितः रविजामरेज्यरुधिराः परे च ये क्रमशो भ
वंति किल वीक्षणाधिकाः यस्मिन्स्थाने ग्रहाः स्थिताः तस्मात्त्रिदशादीनि स्थानानि च
रणाभिवृद्धितः पाददृष्ट्यावलोकयंति ग्रहा यस्मिन्राशौ व्यवस्थितस्तस्मात्तृ
तीयमेकादशमं च तथा तृतीयदशमस्थो यो राशिस्तौ पाददृष्ट्यावलोकयंति एवं त्रि
कोणस्थानं नवमपंचमस्थानगतावर्धदृष्ट्या चतुरस्रमष्टमचतुर्थस्थानस्थौ पाद
हीनदृष्ट्या सप्तमं गोसमग्रदृष्ट्या चरणाभिवृद्धितरत्राभिशब्दो वीप्सां द्योतय
ति पादवृद्धेरर्थः यावत्सा चतुष्पादपरिपूर्णता तावत्फलं प्रयच्छति तथा च वत्सजा
तके दशमतृतीये नवपंचमे चतुर्थाष्टमे कलत्रं च पश्यति पादवृद्ध्या फलानि
चैवं प्रयच्छति अर्थादेव ग्रहे उक्तस्थानानि न पश्यतीति तथा च यवनेश्वरः द्वौ पं
चमं षष्ठमथ द्वितीयं स्थानं तथैशः परिहृत्य राशीन् शेषान्ग्रहः पश्यति सर्वका
लमिष्टं च येषां विहिता दृगिष्टा ज्ञामित्रभे दृष्टिफलं समग्रं पादहीनं चतुर
स्रयोश्च त्रिकोणयोर्दृष्टिफलार्धमाहुर्दुश्चिक्यसंस्थे दशमे च पादं रविज्ञाम

तेष्कथितादइतिकिलैतागमस्सूचने चरणाभिहितहितश्मउवर्तते एतेरविजार
यच्छरणाभिहिहितः पादोपचयादौत्त्रेणोदर्शनेक्रमशोधिकफलप्रदाभवंति
रविजःसौरोदशमेपादफलप्रदोभवति समरेज्योहृस्पतिरर्धफलप्रदोभव
ति अंगारकःपादहीनफलप्रदोभवति अपरेअर्कचंद्रबुधशुक्राःतेवीत्त्रेण
समग्रफलप्रदाः एतत्रैसर्गिकंग्रहाणांदृष्टिफलं स्थानवामावेतेषांयथासंह
ष्टिफलमस्त्रंश एवमेकेव्याचक्षते अपरेत्वाडुःस्थानफलमेतत् तेनोपचदशादि
स्थानगतानांग्रहराशीनपश्यंतौरविजादयोदर्शनेधिकफलप्रदाभवंति तथ
थात्रीयदशमस्थानग्रहराशीनुज्ञानैश्चरःपश्यन्नन्यग्रहेभ्योधिकफलप्रदो
भवति एवंत्रिकोणस्थाजीवः एवंचतुरस्रगान्भौमः सप्तमस्थानर्कंयचंद्रबु
धशुक्राः एतद्बहुतराणामाचार्याणांमतं तथाचभगवान्गार्गिः तृतिय
दशमान्सौरिस्त्रिकोणस्थान्बृहस्पतिः चतुरस्रगतान्भौमःशेषाःसप्तमसं
स्थितान् भवंतिवीत्त्रेणमत्ताधिकफलप्रदाग्रहाइति १२ अधुनाग्रहाणांक
लनिर्देशंवयसानिर्देशंचवनालीयेनाह अयनक्षणवासरर्त्तवोमासार्धंचस

28

माचभास्करात् कटुकलवणतिक्तमिश्रितमधुराम्लौचकषाय इत्यपि भास्करादय
नाडिकालनिर्देशः तत्रायननिर्देशो भास्करात् सूर्यात् तोग्मह तत्तन्निर्देशः क्ष
णवासरो रवेः सस्तन्निर्देशो भौमात् ऋतुनिर्देशो बुधात् मासनिर्देशो जीवात् मा
सार्धपक्षस्तन्निर्देशः शुक्रात् समासंवत्सरस्तन्निर्देशः सौरात् प्रयोजनं प्रश्नका
लेयस्य ग्रहस्य नवांशकोदयः स्यात् तस्मान्नवांशकाद्यावत्संख्येन नवांशके भव
ति तावत्संख्ययनादिको ग्रहोपलक्षितः कालः शुभाशुभफलपाकोवाच्यः अन्ये
नैवं व्याख्यातेन लग्नयावत्संख्यानवांशक उदितस्तावत्संख्यायनादिकालश्च
कपतिवशाद्वक्तव्यः तथा च मणित्थः लग्नांशकपतितुल्यः कालो लग्नादितो
शसमसंख्यः वक्तव्यो विपुविजयेषु गर्भाधानेषु कार्यसंयोगे कटुकलवण
स्वादि भास्करादिभ्यः कटुकादिलवणनिर्देशः चन्द्रा लवणस्य भौमात् तिक्तस्य
तिक्तं भौमादि कटुकमतिचादि बुधान्मिश्रस्य जीवान्मधुरस्य शुक्रादाम्लस्य
सौरात्कषायस्य प्रयोजनं गर्भाधानकाले यो बलवान् तदुक्तरसे दोहदो गर्भि
ण्या भवति तथा च माणवेला मासत्रितये स्त्रीणां दोहदको जायते जायते

वर्शं समाधिपस्यभावेलग्नापयोगादिभिश्चान्यत् भोजनाश्रयेयच प्रथमग्रहोदये

तत्रनवांशकोदयेवा तद्वत् रसान्वितभोजनस्थाने अष्टमाधिपामित्र शाहलवे

क्रीडितेनाह जीवोजीवबुधौसितेन्दुतनयौव्यर्काविभौमाःक्रमाद्वीन्द्वर्काविकु

जेन्दिनाश्च सुहृदः केषांचिदेवंमतं सत्योक्तेसुहृत्त्रिकोणभवनात्स्वात्स्वा

न्त्यधीधर्मपाःस्वोच्चायुःसुखपाःस्वलक्षणविधानांनाविभोधादिति सूर्यादी

नांक्रमाज्जीवोवृहस्पतिःसुहृत्तस्यादित्यस्य जीवोवृहस्पतिःसुहृत् तन्मित्रं जीवबु

धौगुरुसोमौचन्द्रस्यसितेन्दुतनयौशुक्रबुधौभौमस्यव्यर्काःसूर्यवर्जिताःस

र्वएवबुधस्यविभौमाविगतभौमाःव्यर्काःसर्वएववृहस्पतेः वीन्द्वर्काःविगतचन्द्रा

दित्याःसर्वएवशुक्रस्य विकुजेन्दिनश्च विगतभौमसूर्याश्चसर्वएवसौरस्य ए

केषांचिन्मतेनवराहस्य तेषांशत्रुमित्रव्यवहारएवं पः नोदासीनोव्यवहा

रः तस्मिन्मित्रमध्यान्यत्रामित्राणीतिकेचिद्वदन्ति उपयुक्तं देवगुरुमित्र

मतेनान्यथान्योन्यभौमोपिवृहस्पतेःसर्वेचन्द्रेनर्काभ्याःनरस्यतत्केतुवर्जाः

सुहृदः परिहरः भौमस्यशुक्राः शशिजश्चमित्रममित्रदेवस्वगुरुंचविन्द्यातसौ

स्यमित्राणि। उक्तं च दुस्सत्याः शेषास्थिराविहितास्त्रांवतन्त्र सत्योक्तमिति सत्याके
होराशास्त्रे स्वात्त्रिकोणभवनात्सप्तमोयस्त्रिकोणराशेर्येषां स धीधर्मा: स्वोच्चगुः।
सुखपाश्चेते ग्रहस्य सुहृदो भवंति तत्र त्रिकोणं मूलत्रिकोणं तस्मात्स्वपद्वितीय
यराश्यपाधिपतिः तस्मादेवांत्यपो द्वादशस्थानाधिपतिः एवं धीपः पंचमस्था।
नाधिपतिर्धर्मपो नवमाधिपतिः स्वोच्चपः स्वस्य कोः सोच्चः स्वस्माभी आयुःपाष्ट
मस्थानाधिपतिः ग्रहो मित्रं भवति सलक्षणविधेर्विरोधात्तस्मैव पिपठित।
स्थानाधिपतिभिः सह मित्रामित्रविभागः कल्पनीयः विरोधात्सुहृत्त्वात् एत
दुक्तं भवति योयं सर्वविधेर्मित्रलक्षणविभागः अतो यस्य स्थानाधिपो यो ग्रहः स्तस्य
ग्रहस्य सुहृदो भवंति तथाच सत्यः सुहृदस्त्रिकोणभवनात्स्वस्वसुतभव्ययपध
नभवने तज्जने निधने धर्मे स्वोच्चे भवंति नो शेषाः स्वजनस्थानसंज्ञं चतुर्थस्था।
ने तत्र द्विराश्यधिपते मित्रसंज्ञाः एकराश्यधिपो मध्यमः अन्यथैराश्यधिपः
शत्रुः वक्ष्यति च ह्यकाइक्तं भपास्सुहृत्समरिपवोंचिं सनैसर्गिकानिति एकरा
श्यपः मध्यस्तश्रुतिर्यदुक्तं तथा चंद्रार्कावेकराश्यधिपावपि मित्रसंज्ञौ भवतः

तयोर्हि राशिद्वयस्याधिपत्याभावात् राशिद्वयस्याधिपतिर्ग्रहः स एव द्वयधुरीणा
धिपत्वात्त्रिभवनत्वमाप्नोति तस्माद्विभयः एवं ज्ञातव्यः तस्य द्विराशित्वातिरेकात्
एतन्मन्त्रवृद्धिर्युसदनार्थं स्पष्टतं व्याख्यायते तद्यथा आदित्यस्य सिंहराशिः त्रिकोणं तस्मा
स्माद्द्वादशस्थानस्य कर्कटस्य चंद्रमाः अधिपतिः स एकराश्याधिपोपि सद्वितीय
राशेरधिपत्याभावादादित्यस्य मित्रं सिंहाच्च तयो वृश्चिको नवमो मेषश्च तयोर्भौ
मोधिपतिः आदित्यस्योच्चमेषस्तस्याधिपतिर्भौमः मेषस्य सिंहतः नवमद्वादशादि
त्यस्योच्चमेषस्तस्याधिपतिर्भौमः मेषस्य सिंहतः नवमद्वादशादित्यस्योच्चत्वात्
एकराशित्वं मेषस्यैकत्वात् वृश्चिकस्य द्वितीयत्वात् भौमद्विराश्याधिपो ज्ञातः ते
नापि तस्य मित्रं सिंहात् पंचमाष्टमौ धनुर्मीनौ तयोरधिपतिर्जीवः स चोक्तस्था
नद्वयस्याधिपतित्वादादित्यस्य मित्रं सिंहाद्द्वितीयैकादशौ कन्यामिथुनौ तयो
स्वामी बुधः तत्र द्वितीयस्थानस्योक्तत्वादेकादशस्योक्तत्वाभावि तेनैकादशभावा
श्याधिपत्वाद् बुधो द्वेवमध्यमः सिंहात् षष्ठसप्तमस्थाने मकरकुंभौ तौ तयोर
श्याधिपत्यादादित्यस्य शनैश्चरः शत्रुः सिंहाद्दशमतृतीयौ वृषतुले तयोरशुक्र

बृ॰ जा॰
टी॰
३

30

योगाश्रयाधिपत्यात्कुजः आदित्यस्य शत्रुः एवं रवेः अथ चंद्रस्य चंद्रस्त्रिकोणं तस्माच्चतु
र्थस्थानस्य सिंहाधिपतिः सूर्यः स एकराश्याधिपोपि सन् द्वितीयस्य राशेराधिपत्याभा
वाच्चंद्रस्य मित्रं वृषाद्द्वितीयो मिथुनः पंचम कन्या तयोर्बुधोधिपतिः स चोक्तस्थान
द्वयस्याधिपतित्वाच्चंद्रस्य मित्रं वृषात्सप्तमद्वादशौ वृश्चिकमेषौ तयोर्भौमः स्वामी
तत्र द्वादशस्योक्तत्वात्सप्तमस्यानुक्तत्वात्तेनैकराश्याधिपतित्वाद्भौमश्चंद्रस्य सम
ध्यस्थः वृषादष्टमैकादशौ धनुर्मीनौ तयोः स्वामी गुरुः तत्रैकादशस्यानुक्तत्वा
दष्टमस्योक्तत्वात्तेनैकराश्याधिपतित्वाज्जीवश्चंद्रस्य मध्यमः चंद्रस्य वृषत्रिकं
वृषात्षष्ठस्तुलः तयोः शुक्रोधिपति तत्र वृषस्योच्चत्वादुक्तत्वात्षष्ठस्यानुक्तत्वा
त्तेनैकराश्याधिपतिः तत्र नवमस्योक्तत्वाद्दशमस्यानुक्तत्वात्तेनैकराश्या
धिपतित्वात्सौरश्चंद्रस्य मध्यस्थः अथ भौमस्य तत्र भौमस्य मेषस्त्रिकोणं मे
षाच्चतुर्थस्थानस्य कर्कटस्याधिपतिश्चंद्रः स एकराश्याधिपोपि सन् द्वितीयस्य रा
शेराधिपत्याभावाद्भौमस्य मित्रं मेषात्तृतीयषष्ठौ मिथुनकन्ये नोक्ते तयोर्बु
धस्याधिपतित्वाद्भौमस्य तत्र बुधः शत्रुः मेषाद्द्वितीयसप्तमौ वृषतुलौ तयोः स्वा ३

मीशुक्रः तत्र द्वितीयस्यैकत्वात्सप्तमस्योक्तत्वात्तेनैकराश्यधिपतित्वाच्छुक्रो
भौमस्य मध्यमः मेषाद्दशमैकादशौ मकरकुंभौ तयोः सौरोऽधिपतिर्भौमस्य मक
उच्चः तस्यैकत्वादेकादशस्योक्तत्वात्तेनैकराश्यधिपतित्वात्सौरो भौमस्य म
ध्यस्थः मेषाद्द्वादशनवमौ मीनधन्विनौ तयोर्जीवोऽधिपतिः स चोक्तस्थानद्वया
स्याधिपत्वाज्जीवो भौमस्य मित्रं एवं भौमस्य शेषं बुधस्य बुधस्य कन्यात्रिकोणं तस्याद्वा
दशस्थानस्य सिंहस्याधिपतिः सूर्यः स एकराश्यधिपोऽपि सन्द्वितीयस्य राश्या
धिपत्वाभावाद्बुधस्य मित्रं कन्याया एकादशस्य कर्कटस्याधिपतिश्चंद्रः तस्या
उक्तत्वाद्बुधस्य चंद्रः शत्रुः कन्यायास्तृतीयाष्टमौ वृश्चिकमेषौ तयोर्भौमोऽधिप
तिस्तत्राष्टमस्योक्तत्वात्तृतीयस्यानुक्तत्वात्तेनैकराश्यधिपतित्वाद्भौमो बु
धस्य मध्यस्थः कन्यायाश्चतुर्थसप्तमस्थाने धन्विमीनौ तयोर्जीवोऽधिपतिः त
त्र सप्तमस्योक्तत्वाच्चतुर्थस्यानुक्तत्वात्तेनैकराश्यधिपतित्वज्जीवो बुधस्य म
ध्यस्थः कन्यायाः पंचमषष्ठौ मकरकुंभौ तयोः सौरोऽधिपतिः तत्र पंचमस्योक्त
त्वात्षष्ठस्यानुक्तत्वात्तेनैकराश्यधिपतित्वात्सौरो भौमस्य मध्यमः एवं बुध

वृ. जा.
टी.
२१

31

स्य अथ गुरोः जीवस्य धन्वी त्रिकोणं तस्माद्दशमस्थानस्य कर्कटस्याधिपतिश्चंद्रः सएक
राश्यधिपो विषमद्वितीयराशेराधिपस्याभावाज्जीवस्य सूर्यो मित्रं एतद्वयं पंचमद्वाद
शौ मेषवृश्चिकौ तयोर्भौमोधिपतिः सचैकस्थानद्वयस्या जीवस्य मित्रं धनुषो द्विती
यतृतीयौ मकरकुंभौ तयोस्सौरोधिपतिः तच्चद्वितीयस्थानकत्वात्तृतीयस्याउक्तत्वा
त्पतितैकराश्यधिपतित्वात्सौरो जीवस्य मध्यमः धनुषः षष्ठैकादशौ वृषतुले त
योश्शुक्रोधिपतिः स्थानद्वयस्याउक्तत्वाज्जीवस्य शुक्रः षष्ठैकादशौ वृषतुले तयोः
शुक्रोधिपतिः धनुषः सप्तमदशमे स्थाने मिथुनकन्ये तयोर्बुधोधिपतिः स्थान
द्वयस्याउक्तत्वाद्बुधः शत्रुः एवं जीवस्य अथ शुक्रस्य शुक्रस्य तुला त्रिकोणं त
स्मान्नवमद्वादशस्थौ मिथुनकन्ये तयोर्बुधोधिपतिः सचैकस्थानद्वयस्याधिप
तित्वाच्छुक्रस्य मित्रं तुलायाश्चतुर्थपंचमौ मकरकुंभौ तयोस्सौरोधिपतिः सचैक
स्थानस्याधिपतित्वाच्छुक्रस्य मित्रं तुलाद्वितीयसप्तमौ वृश्चिकमेषौ तयोर्भौमो
धिपतिः तच्चद्वितीयस्थानकत्वात्सप्तमस्याउक्तत्वान्पतितैकराश्यनुक्तत्वाद्भौमः
शुक्रस्य मध्यस्थः तुलातृतीयषष्ठौ धनुर्मीनौ तयोर्जीवोधिपतिः मीनः शुक्रस्य २१

कुः तस्मात्कलात्रषष्ठोक्तलात्सप्ततिनैकवाश्वपधिपतिनाजीवः शुक्रस्य समः अस्यः त
लाद्दशमकर्कटकस्याधिपतिश्चंद्रः तस्मात्कलात्शुक्रस्य चंद्रः शत्रुः तलादेका
दशः सिंहः तस्याधिपतिः सूर्यः तस्मात्कलात्शुक्रस्य शत्रुः सूर्यः एवं शुक्रस्य प्र
थमोऽस्य सौरस्य कुंभस्थितो तस्मात्पंचमग्रहो मिथुनकन्ययोर्बुधोऽधिप।
तिः स चोक्तस्थानद्वयस्याधिपतित्वात्सौरस्य मित्रं सौरस्य चतुलः कुंभात्अष्टनव
नवमौ वृषतुलौ तनयोः शुक्रोऽधिपतिः स चोक्तस्थानद्वयस्याधिपतित्वात्सौरस्य मि
त्रं कुंभाद्द्वितीयैकादशौ मीनधनुषी तनयोर्जीवोऽधिपतिः तद्द्वितीयस्थानकत्वा
देकादशत्वात्उक्तलात्सप्ततिनैकवाश्वपधिपतित्वात्सौरस्य समः अस्यः कुंभात्षष्ठः का।
र्कटकस्याधिपतिश्चंद्रः तस्मात्कलात्सौरस्य शत्रुः कुंभात्तृतीयदशमौ मेषवृ।
श्चिकौ तनयोर्भौमोऽधिपतिः तस्मात्कलात्भौमः सौरस्य शत्रुः एवं सौरस्य प्रथुना।
सम्यक्मानानेनवक्ष्यकारुकभपात्र ग्रहस्य सहः तस्य शत्रुःस्वक्षे शार्दूलविक्रीडि
तेनाह शत्रुमन्दसितौ समश्च शशिजो मित्राणि शेषा रवेस्तीक्ष्णांशुर्हिमरश्मि।
जश्च सुहृदौ शेषाः समाः शीतगोः जीवेन्दूष्णकराः कुजस्य सुहृदो ज्ञोऽरिः सितार्किमिता।

कीसमौ। मित्रे सूर्यसितौ बुधस्य हिमगुः शत्रुः समाश्चापरे सूरेः सौम्यसितावरी रविसुतो म
ध्योपरे त्वन्यथा सौम्यार्की सुहृदौ समौ कुजगुरू शुक्रस्य शेषावरी शुक्रज्ञौ सुहृदौ समः
सुरगुरुः सौरस्य चान्येरयः ये प्रोक्ताः स्वत्रिकोणभादिषु तनस्ते मया कीर्तिता शत्रुम
न्दसिताविति रवेरादित्यस्य मन्दः सौरः सितः शुक्रः एतौ शत्रू शशिजो बुधः समोम
ध्यमः न शत्रुर्न च मित्रं उदासीन इत्यर्थः शेषा ग्रहाश्चंद्राङ्गारकगुरवो मित्राणि तीक्ष्णां
शुरित्यादि शीतगोः चन्द्रमसः तीक्ष्णांशुः सूर्यः हिमरश्मिजो बुधः एतौ सुहृदौ मित्रे शे
षास्त एव भौममन्दजीवशुक्रसौराः समा मध्यमा उदासीनाः जीवेन्दूष्णकरा इति कुजस्य
भौमस्य जीवेन्दूष्णकराः बृहस्पतिचंद्रादित्याः सुहृदो मित्राणि ज्ञो बुधः अरिः शत्रुः सि
तार्की शुक्रसौरौ समौ मध्यस्थाविति मित्रे सूर्यसिताविति सूर्यसितौ रविशुक्रौ बुधस्य
मित्रे हिमगुश्चंद्रमाः शत्रुः अपरे अर्कचंद्रभौमाः अन्यथा मित्राणीत्यर्थः सूरेरित्या
दि सूरेर्गुरोः सौम्यसितौ बुधशुक्रौ अरी शत्रू रविसुतः सौरो मध्यमः अपरे सुहृदो मि
त्रे सौम्यार्कीत्यादि शुक्रस्य सौम्यार्की बुधसौरौ सुहृदौ मित्रे कुजगुरू भौमजीवौ स
मौ मध्यस्थौ शेषावादित्यचंद्रावरी शत्रू शुक्रज्ञाविति सौरस्य शनेः शुक्रज्ञौ सित ३२

तृथौ सुहृदोमित्रेस्वत्रुहृत्तौ वस्मः मध्यमः अपरेऽन्ये विशाशिभौमाश्चयः शत्रु
वः येग्रहाः कारकमादि येमयात्वत्रिकोणाभादिष्ट एवं त्रिकोणभवनात्स्वात्सधीधनेया
श्यादिनाश्रयेनोक्ता तएव ह्रस्वविभज्य पुनः स्वैर्यः प्रकीर्तितः उदाहरणार्थं प्रदर्शि
ताइति एवं नैसर्गिकमित्रामित्रमध्यस्थविभागमुक्त्वा तात्कालिकमित्रामित्रविभा
गं शार्दूलविक्रीडितेनाह अन्योन्यस्य धनव्ययायसहजव्यापारबन्धुस्थितास्तत्का
ले सुहृदः स्वतुंगभवनेप्येके रयस्त्वन्यथा द्व्येकान्त्यकभवानसुहृन्मरिष्यत्संचिन्त्य नैस
र्गिकांस्तत्कालेच पुनस्तानेव सुहृन्मित्रारिभिः कल्पयेत् अन्योन्यस्येति अन्योन्य
स्य परस्परमेतेषु धनादिस्थानेषु ग्रहस्य ग्रहा व्यवस्थितास्तत्कालेजन्मादिसमये।
सुहृदो भवन्ति धनस्थानं द्वितीयं व्ययस्थानं द्वादशं आयमेकादशं सहजं तृ
तीयं व्यापारस्थानं कर्म दशमं बन्धुस्थानं चतुर्थं येतेषु यो ग्रहः स्थितः स या
स्माद्ग्रहाद्व्यवस्थितः तस्य सुहृन्मित्रं भवति सचतस्यापि भवति यथोक्तमन्यसे
ति स्वतुंगभवनेप्येके इति एके अन्ये पुनः आचार्याः ग्रहस्य यस्याभयो ग्रहः स्थितः
स्वयस्मोच्चस्थितः सतत्कालमित्रं इति तेच यवनेश्वराद्याः तथा च तद्वाक्यम् त

33

कालमेतेसुहृत्समंवन्तिसोबादरायणस्यविष्णुगुप्तवीर्याइति एतदाचार्यस्यनाभिप्रेतं यस्मा
द्देनैवसत्यजातकेउक्तं तत्कालेचदशायबन्धुसहजस्वान्तेषुमित्रंचितनाइति अथवा
त्वन्यथा अन्यथाअनेनप्रकारेणग्रहस्यग्रहाव्यवस्थितास्तत्कालेउदयः शत्रुर्वाभ
वंति अन्योन्यमिति तद्यथाएकराशिगतः पंचमषष्ठसप्तमाष्टमनवमस्थानस्थ
स्तत्कालशत्रुर्ग्रहस्यग्रहोभवति धेकादशकभपानिति एवमेवमहर्षिणानान्
द्विभपान् एकभपांश्चमित्रमध्यस्थशत्रून्नैसर्गिकान्शत्रुमन्दसितानाविमादिना
ग्रंथेनोक्तान्संचिंत्यविचिंत्यतत्कालजन्मादीनैश्वादिसुहृन्मित्रादिभिरुपला
क्षितान्कल्पयेत् तत्रधनादीनिमित्रस्थानानितेषुनैसर्गिकसुहृत्स्थितोधिमि
त्रंभवति तत्रधनादीनिमित्रस्थानानितेषुनैसर्गिकसुहृन्मध्यस्थोमित्रं शत्रु
र्मध्यस्थइतिधनादिवर्जितेष्वन्येषुस्थितोनिसर्गसुहृन्मध्यस्थोभवति मध्यस्थः
शत्रुः शत्रुरधिशत्रुरिति तत्रग्रहाणांचतुर्विधंबलंभवति स्थानदिक्कालचे
ष्टाबलाख्यंतत्रस्थानादिबलंतथाकेनाह सोच्चसुहृत्स्वत्रिकोणनवांशैःस्था
नबलंस्वदृष्टोपगतेश्च दिक्षुबुधांगिरसोरविभौमोसूर्यसुतःसितशीतकरौच

स्वगृहाणामिति प्रत्येकं संबध्यते तत्रस्थोऽस्या ग्रहो बलवान्भवति तात्कालिकस्य सुहृ
द्दो मित्रवच्चैव बलवान्भवति त्रिकोणग्रामीयमूलत्रिकोणोऽस्थितः स्वनवांशके स्थितः
स्वगृहोपस्थितस्वराशिस्थश्च एतेषामन्यतमेऽवस्थितो ग्रहः स्थानबलयुक्तो भवति
तत्रार्कस्य सिंहस्त्रिकोणं तदेव स्वक्षेत्रं चंद्रस्य वृषः उच्चस्य एव त्रिकोणं भौमस्य मे
षस्त्रिकोणं एतदेव स्वक्षेत्रं एतेषामाचार्येण विशेषेणोक्तः अस्माभिर्वराहोक्तराशा
स्वदातीयशिष्यहितायलिख्यते तथा च सारावल्यां विंशतिरंशाः सिंहे त्रिकोण
मपरे स्वभवनमर्कस्य उच्चं भागत्रितयं वृषे इंदोः स्यात्त्रिकोणमपरेंऽशाः द्वादश
भागा मेषे त्रिकोणमपरे स्वभं तु भौमस्य उच्चफलं कन्यायां बुधस्य तिथ्यांशके स्सदा
चिंत्यं परतस्त्रिकोणजातं पंचभिरंशैः स्वराशिजं परतः पंचभिरंशैर्जीवस्य त्रि
कोणफलं स्वभे फलं चापे शुक्रस्य च तिथयोंऽशास्त्रिकोणमपरे घटे स्वराशि
कुंभे त्रिकोणनिजभे रविजस्य वेदं यथा सिंहे एतदाचार्योक्तं एवं स्ववाधे दिलि
ति प्राप्यादिषु च तत्स्थ परिलक्ष्माडुधादयो बलिनो भवंति तत्र प्रवंसां बुधां
गिरौ तज्जीवो बलिनो भवता लग्नस्याधिन्यर्थः दक्षिणस्यां रविभौमौ स्तर्यो ।

बृ जा
टी
२८

34

गात्रकौटश्यामस्याविम्बार्थः सौरः पश्चिमायांस्थलगइत्यर्थः शुक्रनिशाकरौउत्तरेव
तुर्थस्यानेइत्यर्थः स्त्रीतेचशशिभार्गवौनक्तंतेशेषाग्रहावलिनः तथाचयवना
ग्वरः शुर्वर्कवौपूर्वविलग्नसंस्थौनमस्तूलस्थावदिवाकरौ सौरोस्तगः शुक्रनि
शाकरौतुजलेस्थितौप्रवलौभवेतांइति एतद्ग्रहाणांदिग्बलमुच्यते अधुना
चेष्टाबलंदोधकेनाह उदगयनेरविशीतमयूखौवक्रसमागमगाः परिशेषाः
विपुलकरायुधिचोत्तरसंस्थाश्चेष्टितवीर्ययुताः परिकल्प्याः उदगयनेइति उ
दगयनेउत्तरायणेरविशीतमयूखौसूर्यचंद्रौभवतः परिशेषाः भौमबुधगुरु
सितसौरावक्रगाविपरीतगतयोवलिनोभवंति तथासमागमगाश्चंद्रेणस
हितावलिनएव चन्द्रेणसहसंयोगोग्रहाणांसमागमशब्देनवाच्यः रविणा
सहास्तमयाभौमादीनांयुक्तः उक्तमाचार्यविमलश्चंद्रेण दिवसकरेणास्त
मयः समागमः शीतरश्मिसहितानां कुजादीनांयुद्धंनिगद्यते न्मामयुक्ता
नामिति विपुलकराविस्तीर्णरश्मयोवलिनोभवंतिशीघ्रकेंद्रेद्वितीय
तृतीयोपचयस्थग्रहस्यविपुलकरत्वंप्रायसंभवति युधिसंग्रामेचोत्तरसं २८

स्याद्बलिनएव क्रमतादीनांसुहृदमितिउक्तं यत्रयत्रोत्तरदिग्भागस्थःसजयीव।
लवान् नत्रजयलक्षणं उत्तरदिक्स्थःशुक्र एषोवपसुरप्राप्यसन्निहितैर्नोडः अधि
हूफ्केोविकृतेनानिष्प्रभोविवर्णोश्चग्रहः सजितः उक्तविपरीतालक्षणःसंपन्नोज
यगतोविनिर्दिष्टः विपुलस्निग्धोद्युतिमान्दक्षिणदिक्स्थोपिजययुक्तइति ए
तत्कुकसमप्रायःसंभवति तस्मात्सालिशावार्यः सर्वेजयनउदक्स्थादक्षिणस्थ
स्योजयीचशुक्रइति एतेचेष्टावलं एषामन्यतमनस्रक्रेष्टावलोभवति अ
धुनाकालवलंग्रहाणांनैसर्गिकंचमालिनाह निशिशशिकुजसौराःसर्वदा
ज्ञोह्निचान्येवहुलसितगमासेःक्रूरसौम्याःक्रमेण द्व्ययनदिवसहोरामासपैः
कालवीर्यंशकुवगुरुणचसाद्यावृद्धितोवीर्यवंतः निशीति शशिकुजसौराश्चंद्र
भौमशनयः निशारात्रौवीर्यवंतोवलिनः ज्ञोवुधःससर्वदासर्वस्मिन्कालेनि
शिदिनेचवलीअन्येपरवविगुरुसिताःअह्निदिनेवलिनः क्रूराःपापग्रहाःकृष्ण
क्षाःवहुलेकृष्णपक्षेवलिनः शुक्लपक्षेचंद्रमाःक्रूरोपिवलवान्भवति तथा
द्यवनेश्वरः मासेतुशुक्लप्रतिपत्प्रवृत्तेपूर्वेशशीमध्यवलोदशाहे श्रेष्ठोहितीय

येस्वबलस्त्वीये सौम्येल्लहष्टोबलवान्सदैव ह्ययनदिवसायति ह्ययनेस्वदिवसेस्व
दिवसेस्ववर्षेष्वात्मीयकालेस्वस्वहोरायांस्थितेस्वमासेगैर्मासपतित्वप्राप्तेस्वेतेषुका
लेषुसर्वएवबलिनोभवंति एतद्ग्रहाणांकालवीर्यं एतेषामन्यतमेनग्रहः काल
बलसंपन्नोभवति आकृत्युगणेषुचसाधयाश इति आदयोवर्णाआद्यायेषां आकाराद्यः
शनैश्चरः कृकाराद्योरुधिरोभौमः शनैश्चराद्बलवान् ऊकाराद्योबुधः सभौमाद्ब
लवान् यकाराद्योयरुः सबुधात् शुकाराद्यः शुक्रः सजीवात् चकाराद्यश्चंद्रः स
शुक्रात् सकाराद्यः सवितासचंद्राद्बलवानिति एतद्ग्रहाणांनैसर्गिकंबलंयः
स्मादनैनैवस्वल्पज्ञानकेऽक्तं मन्दारसौम्यवाक्पतिसितचंद्रार्कायथोत्तरंबला
लिनः नैसर्गिकबलमेतद्बलसाम्येस्यादाधिकावितेति यत्रग्रहद्वयग्रहाणांवा
बलसाम्यंभवति तत्रास्यादधिकवीर्यतात्तेयति अत्रचार्येणचतस्थकावस्था
ग्रहबलस्यफलनोक्तं तच्चास्माभिरन्यस्मालिख्यते तथाचसारावल्यां उच्च
बलेनसमेतः परांविभूतिंग्रहः प्रसाधयति स्वत्रिकोणबलः शुभसांसाविस्वंबा
लपतित्वंवा स्वर्त्वबलेनचसहितः प्रख्यातधनधान्यसंपदाक्रांते मित्रबले

नवयुक्तो जनयति कीर्त्यन्वितं पुरुषं तेजस्विनं मतिमद्विनं स्थिरविभवं म्लेच्छाधिपाश्र
लब्धधनं स्वजनवांधवबलयुक्तः करोति पुरुषं प्रसिद्धं च स्वल्पज्ञानके चोक्तं बल
वान्वितः स्वरहोबनवाशान्वीतितः शुभेक्षापि चंद्रसितौ सौम्यौ तेषु च पुरुषपतेत्रोपगाः
शेषाः तत्र शुभदृष्टस्य फलं शुभदर्शनबलसहितः पुरुषं कुर्याद्धनान्वितं सुभ
गं प्रधानमखिलं सुरूपं देहसमौम्यं च सौम्यैः शुभैः बलेन च करोति धनिनं का
लाकृष्टं ले पुरुषं प्रसन्नचित्तं कल्पं परलोकभीरुं च स्वाध्यायबलसमवेतनोयति
स्वदर्शनभक्तः पुरुषं क्रीडावस्त्रविभूषणवाहनसौख्याधिकं करुते क्रूरैः
स्वकीयविक्रमाक्रविहंग्यकविघशः दृष्टोतिविहगाश्रित्रचेष्टावीर्यसमन्वितः व
क्रिणाः स्व महावीर्याः शुभाः राज्यप्रदा ग्रहाः पापाश्च सनराः शुंसाकार्यं तिहणाट
नं स्वस्थशरीरसमाणामसुकरावहवजयबलेनविरधानि शुभमतं लविहंगेरे
राज्यं च विवर्जिनारानि रात्रिदिवाबलस्पर्शो भङ्गजलाभेन शौर्यपरिहृद्या सति
नयति शत्रुपक्षं भजति बलस्त्रीन भक्षैः पुरुषः हिमुणांदिगणाद्युर्वषोधिपमा
सहोरश्माः कमपरिहृश्यासौख्यस्वदृष्टास्वधनं च कीर्तिं च यतबलाद्विगुणाश्चार

बृ जा
टी
२६

36

त्वामवरहस्तिसंपदं दद्युः स्त्रीकनककमलमिलाभं कीर्तिं च शशांकधवलतरां सकल
भवभारभावितनिर्मलकरजालभास्वरः सनन्त राशिग्रहाः प्रदद्युः सौख्यं च मनोवा
ञ्छाधिगतं आचारशौचशुभसत्ययुताः स्वरूपास्तेजस्विनः कृतविरोधद्विजदेवभ
क्ताः सहस्रमाल्यजननस्वमाः सप्रियाश्च सौम्यग्रहैर्बलयुतैः पुरुषा भवन्ति क्रूरा
श्च क्रूरग्रहैर्बलैः संग्रामभीरवः पुरुषाः जलकर्मसवनिरताः सौम्याः कलह
प्रसंहृष्टाः इति श्रीभट्टोत्पलविरचितायां बृहज्जातकविवृतौ योनिभेदो नाम
द्वितीयोध्यायः २ अथातो वियोनिजन्माध्यायो व्याख्यायते कः पुनरयं वि
योनिजन्म उच्यते विविधयोनिजन्मनां तिर्यक्स्थावरादीनां जन्मानि वियो
निजन्म उच्यते सम्प्रष्टुः सकाशाज्ज्ञातककाले विज्ञाय वियोनिजन्मनिश्चयस्त
ने भवति तच्च वसंततिलकेनाह क्रूरग्रहैः सुबलिभिर्विबलैश्च सौम्यैः क्लीबे च
तुष्टयगतेन तदवेक्षणाद्वा चंद्रोपगद्विरसभागसमानरूपं सत्त्वं वदेद्यदि भवेत्स
वियोनिसंज्ञः चंद्रोपगद्विरसभागसमानरूपं सत्त्वं वदेत् चंद्रमा उपगतो व्यव
स्थितो यस्मिन् द्विरसभागे तत्समानरूपं तत्सत्त्वाकारं सत्त्वं प्राणिनं वियोनिजन्मा २६

नेजातं वदेत् सचद्विरसभागो वियोनिसंज्ञो भवति सचंद्राक्रांतो द्वादशभागो
यदि वियोनिसंज्ञस्तदैवं वदेन्नान्यथेति तत्र मेषद्वादशभागव्यवस्थिते चंद्रम
सि मेषाख्यस्य वियोनिजन्म ज्ञातव्यं एवं वृषद्वादशभागव्यवस्थिते वृषाख्य
स्य महिषादेः कर्कटद्वादशांशस्थे कुलीरादेः सिंहद्वादशभागस्थे सिंहद्वीपि
स्गालमार्जारादिसत्वजन्म वृश्चिकद्वादशभागे सर्पकीटादेः धनुर्धरद्वाद
शभागे द्वितीयार्धव्यवस्थिते अश्वगर्दभजन्म मकरद्वादशभागे पूर्वार्धव्यवा
स्थिते मृगजन्म अपरभागे मंडूकादे विहंगति मीनेपि जलप्राणिन एव किम
तावनेव वियोनिजन्मनिश्चयो नेत्याह क्रूरग्रहैरित्यादि क्रूरग्रहैरादित्यांगार
कशनैश्चरैः बुधेन च तैरेकतमेन युक्तैः कल्पते चंद्रमाः एतैः सबलिभिरि
ति बलयुक्तैः सौम्यैः शुभग्रहैः क्रूरपुरिशिष्टैः विबलैर्वीर्यरहितैः क्रोवशनै
श्चरे बुधे वा चतुष्टयगते केंद्रस्थे एको वियोनिजन्मयोगः नदेवलग्नाद्वाचं
द्रमसरशिनमपि वियोनिजन्म द्वादशभागसमवस्थितेः क्रूरैर्बलयुक्तैः सौ
म्यैर्बलहीनैः यत्रतत्रावस्थितेन बुधेन शनैश्चरेण वा दृष्टलग्ने वियोनिज

मत्तानेद्वितीयोयोगः अर्थादेवद्विपदद्वादशभागस्थेचंद्रमसिसवीर्येकभागेद्विपदज
न्मतथाचसारावल्यां क्रूरैःसबलसमेतैर्विबलैःसौम्यैर्वियोनिभागगते चंद्रेजा।
तूनीकेंद्रेनदोलित्वेनवाद्वयवियोनिःस्यात् मेषशशीतद्द्वादशभागादिप्रभवमाहुरा
चार्याः गोमहिषाणांवांशेनवृत्रणांनांतृतीयांशे तत्रचचतुर्थभागेक्रमोदीनांभवे
दुरकजानां व्याघ्रादीनांपरतः परतोनयाग्रहणांच वर्णांगंशेनवज्ञपेद्वाश्वि।
कभागेतथाभुजंगानां खचरनक्रगणानवमेमृगशिखिनःसृकलपादशमे से
याश्चतत्रदशान्तरलानालणज्ञानयश्चचित्राः एकादशेचतुष्पाज्जलजानांविधा।
स्थान्ते श्वमार्जारमषकादीनांसंज्ञाज्ञानंसप्रभृतीनांप्रभवेयावंतोद्वादशांशका
लेच तावद्दंतिनक्ताः॥ कृत्वासत्वानयमानि १ अथवियोनिजन्मज्ञानयोगांतरं
वैतालीयेनाह पापाबलिनःस्वभागगाः पारक्याविबलाश्चशोभनाः लग्नंचवि
योनिसंज्ञकंदृष्ट्वात्रापिवियोनिमादिशेत् पापाःक्रूरग्रहाःप्रोक्ताबलिनःस
बलाःनकेवलंस्वभागस्थः स्वनवांशकस्थाःभागग्रहणेनस्वनवांशकएव।
ज्ञातव्याः शोभनाःसौम्यग्रहाः प्रोक्ताः पारक्याःपरनवांशकेविबलाबलहीनाः।

नाव्यवस्थिताः लग्नं तात्कालिकं च यदि वियोनिसंज्ञं भवति तदा अस्मिन्नपि योगे
चेद्ग्रहयोगाद्विसभागसमानरूपं सत्वं जातमिति निर्दिशेत् २ अथवियोनावयवान्
ध्वस्तानां ग्राम्याणां अथयोगिनां तदंगराश्यादि कल्पयन्नाह क्रियःशिरोव
क्त्रगले वृषोन्ये पादांसकं पृष्ठमुरोऽथपार्श्वे कुक्षीअपानांघ्र्यथमेढ्रमुष्कौ स्फिक्
पुच्छमित्याह चतुष्पदांगे क्रियो मेषः चतुष्पदानां शिरः तदुपलक्षितमित्यर्थः
द्वितीयो वृषो वक्त्रगले वक्त्रं मुखं गलः कंठः अन्ये मिथुनादयो यथाक्रमं पादा
दिषु मिथुनः पादांसकं पादौ स्कंधौ पृष्ठं कर्कटः उरो वक्षः सिंहः अथशब्दा
नंतर्यार्थे पार्श्वे पार्श्वद्वयं कन्या कुक्षिरुदरं तुला अपानं वृश्चिकः अंघ्री पश्चि
मपादौ धनुः अथशब्दः पादद्वयाणां मेढ्रं लिंगं मुष्कौ वृषणौ मकरः स्फिजावासनं कुं
भः पुच्छं लांगूलं मीनः इति शब्दः प्रकारार्थः इति चतुष्पदराशिविभागमाह केचि
द्ववंती मयाचार्याः इति वाक्यव्यवहारः चतुष्पदग्रहणमुपलक्षणार्थं पक्षिणा
मप्येवं तेषां स्वपदस्थाने पक्षपाली प्रोथं सामान्ये प्रयोजनं राश्युपलक्षितें
गव्रणाय चान्तविज्ञानमिति २ अथवियोनिवर्णज्ञानं वेषदेवाह लग्नांशा

38

काङ्कस्य योगे लग्नाद्वा वर्णान्वदेद्द्वीयेषु ताद्वियोगेनोद्दिष्टभागसमानवदेत्समस्यायां चैवं वा वदेत्स
मस्तैष्यग्रहदृष्टे लग्नांशकादिति लग्नेऽयं यत्र ग्रहाणां योगो यस्तस्य अवस्थितस्तस्य योगे वर्णाः
प्राग्उक्ताः वर्णास्तान्समस्तानान्श्नीत तद्वर्णान् वियोगेनोसहे जातेन वदेत् दृष्टेन दृष्टांशाद्वा तेषा
हा अथ लग्नेन कश्चिद्ग्रहस्तदा भवति येन लग्नेन ग्रहाणामीक्षणेन दृष्टेन तेन तस्य वर्णा
न्वा वदेत् अथ लग्नेन केनचिद्युतदृष्टं भवति तदा लग्नांशकालग्रेयद्राशिनवां
शकोदयस्तद्राशिवर्णान् वक्तः स्वतः पुंवत् तनि भवन्मादितो वदेत् दृष्टासमानि
ति अथ बहुभिर्ग्रहैर्लग्नं युतं दृष्टं च भवति तदा बहुत्वेन वर्णान्वदेत् अत्रापि यो
वीर्यवान्सबलस्तद्वर्णं वा ह्रस्व यत उक्तं वलयुक्तादिति अथ स्वामिना युतदृष्टा
दृष्टस्वरूपः संबंधीन वा शकोलग्नगतो भवति तदा तद्वर्णमेव वदेत् अत्र योग
ह्रीवियोगेनायस्मिन्नंगे व्यवस्थितस्तत्रात्मीयवर्णं करोति एतत्कालं लब्धं देवा
वदेत्समस्तसंस्थेष्वग्रहदृष्टेष्विति वचनात् लग्नात्समस्तसंस्थेः समस्तस्थानगतैर्बलवद्
द्वर्णान्दृष्टेषु वियोगेनोर्ध्वं वा वदेत् मेषादिभिरुदयस्थैरंगं वा ग्रहयुते दृष्टे वा
स्तद्द्वाशकसंयोगाद्वियोगाद्वर्णान्स्वांशके हतान् समस्तसंस्थाः ऊर्ध्वं दृष्टेर्वा॥

स्ववर्णेरवाशं वीक्षंते यावंतो विद्यानिवर्णाश्चमावंतः बलशीभागगवचः करोति
वीर्यं विद्यानीतां पीतं करोति जीवः सीतमिनं भागं वा विविद्धं च वक्रं दिनकरकु
ध्रिशोवविज्ञः कुसंबुधः शवलस्वराशेप्यरभागेनवांशके निष्ठन पश्यन्ग्रहोविलग्न
स्वेस्ववर्णानरा कुरुते ७ प्रभुनापतिजन्मस्तानेवंशस्थेनाद खेगद्रेकाणबला
संयुतेनवांशद्रेष्काणकेचरभांशकोदयो युधांशकेवाविहगाः स्थलाब्जाः शने
श्चरेन्दोहताणयोगसंभवाः खगद्रेक्काणे इति खगद्रेक्काणः पक्षिद्रेक्का
णः तत्र पक्षिद्रेक्काणमिथुनस्य द्वितीयः सिंहप्रथमः एतेषामन्यतमे द्रेक्का
णोदये सति शनैश्चरेन्दोहताणयोगसंभवाः यथाक्रमं विहगाः पक्षिणः स्थलाब्ज
जा भवंति पक्षिद्रेक्काणे शनैश्चरेणास्य केदृष्ट्वा स्थलजानां पतितानां जन्मव
क्तव्यं एवमिन्दुनापि द्रेक्काणे दृष्ट्युके जलजानामिति एकोयोगः तत्र लग्न प्रथम
भागदशांकयोग्रहस्थितः स प्रथमद्रेक्काणस्थः ततः परमन्यस्मिन्दशांके।
द्वितीयद्रेक्काणस्थः ततः परमन्यस्मिन्दशांके तृतीयद्रेक्काणस्थः एवंभा
गत्रयोलग्नास्य विंशतिः नवांशकपरिकल्पग्रहस्थितिरन्येष्वामसर्वराशिषु

बृ.जा.
टी.
३९

यंविभाग बलसंयुतेन वेत्ति चरनवांशकोदये बलसंयुतेन प्रदेष्काणयुते शनैश्चराद्यु
तदृष्टस्थलजानां च द्रेष्काणदृष्टे जलजानामिति निर्दिष्टो योगः तथा च सारावल्यां
विहगादि द्रेष्काणे बलिना युते तथ चरभांशे वा ये प्रोक्ता विहगाः स्थलाम्बुजाः
शनिशशीक्षिता योगात् ५ अथ पुनरुत्पन्नजन्मतां च वचनतिलकेनाह हो
रेंदुसूरिरविभिर्विबलैस्तृणानां तयोस्थलेन तरुभवोंशकृतः प्रभेदः लग्नाद्ग्रहः
स्थलजलर्क्षपतिस्तदंशे यावांस्तावंत एव तरवः स्थलतोयजाताः होरेंदुसूरिरवि
विभिर्विबलैः लग्नचंद्रगुरुसूर्यैर्विबलैर्बलरहितैः प्रकाशानां तृणानां जन्म वक्त
व्यमिति ज्ञातव्यं तोयस्थलेऽतिति च तरवो हृतजन्मानः किं यंतो तोयजलस्थल
निजे लवभं वाति तदिकल्पो शाकृतः तत्र तोयराश्यंशकोदये तोयसमीपजा
स्तूलाश्च नपाः कर्कटमकरापश्चार्धमीनाः एते राशयः पूर्वोक्तजन्मतानेऽनवरा
श्यंशकोदये स्थजत्ताणां जन्मतान तत्राधिपतिर्भोयस्थलग्राद्गृहइति उदितं
यः स्थलचारी जलचारी वा भवति तदधिपतिर्यावत्संख्ये राशौ लग्नाद्भवेत्स्य
तत्तावंत एव तरवो हृताः स्थलजा जलजा वा वक्तव्याः तत्राप्यंशकपतिर्वा

३९

शाद्वलमाणाम्आयुर्दायविधिनाद्विगुणात्वंवाच्यं व्रतेगवज्ञोपगोनेस्त्रिसंगुणोद्विकल
मखोशत्रिभागगैरिति तृणादिगुणात्वशमेयावन्मोगुणानाभवंतिनावमःकार्यश्च।
नाभामः तथाचसारावल्यां लग्नार्कजीवचंद्रैर्बलैःशेषैश्चमस्तलयोनिः स्थलजल
भवनविभागाद्वृक्षादीनांप्रभेदाकराःस्थलजलपवेगोलग्नायावानिराशो न्नेपि
तावंतः द्वित्रिगुणात्वंतेषामायुर्दायप्रकारोक्तं अथस्थलजलजाश्चाभामिव
शाद्वलाद्वलाणांविशेषज्ञानेमत्वाक्रांतयोरह त्र्यंतस्सारजनयतिरविर्दुर्भगाम्स्
थैस्तृणःसोमोपेतांत्वद्विनविरणाःकंठकाष्ठांश्चभौमः वागीशस्तासफलवि।
फलान्बुधस्त्वहत्वांश्चशुक्रः स्निग्धानिंदुःकटुकविटपान्स्मिश्रश्चमंदः रविना।
दिसवंशाकपतितंनःसारान्मध्यटफान् शिंशपालीरवत्वानजनयति स्वर्भस्तुः
शनैश्चरोदुर्भगान् हेमनसाराप्रियान् कुसुमप्रसृतीजनयति वृहिन्कित्रणोश्च
इःसोमोपेनान्फलप्रसृतीजनयति भौमःकुजःकंटकाष्ठान्वदिवप्रसृतीजं
नयति वागीशःसोऽकुबुधोययासंख्यफलानिफलान्वृक्षान्नयतः नवरह
स्यतिसफलानामप्रसृतीन् बुधःअफलान्महत्कप्रसृतीन्शुक्रःपुष्पवृक्षा

बृजा
टी
८०

40

नृयेषांलोकेशुभमेवापशुभंतेनफलेनात्मतां चपकृष्टमष्टनीत्रस्त्रिग्ध्यानिर्दिशेदिति इंदुशंखेद्रोपम
यःशुभःस्त्रिग्धानम्रसाटप्रभ्रष्टांजनयति भस्मपिंडांगारकःकटुकविटपान्भल्लातकप्रभृ
तीञ्जनयति तत्राभयजनिर्देशाद्भूमौमयोविकल्पेनादेशः अथ भस्मनतस्य शुभाशु
भत्वानिवशस्येनाह शुभाशुभर्क्षेर्हृविविरुजुमपिंजकरोतिवृत्तविपरीतमसमथाप
रांशकेयावतिविभुनासकाडवतितल्लाकलवनल्पाविधाः सपवस्थलंजाशप
तिर्ग्रहःशुभःतत्कालमशुभेर्तेपापग्रहराशावर्यवस्थितोभवति तत्रहविविरुशोभं
वृत्तंऋजुमपिंजंचशुभाधोभ्रमोजातंवतस्य अन्यथाविपर्ययेणविपरीतंवृत्तंक
रोति अंशकपतिरशुभस्तत्कालंशुभग्रहराशिस्थोभवति तत्राशोभमेहृत्वंस्फु
भस्मपिंजातंचंदेत परांशकइति अस्थलजलजंअंशकपतिर्ग्रहःस्वकारासमी॥
यांस्थाकान्यातितस्थलितोयावत्संख्येपवनवांशकेवर्तते तत्तल्पाकतंसंख्याल्पया
विधाश्च तजनयंतल्ववोहत्वाभवतितत्रपनःसंख्याकरणादिकल्पेनादेशइति
तथाचसारावल्यां स्वांशाल्पताशगामिशुयावत्संख्यामभवति तावंतोजलजा
वातरवःशाककंसंख्येयेवति इतिभट्टोत्पलविवृतौयांबृहज्जातकविवृतौ॥ ८०

वियोनिजन्माध्यायो नामस्तृतीयः ३ अथातो निषेकाध्यायो व्याख्यायते तत्रादौ
ऋतुगर्भाधानमित्यर्थः ऋतुनिरूपणं कृत्वा वपि स्त्रीपुरुषसंप्रयोगस्तानं वक्ष्या-
नाह कुजेंदुहेतुः प्रतिमासमार्तवं गतेतु पीडर्क्षमनुष्णदीधितौ अतोन्यथास्थे
शुभपुंग्रहेक्षिते नरेण संयोगमुपैति कामिनी कुजेंदुहेतुः प्रतिमासमार्तवमिति कु-
जो भौमः इंदुश्चंद्रः मासंमासं प्रतिमासं स्त्रीणां प्रतिमासमार्तवं कुजेंदुहेतुकं तत्प्र-
तिमासग्रहणेन वन्ध्यारजोनिवृत्तिं दर्शयति गर्भग्रहणात्तमार्तवकथमित्याह
गतेतु पीडर्क्षमनुष्णदीधिताविति अनुष्णदीधितौ शीतमयूखे चन्द्रे पीडर्क्षंगतेन
नक्षत्राणामपचयग्रहाश्रितेन आर्तवकारणं भवति यदि चंद्रः कुजसंदृष्टो भवति
स्त्रियो जन्मराशेरनुपचयस्थश्चंद्रमास्तत्र चयं घ्नन्नावकाशात् दृश्यते तदा गर्भग्रहण-
हेतुमासमार्तवं हेतुर्भवति अन्यत्र बालवृद्धातुरवंध्यानाम् अथ च बादरायणः स्त्री-
णां गतोनुपचयर्क्षमनुष्णरश्मिः संदृश्यते यदि धरातनयेन तासां गर्भग्रहार्तव-
मुपैति न हानं वंध्या वृद्धातुरावयसामपि चैतदिष्टं तथा च सारावल्याम् अनुप-
चयराशिसंस्थः कुमुदकरबांधवः रुधिरसंदृष्टः प्रतिमासं युवतीनां भवतीह रजः

कुजेंदुहेतुके इंदुर्जलं कुजोग्निः जलमसममाग्नेयं पित्तं स्यात् एवं केवलमिलिते पित्ते नरजः प्रवर्तते स्त्री-
णु एवं यद्भवति रजो गर्भस्य निमित्तमेव कथितं तत् उपचयं संस्थविफलं प्रतिमासं दर्शनं
तस्य एवं गर्भग्रहणायोग्यमार्तवं प्रदर्श्य स्त्रीपुरुषसंयोगसंभवासंभवौ प्रदर्शयति अ-
तोन्यथास्थे इति अतस्मादुक्तादन्यथास्थे विपर्ययस्थे चंद्रमसि तस्मात्तद्विपर्ययस्थः
पुरुषजन्मराशेः उपचयस्थ चंद्रमा भवति तस्मिन् शुभेन सौम्येन शुभग्रहेण गुरुणा।
क्षिते दृष्टे कामिनी स्त्री नरेण पुरुषेण सह संयोगं मैथुनमुपगच्छति गच्छतीति वक्त-
व्यं नन्वन्यस्त्रीणामन्यथास्थ इति स्त्रिय उपचयस्थः कस्मान्न व्याख्यायते अयुक्तमेतत् या-
स्माद्बादरायणः पुरुषोपचयस्थान्गुरुणा यदि दृश्यते हिममयूखः स्त्रीपुरुषसं-
योगं तदा वदेत् तदन्यथा नैवं सारावलिकारेण सामान्येनोक्तं तथा च उपचयभ-
वनेशशाङ्के दृष्टे गुरुणा सुहृद्भिरथवा संयोगं करोति योगं विशेषतः शुक्रसंदृ-
ष्टः कस्मिन्काले यं विचार उच्यते चतुर्थदिने स्नातायां तथा च मणित्थः ऋतुवि-
रमे स्नातायाः पुरुषोपचयसंस्थितः शशी भवति वलिना गुरुणा दृष्टे भर्त्रा संगमस्त्र-
तदा जायते पुरुषस्याभाविनाविदितेन भौमेन वीक्षिते चंद्रे सौम्येन चपलमतिनाम्स्य ४१

गुणाकोनेनउपवर्त्ताष्टेयेनसर्प्यद्धेणाद्यानि हीससमायोगं सर्वैः स्वदृष्टेनसमागच्छति
वेशणायन्तुवति अथ मैथुनप्रकारमिदं वक्तव्यमाह यथास्तराशिर्मिथुनं समेति त
थैववाच्यो मिथुनप्रयोगः असद्ग्रहालोकितसंयुतेस्ते सरोषइष्टैः सविलासहासः
आधानलग्नात्सप्तमस्थालग्नाद्वा यो लग्नराशिः सप्तमो लग्नः तत्संस्थितोऽजेनर्ययायेनप्र
कारेण मैथुनं सवनमेति गच्छति तथानेनप्रकारेण दृष्टे मिथुनप्रयोगो वाच्यो
वक्तव्यः तस्मिन्नेवास्तसप्तमस्थाने असद्ग्रहावलोकिते संयुते पापग्रहदृष्टे युक्ते
वा सरोषः सकलहो मिथुनप्रयोगो वाच्यः अर्थादेवनकेनोवियुतदृष्टेनेसरो
षोऽपि सकलहः मिथुने शुभदृष्टे सकलहस्सविलासहासश्चेति तथा वक्ष्यमा
वत्सा हिपराद्याविलग्नात्सवनेकुर्वन्ति सममयदृत् तदनुरूपाणामपि वि
भाधानेसमारोहेण अशुभदृष्टे मिथुने सरोषकलहं भवेन्नाम सामसौमेधःस
वनोवात्स्यायनसंप्रयोगिकात्तस्मात् अथ गर्भसंभवासंभवतानेवेशाध्यनाह
रवीन्दुशुक्रावनिजैः स्वभागगैर्गुरुस्त्रिकोणोदयसंस्थितेपि वा भवत्यपत्यं हि
विबीजिनामिमे करा हिमांशोर्विदृशामिवाफलाः रवीन्दुशुक्रावनिजैः स्व

बृ.जा.
टी.
६२

42

यचंद्रभार्गवभौमाः स्वभागगैः यत्रतत्रराशौ स्वनवांशकस्थैराधानकालेवशस्यमेवगा।
र्भसंभवोभवति यदिसर्वेस्वभागगानस्युस्तदाअरुषोपचयस्थैतेगाभ्यांसूर्यभौमाभ्यांस्व
नवांशगाभ्यामेवसंभवोवाच्यः एवंभौमभार्गवाभ्यांनार्योपचयस्थैतेगाभ्यांस्वनवांशगा
भ्यामिति यस्मादनेनस्वल्पजातकेनोक्तं वलयुक्तौस्वगृहांशगार्कसितावुपचयर्क्ष
गौपुंसां स्त्रीणांवाकुजचंद्रौयदातदासंभवतिगर्भइति गुरोर्दृष्टस्यात्रिकोणद
यमस्थेपि पंचमनवमलग्नानामन्यतमस्थानेस्थोपिभवन्नप्यसंभवः गर्भग्र
हणविवीजिनामितिहियस्मादेषैः एतेहियोगाविवीजिनांशंडानांस्त्रीपुरु।
षाणामफलाविद्यमानाअपिनभवंति अचोराहवंग करादिमांशोरितिहिमां
शोचंद्रस्यकरावश्मयोविद्यमानायथाविहशामन्धानांनिष्फलास्तथेति अ
धुनास्त्रीपुंसयोराधानकालवशात्प्रसवावधिशुभाशुभज्ञानंवंशस्थेनाह दि
वाकरेंदोःस्मरगौकुजार्कजौगदप्रदौपुंगलयोषितोस्तदा व्ययस्वगौमृत्यु
करौयुतौतयोरेकदृष्टोमरणायकल्पितौ दिवाकरात्सूर्यौस्मरराशोसम
मस्थानेस्थितौत्रियानेरेकदृष्टौमरणायकल्पितौदिवाकरस्त्री कुजार्कजौभौ

५२

मसौरोगयोरिभवतस्तदाशुक्लस्यकृष्णस्यरोगप्रदोभवतः एतदुक्तंभवति आधानकाले
यत्रार्कःस्थितःतस्मात्सप्तमेयदांगारकोभवति सोरोगवांस्तदाशुसोरोगप्रदोभवति ए
वमिन्दोश्चंद्रात्सप्तमेकुजःसोरोगवांस्तदायोषितोरोगप्रदोभवति अथयस्यगाविता ता
वेवकुजसौरौव्ययस्थगौद्वादशौद्वितीयस्थौवाभवतस्तदाशुमासस्तकरौचंद्रा
दर्केवृष्ठवस्थिसौमास्त्रियाः शुभेनातथेत्यादि नदितिकुजसौरयोः परामर्शः तयोश्च
नैश्चरांगारकयोर्मध्यादेकेनादिनमाशुनस्यहितोभवति अनेनपदेनाहश्चमने
नदाशुकृष्णस्यमरणायकाल्पितोनिश्चितं एवंचद्रमाएकेनयुक्तोभवति या
देणाहश्चमस्तदंगनायामरणायनिश्चितइति अथपितृमातृपितृव्यमातुलस्या
शुभाणांशुभाशुभज्ञानंवशास्यनाह दिवार्कशुक्रौपितृमातृसंज्ञकौशनैश्चरं
द्रनिशितद्विपर्ययात् पितृव्यमातृष्वसृसंज्ञितौनतौनाग्रथोजयुग्मर्हतौतो
तयोशुभौ दिवादिनेनिषिक्तस्यज्ञानस्यवाजातोयथाक्रमपितृमातृसंज्ञाव
केशुक्रौभवतः पितृसंज्ञोर्कः मातृसंज्ञकः शुक्रः एवमेवनिशिरात्रौनिषि
क्तस्यज्ञानस्यवाजंतोःशनैश्चरेष्टमौवंद्रोशनैश्चरःपितृसंज्ञिकःचंद्रमा

वृजा
टी
४२

त्संज्ञितकः तद्विपर्ययादिति तद्विपर्ययाद्दिवारात्रिविपर्ययात्तावेव रवेर्वार्कौ शनैश्चरौ पितृव्य
मातृस्वसृसंज्ञितौ भवतः तत्र दिवा निषिक्तस्य जातस्य वा सौरः पितृव्यसंज्ञः चंद्रो मातृ
ष्वसृसंज्ञः रात्रौ निषिक्तस्य जातस्य वा अर्कः पितृव्यसंज्ञः शुक्रो मातृष्वसृसंज्ञः तत्सं
ज्ञयोः प्रयोजनं तावयोजयुग्मर्क्षगतौ विति तावेव यथार्कशैरौ तयोरयोजयु
ग्मर्क्षगतौ शुभौ ज्ञेयौ ओजा विषमराशयः तत्र दिवार्कः विषमर्क्षगो मेषमिथुन।
सिंहतुलधनिकुंभानामन्यतमस्थः पितुः शुभकृत रात्रौ पितृव्यस्य चंद्रो रात्रौ स
मर्क्षगतो मातुः शुभकृत दिवा मातृष्वसुः सामर्थ्यादेवार्कविपर्ययस्थः सप।
वामयोरशुभः यथा दिवसे समर्क्षगतः अर्कः पितुरशुभः रात्रौ पितृव्यस्यापि
वा विषमर्क्षगः शुक्रो मातुरशुभकृत् रात्रौ मातृष्वसुः रात्रौ शनैश्चरः समर्क्षग
तः पितुरशुभः दिवा पितृव्यस्य रात्रौ विषमर्क्षगश्चंद्रमाः मातुरशुभः दिवा मा
तृष्वसुरिति अथाधानप्रसवमध्ये आधानकालवशान्मासाधिपत्ययोगद्वयं तु
पेत्नाह अभिलषद्भिरस्यर्क्षमसाङ्गिमेवणोमतिशुभदृष्टिर्भवति उदयराशि
सहितेचयमस्तोविगलितेनाड्रपतिस्मस्तनदृष्टे उदयर्क्षमुदयलग्नमस्तमस्तङ्गिः ४२

पापग्रहैरभिनयफ्डिः नवोदयलग्नाभिलाषः केचिल्लग्नाद्वितीयस्य सप्तलग्नस्य स्वामि
नः तेषामयमभिप्रायः उदयलग्नादनंतरं तदुदयस्य सप्तमासन्नत्वात अभिलषती।
वोदयंतामिति प्रसङ्गेन लेग्नार्थं द्वादशस्थानस्य सप्तग्रहस्योदयंतीभिलाषकथयं
ति तस्मान्नहि द्वायोदयराशिगमनं ग्रहः करोति एवं लग्नाद्वादशस्थैः पापैः ला
ग्रग्रशुभहष्टसंपयाने सौम्यग्रहहष्टस्यमाने स्त्रीयोषितुरभिणीमरणमेतिस्वस्तुमा
प्नोति अत्र भगवान्गार्गिः अशुभैर्द्वादशगतैस्थैः शुभदृष्टिविवर्जितोः आधानका
ले मरणं योषितः प्रवदेद्बुधः इति योगांतरमाह उदयराशीमारि यमेशानेश्च
त्रेउदयराशिस्तोहृतलग्नस्य नांसविगलितोऽपतिता दीर्णेन चंद्रेणाभ्रस्तेनेना
गावकेन चंद्रष्टेस्त्रीगर्भिणीमरणमेति अथ योगांतरमेवेनाशीयेनाह पाप
द्वयमध्यसंस्थितौ लग्नेन चसौम्यवीक्षितौ युगपत्स्थयोगाववाबेदन्यहिला
गर्भेणनाविपद्यते लग्नस्थचंद्रमासियदौकः पापग्रहोद्वादशस्थो भवति द्विती
यस्थो परः तदा लग्नेन्दु युगपत्तत्काल पापद्वयमध्यगतावुच्यते एवं यदि
लग्नेन्दु पापद्वयमध्यगतौ तान चसौम्यवीक्षितौ शुभग्रहावलोकितौ भवतः त

वृ.जा.
टी.
४४

थापिनारी स्त्रीणां गर्भं प्रसूताविपद्यते इति प्रथमयोगे वेति अथवा एष एकस्थौ लग्नेन्दू भवतः त
योर्मध्यादेकतमोपि पापद्वयमध्यगतो भवति सोप्येवं हेतुः एवमत्र तथापि नारी ग
र्भप्रसूता विपद्यते इति अथवा लग्नात्तृतीये चन्द्रः द्वितीये चतुर्थे द्वादशस्थाः पापाः अ
थवा लग्नात्तृतीये चन्द्रः द्वितीये दशमे द्वादशस्थाः पापाः अथवा लग्नादेकादशे
चन्द्रः द्वितीये दशमे द्वादशस्थाः पापाः अथवा लग्नादेकादशे चन्द्रः द्वितीये दशमे
द्वादशस्थाः पापाः तथा लग्नेन्दू पापमध्यगतौ भवतः शुभग्रहदृष्टौ एवमादयश्चरणा
यं विस्पष्टार्थं वा न दर्शयितुमेषयोर्वा सामर्थ्यं लब्धता । अथ योगान्तरमन्वेता ।
ली यन्नाह । क्रूरे शशिनस्तुर्ये लग्नाद्वा निधनाश्रिते कुजे बन्ध्यस्मरगयोः कुजा
केययोः क्षीणेशो निधनाय पूर्ववत् । शशिनश्चतुर्थात् क्रूरे पापग्रहे चतुर्थगे चतुर्थ
स्थाने वा अथवा निधनाश्रिते अष्टमस्थाने कुजे भौमे चन्द्राद्वा योगः । बन्ध्यस्म
रगयोरिति लग्नात् बन्ध्युगते चतुर्थस्थे कुजे भौमे सप्तमगे द्वादशस्थे अर्केर्वा य
त्र तत्रस्थे क्षीणेन्दौ पतिर्हीणां चेन्दुतो तीर्णो योगः । एतेषामाधानकालप्रसूता ।
मरणसंभवमरणाय पूर्ववत् । नारी गर्भयुता विपद्यते इति । अधुनामाह अतः शा ४४

स्त्रीनिमित्तमरणायोगंस्कातिवैतालीयेनाह उदयास्तगयोः कुजार्कयोर्निधनंश
यन्तु तेवदन्तहामासाधिपेनोनिपीडितेनतत्कालेसर्वंणांसमादिशेत् निषेककाले
कुजार्कयोर्भौमसूर्ययोर्धयांसयोः उदयास्तगयोर्लग्नसप्तमस्थयोः लग्नस्थेभौम
सप्तमस्थेऽर्केगर्भयुतायानार्याःस्त्रियःशस्त्रेकृतंकमरणंवदेदूयात्तनथाने
नप्रकारेणेति मासाधिपनाविति गर्भमासेषुमासाधिपानुक्तानि कलिलघ
नेत्यादिना तत्रनिषेककालेयोयहोन्येनग्रहेणावर्जितोभवतिकेनवाभमि
तः उल्कयाहतोवामासाधिपेनिपीडितेश्चेत्युक्ते तस्मिन्पीडितस्यग्रहस्ययस्मिन्मा
साधिपत्यंभवतितत्कालेतस्मिन्कालेगर्भस्यस्रवणंच्युतिंसमादिशेद्वदेत् अथ
नागर्भयुक्तस्त्रीनिर्वंशस्थेनाह शशांकलग्नोपगतेश्चपापकैःस्त्रीवाच्यगर्भावा
विशानिवीतितः यत्रराशौशशांकश्चन्द्रःस्थितः तत्रैवशुभग्रहेश्चावस्थितेःअथ
लग्नस्थेवाशुभग्रहेलेग्नोपगतेवोउभयोपगतेवाअथत्रिकोणायथाक्रमेलग्ना
च्चन्द्राहातनीयलाभर्तेगतेःसहजैकादशस्थितेः रविणास्थैगायदिनिरीतित
त्वस्मैलग्नावाभवति सएवयोगकर्तासएवदृश्येतेनदागर्भःस्त्रीवाविशिष्टमा

न्भवति केचित्तु क्रूराणां निरीक्षितं इमि वदंति न तद्युक्तं यस्मात्सारावल्यां दृष्टोऽन्तु पुंसे सो॥
मैस्त्रिकोणालाभांयमस्त्रेवाबुस्मस्थैर्वा पापैस्त्रिलाभयातैः स्वबीवर्णभौ निरीक्षितो व
विणा॥ अथ निषेककाले निषेककालाज्ञानस्य जन्मकालाद्भयायावधिप्रश्नकालादा
पुंस्त्रीविभागज्ञाने शार्दूलविक्रीडितेनाह ओजर्क्षेः पुरुषांशकेषु बलिभिर्लग्ना
र्कगुरुर्विंदुभिः पुंजन्मप्रवदेत्समांशकगतैर्युग्मेषु तैर्योषितः गुर्वर्कौ विषमेन
रं शशिसितौ वक्रश्च युग्मे स्त्रियं द्व्यंगस्था बुधवीक्षणाच्च यमलौ कुर्वंति पक्षे स्वके
ओजर्क्षस्थितिभि लग्नार्कगुर्विंदुभिः उदयसूर्यचंद्रजीवैः ओजर्क्षैः विषमराशि
स्थैः सर्वैर्नकेवलं यावद्बलिभिस्सबलैः पुंसो जन्म वदेद्ब्रूयात् समांशकगतै
रिति नैरबलैर्लग्नार्कचंद्रजीवैः युग्मेषु समराशिषु स्थितैर्यथा संभवेन केव
लं यावत्समांशकगतैर्युग्मराशिनवांशकस्थैः बलिभिः योषितः स्त्रि
याजन्मप्रवदेत् नैषवतेषां यथाविहितानां लग्नग्रहाणां भयविकल
गानां वाड्बलात् स्त्रीपुंसदेहः सांप्रबलाधिकत्वात् न च नवांशकस्थानैरु
रुक्तः शशिसितौ वक्रश्च चंद्रशुक्रभौमाः युग्मे समराशिगताः यत्र तत्र।

नवांशकस्थाः पुरुषवीक्षिताश्च पुरुषर्क्षस्थाश्च यमलौ स्तः पुंहेतुकं वेत्ति आत्मीयपदे
पुरुषनवांशके चेत्स्थिताः एतदुक्तं भवति यथासंभवं मिथुनधनुर्नवांशके लग्नादि
सबलग्रहैर्ज्ञीवाः यदि बुधेन यत्र तत्र वा स्थितेन न दृश्यन्ते तदा यमलौ द्वौ पुरुषौ वा
स्यात् यथासंभवं कन्यामीनांशकागताः शशिशुक्रभौमाः यत्र तत्र वा स्थितेन बु
धेन दृश्यन्ते तदा यमलौ द्वे कन्ये कुर्वन्ति अथ द्वे वा बहवो वा ग्रहा दर्शितसंख्या
बुधः पश्यति तदेकः पुरुषः एकादशकन्या वा कन्याः नवांशके ग्रहाणां
नास्ति तत्र कथं व्याख्याति द्विशरीरांशके स्थिते इति उच्यते अनेनैव सूत्रेण ज्ञाने।
केन्द्रके बलिनौ विषमर्क्षगतौ नाश्रितौ यमसमुद्रे ते जेतुमितौ यमलौ द्विशा
रीरांशाश्रितौ तदा सहस्थाः एतस्य सामान्येति अथ पुंजन्मयोगान्तरमित्यर्थं वक्तव्याह
विहाय लग्नं विषमर्क्षसंस्थः सौरोऽपि पुंजन्मकरो विलग्नात् प्रोक्तग्रहाणा
मवलोक्य वीर्ययुक्ताः शनैश्चरस्तत्र पुंसोग्रहोगता विहाय लग्नमिति लग्नं विहा
य समन्ता सौरः शनैश्चरो लग्नाद्विषमर्क्षगतः तृतीयपञ्चमसप्तमनवमैका
दशस्थानानामन्यतमस्थः पुंजन्मकरः पुरुषजन्मकरो भवति प्रोक्तग्र।

हृजा
टी
४६

46

हाणामिति प्रोक्तं ग्रहाणां कथितयोगकर्तॄणां वीर्यं बलमबलं काविचार्य स्वतो प्रस्
तो विषयेन रंगनानास्त्रीवक्राणां तदुक्तं भवति तत्र पुरुषयोगजन्मसंभवः स्त्रीयो
गजन्मसमुद्भवमुद्दिष्टेन तत्र बलवद्ग्रहाभिनिर्दिष्टं तत्र शास्त्रे स्त्रीजन्मवाच्यं अथ।
क्लीवजन्मयोगान् श्लोकाह लाविकीर्ति नेनाह अन्योन्यं यदि पश्यतो रविशशिनौ यथा
किसौम्यावपि वक्रावासमर्गा दिनेशं समसमे च द्रष्टयो चेत्स्थितो युग्मौजलग्नतोऽथ
यो द्वे शशिनौ समस्थानं जन्मतस्तिनो युग्मभागे सितलग्नेशौ न किरणाः स्वः क्लीवयोगाः
स्मृताः अन्योन्यं मिमितरविशशीन्दुचन्द्रार्कौ युग्मौजलग्नतो यथार्क समसमविषम
राशिस्थौ अन्योन्यं पश्यतो यदि पश्यतस्तदा क्लीवजन्मयोगः एकः तथा आर्कि
सौम्यौ समोजगतौ युग्मौजलग्नतोऽन्योन्यं पश्यतः तदा द्वितीयो योगः वक्रो विति
वक्रो गारकौ विषमलग्नतः समगतसममराशिस्थदिनेशं पश्यति तदा तृतीयो यो
गः चन्द्रार्कयोः शशि लग्नौ समसमविषमराशिस्थौ स्वस्थानं जन्मनो गारकेण सम
राशिगतेन लग्नेनाहपश्यन्तदा चतुर्थो योगः युग्मौजलग्नतो विपर्यय इति ३३।
युग्मौजौ चन्द्रबुधौ यथा समे विषमे युग्मौजलग्नतो मस्थानं जन्मनि यत्र तत्राबोध्य ४६

तेनृत्तिनोनदापंचमोयोगः॥सितलग्नशीतकिरणाःशुक्लग्नचंद्राःयत्रनत्रा
शोभांशेभोगेशुक्रपूर्णराशिनवांशकस्थवर्त्तिनाभवति तदाक्लीवजन्मयोगषष्ठः
तथाचसारावल्यां ओजेसोमरविचंद्रौविषमर्क्षगौनिरीक्षतेते द्वेत्रजवविश्रेयो।
वानैथवलग्नतुभ्मकंजुह्नः वक्रोविषमर्क्षयस्समगतत्वयदिसमराशिलोका
तविषमलग्नचंद्रसमराशिगतःकुजोवलोकयति बुधचंद्रौकुजदृष्टौविष
मर्क्षसमर्क्षगौतथैववाक्ये। ओजनवांशकस्थ्यालग्नेन्दुसितालग्नवाक्यार
ति षष्ठयोगाः एवंयोगाभाववक्तव्याःतेषांयोगानामनेनपाचसंभवेतेषाम
ववलवते अथनारीहिविधयहयोगानष्टाहविलविक्रोशोनिनाह युग्मेचंद्रसि
तावधोजभवनस्थतारजीवोदया लग्नेन्दुतनिरीक्षितौचसमगौयुग्मेच
प्राणितः कुर्युस्तेमिथुनंग्रहोदयगताश्वोगांशकान्यश्यनिस्वांशेत्तिनित्य
तांशकवशाद्युग्मंत्रमिश्रसमं युग्मेचंद्रसिनाविति चंद्रसितोशांश्र।
कौयुग्मेसमराशांशवस्थितौ तथातेनैवप्रकारेणतारजीवोदयाप्रथमो
मत्कुललग्नाःओजभवनेविषमराशौसम्भवेयुः एवंविधयोगगर्भस्थमिथु

47

नेजर्ध्रुः तारिकाहारकस्य लग्नं हृदयवर्गोत्तमगोपुरमराशिस्थानितीरितिबोधं ग्रहेशा।
येनकेनचिद्दृष्टो भवनस्तथापि मिथुनं गर्भस्य वाच्यं शुभमिति नपदस्य वेकास्ता
नोदयाः स एव शुभ शुभसमराशिगप्राणिनो बलिनः स्थितास्तथापि मिथुनं शु
भुः ग्रहोदयगतानि मारि ग्रहास्तं एव द्वंशकेशुद्धिस्वभावनवांशके शुगता उ
दयोलग्नस्थलग्नांशकगतः तान ग्रहोदयगतान द्वंगांशकांस्तांशानवांशकस्य
वेधेयपश्यति सन्निरूतनयं वक्तव्यं तत्रायं विशेषः नगांशकवशाद्युग्मंवधे।
यस्मिन्नवांशके स्थितः सय लिंगांशकस्तल्लिंगं तत्र गर्भेशुग्मं वक्तव्यं एकल
हिशरीरः एतदुक्तं भवति मिथुनांशकस्थायदा बुधो ग्रहोदयगतानद्वंगा।
शकान्पश्यति तदा गर्भे हारकद्वयं हारिका वेकावक्तव्या अथ कन्यांशका।
स्थायदि बुधः पश्यति तदा कन्ये दारिके द्वे यद्वा हारिका चैका वक्तव्या अमेकं बुद्धा
रकं वक्तव्यं मिश्रेस्समम् इति तेषु ग्रहोदयबुधे मिश्रः स्थितेर्हि स्वभावसमलि।
गस्थितेः स्थितयं सममेकं लिंगं च वक्तव्यं एतदुक्तं भवति मिथुननवांशक
स्थितो बुधो यदि मिथुननवांशकव्यवस्थितान्ग्रहोदयान्पश्यति तदा हारक ८७

त्र्यंशं वा ॥ अथ कस्मिन्नंशके स्थितो बुधः कस्मादीनांशकस्य वा स्थितानां ग्रहाण
मुपरि तदा गर्भे सति कार्त्रितयं वा व्यमिति तथा च सारावल्यां समा राशौ श
शिनस्तयोर्विषमस्थस्य गुरुकोर्यामग्ने लग्ने भवेयोगोस्मिन्नार्भगते तन्न नमिथुनं तदीव
स्थ लग्नेवा समयोगोगं गुरुः चोदि मिथुन्नन्मकरो उदयतबकुजगुरवोव
लिनः सममरौ शिशागतिघवाकाः द्विशरीरांशकगुकान्यदा बिलग्नं च पश्यन्तीद्वि
मेने कन्यांशकद्वयमेव गुरुषष्ठानिषिच्छेतगर्भे मिथुनांशकन्यकाद्वयगुरुः षाति
तयमेवं सात् ॥ रामिथुनं धनुर्धरांशगतानान्यदा बिलग्नं च पश्यन्तीद्विमनः मिथु
नांशाश्चेन्नदा गुरुषद्वितयं तदा गर्भे ॥ अथ तत्रोधिकगर्भसंभवयोगज्ञानमुप
जातिकयाह ॥ धनुर्धरस्यान्तगते विलग्ने ग्रहैस्तदंशोपगतैर्बलिस्थैः बुधार्कि
णा वीर्ययुतेन दृष्टैः सन्ति प्रभूता अपि कोशसंस्थाः ॥ धनुर्धरस्य धनुषः अन्तग
ते विलग्ने धनुर्विलग्ने धनुरंशके चोपगतैर्ग्रहैस्तस्यैव धनुरंशोपगतैर्मयैस्तु चता ।
शाधिरिव वा शक्तिस्थितैः न केवलं यावद्बलस्थैः वीर्यवद्भिस्तस्मिन्विलग्ने तु
धार्किणा सौम्येन सौरेण वा वीर्ययुतेन बलवता दृष्टैः वलोकितः प्रभूता व

हृजा
ही
४८

48

हृवःकोशसंस्थाःजरायुवेष्टितशरीरागर्भोस्मीति एवमंकमासाधिपतैानिपीडितेन
कालेसवर्णसमाविष्टोस्मीति तस्ययुतागर्भस्यमासाधिपानाह कलिलघनांकुरास्थि
चर्मांगजचेतनतासितकुजजीवसूर्यचन्द्रार्किबुधाःपरतः उदयपचंद्रसूर्यनाथाः
क्रमशोगदितामवतिशुभाशुभवसामाधिपतस्तदृशा सिताद्याग्रहाःगर्भस्यस
प्रथममासात्प्रभृतिकलिलादीनिवर्णाय्यति तद्यथा गर्भस्यप्रथममासिकलि
लंभवति शुक्रशोणितेनद्वेनसंमिश्रीभूतेन तत्रगर्भस्यसितःशुक्रोधिपतिर्भवति
द्वितीयेघनताकाठिन्यंभवति तत्रगर्भेकुजोभौमकोधिपतिः तृतीयेकरांगा
त्किःहस्तादियवजन्म तत्रजीवबृहस्पतिरधिपतिःचतुर्थेस्थिसंभवःहस्ताद्य
यवजन्म तत्रसूर्योरविरधिपतिः पंचमेचर्मसंभवः तत्रचंद्रोधिपतिः षष्टेगज
संभवोरोमजन्मतत्रार्किःसौरोधिपतिः सप्तमेचेतनासंभवति तत्रबुधोधिप
तिःबुधमासात्परतेतयश्चन्येशेषामासास्तेगर्भस्यशोनिद्वेगप्रसवकराः तत्रुदा
दयचंद्रसूर्यामासस्वामिनःक्रमशोगदिताउक्ताः तत्राष्टममासिगर्भस्योजस्त
रत्नंकरोति मातानाभुक्तापीतरसादितस्यनाभिमजनालेनसंक्रमोभवति त

त्र गर्भाधानकालमासाधिपतिर्यो ग्रहः स मासाधिपतिः नवमे गर्भस्योद्वेगो भवति तत्र
चंद्रोधिपतिः दशमे गर्भस्य प्रसवो भवति तत्र सूर्योधिपतिः तथा च सत्यजात-
के कललघनावयवास्थित्वग्रोमस्मृतिसम्भवाः क्रमशः मासेषु शुक्रकुजजी-
व सूर्यचंद्रार्किसौम्यानां अशनोद्वेगप्रसवाः परतो लग्नेशचंद्रसूर्याणां तत्र प्र-
थमद्वितीयतृतीयमासाधिपानां यवनेश्वराणां मतभेदः तथा च तद्वाक्यं कुजा-
सृग्जीवरवीन्दुसौरबुधांशाः किल शुक्रदिवाकराणां मासाधिपतिप्रभवा
न्नेशाधारज्योपपत्तेरूहवद्भवति आद्ये तु मासे कललं द्वितीये पेशीकृतो।
यं भवति शाखाः अस्थ्यौ स्नायु स्नायुशिराश्च तुर्ये मज्जात्वचमांसपिंडं च मेत्र ष-
ष्ठे तु स्याद्रोमनखं च शाकृत्स्न चेतसि तानि सप्तमे मासे समस्त स्याज्ञानास्वादनं अष्ट-
मे स्यात्स्पर्शो पीतो नवमे रतिश्च स्नातोद्विकृद्गात्र एवो दैवात् गर्भो के मासे द-
शमे प्रसूते आचार्यस्य वहूमतं साम्यमभिप्रेतं भवति शुभाशुभं इति गर्भस्या-
स्य मासाधिपतिमदृशात् शुभाशुभफलं संभवति एतदुक्तं भवति आधान-
काले मासाधिपतौ पीडिते गर्भस्य तन्मासि पतनं कलुषमत्रदशमोविर्वाणि

बृ॰जा॰
टी॰
५९

पीडनंनिर्मलेतनयसंपन्नोबलवानिष्टइति अत्राधाने यवनेश्वरः शास्त्रकारैकेविशेषकः
नकिंचिन्मदर्शयेत नत्रशुभाशुभमिश्रैःकर्मभिरधिवासितविषयवृत्तिर्गर्भवासेनि
पतति: सयोगेशुक्रशोणितयोर्मिश्रनस्सभनोभवति यथाहकमरनालालमाला।
संसंभवति तस्मात्तारिभिश्चदोषैस्तत्तुल्यगुणानिषकः स्यात् यथाहकश्यपनिर्मोक्ष
लतुल्यगुणत्वात्तेसमाधनेपितनननीमाहश्रेपरवेःशशांकस्यसंयोगात् सर्वा।
यमेतत अथोभिकोणगस्यकविरलस्यानिगतांसभवयोगान्वेशश्रेयमाह त्रिकोण
गेज्ञेविवलेसनोपरेरुःवाह्निहलढिगुणलहाभवेत् अथाणवीन्दावपुभेम
सन्धियेगःशुभतिनष्वन्नकुरूतगिंधविरात तेबुधेत्रिकोणगोलग्नात्रवमस्थेपंचा।
मस्थवानतनत्समाद्भुवात् अपरेरम्भेःसर्वेग्रहेरेयंत्रतनयस्यविकल्लेवीर्यरहितेः
मलेवाविद्दरत्तद्विगुणगर्भोवाद्भः द्विशिरास्त्रवष्याद्यस्त्रतर्भजोभवति त्रिको
णगेज्ञेस्मन्नकेविनस्लत्रिकोणगतेबुधकन्यागतेस्याइः नवांसकेयस्मा
द्भगवान्नार्गिः बलहीनेग्रहैरस्सर्वैर्नवपंचमगेबुधेद्विगुणांस्त्रिशिराहस्ता
भवन्मकोरचलयाः अत्रागिनि गविहषाग्निने इंद्रोचंद्रपापैस्माल्यिगतैः। ५९

49

कर्कटवृश्चिकमीनानामंसनवांशकस्थैर्यंयथासंभवं नराश्चवाक् स्वकोणभस्था
याच्यः शुभेक्षितेनेशनि चेद्वहायघर्थे एवंविधे योगयेरिस्तु भेक्षितेन सौम्यग्रहदृष्ट
श्चेद्दृष्टो भवति नराजातस्याचिरादृष्टकालेनगिरंवाचंकुरुते स्पष्टोदेव पापवीक्षि
तो वाणहीनः मिश्रग्रहवीक्षितेनेयदि सौम्यावलिनः नराचिराद्वाचंलभते यदि
पापवलिनस्तदानैवेति तथाच भगवान्गार्गिः कुलीरालि झषांतस्थः पापैर्दृ
ष्टेषु पापग स्वकः पापक्षितेनः सौम्यैक्षिर्बालमतेगिरं मिश्रग्रहैर्ग्रहबलान्व
काबालव्यवाक्कितान् अत्र चमासाक्वलोकुरजेहः साधिपतेः शशिनिदृष्ट्वा
भौमस्मानवविदृष्टैमस्वकस्सौम्यदृष्टैर्वाचंकालानराहदति अथ मूकासदेनकौ
लपंगुजडत्वमयोगानस्वाकानयाह सौम्यंशाश्रविजरुधिरोचमसदंतोत्रा
जातः कुलः स्वलेशशशिनितजगामस्मान्हयदृष्टपंगुमीनेशशिशायमकुजेवी
क्षितेनलग्नस्थमेधापापैः शशिनिचजडस्तसान्तेचेत्सौम्यदृष्टैः यत्रतत्रांशा
शविजरुधिरोशानेष्वभौमौसौम्यत्रांशाबुधगाशीनवांशकेकन्यांशकेवा
भवतः चेद्वहायवयत यदेवनरा अत्रास्मिन्योगमदंतोदन्तसाहितागर्भस्था

ग. श्री ६५

वृ.जा
टी
५

वाच्यः पापेष्वारिस्मकुजसौराणामष्टमनवमेशशिनि चंद्रे स्वर्दृष्ट्यात्मीयराशौ कर्कटस्थि
तेनतथाष्टमेनवमेवागे लग्नगतेऽष्टमत्माहृष्यांप्रवादृष्टेवलोकितेनगर्भस्थः कुजोवाच्यः पंगु
मीनेऽशेतिमीनेलग्नगेयमशशिकुजैः शनेश्चवंचंद्रभौमैर्वीक्षितेनदृष्टेपंगुःपादवि
कलोगर्भस्थोवाच्यः पापेष्वारिस्मकुजसौराणामष्टमनवमेशशिनिचंद्रेमन्याका।
केटहृश्चिकमीनानामन्यतमराशौकुगतेनर्ययाष्टभंबगर्भस्थोजडः पापैर्द्रष्टियहीनोवाच्यः
एतेयोगकर्तारोग्रहायथादर्शितानानवनंनयदिसौम्यैः शुभग्रहैर्दृष्टाभवंतितदा
तयोगवतस्थेयशुभैर्वीवक्तव्या सौम्यैर्बलिभिर्निरीक्षितानायोगाएवनभवंतिमा।
ध्यवेलहीनवेलवोदृष्टाश्रमममयवलाभवंतीति मधुनावामनकहीनांगयो
गोलाघ्वकेनाह सौवशशांकदिवाकरदृष्टेवामनकोमकरांत्यविलग्नेधीन
वमोदयगैश्चद्रेष्काणेः पापयुतेरभुजोद्विशिराः स्यात् मकरांत्यविलग्नेमक
रस्थानेनवांशकेलग्नस्थेनवमेरस्मयः नस्मिंश्चसौवशशांकदिवाकरदृष्टेम
दचंद्रार्कावलोकितेगर्भस्थोवामनोवाच्यः धीनवमोदयगैरिति अत्रकोच
द्यावन्तेन यदालग्नद्वितीयद्रेष्काणोदयोभवति तदातस्यपंचमराशिस्था। ५

मेवं धित्वात् द्रेक्काणा इति व्याख्यानमस्मिन् द्वितीये द्रेक्काणे पापगते उदयमनुप्राप्ते
सौरशशांकदिवाकरदृष्टे गर्भस्य: अनेन त्रिपादहीनो वाच्य: एवं प्रथमद्रेक्काणोदा
ये तस्मादस्य संबंधित्वात् उदयद्रेक्काणस्यास्य व्याख्यानमस्मिन् उदयगे पापदृष्टे सौरश
शांकदिवाकरदृष्टे अशिरा शिरोवर्जितो गर्भस्य वाच्य: एतेषु योगेषु सौरशशा।
शांकदिवाकराणां दर्शने योगानामापन्नत इति केवलेन भौमेन युक्ते योगो भवति
तत्राप्यस्य धीनवमोदये द्रेक्काण: पापयुते: केवलमेवमस्य तानि त्रिशिरस्का
संबंधव्यावर्तने सौरशशांकदिवाकरदृष्टेश्चमस्या उहृतीनेक्षेति अस्मेवि
भुजन्त्वादिसंभवे यथासंख्यत्वात् द्रेक्काणत्रयेपि दृष्टिमद्भवति इति विका।
लमाहु: विभक्तो वा अनेन त्रिधा अशिरा वा इत्यस्य व्यावर्तने यथा लग्ने यदा प्रथ
मद्रेक्काणोदयो भवति तदा पंचमेपि राशौ प्रथमद्रेक्काणो नवमेपि प्रथ
म एव एते द्रेक्काणत्रये यदि पापयुता तदा भुजहीनो गर्भस्य वाच्य: यदा ल
ग्ने द्वितीयो द्रेक्काणो भवति तदा पंचमनवमयोरपि द्वितीय एव द्रेक्काण
त्रये यदा पापयुतं भवति तदा पादहीनो गर्भस्य वाच्य: अथ लग्ने तृतीयद्रे

क्काणोरवेर्भवति नरोपादविहीनोगर्भस्थोवाच्यः अथलग्नेस्त्रीमनवमयोरपितृ
तीयएववस्मिन्द्रेक्काणत्रयेपापग्रहयुक्तेशिरोविहीनोगर्भस्थोवाच्यः तत्रापिमे
षस्थानसिंहमकरत्रिप्रकारेपियोगेभुजांघ्रिशिरोहीनानांविकलेनसंभवमाहुः अ
न्येपुनरेवमाहुः निषेककालेपंचमराशौद्रेक्काणःसप्तमगतार्केणयुक्तःसौर
शशांकदिवाकरदृष्टोभवतितदापादहीनोगर्भः तदानिषेककालेचनवमराशौ।
योद्रेक्काणःसप्तमगतार्केणयुक्तःसौरशशांकदिवाकरदृष्टोभवतितदापादर
हितोगर्भः तथानिषेककालेयोद्रेक्काणःसप्तमभौमयुतःसौरशशांकदि
वाकरदृष्टोभवति तदाशिरोगर्भः एषैवव्याख्यासाध्वी यस्माद्भगवान्गार्गिः
लग्नद्रेक्काणगोभौमःसौरसूर्येन्दुवीक्षितः कुर्यादशिरसंतद्वत्पंचमेबाहुवर्जितम्
विपादंनवमस्थानेयदिसौम्यैर्नवीक्षितः तथाचसारावल्यां भौमयुताद्रेक्काणा
स्त्रिकोणलग्नेष्वशुभसंदृष्टाः विभुजांघ्रिमस्तकःस्यात्कुनिरविचंद्रैर्विदृग्गर्भः अ
थविकलजन्मज्ञानार्थंहरिणीमाह रविशशियुतेसिंहेलग्नेकुजार्कनिरीक्षि
तेनयनरहितःसौम्यासौम्यैःसबुद्बुदलोचनः व्ययस्थेग्नंद्रेवामंहिनस्त्यप ५१

रवविहीनैःशुभगदितायोगावास्याभवंतिशुभेतिताः रविशशिशुतेश्वतिसिंहलग्न
रविशशिशुतेश्वर्कचंद्राभ्यांसंयुक्तेनथाम्लेन्जातार्किनिरीक्षितेनभौमसौराभ्यां।
दृष्टेनयनरहितोन्योगभंस्यावाच्यः अर्थाद्वकेवलेनार्केणयुक्तेसौरांगारक
दृष्टेरवितणाचकाणः एवंसिंहलग्नेचंद्रयुक्तेसौरांगारकदृष्टेब्राभातिकाणः
सौम्यासौम्यैरिति तस्मिन्नेवसिंहलग्नेअर्कचंद्राभ्यांयुक्ते सौम्यासौम्यैःशुभग्रहैः
पापग्रहैश्चदृष्टेयोगभंस्यः सबुद्बुदलोचनःशुष्कितालोवाच्यः तत्राप्यंकतमशुक्रा
शावनशुष्कितालंनव्ययदृह्गतेइति निषेककालेलग्नाज्जन्मलग्नाद्यस्य वा
द्वमाव्ययदृह्गतोवादशस्थोभवति तस्यवामचक्षुर्हिनस्तिवामाक्षिकाणः स
भवतीत्यर्थः एवंरविनादितस्माल्लग्नाद्द्वादशोप्यपंचदृर्हिनस्तिअशुभगदितेश
ति एतेयोगाः शुभैर्हिनाक्षिकाणोग्रतयहस्मादितायहणाशुभफलप्रदाः तेन
षामेवेषामेवयोगानांयदायोगकर्तारोग्रहाःशुभग्रहैर्दृष्टाभवंति तदायोगा
वास्याभवंति एवंकंफलंनप्रयच्छंति किंचित्किंचित्प्रयच्छंतीत्यर्थः अथाधा
नकालवशात्कालज्ञानंवसंततिलकेनाह तत्कालमिंदुसहितोद्विरसांश

बृ.जा.
टी.
५२

कोयत्तत्लग्नराशिसहितेनभुवनः शशांकेयावानुदेतिदिनरात्रिसमानभागंतावद्गतेदिननि-
शाप्रवदंतिजन्म तत्कालमाधानकालेवायस्मिन्राशौचंद्रमावर्त्तते तत्रचयस्मिन्द्वाद-
शभागेव्यवस्थितः सतत्कालमिंदुसहितोद्विरसांशकलग्नलग्नंतत्संख्यामेवाहोरा-
णतयायोराशिस्तत्रस्थेचंद्रमसिपुनस्तावत्ततोदशमेमासिप्रसवोवाच्यइतिकेचित
तथाचसारावल्यां यस्मिन्द्वादशभागेगर्भाधानेव्यवस्थितश्चंद्रः तत्तल्येप्रसवं
गर्भस्यसमादिशेत्प्राज्ञः अन्येतुपुनरेवंव्याचक्षते आधानकालेव्यवस्थितोयत्र
राशौचंद्रमास्तत्रचयावत्संख्येद्वादशांशेशशीतत्ररश्मिव्यवस्थितः तत्संख्योयस्त-
तोराशिर्जन्मलग्नंतस्मिन्नुदितेन तत्रापिदिनरात्रिज्ञानमाह यावानिति दिनरा-
त्रिलग्नाः पूर्वंव्याख्याताः गोजाश्विककिमिथुनाइत्यादि आधानप्रश्नकालेवा
यल्लग्नंतस्यायप्रविभागः दिनसंज्ञोरात्रिसंज्ञोवा यावानुदितेतत्समानानसम्यया-
वकालेभागगतस्तावत्येवरात्रेर्वागतकालभोगंबुद्ध्वाप्रसवकालेलग्नहो-
राद्रेक्काणनवांशद्वादशभागत्रिंशांशकावाच्याः इतिमुनयः प्रवदंतिकथयं-
ति तथाचसारावल्यां तत्कालंदिवसनिशासंज्ञस्यसमुदेतिराशिसोधावादया ५२

52

वानुदयस्तावानाद्योऽदिवसस्तातेया इत्याधानप्रथमं प्रसूतिकालं तन्निश्चित्य क्रू
त्वाज्ञानकविहितं च विधिं विचिंतयेन् नतु गणितनः अधुनाहतस्य गर्भस्य वर्ष
त्रयप्रसूतिज्ञानं च मालिन्याह उदयति मृदुभांशे सप्तमस्थे च मंदे यदि भवति नि
षेकः सूतिरब्दत्रयेच शशिनि च विधिरेषद्वादशाब्दे च कुर्यात् निगदितमिह चिंत्यं
सूतिकालेपियुक्त्या उदयतीति निषेककाले यस्य तस्य लग्नस्योदये मृदुभांश
गतेनेऽर्थवर्गशनिवांशके मकरांशके कुंभांशके वा उदयति तथास्मात्तस्मादेव
लग्नात्सप्तमस्थाने अर्थेन कालसप्तमस्थे हूनगते एवंविधे योगे यदि निषेक आधा
नं भवति तदाहतस्य गर्भस्याहत्त्रनयेन प्रसूतिः प्रसवो वक्तव्यः शशिनीति एव
विधिर्यदा शशिनि चंद्रे भवति तदा द्वादशाब्दे वर्षप्रसूतिप्रसवं कुर्यात् एतदुक्तं
भवति यस्य तस्य लग्नस्योदये यदा कर्कटांशोदयो भवति तस्माल्लग्नात्सप्तमस्थ।
स्थो भवति तदाहतस्य गर्भस्य द्वादशाब्दे प्रसवो वक्तव्यः निगदितमिति इहास्मिन्ना
धानाध्यायेऽत्राधानकाले योगवशाद्यथा हीनाधिकांगानां गर्भसंभवो भवति त
था प्रसूतिकालेपि तथैव योगवशात्तथा विधानमेव जन्म वक्तव्यं पितृमातृ।

पितृव्यमातृस्वसृणामपि शुभाशुभं जन्मकालवशाज्जन्मकालादनंतरमपि वक्तव्यं तु
तैर्नियतं संभवतीति न वक्तव्यं तथा गर्भाधानादिगर्भप्रसवकालनिर्देशादिति एवमाधा
नकालात्प्रसवकालाश्च यथैवादेशनिर्देशादिति एवमाधानकालात्प्रसवकालाश्च
यथैवादेशः कृतः तथा प्रश्नकालादपि वक्तव्यं उक्तं च जन्मन्याधाने प्रश्नकाले वा ति
इति श्रीभट्टोत्पलविरचितायां बृहज्जातकविवृतौ निषेकाध्यायश्चतुर्थः ४ अथा
तो जन्मविधिर्नामाध्यायो व्याख्यायते तत्रादावेव पितुः सन्निधावसन्निधौ जातमि
त्येतदाह पितुर्जातः परोक्षस्य लग्नमिन्दावपश्यति विदेशस्थस्य चरभे मध्या
द्भ्रष्टे दिवाकरे इंदौ चैव प्रसवकाललग्नमपश्यति पितुः परोक्षस्य जनकस्यासन्नि
धौ जातस्तस्यास्य पितुरसन्निधाने स्वदेश एव देशस्थितिज्ञानार्थमाह विदेशस्था
स्येति दिवाकरे सूर्ये चरलग्ने चरराशिस्थे मध्याह्नशान्मध्यान्नाद्भ्रष्टे पतितेन
वमाद्दशमस्थानस्थे पितुर्विदेशस्थस्यासन्नगतस्य जातः चंद्रमसि प्रसवलग्नमप
श्यत्यपयोगानानास्थेति चंद्रे प्रसवलग्नमपश्यत्यर्के च स्थिरराशिस्थे द्विस्वभाव
राशिस्थे वा मध्याद्भ्रष्टे स्वदेशस्थस्यैव पितुरसन्निधौ जातः तथा च सारावल्यां ५२

53

द्रेगामवीक्षमाणेपितृदिनेगेहस्थितेशशिनिजातः मेषवृषाणांश्रुतेवाचरभेभानौविदेशग
ते १ अथान्यानपियोगांनतानतुष्टभाह उदयस्थेपिवामरेकृजेवास्तमपागते स्थिते
वातःतपानाथेशशांकस्तत्रशुक्रयोः मन्देसौरेउदयस्थेलग्नगेपितुः परोक्षस्यजातः
वाशब्दप्रकारायकुजेभौमेवास्तसमागतेलग्नात्सप्तमस्थेपितुःपरोक्षस्यजातःत
पानाथेचंद्रेयत्रतत्रस्थेशशांकसुतशुक्रयोरंतर्मध्येवास्थितेपितुःपरोक्षस्यजा
तः २ अथनामसर्पजातंसर्पवेष्टितजन्मचाहष्टभाह शशांकेपापलग्नेवावृश्चिके
शत्रिभागगे शुभैःस्वायस्थितैर्जातः सर्पस्तद्वेष्टितोपिवा शशांकेचंद्रेवृश्चिके।
शत्रिभागगे वृश्चिकस्यशःस्वामीभौमः भौमद्रेक्काणस्यतत्रभौमद्रेक्काणः
मेषप्रथमःकर्कटद्वितीयःसिंहस्तृतीयःवृश्चिकप्रथमः धनिद्वितीयः मीनस्तृती।
यः एतेषामन्यतमस्थस्यचंद्रमसः शुभैःशुभग्रहैःस्वायस्थितैःद्वितीयैकादशस्था
नस्थितैःसर्पउरगोजातनइतिवक्तव्यं पापलग्नेवेति एवंपापग्रहस्येवधिलग्नोद
येयदाभौमद्रेक्काणोभवति तत्रपापलग्नभौमद्रेक्काणोमेषप्रथमःकर्क
टद्वितीयःसिंहस्तृतीयःवृश्चिकप्रथमः एषामन्यतमस्योदयेलग्नाश्रशुभैर्दृष्टे।

बृजा
टी
५५

54

कादशैमके स्थितैः सर्पवेष्टितोजंतुर्जायत इति विकल्पं अन्ये पुनरेवं व्याचक्षते चंद्रे लग्नेवा द्रे
ष्क्रिकद्रेक्काणस्थेनस्मादेवशुभैःस्वायस्थैःसर्पवेष्टितोजायतइतिविकल्पं अन्ये पुनरेवं
व्याचक्षते चंद्रे पापलग्नेवाभौमद्रेक्काणस्थेनस्मादेवशुभैःस्वायस्थितैर्विकल्पेन
सर्पोवासर्पवेष्टितोवाजायतइतिविकल्पं अत्रसर्वव्याख्याव्याध्रीयस्माद्भगवानार्गिः
भौमद्रेक्काणगेचंद्रेलग्नेवासंस्थितेवदेत्तानं द्येकादशगैः सौम्यैर्द्रिवेष्टितेभुजं
गंवा २ अधुनैककनालवेष्टितयोर्जन्मज्ञानमत्रसमुहभार चतुष्पदगते भानौ शेषैः
वीर्यसमन्वितैः द्वितनुस्थैश्चयमलो भवतः कोशवेष्टितौ भानौ सूर्ये चतुष्पद
राशिगतेशेषैर्ग्रहैः सर्वग्रहैः द्वितनुस्थैर्द्विस्वभावगतैर्वीर्यसमन्वितैर्वलिभिश्च
कोशवेष्टितौयमलौजायेते ४ अधुनानालवेष्टितज्ञानमत्रसमुहभार छागसिं
हवृषेलग्नेतस्थैर्गभेवाकुजे राशिपंचमस्थेशागात्रेजायतेनालवेष्टितः छा
गः अजोमेषःसिंहवृषाणामन्यतमेलग्नेनस्थेनतत्रस्थैर्गभेवशानेष्वरे कुजेभौम
वानालवेष्टितोजंतुर्जायतेनालशब्देननाड्याभिधीयते कस्मिन्नंगवेष्टितइत्या
ह राशिपंचमस्थैस्तु इति राशौलग्नस्थेयावन्तोशाउदिताः सयद्राशिसंवन्धीसच ५५

राशिर्यस्मिंल्लग्नेकालपुरुषस्यावस्थितःगृहेषुतस्मिंल्लग्नेवर्त्तितेइतिवक्तव्यः
तथाचसारावल्यां सिंहासनगोभिरूढ्येस्तेनालग्नेवर्त्तितोजन्मतःलग्नरूजेष
मेषेवराङ्गेषुसमानगात्रेत ५ अधुनाजातकज्ञानज्ञानंवशास्यनाह नलग्नमिं
दुंचगुरुर्निरीक्षितेनवाशशांकंरविणासमागतं सपापकोर्केणयुतोथवा।
शशीपरेणजातंप्रवदंतिनिश्चयात् नलग्नमिंदुमिति गुरुर्जीवोलग्नमुदय।
मिंदुंशशिनंचयदिननिरीक्षतेननपश्यति लग्नचंद्रावेकराशिस्थौपृथक्स्थौ
वायदातुभावपिगुरुणानदृष्टौते तदापरेणजारेणजातइतिनिश्चयात्प्रवदं।
तिमुनयः अत्रयदिलग्नचंद्रौजीवभागस्थौभवतस्तदानजारजातइतिवक्तव्यं
तस्माधववनेश्वरः स्वजीवभागेषुनवीक्षितेवाजीवेथचंद्रेपिविलग्नेभवाजातं
परोद्भवमितिब्रुवंतिवाआजनेनापिवलावलोकात् नवाशशांकमिति
शशांकंचंद्रंरविणार्केणसमागतंसंयुक्तंगुरुर्निरीक्षतेनतदापरेणजातःअ
थवाशशीचंद्रमाःसपापकःपापग्रहेणभौमेनशनैश्चरेणवायुक्तस्तथाविधो
र्केणार्केसूर्येणयुतोभवति तथापिपरेणजातइति अत्राप्यनेनजीवदृष्ट्यात

वर्तेनव्याख्यानंकृतंतेनदृष्टकं यस्माचंद्रार्कावेकराशिगतौपापयुक्तौजीवेनदृश्यमानौ
वाजारजातजन्मकरौ चंद्रार्कयोगपापेनसमेतस्त्वंकिंहतोभवति तस्माचंद्रार्कावेका
राशिगतावपापौजीवेनदृश्यमानौसपापौजीवेनादृश्यमानौजारजातजन्मकरौ
निश्चयात् तत्रयदिचंद्रमापूर्णदृष्टहगतेद्रेक्काणेनवांशकद्वादशभागत्रिंशांशा
गस्थोभवति अन्यत्रसौम्यक्षेत्रगणपुत्रकः तदानजारजातइति तस्माद्गुरुवान्मार्गीः तु
रुक्षेत्रगतेचंद्रेनयुक्तेवान्यराशिगे तद्रेक्काणेनवांशेवानपरैर्जातइष्यते ९ अ
थजातस्यपितृवन्धनयोगज्ञानंवैतालीयेनाह क्रूरर्क्षगतावशोभनौसूर्यो
द्यूनेनवात्मजस्थितौ वद्धस्तपिताविदेशगःस्ववाराशिवशादथोपथि क्रूरा
र्क्षाणिक्रूरग्रहराशयः मेषसिंहवृश्चिकमकरकुंभाः क्रूरक्षाणेताः चंद्रकर्क
टःपापयुक्तेवृषकन्यापृते अशोभनाःपापौशनिभौमौ क्रूरर्क्षगतौपापत्रस्थी
तौचसूर्याद्रवेः द्यूनेनवात्मजस्थापंचमसप्तमनवमानामन्यतमस्थोभवतस्त
दाजातस्यजनकःपितावद्धोवाच्यः तस्मादादित्याक्रांतराशिवशाद्धन्यदेश
गतेन स्ववाराशिराशिवशादथोपथि चरराशिस्थितेपथदेशावद्धःस्थिरराशेंग ५५

55

स्वदेशोद्दिष्टभावेपथि एवं राशिवशात्स्थानपरिज्ञानं अथो इत्ययं निपातो विक
ल्पे केचित्स्ववा राशिवशात्तथा पठंतीति ७ अधुनाधानगतानां प्रसवज्ञानं वैना
लीयेनाह होराशशिनि स्वराशिगे सौम्यैर्लग्नगतैस्तथैव शुभे लग्नेऽजलजेऽस्तगे
पि वा चंद्रे पानगताना प्रसूयते शशिनि चंद्रे होरापरिहारामंडलेनास्मिंश्चस्व
राशिगे कर्कटस्थे तथा सौम्यैर्बुधैर्लग्नगतैरुदयस्थैः शुभैर्जीव एवं स्थिते सर्व
चतुर्थस्थैः पानगतानां नोस्या प्रसूयते इति वक्तव्यं अत्रान्ये शुभैः सुखे इति पठंति
पठिताश्चैवं व्याचक्षते शुभैः सुखे चतुर्थभवने शुभैरिति बहुवचनेन चंद्रेण यु
युक्तः शुक्रः बृहस्पती द्वौ सौम्यौ शुभाभ्यामित्येवं प्राप्नोति यदि क्रियते शुभैरिति
तस्मादेवमवसीयते यदि होरा चंद्रमाः शुक्रबृहस्पतिभ्यां युक्तो भवति तदा
शुभैरिति भवति एतच्च मेषलग्ने तस्य बुधे होरा चंद्रेण शुक्रबृहस्पतिभ्यां यु
क्ते कर्कटराशिं प्रति स्थिते सर्वं युज्यते इत्ययं पाठः सद्व्याख्यानेन युक्तः तस्मान्मा
करराशाववस्थिते कर्कटराशिं चंद्रमाः होरा भवति मकरास्तु चतुर्थभवने मे
षस्य भस्य संभवो नास्ति किं तु न मकरात्सप्तमराशौ कर्कटे शुक्रस्यावस्थानमि

नितस्मात्कुंभेस्तविशतिसमम्नायकवचनं सण्वपादोन्मायः कुंभेस्तविशतितत्कालंजीवो।
आत्मानः उच्यतेकुंभोलग्नगतः तस्मात्तत्रैवकुंभस्थावस्थानंनभवति ततोजीवइत्यात्मा
नं केचित्तवेशास्त्रानुसारेणानिषेकमिच्छंति नयायपरोयोगोलग्नेजललग्नेजलराशौन
स्मादस्तगेसमस्थपूर्णेवापूर्णेचचंद्रेपोतगतेवप्रसूयतेइतिवाशब्दः प्रकाराय
अथोदकमध्येप्रसवज्ञानंवैतालीयेनाह आप्योदयमाप्यगःशशीसंपूर्णःसमवे
क्षतेथवा मेषूरणावंधुलग्नगःसतस्सूतिःसलिलेनसंशयः आप्योदयंजलराशिल
ग्नेभवतिशशीचंद्रआप्यगोजलराशिस्थःतदाप्रसूतिःप्रसवःसलिलेजलसमी
पेनसंशयोनिस्संदेहाः अथवापूर्णःशशीलग्नगतआप्योदयंसमवेक्षतेपश्यति
तदापिसलिलसमीपेप्रसूतिःमेषूरणावन्धुलग्नगःदशमचतुर्थतृगःस्यात्तस
वेत् तदापिसलिलेप्रसूतिरितिवाक्यं तथाचसारावल्यां सलिलमलग्नंचंद्रोज
लराशौवीक्षितेपवपूर्णः प्रसवंसलिलेविद्याद्वैखंदशमगोथवा अथवा
बन्धुनाशगतोवदेत्प्रसवज्ञानंवैतालीयेनाह उदयोडुपयोर्व्ययस्थितेगुप्त्यांपापा
निरीक्षितेयमे अलिककिंवतेविलग्नगेसौरेशीतकरेक्षितेवदेत् उदयोडुपयो।

लग्नचंद्रयोरेकराशिस्थयोः यमसौरेज्यवस्थितेद्वादशस्थेनसिंसृपापनिरीक्षितेऽग्न्या
वेश्मनागारेप्रसूतिवक्तव्या सौरेशनेरत्रेरमलिककर्किस्थेनदृष्टिकक्कुलीरस्थोरम्यनम
स्थविलग्नेगर्भीनकेवेतिचंद्रदृष्टेष्टश्वावटेस्थभेप्रसूयतेइतिवक्तव्यं अथकीदृशगृह
माधरम्यप्रदेशेषुप्रसवज्ञानेवनालीयेनाह मेषः जगतेविलग्नेबुधसूर्ययुक्तनि।
रीक्षितेक्रीडास्थवनेसुरालयप्रदेजन्मचमेषगतेनौ मन्दशनौमन्दः जगतेजलरा।
शिस्थितेनतथाम्भसेविलग्नेप्रागलग्नस्थेकमान्मरिपामबुधसूर्ययुक्तनिरीक्षितेमेष
रेसवालकेमप्रदेशेप्रसूतिरिति अथाप्रमशानरम्यप्रशान्निशालान्यप्रदेवगृहगो
कुलशिल्पालयप्रसवस्थानमेवोपजातिकयाह व्रलग्नंगप्रेक्षकुजः श्मशानेरम्या।
सितेंदुगुरुवग्निहोत्रे रविर्नरेंद्रामरगोकुलेषुशिल्पालयेज्ञः प्रसवंकरोति एवंश्लोकार्थ
स्वल्पित्ववर्तते प्रसवस्थानिमायात् चलग्नंगनराशिस्थसौरेकुजः अत्स्यवदाभौमःपश्य
ति नदाश्मशानेप्रसवंजन्मकरोतिनरराशिलग्नगतशनेत्रवक्षुतंसितः शुक्रः इंदुश्च
द्रावापश्यति नदारम्येसरणीयप्रदेशेजन्मएवंविधंसौरेगुरुर्जीवः पश्यति तदानौ
द्रुष्टेहेराजवेश्मनि अमरदृष्टेदेवागारेगोकुलेवाप्रसूतिः एवमवबुधेनदृष्टेसौरा।
शिल्पालयेशालिन्दृष्टेहोविवशुलकरप्रभतीनांशिल्पिनामसृतमसदृष्टेहप्रसूति

बृजा
टी
५७

57

रिति तथावसावलेन रविजे रविजविलग्ने कोणेयाने तुर्ये त्रिते प्रसवः रविणा देवागारेत
थाघरे चैवं चेद्रेण आरामभवनलग्ने गिरिविवरदुर्गे तथा नरविलग्ने हि धिरे त्रिते प्रसमशाने
शिल्पिकनिलये व सौम्येन सूर्ये त्रिते नगो नृपदेवस्य सौम्ये कुंजाम्बरमणीयदेशे शु
क्रे स्मरहर्षे हिजवाक्पति सौरेन यस्य संप्रवदंतितुल्यः अथप्रसवस्थानं वै नालोयेनाह रा
श्यंशसमाभूगोचरेमार्गे जन्मचेरस्थिरेगृहे स्वस्थानेशागमन्दिरे वलयोगात्फलम
शकर्त्तयोः राशिभ्यंशश्चनवांशपंथयांराशिर्लग्नराशिरंशानुवांशकः लग्नराशे
स्तत्रवांशस्य यः स्वामी आत्मीयो गोचरो मार्गः स्वचराश्चसर्वं ज्ञेनेन प्रदर्शितः
यत्रतत्रयस्मिन्देशे यो राशिरूपः शाणीसचरति तत्रयोमार्गः यथालग्ने जन्म
यदि चरलग्नस्तत्रवांशकोवा चरोभवति अथलग्नराशिस्तत्रवांशकोवास्थिरोभ
वति तदा तन्मृहसमीपस्वस्थानंशात इति चरस्थिरस्वाहित्वभावस्य राशेर्लग्नगत।
स्य स्वांशआत्मीयनवांशकोदयायत्तोभवति तदा सत्रमंदिरे आत्मीयगृहे जन्मव
क्तव्य तत्रराश्यंशसमानगोचरे मार्गे जन्मसादिसामान्येनोक्तं तत्रायं नियमः वल
योगादिति अंशकोनवांशकः स्नेहं चराशिः अनयोर्वलयोगात्फलं प्रसवस्था
नस्थानपरतरकं भवति लग्नराशेनवांशकराशेश्च यो वलवांस्तत्समानराश्यंश। ५७

ममानगोचरे मार्गादिषु प्रसवो वा वाच्यः अथ यस्मिन्योगे जातो माता न नश्यते यस्मिं
न्योगे जातः स एकोपि मातृहीनो बाल्यस्य वो भवति तद्योगद्वयं वेतालीयेनाह अ
र्कजयोस्त्रिकोणगे चंद्रे लव विस्तृतेऽस्य याप्टे स्व वाजिमंत्रिणा हीनो बालः स
खभाक् समतः ५ चंद्रे शशिनि शनि अर्कजयोर्भौमस्य वयोर्वैक राशिगतयोस्त्रि
कोणगेन नवमस्थ पंचमस्थ वा अस्त सप्तमस्थाने स्थिते जातो वया माता विसृज्य
ते स्यते एवं विधे योगे चंद्रमसि अमरराजमंत्रिणा गुरुणा दृष्टे मातास्यकोपि
पद्रवत्वगतो हीनो बालः चिरंजीवी सुखवान्भोगी च भवति अथ यस्मिन्योगे जा
तो माता न्यकोपि विनश्यति तत्र वसंततिलकेनाह पापे त्रिकोणगते बुधये कुजे
स्तत्प्यको विनश्यति कुजार्कजयोस्तथा योमोन्योपि विनश्यति तथा विधह स्तभा
नि सौम्ये न दृष्ट्वपरहस्तगतोप्यनाढ्यः तद्विगा चंद्रे पापे त्रिते पापदृष्ट दृष्टे सौवे
णार्केणा वत्स्यर्थः कुजे भौमे चास्त सप्तमस्थाने स्थिते जातो माता न्यकोपि विनश्य
ति स्वियतेऽस्यर्थः तथा तेन प्रकारेणालग्नगते चंद्रमसि पापयुते न सूर्य दृष्टे कुजा
र्कजयोर्भौमशनैश्चरयोरायएकादशस्थाने स्थितयो जातो माता न्यकोपि वि।

58

नश्यति सौम्यपीडितः सर्वो ऽकयोगस्थे पापदृष्टे सौम्ये शुभग्रहैरपि पश्यति सति जातो मात्रा
त्मको ऽपि याद्दृग्वर्गाः शुभगणाः सौम्यशुभग्रहैर्णा चंद्रमा दृष्टस्तथाविधस्य दृष्टस्य मति
नाद्दृग्वर्गाः सन्नालग्नाद्देहलग्नस्थितिना सर्वेणासौरेणवा दृश्यते शुभेन सौम्यग्र
हेणावदृश्यते न न तान योन्मह्य ग्रहयोर्बलवान्ताद्दृश्यते सन्नालग्नाद्देहलग्नतोऽपि
विनश्यति यतउक्तं सौम्यैस्तैरपरदृष्टलग्नतोऽपि च नाशुविति तत्र यथायोगं चंद्र
मसि सौम्यः पापैश्च दृश्यमाने मात्रात्मकोऽपि विनश्यतीत्यभिहितं तत्र त्रिचयैव
शुभस्य स्वसंकरादिषु वर्णासंकरगतानां जीवमाना दृश्यते तस्मात्सर्वलोकाद्
इष्टस्य राजमंत्रिणां दोषाद्यः स्वभावभाक्संस्कृतः तस्मैन दिदृक्षशुभस्तनमवगंतव्य
तस्मादुधेन शुक्रेण वा यथासंदर्शितयोगस्थश्चंद्रमा दृश्यते तदापरदृष्टलग्नतो।
म्रियते यदा पापेन सौम्येन वा दृश्यमानो जीवेन दृश्यते तदा दृश्यग्रहवशात्तद
ग्रीसन्नालग्नाद्देहलग्नतोऽपि जीवति तथा च सारावल्यां म्रियते च पापदृष्टे
शशिनि विलग्नेक्षितोऽस्तगते न्यकः लग्नाधिपलाभगतयोर्वसथास्तमन्ययोर्व
वे पश्यति सौम्यो बलवान्मातृरक्षा नितान्तदृष्टो जाने शुभपापग्रहदृष्टेऽपरैः ५८

हीनोप्यसौ म्रियते ॥ सर्वेषु तेषु पापयोगेषु शशी मेषे ऽस्य सन्दृष्टः भवति न दा सौ योगो
ऽस्य गतः सर्वत्र वर्णो ऽभुःइति ॥ अधुना प्रसवगृहज्ञानं वराहमिहिरः ॥ पितृमातृगृहे
षु तद्बलात्तरुशालादिष्वपि नीचगैः ॥ शुभैः ॥ यदि नैकगतैस्तु वीक्षितो लग्नेन्दू विजने प्र
सूयते ॥ पितृमातृगृहवीर्यात् पितृमातृगृहे प्रसूयते इति वदेत् ॥ नवांशकेनेष्व
योर्बलं तमेव लभते पितृगृहे पितृस्वसृपितृव्यादिसंबंधिगृहे प्रसूयते इति वदे
न ॥ एवं मातृगृहयोः शुक्रचन्द्रयोर्बलं तमेव लभते मातृगृहे मातृस्वसृमातुलादिगृ
हयोः शुक्रचन्द्रयोर्बलं तमेव लभते मातृगृहे मातृस्वसृमातुलादिगृहे प्रसूतिः
तरुमालादिष्वपि बहुवचनात् सर्वशुभग्रहा यदि नीचस्था भवन्ति तदा तरु ।
गुहादिशालशाकादिषु समीमे प्रसवं वाच्यं ॥ आदिग्रहणात् वृहत्कूपादि समप
वेतेषु नाहृतेषु ॥ यदि नैकगतैरपि नीचगैः शुभैरिति अवर्तते सर्वे शुभग्रहा नीच
गताः लग्नेन्दूदयश्चेद्रा उभावप्येकराशिस्थिते शिष्टैर्बहुवचनात् त्रिप्रभृतिभिर्ग्र
हैरदृष्टोपेते तदा विजने जनरहिते प्रदेशे प्रसूतिरिति ॥ नवांशसमा वा बलं पितृ
मातृगृहवर्गेन तच्च जनगृहे ऽपवलयोगान प्रकारान्तरेण शुचिर्वृत्ति नीचगतैः सौम्य

वृ.जा.
टी.
५९

59

नैतेनलग्नैह्ययेकस्याकाशादृष्टव्यां अधुनानीचसंभवंस्वप्रदेशाश्रमवर्गभमोत्तमात्तः से
षन्नानेमन्दाक्रांतयाह मन्दहीशाशशानिहिबुकेमेषेह्यष्टमेगेवानधुकेवानमसिश
यनेनीचसंस्थस्य भस्मेमायदृष्टाशिर्व्रजतिहविलांगभमोत्तस्थानदृष्यापि स्वद्रात्स्वम
त्वगतैः क्लेशमाहुर्जनन्याः मन्दहीशाइति शशिनिचन्द्रयत्रतत्रराशौ मन्दहीशे
शनैश्चरमतकनवभागेमकरकुंभयोरन्यतमांशकस्थतमपिअन्यकारेहनिका
शायनंवक्तव्यं हिबुकेलग्नाञ्चतुर्थस्थचंद्रेमन्देनशनैश्चरेणवाहष्टेअन्यकारएवा
अन्नराशौअत्रकर्मिमोविज्ञेयो मकरकुंभयोरुक्तत्वात् येनयत्रतत्रराशौकर्क
नवांशकस्थमीननवांशकस्थचचंद्रेअंधकारएवनयुक्तंवेति तरितिसोवस्म
परामर्शः यत्रतत्रावस्थितेचंद्रेसौरयुक्तेअंधकारएवएवंनिषेककालेनारी।
शायनमपिसर्वेषेतेषुयोगेषु यदाअर्केदृष्टेन्द्रमाभवति तदाअन्यकारभा।
वः तथाचसारावल्यां बलवतिसूर्येदृष्टेवहुप्रदीपाधारकुपात्रेणअमेल्यग
नवीर्येसतेनास्यानित्रिगुणानिभवति सौरांशाधजनांशाचन्द्रकेन्द्रसस्मुतेषा।
हिबुकेय तदृष्टेवाक्रूर्याननमसिप्रसवेनमन्देहः नीचसंस्थश्शस्मेमोशायनमि ५९

स्त्रवर्त्तिते बहुवचनाद्यथासंभवं त्रिप्रभृतिभिर्ग्रहैर्नीचस्थैर्भूमौ शयनं वा वाच्यम्
भूमिग्रहगणोनात्रनात्वत्नाम्भूमिर्ज्ञेया । केचिल्लग्नस्य चतुर्थे वा चन्द्रे भूशयनमि-
च्छन्ति तथा च सारावल्यां नीचस्थैर्भूशयनं चन्द्रस्य चतुर्थे वा सह विलग्नवा तत्रादि ।
ति प्रसवे लग्नराशियदृशेन प्रकारेण नार्या गर्भमोक्षो वाच्यः यत्राकाशस्थस्था
सदृशं कर्मसमं तनाह स्वपतेन हरिणा उक्तं च हरिणाभितिगगनमवनौ प्रसकम
वलोकनतयन्ते । तथा शीर्षोदये शुभलग्ने शुभानसमोदये पृष्ठोदये न गर्भस्या
मोक्षो वाच्यः पृष्ठोदये यथा प्रसवे पृष्ठे दृश्यतः मीनोदये पार्श्वे दृश्यतः
तथा च सारावल्यां शीर्षोदये विलग्ने मूर्ध्नान्यथोदये च पादौ उभयोदये च हस्
तैः शुभदृष्टे शुभमन्यथा कष्टं एतद्विसंवदति यदा लग्नाधिपो लग्नस्थो ग्रहो
वक्रे भवति तदा विपरीतेन गर्भमोक्षो वाच्यः तथा च मणित्थः लग्नाधिपे शाक
पतौ लग्नस्थे वक्रिते ग्रहे वापि विपरीतगतं मोक्षो वाच्यो गर्भस्य संक्लेशः पापदृ-
ति पापग्रहैर्दृष्टे शशिना सह चैव स्थितैः सप्तमे लग्नात् समस्थे वा ...वा ।
नेऽस्य चतुर्थस्थैर्वा प्रसवकाले जनन्या मातुः क्लेशमाहुः कष्टं कथयन्ति मुनयः

60

तथा च सारावल्यां क्षेत्रेशो मातुः कुर्वे वधं त्यागं तैः शशांकयुक्तैर्वेति अथ दीपदृष्ट्वा होर
ज्ञानमिदं वक्ष्यामः स्नेहः शशांकतु दया च वर्तिः दीपोर्कयुक्तदेवशाद्वदार्थः होरांच
नवांशकानि केंद्रसंस्थैस्तैर्यं ग्रहैर्वीर्यसमन्वितानां स्नेहदृष्टिः शशांकस्य द्वादशे होरा।
यं जन्मकाले ग्रहाणां चंद्रमसि स्नेहदृष्ट्वा दीपभाजनं वक्तव्यं अथवाऽप्यवस्थानेष्व
नस्नेहांशे होरातत्र मध्यधर्मान्ते वर्षं यत्र अवपातादिति उदयाद्याश्च वर्तिः उदयाल।
ग्नादीपवर्तिवादेशः लग्नारंभे तत्त्वाणाद्ग्रावर्तिः मध्ये अर्धदश्या लग्नावसानेव
र्तिदाहोवाच्यः अंते तेनपातश्चति तथा च सारावल्यां यावल्लग्नादुदितं वर्तिदे।
ग्धान्तावती भवति दीपोर्कयुक्तवाशगादिति अर्को रविः तद्युक्तराशिवशात्
चराद्योः दीपो वक्तव्यः तत्र चरो वा राशिअवस्थितेर्के संचार्यमाणो दीप आदेश्यः
स्थिरस्थे एकदेशस्थः द्विस्वभावे चालितः प्रतिष्ठित इति केचिद्वदंति तथा च।
यस्मिन्राशावर्कः स्थितः सततस्यां दिशि स्थितः प्रागादेशाः क्रियवृषवन्द्युक्कृका।
केदाश्च मादिप्रदर्शिताः सततस्यां दिशि दीपस्थदेश्यः अन्ये वदंति यथा यस्यां दि
शि अवस्थितस्तस्यां दिशि गृहस्य दीपस्थानमिति तथा च सारावल्यां होर

शभागविभक्ते वा सप्तहोरे वर्षस्थित्येन सहस्रांशोदीपस्त्र वर्षस्थितादिष्टगतथैव वाचः प्रसव।
काले अत्र वर्षा प्रसारिष्टहोरादशभागैर्विभक्तमेषादिगणनयार्कराशिर्यत्र भव
ति तत्र दीपस्थानमिति होरांच तहालक्तनीति तहालक्तनिलक्तिका इष्टलग्नस्थैर्हो
रेशः कार्यः तस्य ग्रहस्य यादिका चार्यादिविन्यादिनोक्रान्तदृभिमत्रवेष्टतिका।
इष्टं वर्षकेंद्रगतेषु बलवत्तु वशात् फलं ग्रहराशिवशात् तस्य यादिक्रद।
भिमावं यस्मादनेनैव लक्तलग्नजातके उक्तं होरांवालक्तनिकेंद्रापगात्तु होरादशमति
वा विलग्नस्तोरिति अन्येवदंति यथा लग्नहोरादशभागराशिदिगभिमत्रवेष्ट
तिकाइष्टहोरे एतच्च संवादेनापि दृष्टमिति वीर्यसमबिना होरास्तत्रतत्रैव
ध्रुवे केचिद्वदंति यथा वीर्यसमबिना होरास्तहोरांवदेत तथा च सारावा
ल्यां वासरहोराधानगतेहोरादिककालकारकहोपत्तादिति अधुनाल्कनिका
इष्टस्पत्रानयनार्हलविक्रीडितेनाह मीणांसक्तनमर्कजेत्रिनिस्तेदंयन
वर्षीनगो काष्टाक्षंतदृष्टर्दवैशाशिसतेनत्रैकशिलस्तुइवे यस्मांचिह्नशुत
नवं चमत्रजेजीवदृष्टमन्दिरे वत्कस्येष्टयथापदेष्टवनामामंतदृष्टवीवा।

देन गौरीसंस्कृतमिति वीर्यसमन्विताद्भिरुद्ववर्तते सर्वशूद्रस्योर्जेसौरवीर्यवति
सकलेत्रिलोकीमिति चकर्तं गुनःसंस्कृतसहितकारहृवाच्यं तिनिसहनेभोमबलवति
अग्निनादग्ध्य एवं शीतगौर्वेदे नवंरवावादिभिःकाष्ठाध्याकाश्ववहुलनदफलावंशा।
शिखनेत्रुधेनानेकाशिल्पवृन्दवंवद्ववृद्धविधशिल्पिविरचित अत्रनेत्र कंवसंयमणी।
यंमनोहरं चित्रयुतंचित्रकर्मसंयुक्तं जीवंगैरोहृदं चिरकालस्थायिचक्रे विनिव
क्रम्येः भवनाधिरूढैः चकम्येः गृहसमीपस्थैरमेगृहैः सामन्तरुर्वीसमन्तात्।
वास्फीति यथापरिष्टोरचनावदेहूयात सामन्तरुर्वीप्रतिवेशिमकवेश्मनां।
समन्तात्क्रमेणमर्थः यथागृहदात्तगृहस्य गृहात्स्वतः पश्चात्पार्श्वयोर्वाग्रेण
गृहाव्यवस्थितास्तेनेव क्रमेणस्थितिकाः गृहस्थानानि प्रतिवेशिमकगृहाणि।
व्याख्यानि अन्येसीमान्तरुर्वीमिति पठन्ति सीमन्तिरुर्वीकां गृहपर्यन्तरुर्वीकां
रचनामिति ... मितयाचसामावलंबा भवनगृहसंयोगैः प्रतिवेश्यपाश्चिनती या
स्वदेवालयाम्बुपाककोशविहाराधुवस्करस्थाने निद्रागृहे च भास्करशाश्रि
गुरुभार्गवाङ्किव्ययोगात अत्राचार्येणगृहस्य भूमिकाप्रमाणं त्रिशालदिशा ६१

लग्नानं च क्रोक्तं ॥ हरस्थनो कर्कटस्थे पक्षमेषो ज्ञागात्र्हेलग्रेहशमोहिम्प्रमिकंउच्चभा
गानामार्गहिणांत्रिम्प्रमिकं उच्चभागस्थे चतुर्भ्र्मिकं पञ्चोपिसवलेस्थिनेगुरौत्रि
शालंलन्म्हंह कन्यामिथुनमीनस्थेद्विशालं उक्तंच सलग्नजातके गुरुरुच्चोदृशमा
स्थ्यादि त्रिचतुर्भ्र्मिके करोति गृहं पञ्चोपिसवलस्त्रिशालं द्विशालमन्येषुयमले
७ अथस्वमन्त्रवालनिकाय्हनिकाग्रहमितिनज्ञानंदोषकेनाह ॥ मेषकुलीरतुला
लिघटैः शत्रुनम्नोगुरुसौम्यगृहेषु पश्चिमनस्थ्यहघणनिवासोदक्षिणाभाग
कैवम्स्गसिंहौ मेषकुलीरतुलालिघटैर्निमज्जकर्किजकवृश्चिककुंभे।
लेग्नेवीक्षनिशाग्भागेस्थनिकाग्रहंवक्रवं गुरुसौम्यगृहेषु जीवबुधतेत्रेषु थनि
मीनमिथुनकन्यामलेग्नेस्थन्त्रवनोवालननस्थनिकाग्रहंवाच्यं वृषेणपश्चिमनो
वालनःस्थनिकाग्रहंवाच्यं मृगसिंहोमकरकेसविणोदक्षिणाभागकावि
ति अथस्थनिकाग्रहेकशयनमितिनज्ञानंवेतालीयेनाह ॥ प्राच्यादिगृहेक्रि
यस्याद्वोद्वोकोणगनादिमन्त्रेयः प्राच्यास्वपिवालवहदन्मोदेःपट्त्रिनवा
समेस्थितेः गृहस्थनिकावेश्मनि प्राच्यादिषु एवोयाम्यमग्रशाहरिन्नकिया

दशोमेषाद्यराशयः द्वौ द्वौ चतसृषु कोणगता विदिक्स्था द्विस्वभावाः तथा
घामेषवृषयोर्लग्नगतयोः पूर्वस्यां प्राग्भागे स्थानिकाशयनं मिथुने आग्नेय्यां कर्कटसिं
हयोर्दक्षिणे कन्यायां नैरृते तुलावृश्चिकयोः पश्चिमे धनुषि वायव्ये मकरकुंभयो
रुत्तरे मीने ईशाने इति एष एव विधिः शय्यास्वपि वक्तव्यः यतः शय्यास्वपि वास्तु
वद्दृष्टिरिति किंत्वयं विशेषः पादैः षट्त्रिनवान्त्यसंस्थितैरिति इह खट्वांगपादाः
षट्त्रिनवान्त्यराशयः लग्नात्षष्ठतृतीयनवमद्वादशा राशयः पादाः परिक
ल्प्याः न चैतज्ज्ञानं येन लग्नप्रसवस्तस्मादेव षट्त्रिनवान्त्यपादाः तत्र द्वाद
शतृतीयौ पूर्वपादौ तत्तृतीयो दक्षिणः द्वादशो वामः षष्ठनवमौ पश्चिमपादौ
तत्रापि षष्ठो दक्षिणः नवमो वामः लग्नद्वितीयौ शीर्षभागौ चतुर्थपंचमौ द
क्षिणांगं सप्तमाष्टमौ पादभागः दशमैकादशौ वामांगं प्रयोजनं वितानं
यमलशैयः कुर्वन तल्पउपधान इति यत्र द्विस्वभावराशयः स्थिताः तत्र वितान
तनं. यत्र पापास्तत्र तन्मध्ये उपधानः एवं सर्वोपहतः खट्वाप्रसंगः यस्माद
वश्यकं चिरपि यमले भोग्यं कचित्तापत्रहेम्न यस्माद्यत्र यमलतल्पौ सोम्यग्रह

सामिषुतदृष्टं तत्र विनतं पापग्रहोपि सौम्यग्रहाशि त्रिकोणमित्रक्षेत्रस्थः शु
भफलकरो भवतीति अथ धूमोपग्रहनिकासंख्याज्ञानं अनुष्टुभयाह लग्नं
ज्ञानवगानेग्रहैः सुरूपग्रहनिकाः वहिर्नेत्रच क्रार्थ इष्टपादृष्टपन्यथापरे लग्ना
दारभ्य यत्र राशौ चेज्ञानवस्थितः तदनंतरेण यावन्तो ग्रहाःस्थितास्ते लग्नं चैत्ज्ञान
गताः तेरूपग्रहनिकास्तुः तत्संख्या उपग्रहनिकाः ग्रहनिकासमीपवर्त्तन्यः अ
यःस्तुःनाश्चतत्र जातिवस्त्र[illegible]कयादृपाः तथाच सारावल्यां शशिलग्नविवर
गताग्रहतत्संख्या ग्रहनिकास्त्र विज्ञेयाः अथ उदित चक्रार्धपते रेनर्वहिन्नथा
तेकेलक्षणाद्रूपविम्बपणायोगास्तासांशुभयोगात् क्रूरैर्विद्रूपदेशलक्षण
हीनाः स्वरोद्वीर्यायाश्च मिश्रैर्मध्यमदृपावलसहितैः सर्वमनदवधार्य वहि
रेनश्चेति तत्र यावंतो दृश्यचक्रार्धव्यवस्थितास्तावत्संख्या अत्यंतरेवकव्याः
तत्र लग्नस्य यावन्त उदिता भागाः तथा द्वादशैकादशदशमनवमाष्टमराशि
यः सप्तमराशाव उदितभागतुल्यांशा दृश्यमर्धेशावमदृश्यमिति अन्यथा
अपरे अन्ये आचार्या दृश्यचक्रार्धे अनंतरेगावर्ण्यंति अदृश्यावास्यस्याइति

63

तथाच जीवशर्मा उदयशशिमध्यसंस्थैर्ग्रहैस्स्वरूपसूतिकास्तत्र उदयाधिपनैर्वाह्य
दृष्टिरागैर्वर्णैर्वेया इति एतदाचार्यस्य नाभिप्रेतं यतोऽनेनैव स्वल्पजातकेऽप्युक्तं शशि
लग्नान्तरसंस्था ग्रहतुल्याः सूतिकाश्च वक्तव्याः उदयान्तस्तथा बाह्याश्चक्रस्य दृश्यार्धे
इति तथा पूर्वोदयविधिना हि त्रिगुणांशकेषु ग्रहस्थानवशादुपसूतिसंख्यानिश्चयः
कार्यः यदि बहुजनप्रसूतियोगो न भवति तदापि ग्रहसंख्याधिकप्रसूतिकासं
भवो यत्र भवति तत्र बहुजनप्रसूतियोगो भवितव्यमिति अथ जातस्य स्वरूपमा
नं द्वाभ्यां केनाह लग्ननवांशपतुल्यतनुः स्याद्वीर्ययुतग्रहतुल्यतनुर्वा चंद्रसमेत
नवांशपवर्णः कादिविलग्नविभक्तभगात्रः जन्मकाले लग्ने यो नवांशस्तदुदितः
तस्य यः स्वामी स लग्ननवांशपः तत्तुल्यतनुस्तदाकारो जातो वक्तव्यः यथा मेष
पिंगलदृगित्यादि अथवा जातकाले सर्वग्रहेभ्यो यो ग्रहो वीर्ययुतो बलवांस्त
त्तुल्यतनुर्वक्तव्यः यदि लग्ननवांशकस्य राशिर्बलवान्भवति अन्यथा सर्वग्र
हेभ्यो वीर्यवद्ग्रहतुल्यतनुर्भवति चंद्रसमेत इति यो नवांशकस्तेन शशिना
समेतः संयुक्तस्तस्य नवांशकराशेर्योऽधिपतिः सं चंद्रसमेतनवांशपस्तस्य

वर्णास्तद्वर्णो जातो भवति तत्र च वर्णो द्रेष्काणो भास्करस्मादि यमेवं ज्ञाकांतग
शिवर्णामेवाहः यथा द्रेक्काणस्थेतः शुक्ल तत्र निभःस्मादि तत्र शुक्लवर्णस्यासंभवात् शुक्ल
मेवेत एतच्च वर्णादि जातिकुलदेशान्युद्धावकव्यं उक्तं च वलिनः सदृशी स्यात् निर्दिष्टा
वा जातिकुलदेशान् इति काद्विलग्नविभक्तभागैः अनेन शिरःप्रभृतीनामवय
वानां ह्रस्वदीर्घत्वं निरूप्यते मूर्तिकादिनो विलग्नादिभिर्विभक्तानि नैर्मीय्याणि।
यस्मात्तथा भूतः यत्र लग्नादयो राशयः कालपुरुषशिरः प्रभृति अङ्गानि तत्र रूपविका
रूपाः यथा कालाङ्गानीति तत्र लग्नं शिरः द्वितीयं वक्त्रं तृतीयमुरः चतुर्थं हृत् पं
चमं क्रोडः षष्ठः कटिः सप्तमं वस्तिः अष्टमः शिश्नगुह्ये नवमः ऊरुर्दशमो जानुनी
एकादशो जङ्घे द्वादशः पादाविति तत्र च राशीनां प्रमाणमुक्तं ह्रस्वोत्तरं विषयाद
गृह्णाति यत्राङ्गस्य दीर्घराशौ दीर्घराशिपतिपो व्यवस्थितो भवति तदङ्गं दीर्घत्वमुक्त
वं तथा च सत्यः दीर्घाधिपतिर्दीर्घगृहस्थितो दैर्घ्यकरो भवति अर्थादेवाल्पप्रमाण
स्वराशिपतिपोऽल्पप्रमाणो नाशो व्यवस्थितस्तदङ्गानां ह्रस्वत्वकरो भवति दीर्घराशिपतिपो
ऽल्पप्रमाणे नांशे व्यवस्थितस्तदङ्गानां समत्वकरो भवति दीर्घराशिपतिपो व्यवस्थितो

बृ.जा.
टी.
६८

मध्यमतनुकृत यञ्चांशा राशौ वहवो व्यवस्थितास्तत्र बलवद्ग्रहवशाद्द्वादशांशं यत्र न कश्चिदव
स्थितस्तत्र राशिप्रमाणेन एवांगवाच्यं अथ सूतिकाप्रकरणं अत्रैव सूतिकाध्याये जा
तस्य व्रणमषकादीनिरूपणार्थं कृतं गप्रकरणमारभ्यते तत्र लग्नप्रथमद्वितीयतृ
तीयद्रेक्काणवशेन प्रथमद्वितीयतृतीयशरीरभागपरिच्छेदः तत्र शिरःप्रभृति
प्रथमो भागविभागः शिरोधरायावन्नाभिस्तावद्द्वितीयः तदधस्तात्तृतीयः तेषामं
गविभागानां राशिविभागं शार्दूलविक्रीडितेनाह कंदृक्श्रोत्रनसाकपोलहन
वो वक्त्रं च होरादयस्ते कंठांसकबाहुपार्श्वहृदयं क्रोडं च नाभिस्ततः वस्तिः शिश्न
गुदे ततश्च वृषणावूर्ध्वं ततो जानुनी जंघांघ्री ह्युभयत्र वाममुदितैर्द्रेक्काणभागैस्त्रि
धा त्रिधा त्रिप्रकारः द्रेक्काणविभागवशाच्छरीरविभागः तत्र लग्नस्य प्रथमद्रेक्का
णे उदयति कंदृगित्येवकः प्रथमः द्वितीयद्रेक्काणे उदयति कंठ इत्येवो द्वितीयः
तृतीयद्रेक्काणे उदयति वस्तिरित्येवकस्तृतीयः तत्रांगविभागे वामदक्षिणाव
तः अवयववचनमाह वाममुदितैरिति राशिभिरुदितैर्दृश्यार्द्धावस्थितैर्वामांग
विभागः लग्नस्याहितविभागः तथाहि द्वादशैकादशदशमनवमाष्टमसप्तमाला। ६८

गात्रे दिनतन्नल्पविभागः एषभागउदितः एषोऽनुदितः अर्थादेवानुदितेनवक्ष्यप्रदक्षि।
णेति तत्र लग्ने प्रथमे द्रेष्काणे उदये लग्नराशिः कं शिरः कल्पनीयः लग्नाद्द्वितीय।
द्वादशौ दृक्तथा तत्र द्वितीयो दक्षिणमक्षि द्वादशो वामं तृतीयदशमौ श्रोत्रे तृ
तीयो दक्षिणं एकादशो वामं चतुर्थदशमौ नासापुटे चतुर्थो दक्षिणं दशमो वा।
मं नवमपंचमौ कपोलौ पंचमो दक्षिणः नवमो वामः षष्ठाष्टमौ हनू षष्ठो दक्षि
णः अष्टमो वामः सप्तमो वक्त्रं एवं राश्याद्युपलक्षितः प्रथमोऽंगविभागः
नेकं वा सकउनि अथ द्वितीये द्रेष्काणे उदयस्ते तदा नेहावादयोः द्वितीयोंगविभा
गः परिकल्प्यः तद्यथा लग्नं कंठो गलः द्वितीयद्वादशौ अंसौ स्कंधौ तत्र द्वितीयो
दक्षिणोंसः द्वादशो वामः तृतीयैकादशौ बाहू तृतीयो दक्षिणः एकादशो।
वामः चतुर्थदशमौ पार्श्वे चतुर्थो दक्षिणं दशमो वामं नवपंचमौ हृदंगा
गौ पंचमो दक्षिणो भागः नवमो वामभागः षष्ठाष्टमौ क्रोडं उदरभागौ वा षष्ठो
दक्षिणः अष्टमो वामः सप्तमो नाभिरिति नाभिग्रहणाम्बरोपलक्षणं एष
द्वितीयोंगविभागः वस्तिः शिश्नगुदमिति लग्नद्रेष्काणे तृतीये उदयति

र.जा
टी
६५

तएवद्रेष्काणस्तृतीयोंशविभागःपूर्वकल्प्यःतद्यथालग्नंवर्त्तिःनाभिलिंगयोर्मध्यभा।
गंद्वितीयद्वादशेशोशिश्नंवृषणौद्वितीयोदक्षिणःद्वादशोवामः तृतीयेकादशेवृषणोतृ
तीयोदक्षिणःएकादशोवामः चतुर्थदशमौऊरू चतुर्थोदक्षिणोरुःदशमोवामोरुः
पंचमनवमौजानुनीपंचमोदक्षिणोनवमोवाम षष्ठाष्टमौजंघेषष्ठोदक्षिणःजंघा
ष्टमोवामजंघासप्तमःपादद्वयमिति अथांगज्ञानप्रयोजनंशार्दूलविक्रीडितेना
ह तस्मिन्पापयुतेव्रणःशुभयुतेदृष्टेथलक्ष्मादिशेत् स्वर्क्षांशस्थिरसंयुतेचसहजःस्या
दन्यथागंतुकः मंदेश्मानिलजोग्निशस्त्रविषजोभौमेबुधेभूर्भवः सूर्येकाष्ठचतु
ष्पदेनहिमगौशृंग्यब्जजोन्येशुभैः तस्मिन्पापयुतइतिप्रथमद्रेष्काणजातस्यशिरोंग
भागोद्वितीयद्रेष्काणजातस्यकंठकाद्यंशविभागतृतीयद्रेष्काणजातस्यवस्ता
द्यंगविभागोयत्रपापग्रहोव्यवस्थितःतस्मिन्पापयुतेंगराशौशुभयुतेदृष्टेसौम्यग्र।
हसंयुतेथवालोकितेवानहाण्वपलक्षितेंगलक्ष्मादिशेत् मषकादिचिह्नंवाच्यं
स्वर्क्षांशइतिमएवग्रहोव्रणमषकादिकर्त्तास्वर्क्षांशस्वराशौस्थिरांशकस्यश्चेतदा
व्रणमषकादिःसहजोजन्मतस्तस्यजातोभवति अन्यथागंतुकोविपर्ययस्थश्चेदागंतुको ६५

65

जातस्योत्तरकालेकेनचिन्निमित्तेनस्वदशाकालेवाच्यं तथापंतकस्यव्रणादेर्य
द्ववशेननिमित्तमाह मेदस्मानिलतश्चेति मेदेशानेस्येव्रणस्यकर्तृत्वं तथामेत
द्गुणादिस्थस्वमनापापाणोहंतकः यनिलतोवातव्याधिर्हंतकोवाच्यः भौमस्यव्र
णकर्तृकत्वंयामेयग्निशस्त्रविषज्वरः यग्निहंतकःशस्त्रहंतकोविषहंतकोवा
वक्तव्यः यन्येःशुभे यन्येग्रहायंदशादेशास्याभवंति तत्रशुभे व्रणकारणाभवं
ति बुधेस्मभवः उत्थितपादाङ्गस्याभिघातहेतकोला[illegible]हंतकोरुर्ये
वो काष्ठप्रहारहंतकस्य तथ्यादपाणिहंतकोवावक्तव्यः हिमगोचन्द्रस्यपः
ज्ञजःश्लेष्माभिघातहंतकः श्लेष्मीयःपाणीतज्ञानः सह्वकोतोज्ञलक्षणेहंतकोवा
वक्तव्यः यन्येःशुभे यन्येग्रहायंदशादेशास्याभवंति तत्रशुभेव्रणकारकानभवंति
तत्रावशेषोदाहरणसितोतात्कि वहुवचनमुच्यते बुधःपापयुक्तोव्रणकारकःती
णस्वहमानात्मच्येति सम्पतोमेः शुभमित्युक्तं सथव्रणतानंहविणार सम्यग्
पतितायस्मिन्भागेग्रयस्मबुधाग्रहभवतिनियमात्तस्थावामेःशुभेषशुभेषु
बावणाहस्त्रभयस्यैलन्नात्तेनोभमसमाश्रितेतिलकमथकौसोमर्द्देशोवत्तस्य

सलग्नवान् समभ्युपतित इति यस्मिन्भागे वा मेषादिके वा त्रयस्सबुधग्रहाः त्रयो ये ग्रहाः च
न्द्रार्कबुधेन सहिताः समभ्युपतिताः समाश्रिताः यत्रांशे एवं केन सत्त्वगुणादेर्नियमात्त्रिश्रा
यादवस्यैभूमिर्भवति शुभे वा शुभे वापि वा ते ग्रहाः सबुधाः शुभाः सौम्याः अशुभाः पापा भ
वंति तथापि तत्रांशे सत्त्वगुणा वा भिर्विकल्पा तेषां मध्याद्यो बलीयान् दशायां करो
ति अन्याकृतिः तिलकान्तषष्ठस्थाने अशुभः पापग्रहो व्यवस्थितो देहे शरीरे व्रणाङ्कं भ
वति तस्मिन्स्थाने तेनैव समाश्रितेन तेनैव लग्नात्षष्ठस्था राशिः ते कालाङ्गविभागेन तद
ङ्गितेन विभागो यस्मिन् भवति तस्मिन्समाश्रिते राशियुक्ते देहे भवति तत्रापि स
वीशस्थिरसंयुक्ते शुभसहितस्तस्मात् अन्यथागतकः इत्युक्तं भवति तेनायमेव षष्ठस्थान
स्थः पापः सौम्येन शुभेन ग्रहेण यदा दृष्टो भवति तदा तत्रांशे तिलक मषक कृत इव
ति तिलकः कृष्णबिन्दुः मषकः ऊर्ध्वः अथ शुभग्रहेण समेव पापो युतः तदा स लक्ष्म
वान्भवति राष्ट्रपलहिन संयोगसविंध्र भवति अत्र स्थाने गोलाम निचयो लक्ष्मा इ
ति इति भटोत्पलविरचितायां बृहज्जातकविवृतौ जन्मविधिर्नामाध्यायः पंचमः ५
अथारिष्टाध्यायो व्याख्यायते तत्रादौ तावज्जातस्यारिष्टं संभवमिति आयुर्दायदा

शाष्टकवर्गे रेखाः कृतेऽपि तस्मात्प्रथममरिष्टमध्यायं वक्ष्यति तत्रारिष्टयोगद्वयं वक्तुमार्या
ह सन्ध्यायां हिमदीधितिहोरापापैर्भान्तगतैर्निधनाय प्रत्येकं शशिपापसमेतैश्चकेंद्रैःस्या
द्विनाशमुपैति सन्ध्यायामिति सन्ध्यालक्षणं संहितायामुक्तं अर्धास्तमयात्सन्ध्याव्यक्ती
भूतानतारका यावत् तेजःपरिहानिमखाद्भानोरर्धोदयं यावत् अस्मिन्सन्ध्याकाल इति
तत्र जन्मनि यस्य सन्ध्याकालो भवति तत्कालं लग्नगता हिमदीधितेश्चन्द्रस्य होरा भवति
यथासंभवं पापैर्भान्तगतैर्यत्र राशिस्थानं नवमनवांशकगताः पापा भवंति तेरेवयोग
ज्जातस्य निधनाय मरणाय भवति प्रत्येकमिति एकमेकं प्रत्येकं शशी च क्रूराः पापाश्च
त्रयः चतुर्षु केंद्रेषु व्यवस्थिता भवंति एकैकं तदापि यस्य जन्म भवति स विनाशमुपै।
ति म्रियत इत्यर्थः अधुनान्यान्यरिष्टयोगानि द्रष्टव्यत्याह चक्रस्य पूर्वापरभागगेषु क्रूरेषु
सौम्येषु च कीटलग्ने क्षिप्रं विनाशं समुपैति जातः पापैर्विलग्नास्तमयाभितश्च यावन्तो
भागा लग्नस्योदितास्तावन्त एव भागाश्चतुर्थराशेः पतितास्ताः शेषभागास्तत्राश्रयाः पंच
मषष्ठसप्तमाष्टमनवमराशयो दशमराशौ लग्नोदिता भावतस्तावन्तो भागाश्चक्रापरार्धम
प्रोच्यते वार्धं तत्र चक्रस्य पूर्वभागे क्रूराः पापग्रहा इतरभागे पश्चिमे सौम्याः कीटलग्ने।

कीटराशावुदयगे वृश्चिककर्कटयोरन्यतमस्योदये जातः शिशुः त्रिभिर्मासैरेव विनाशं मरण
मुपैति प्राप्नोति तत्र पूर्वं वृश्चिककर्कटसंज्ञकाः पुनरपि द्विपदादयो निशि वप्राम
चसन्ध्याह्वये इत्यत्र कर्कटवृश्चिकमकरमीनानां कीटत्वमुपगतं तत्र वृश्चिककर्क
टौ कथं व्याख्यातौ विरुध्यते मकरमीनयोर्जलचारित्वमपतत्वात् कीटसंज्ञा ना।
भ्युपगम्यते तस्माद्व्याघ्रवाराहणः पूर्वापरभागगतत्वेन शुभमशुभमेव अलिनि कर्कटे लग्ने जा।
तस्य शिशोर्मरणं मासैः कथयंति यवनेंद्राः पापैर्विलग्नगात्सप्तमयामित्रस्थैरिति पापैः
क्रूरग्रहैर्विलग्नाभित्रात्सप्तमयामित्रस्थितैः चशब्दाज्जातः त्रिभिर्विनाशमुपैति
तत्र केचिदेवं योगद्वयं व्याचक्षते अभित उभयतः लग्नात्पापैरभित एको योगः सप्त।
मयामित्रस्थितैर्द्वितीयः एतद्द्वादशद्वितीयस्थयोर्लग्नात्पापयोर्जातो म्रियते अपि
पुनः अभिशब्दस्याभिमुखैर्वर्तनत इत्यन्ये वर्णयंति तत्र लग्नाद्वादशराशौ यो ग्रहः
स्थितः स उदयमभिलषति अतः सप्तमराशावस्ताभिमुखो भवति तेनैतज्जातो।
लग्नाद्द्वितीयाद्वादशगैः सर्वैः पापैर्जातो म्रियते एवं पुनरपि शब्दस्याभिमुखव्यवहृतिक्र
मः यस्माद्यवनेश्वरः पापैश्च लग्नाभिमुखैर्विहुमवेषवामवीर्ये शुभं शुभमर्हं गो भवेदिति कि ६७

तयोर्लग्नाद्द्वादशस्थाने स्थितः स उदयलग्नमभिलषति लग्नाभिमुखो भवति यश्च ष
ष्ठे स्थितः सोऽप्यलग्नाभिमुखो भवति यस्माद्ग्रहाणां वाममुखी गतिः उक्तं च प्राग्गतयस्त
स्त्वजवा ग्रहाश्च सर्वे स्वमण्डलगा इति तत्र षष्ठोऽभिमुखं व्रजतो ग्रहा द्वितीयस्थता।
लाभिमुख्यं न स भवति नचाष्टमस्थस्याप्यलग्नाभिमुख्यं तेनैतज्जातं लग्नाद्द्वादशष
ष्ठाष्टितैः पापैर्यस्य जन्म स म्रियत इति भगवता गार्गेण सर्वाण्येव व्याख्यान्यभि।
मुखानीति तथा च तत्रोक्तं रिपुव्ययगतैः पापैः परिबाधनमस्तगैः लग्नवा
प मध्यस्थैर्मृत्युरस्तमवाप्नुयादिति अथ योगान्तरमनुष्टुभयाह पापावुदया
स्तगतौ क्रूरेणायतश्च शशी दृष्टश्च शुभैर्न यस्य मृत्युस्तस्य भवेदचिरात् एकः पाप
उदयलग्नस्थितः अन्योऽस्तं सप्तमगमः शशी चन्द्रमा यत्र तत्रस्थः क्रूरेण पापेन।
युतो भवति स च शुभैः सौम्यैर्यदि न दृष्टः तदा जातस्य मृत्युर्नचिरात् शीघ्रमे।
व भवेत् अथारिष्टान्तरमनुष्टुभयाह क्षीणे व्ययगे हिमगौ पापैरुदयाष्टमगैः
केन्द्रेषु शुभाश्च न चेत्तत्र निधनं प्रवदेत् हिमगौ चेन्द्रः क्षीणो व्ययगो द्वादशस्थश्च
पापैः क्रूरग्रहैरुदयाष्टमगैर्लग्नस्थैरष्टमगैश्च केन्द्रेषु केन्द्रकेषु यदि शुभा नम

बृ.जा.
टी.
६८

68

वंति तदाजातस्य तस्मिन्मासेव निधनं मरणं भवेद्युयात् अत्र केचित्पापेद्रयाष्टमगे लग्ने।
ग्नाष्टमगे रित्थंति तदयुक्तं यस्माद्भगवान्गार्गिः क्षीणचंद्रे व्ययगते पापैरष्टमल।
ग्नगैः केंद्रवाह्यस्थितैस्सौम्यैर्जातस्य निधनं भवेत् अथाविशेषांतरं समाप्याह क्रूरसं
युतः शशी स्मरांत्यमृत्युलग्नगः कंटकाद्वहिः शुभैरवीक्षितस्तत्स्मृत्युदः शशी।
चंद्रः क्रूरेणापापग्रहेणसंयुक्तः तथा स्मरः स्मरांत्यमृत्युलग्नगः सप्तमद्वादशा
ष्टमलग्नानामन्यतमस्थः शुभैः सौम्यग्रहैः कंटककवाह्यस्थैः केंद्रवर्जितमन्यस्थानस्थैः
अवीक्षितस्तदृष्टायदा भवति तदाजातस्य मृत्युर्मरणदो भवति अथोत्र
सौम्यग्रहैः केंद्रगतैर्विनाभावः तथा च सारावल्यां व्ययाष्टमस्थाद्युदयगशशां
के पापैस्समेते शुभदृष्टिहीने केंद्रे शुभसौम्यग्रहवर्जिते शुजातस्य सद्यः कुरुते
प्रनाशमिति अथाविशेषांतरमाह शशिन्यरिविनाशगे निधनमा।
शुपापैः क्षिते शुभैरथसमाष्टकं दलमतः स्त्रमिश्रैः स्थितिः असद्भिरवलोकि।
तेबलिभिरत्रमासं शुभकलत्रसहिते च पापवर्जिते विलग्नाधिपे शुभक्षि
ति शशिनि चंद्रे अरिविनाशगे लग्नात्षष्ठे अष्टमस्थे वा तथा च पापैर्नाक्रूरैः ६८

हाणां मध्यादन्यतमेन निरीक्षितेऽष्टमे सौम्यग्रहेक्षणाद्दृष्टेन्नातस्य निधनं मरणमाशु
त्विष्टमेव भवति अथ लग्नादष्टमस्थे चंद्रे शुभैः सौम्यग्रहैः दृष्टे पापेनादृश्य
माने जातस्य समाष्टकं वर्षाष्टकं स्थितिर्जीवितं वक्तव्यं ततो मरणमिति दल
मतेऽस्ति लग्नादष्टमे गोचंद्रे मिश्रैः पापैः सौम्यैश्च ग्रहैर्दृष्टेऽतो मासान्समाष्टका
हत्तमर्धवर्षचतुष्टयं स्थितिं वदेत् ततो मरणमिति अथाष्टवर्षाष्टमस्थे चं
द्रे नैकेऽपि दृश्यमाने शुभैरपि योगाभावः तत्र चंद्रमाः षष्ठाष्टमस्थः सौम्यैर्दृष्टो न
ता भवति अथवा पापैर्दृष्टो ग्रहैः सौम्यैर्युक्तो भवति तदा न मरणदः यस्माद
वनेश्वरः लग्नाच्च क्षीणे धनेशः शुभैर्दृष्टेऽप्यथवा पापनिरीक्षितस्य सवायुरा
हेति शुभैरमिश्रक्लदीक्षितेनाहाष्टे विपर्ययेण तथायस्य कृत्स्नपक्षे दिवाज
न्मनि शुक्लपक्षे रात्रिजन्मनि लग्नादष्टमः शशी शुभाशुभैर्दृष्टोपि भवति तस्मा
धमरणदः यस्मान्मारणम्यः पक्षे सिते भवति जन्मयदा तदा याकृष्णपक्षे अथवा हनिशु
भाशुभैर्दृष्टमानः तं चंद्रमा रिपुविनाशगतोपि यत्नाद्रापक्षे वदतानिपितेवशि
शुनहंति अमृतझिरिति अत्रामित्यष्टमेवास्यानुभे सौम्यग्रहेऽरुबुधसि।

बृजा
टी
६९

69

तानामृत्यतमेस्थितेनतस्मिंश्चासद्भिः पापैर्वलिवीर्ययुक्तैः अवलोकितेनदृष्टेनजातस्यमासं
स्थितिर्जीवितंवक्तव्यं तेनाममरणमिति अत्रनिर्दिष्टयोगस्यचेदृमस्यशुभदृष्ट्यभि
दृष्टयोगाभावः तस्माच्चेन्नैवस्वल्पजातकेउक्तं शशिवत्सौम्याः पापैर्वीक्षिताश्चवलो
कितानशुभदृष्टाः मासेनमरणाश्रयाः पापयुतोलग्नपश्चात्केइति कलत्रसहितेर
ति क्लिष्टाधिपजन्मलग्नपतीकलत्रसहितेनसप्तमस्थानस्थपापाक्रान्तक्रूरेणपृष्टे
निनेवशाष्टान्मासंस्थितिः तेनाममरणमिति अथाविशेषेनवर्षाणांमरणात्कालमाह
लग्नतोगाशशिनिनिधनेचन्द्रकेंद्रेषुपापैः पापांतस्थनिधनहिबुके सुनगुकेच
चंद्रे एवंशुक्रेभवति मरणंक्षिप्तमस्यचपापमाद्याःसार्धयदिनशुभदृष्टयोक्तिः
शक्तिमद्भिः लग्नतोगाइति वीणाशशिनि चंद्रेलग्नजन्मलग्नस्थितेनतथाचतुर्थकेंद्र
ष्टमकेंद्रेकेषुपापैः क्रूरैःस्थितैः यथासंभवमेवंविधेयोगेजातस्यनिधनंमर
णंवक्तव्यं यथाचंद्रेशशिनिनिधनहिबुकेसप्तमगुके अष्टमचतुर्थसप्तमस्था
नानामरणमस्य तत्रचपापांतस्थेक्रूरद्वयमध्यगेजातस्यमरणंवक्तव्यं एवा
मित्याह एवमनेनप्रकारेणलग्नेपापांतस्थशशिनि तथामरणंक्षिप्रमस्य ६९

ममाष्टमस्थानयोरन्यतमस्थे पापे क्रूरे यदि शुभैः सौम्यग्रहैः शक्तिमद्भिः सबलैश्चंद्रमा न वी
क्षितो न दृष्टो भवति तदा जातस्य मात्रा सार्धं जन्ममासमध्ये मरणं भवेत् अथ निर्दिष्टयोगश्च
द्रमाः शुभैर्दृष्टश्चेन्न बलिभिस्तदा जातस्य मरणं नस्यादिति अथाविशेषान्तराणि इंद्रवज्र
याह लग्नपतेः सद्भिः रवीन्दुहीनो माणि चंद्रे त्रिकोणगते पापे प्राणैः प्रयात्याशु शिशु
र्वियोगमेत्य च पापैस्तु हीनांशलग्ने लग्ने चंद्रे शशिनि त्रिपनवेषु तत्र राश्यान्नवम
नवांशकस्थे नतथा सद्भिः शुभग्रहैः रवीन्दुहीनो माणेन सदृष्टे पापैः क्रूरैः त्रिकोणप
गतैर्नवमपंचमस्थानस्थे जातः शिशुर्बालश्चापि तल्लग्नमेव प्राणैः शीघ्रमेभिः वियोगमा
प्नोति स्त्रियलेइन्यार्थः अस्त च पापैरिति तद्धीनांशो चंद्रे सप्तमस्थानस्थितैः पापैः चशा
र्ध्वलिङ्गस्वरास्य प्राणैर्वियोगमाप्नोति नवतद्धीनांशलग्ने निककंटलग्नेकेन्द्रियो
त्थानं नदृष्टं यस्माद्दिने नवर्धनलग्ने जातके उक्तं उदयगमवा चंद्रसप्तमगाशिक्षि
तैः पापैः विति अथाविशेषान्तराणि हरिणापाह अशुभसहिते पश्येत् चंद्रे क्रूरैर्निधना
श्रितैर्जननन्निसृतनयाम्यैस्तत्र लग्नेरवौ वा सप्तमाश्रितः उदयति रवौ शीर्णनाशो वा त्रिकोण
विनाशे निधनमशुभैर्वीर्यापन्नैः शुभैरयुते निहितैः अशुभसहिते इति चंद्रशशि

बृ॰जा॰ टी॰ ७०

70

निश्चशुभसहितेनयद्यपिसामान्येनोक्तं तथाप्यशुभेनपापेनशनैश्चरेणयुक्ते तथाभूतेनलग्न
गतेनकेवलेयावन्नष्टतारासमागतेलग्नाश्रऊर्जेगारकेविधिनाश्रितेग्रहमध्येजननंनिरुक्त
योर्मातापित्रयोर्मृत्युर्भवति एतदुक्तंभवति शनैश्चरेणबुधेनवायुक्तेकेन्द्रस्थेलग्नऊर्जे
वाग्रहमणनेन्द्रातस्यमातामरणशत्रुहंतकमरणंवक्तव्यं ननुशुभसहितेनइतिसामान्ये
नोक्तंतत्केवलेनशनैश्चरेणसहितेनचंद्रमसीतिकिंव्याख्यातं शनैश्चरेणबुधेनवायुक्ते
युक्तेचार्केन्द्रादित्येइति अत्रोच्यते असंभवादेवयोगोमातापित्रोश्चंद्रग्रहणंभवति तत्रतावा।
दर्कसहितेनचंद्रमसाभवितव्यं ग्रहमध्यानिष्टत्वात् भौमेनापिचंद्रसहितेनभवि
तव्यं शनैश्चरेणविनापिश्चवर्यितेनबुधेनसौम्येनभवितव्यं तस्माच्चन्द्रग्रहणेशनै।
श्चरेणेतिव्याख्यातं आदित्यग्रहणेतुपुनः बुधेनयदिशुक्रोर्कोभवतितदार्कसहि।
तेनातस्यपापतामवशीत्वतोर्कस्यबुधसहितत्वमितिव्याख्यातं तीक्ष्णांशुयोगादर्क
स्यैवायंननगादृष्टे तस्मादेवग्रहणमभावस्याने अर्कग्रहणेनभवितव्यं यद्यर्केन्दी
णेतुनाशुक्रश्चाचार्यस्याभिप्रेतस्यानदाग्रलैर्केविधिनाश्रितऊर्जेइतिकेवलाव
स्तत उदयतिरवाविन्दादित्यावादिग्रेउदयतिलग्नगतेश्रीतांशोचन्द्रेवालग्नगते ७०

तथाप्यशुभैः पापैस्त्रिकोणविनाशगैर्नवमपंचमाष्टमस्थैः सर्वैरेव ययासंभवं विधयोग
स्थैरेवोचैर्वाशुभैः सौम्यग्रहैः वीर्योपेतैर्बलिभिर्युतेक्षितेन न मन्दहेनापि संयुक्तेन
राज्ञा नस्यानिधनं मरणं वदेत् अथारिष्टयोगस्थैर्वोच्चैर्वा बलिभिः शुभैर्युते न
दृष्टे वारिष्टयोगाभावः अथारिष्टानन्तरमपवादकोणाह भस्मिन्नरविशशांककर्म
मिनैर्व्ययनवमोदयनैधनाश्रितैः भवति मरणमाशु देहिनां यदि बलिना गुरु
णानवीक्षितैः सौम्यसूर्यचंद्रभौमैर्द्वादशनवमलग्नाष्टमस्थैः एतदुक्तं भवति प्राने
ष्वेद्वादशे सूर्येण नवमे चंद्रेण लग्ने भौमे मिजाष्टमस्थ एतेषु एवं योगकर्ता ग्रहा
ह्राः यदि बलिना वीर्यवता गुरुणा जीवेन न दृष्टाः तदा जातस्य जनस्याशु मरणं
भवतीति वदेत् तत्र तदा योगकर्तृत्वे न ग्रहान्कांश्चिद्वीर्यवान्गुरुः पश्यति कांश्चि
न्न पश्यति स्यघबलावलहीनान्सर्वान्नेव पश्यति तदा जातस्य मरणं प्रवदेत् अथोदे
वमसर्वं यातुरुः पंचमस्थः पश्यति तदारिष्टयोगाभावः अथारिष्टानंतरं शुभयोग
याह सननमरन्नवांसवन्मलग्रे धमग्रुभयुतो मवाणायपीतिवशिमः मध्यमतनशशि
ध्वजेदेवहस्त्रैर्यदि बलिभिर्नयुतो वलोकितो वा शीतरश्मिः मध्यह सवबीणः सुस्से

बृ॰जा॰
टी॰
७१

अशुभयुतः पापग्रहेणासंयुक्तः सप्तमदशमनवांत्यलग्नस्थः पंचमसममयमेद्वादशानया
दृष्टमगतः एषामन्यतमस्थानस्थः अत्र मतशशिशुक्रदेवगुरुजेः सितबुधगुरुभिर्बलिभि
र्वीर्यवद्भिः यदि न युतनवलोकितो वा एषामन्यतमेनयुक्तो नापि दृष्टस्तदा ज्यातस्य
मरणाय भवति अर्थादेवं सितबुधगुरूणामन्यतमेन युक्ते दृष्टे वा चंद्रे अरिष्टयोगा
भावः अत्र क्षीणचन्द्रग्रहणं नास्ति तत्कस्माद्व्याख्यानं उच्यते आगमांतरदृष्टत्वात्
तथा च सारावल्यां निधनारिव्ययत्रिकोणगाः क्षीणचंद्रसंयुक्ताः पापा बलिनः
शुभैरदृष्टपमानाः गताः शुभप्रायः अथात्र कष्टमरणकालानां कालज्ञानं अमव
विलसितेनाह योगस्थानगतवति बलिन ग्रहे दृष्टवाशुभदृष्टमथवा पापैर्दृष्टे वला
वति मरणं वर्षस्थानः किल मुनिगदितं यस्मिन्निष्टयोगेजातस्य मरणकालाव
धिर्ज्ञानकः तस्मिन्योगे योगकर्तारो ग्रहाः तेषामध्याद्यो बलवान्स यस्मिन्राशौ जन्म
काले व्यवस्थितः सबलिनस्थानं तत्र चार्कमाश्चंद्रमसि प्राप्ते जातस्य मरणं व
क्तव्यं केचिदस्तव्याने वर्षस्थानः संवत्सरान्पतनेषण्नङ्क्षं भवति अत्र कालविष
र्येज्ञातेवर्षनाति कामतीति तत्वत्र प्रतिमासं चंद्रमसः सर्वाशोपैवेता निस्याता ७१

निगंतव्यानि तत्किमुक्तं वर्षसंख्यानतउच्यते पापैर्दृष्टे बलवतीति एवं निर्दिष्टस्थानेषु
मध्याद्यत्र गतः स्वदृग्भावलवान्भवति पापैर्ग्रहैर्दृष्टे ते तदा तस्य मरणं वक्तव्यं नेकव
लंगतमात्रएव चंद्रे किल मुनिनिगदितं किलेत्यागमसूचनेन मुनिनिगदितमरिष्टलत
गामिति आगमपारम्पर्यं श्रूयते इति अथान्यैराचार्यैररिष्टभंगाउक्तास्तस्त्वद्रूपाः
यतो वह्नवो यातनाद्दृश्यन्ते येमतत्त्वाणियोगेषु जीवंति अतोस्माभिः किंचिल्लिख्यते नम
वांपदेशोप्यनिबलः स्फुटं स्वजातोलालनस्थितः प्रशमयेत्सर्वराजमंत्री एकोबहूनि
दुरितानि सद्गुरुलग्नाधिपतिकेंद्रगतः स्वबहुलयत्नप्रणामैः लग्नाधिपोतिबलवा
नशुभैरदृष्टः केंद्रस्थितैः शुभफलैरवलोक्यमानः मृत्युं विधूय विदधाति सदीर्घमा
युः सार्धं गुणैर्बहुभिरूर्जितयाचलक्ष्म्या लग्नादष्टमवर्त्मापि गुरुज्ञशुक्रद्रेष्काणगः
चन्द्रः मृत्युप्राप्तमपि नरं परिरक्षत्येवन् निर्वाणं चंद्रः संपूर्णतनुः सौम्यर्क्षगतः स्थितः
शुभः स्वांशे प्रकरोत्यरिष्टभंगं विशेषतः शुक्रसंदृष्टः बुधभार्गवजीवानामेकतमः कें
द्रमागतो बलवान्यद्यक्रूरसहायः स्याद्रिष्टस्य भंगाय त्रिभवनगतो पि शुभश्रीगुरु
सितचंद्रात्मजं द्रेष्काणस्थः अगादष्टमभागितं दृष्टस्त्वेव च निर्वाणं सौम्यदृग्यात

रगतः संपूर्णः स्निग्धमंडलश्च शशाङ्कः निःशेषमरिष्टं हंता भुजंगलोकस्य गरुड इव शशा
ङ्केति पूर्णःशशी वै शुक्लपक्षे निशाभवे काले रिपुनिधनस्थोपि रिष्टं प्रभवति नैवावज्ञातस्य प्र
स्फुरितकिरणजालो स्निग्धामलमंडलेवलोपेतनमसौम्यत्रिणा केंद्रगते सर्वारिष्टं लयमपै
ति सौम्यभवनोपगतानां सौम्यांशकसंभवद्रेष्काणस्थाः गुरुचंद्रकाव्यशशिजास्सा
वैरिष्टस्य हंतारः चंद्राध्यासितराशिपः केंद्रे शुभग्रहो वापि प्रशमयति रिष्टं भंगपापा
नियपाशिवास्सवर्णा पापाप्यरिशुभवर्गे सौम्यैर्दृष्टाः शुभांशवर्गस्थैः निघ्नंति नदरि
ष्टंभर्तृविहीनायथायुवतिः राहुस्त्रिषष्ठलाभे लग्नात्सौम्यैर्निरीक्षितस्सद्यः नाशय
ति सर्वदुरितं मारुत इव तूलसंघातं शीर्षोदयेषु राशिषु सर्वैर्गगनाधिवासिभिस्स
तैः प्रकाशितस्य रिष्टं विलीयते घृतमिवाग्निस्थं तत्काले यदि विजयेष्टशुभग्रहः शु
भनिरीक्षितोवश्यं नाशयति सर्वरिष्टान्मारुत इव पादपान्नबलः सर्वैर्गगनभ्रमणै
र्दृष्टश्चंद्रो विनाशाय निरिष्ट आपद्यमाणमस्तिर्यथातन्त्रपस्तानयेद्धर्षाणि इति भट्टो
त्पलविरचितायां बृहज्जातकविवृतावरिष्टाध्यायः षष्ठः ६ अथायुर्दायाध्यायो
व्याख्यायते तत्रादावेव मयययवनमणित्थशक्तिपूर्वैर्दिवसकरादिग्रहाणां प्र ७२

ष्टाः नवतिथिविषयाश्विभूतरुद्रैर्दशसहितादशभिस्स्वतुंगभेषु मयोनामदानवः यवना
म्लेच्छाहोराविदः मणित्थआचार्यः शक्तिपूर्वः पराशरः शक्तिः पूर्वोयस्यासौ शक्तिपूर्वः एवं
शोहनायिनाउच्यते तेर्मययवनमणित्थशक्तिपूर्वैर्दिवसकरादिअआदित्यादिग्रहेभ्युव
स्तापरमायुषःप्रमाणावत्सराः दिवसकरस्यादित्यस्य तिथिभिःपंचदशभिःसहिता
दशपंचविंशतिश्चंद्रस्य विषयःपंचभिर्दशसहिताःपंचदशभौमस्य अश्विभ्यांद्वाभ्यां
सहितादशद्वादशबुधस्यभूतैःपंचभिःसहितादशपंचदशजीवस्यरुद्रैरेकादशभि
स्सहितादशएकविंशतिःशुक्रस्य दशभिःसहितादशविंशतिःसौरस्य एतानिग्रहा
णांपरमायुषःप्रमाणवर्षाणिस्वतुंगभेषु स्वपरमोच्चांशस्थितेषुभवंति नवदशाय
रमोच्चस्थितानांभवंति अंशेनाप्येतान्यर्कादीनांपरमायुषःप्रमाणवर्षाणि अथप
रमनीचस्थितानामायुर्दायमानंमंदाक्रांतयाह नीचेतोर्धंह्रसतिचततश्चांतरस्थेत्र
पातोहृत्वांशप्रमितमपरेराशितुल्यंवदंति हित्वावक्रंरिपुगृहगतैर्हीयतेस्वात्रिभा
गस्सूर्योच्छिन्नद्युतिषुचदलंप्रोज्झ्यशुक्रार्कपुत्रौ नीचेतोर्धंमिति एतदेवदिवसकरा
दयःनीचेपरमनीचेशांशाः अर्धंमवमायुरपहरंति अतएवोक्तं नीचेतोस्मात्

र	चं	भौ	बु	बृ	शु	श
१९	२५	१५	१२	१५	२१	२०

हजा
टी
७३

73

हृद्वीकायस्य माधुषः स्वं धंदलं हरन्तितीयतो अथैतद्दशायास्यः परमनीचस्थाभवंति परमनी
चस्थाएतएव हृद्वीकाराधुषोर्धं प्रयच्छंति रविस्सार्धाणि नववर्षाणि प्रयच्छंति चंद्रो द्वाद
दशसार्धानि भौमः सप्तसार्धानि बुधः षट् बृहस्पतिः सप्तसार्धानि शुक्रो दशसार्धानि सौरो
दश अंकेनापि ततश्चोत्तरस्य

र	चं	भौ	बु	बृ	शु	श
-	१	६	५	३	१०	६
६	२	२०	१२	४	२६	११
-	-	-	-	-	-	-
र	चं	भौ	बु	बृ	शु	श

६	७	२	११	९	५	०
६	२	२०	१२	४	२६	१९
०	-	-	-	-	-	-
र	चं	भौ	बु	बृ	शु	श
व६	व१२	व१०	व६	व०	व१०	व१०
मा९	मा९	मा६	मा०	म६	म६	मा०
श्रा	चं	भौ	बु	जी	शु	श

स्य अंकेनापि उपात इति ततस्तस्मा
दुच्चान्नीचाद्वा तस्य मध्यवर्तिनि ग्रहे
उपातस्त्रैराशिकः कर्तव्यः तत्रतावत्स
र्वेस्मिंवग्रहस्य परमोच्चपरमनीचान्त
ले तावद्देवनद्वाशि पट्कं लिमापिंडी
कृतं दशसहस्राणि अष्टौ शतानि भ
वंति तत उच्चादधिकं ग्रहेणायदा भुक्तं तदा तत्र सोच्च विशोध्य शेषं लिमापिंडीकार्यं अथ
स्वनीचादधिकं ग्रहेणाभुक्तं भवति तदा तत्र स्वनीचं प्रपास्या वशेषं लिमापिंडीकार्यं ए
तां लिमांतां ग्रहभुक्तलिमागणां इष्टमाख्यांतस्य ग्रहस्य परमनीचाक वर्षाणि मासी
कार्याणि कथ्यमच्यते वर्षाणि द्वादशभि संगुण्य प्राप्तस्थैर्मा समुक्तानि कार्याणि ७३

निचहृत्तानि आदित्यादीनां लिख्यंते तद्यथा चतुर्दशाधिकं शतं र
वेरष्टार्धशतं चंद्रस्य नवतिर्भौमस्य द्वासप्त निर्बुधस्य नवतिर्जी-
वस्य षट्त्रिंशत्यधिकशतं शुक्रस्य विंशत्यधि केशतं सौरस्य एकेना
पि लिख्यंते एतत्त्रैराशिकं भगणार्धलिप्ताभिः खखाष्टदिक्संख्याभिः १०८`` ३६
ग्रहपरमनीचमासा लभ्यंते तदूर्ध्वभुक्तिलिप्ताभिः कियंत इत्यत्र त्रैराशिक
प्रमाणफलमिच्छाघ्नयोः सदृशत्वात्राशीरिच्छाफलेन गुणितात्प्रमाणभक्तात्फलं
भवति तदर्थं ग्रहभुक्तिलिप्ता एव ग्रहपरमनीचमासैः संगुण्य भगणार्धलि
प्ताभिर्विभज्य वा ते मासाः मासशेषं त्रिंशता संगुण्य तेनैव छेदेन भागमपहृत्य वा
सरादिवसाः दिनशेषं षष्ट्या संगुण्य प्राग्वद्विभज्य घटिकाः घटिकाशेषं षष्ट्या संगुण्य
प्राग्वद्विभज्यास्सचषकाः एवं मासादिकस्वल्पकालस्यागतेः मासानां द्वाद।
शभिर्भागं अपहृत्य वर्षाणि लभ्यंते शेषं मासाः एवमागतं वर्षादि परमोच्चाद्दुर्द
शितवर्षेभ्यः संशोध्यावशेषात्ग्रहणावर्षादिकस्वाप्तः कालो रत्नो भवति प।
वमवाद्विरतस्पनीचपरमस्य कर्तव्यं नीचाद्विरतस्य उच्चपरमस्य प्राग्वत्कालमा

११	१५०	६०	७२	६०	१२	१२
आ	चं	भौ	बु	बृ	शु	शं

नीयार्धायुर्विंशयोऽस्य ग्रहस्यायुषः कालो वर्षादिर्भवति अथ लघुनोपायेन पिंडानयनं प्रदर्श्य
ते तत्र येष्टग्रहान्मानुकाष्ठाग्रहं चक्रं विशोध्यावशेषं कर्मभस्मौ स्थापयेत् अथ यत्र चक्रं
कं न शुध्यति तदा ग्रहे राशिद्वादशकं दत्वा विशोधयेत् एवं होऽथ शुद्धो ग्रहो यावद्राशिष
ट्काद्धनो भवति तदा तत्र राशिद्वादशकपास्यावशेषं स्थाप्यं अथ राशिषट्कादधिको ग्रहो
भवति तदा स एव ग्राह्यः तत्कर्मभस्मौ राश्यादिकं विलिप्तान्तं द्वयं च मासुर्वर्षैः संगुण्य द्वा
दशभिर्विभज्य लब्धमब्दं परियोजयेत् अवशेषं स्थाप्यं विलिप्तास्थाने पिष्टाभागा
नां त्रिंशता राशीन् द्वादशभिः राशिभ्यः लब्धं वर्षाणि स्थाप्यानि तदवशेषं मासाः भा
गशेषं दिवसाः लिप्ताशेषं घटिकाः विलिप्ताशेषं पलकाउनिएतावता कर्मणा स्फु
टो भवति तथा च सारावल्यां सोऽथ शुद्धो ग्रहः शोध्यः षड्राशयतो भमंडलात् स्वपिंड
गुणितो भक्तो भादिमानेन वत्सराद्यं ति होरा नं शाप्रतिममिति होरालग्नसंवांशप्रमि
तानि वर्षाणि ददाति तत्कर्मान्ता कालिकलग्नस्य राशीनपास्य शेषं लिप्तापिंडीका
र्यं ततः शतद्वयेन भागमपहृत्य वा मे भक्तनवांशकाः तएव वर्षाणि लग्नायुर्दा
यं प्रयच्छति अवशेषाणां सदृशैराशिकं कृत्वा मासा याननयितव्याः तद्यथा यदि लि ७८

मासानद्वयेन द्वादश मासा लभ्यंते तत्खशेषलिप्ताभिः कियंत इति तेनावशेषलिप्ता द्वादशभिः
संगुण्य शतद्वयेन विभज्य आवाप्ता मासाः ते च वर्षाणां मध्ये स्थाप्याः एवं लग्नायुर्दायः अथ
केचाशितलंच वदंति अपरे अन्ये मणित्थाद्य आचार्या लग्नस्य राशितुल्यमायुर्दायमिच्छंति
लग्नेन यावंतो राशयो भुक्ताः तावंत्येव वर्षाणि लग्नायुः लग्नस्य भुक्तभागादिकं लिप्ता
पिंडीकृत्य मासाद्यानयने त्रैराशिकं कृतं यथा अष्टादशभिः लिप्ताशतैः द्वादश मासा लभ्यं
ते तदैताभिः लग्नभुक्ताभिः कियंत इति प्राप्तं वर्षाणां मध्ये मासाद्यानयनं तथा च
मणित्थः लग्नराशिसमाख्या ह्यामा मासाद्यमनुपाततः कृत्वाय तं ह्येव काला वर्षादिर्लग्न
जीविते अन्ये एवमिच्छंति यथा शकृपतो बलवति अंशप्रमितं राश्यधिपे बलवति रा
शितुल्यं तथा च लग्नादंशोंशतुल्याः स्युरेनैवानुपाततः उत्पत्तौ बलसंयुक्ते राशितुल्या
स्वभावयेत् हित्वा चक्रमिति येन ग्रहेण यावत्संख्या आयुर्दायो दत्तः तस्य स्वभवति ता
स्मात्सर्वायुष्यावोऽ चक्रं भगणाख्यं हित्वा नमकाद्यो ग्रहो रिपुग्रहगतः शत्रुक्षेत्रस्थो भवति ते
न त्रिभागो हीयते सत्यद्रस्त्रिभागमपहरतीत्यर्थः भौमः शत्रुक्षेत्रगतो नापहरति स्व
यक्षित्र्यगुणितगो रत्नमंडले लक्तामितः आदित्यमंडलेऽस्तमितेनग्रहदलमर्धं हीयते किं

वृ.जा.
टी.
७५

75

शुक्रार्कपुत्रौ मितमेषां ते प्रोक्तं वर्जयित्वा नावक्रसितावपि नापहरतः । हित्वा वक्रमित्यत्र केचि
दिच्छन्ति यथा वक्रं ग्रहं हित्वा रिपुस्थः शत्रुगृहगतस्त्रिभागमपहरतीति एतदसत् यस्माद्बा
दरायणः । भौमः शुक्रं वर्जयित्वा रिपुस्थो हरेत्स्वात्स्वादायुषस्त्रिभागं अस्तंयाताः सर्वेप
र्धहानिं कुर्युर्हित्वा दैत्येज्यार्कपुत्रौ २ अथ स्थानायुषोपहरणानि चक्रपातेनापहारि
ग्रहदर्शनार्ह सर्वार्धत्रिचरणपञ्चषष्ठभागाः क्षीयन्ते व्ययभवनादसत्सु वामं सत्स्वर्धं ह
रति तथैकराशिस्थितानामेकांशं हरति बली तथाह सत्यः । असत्सु पापग्रहेषु व्ययभवना
द्द्वादशस्थानात्प्रभृति वाममुत्क्रमेण यथाक्रमं सर्वादयो भागाः क्षीयन्ते तत्र लग्नाद्द्वा
दशस्थः पापः सर्वमायुरपहरति एकादशस्थोऽर्धं दशमस्थस्त्रिभागं नवमस्थश्चतुर्भा
गं अष्टमस्थः पञ्चभागं सप्तमस्थः षड्भागमिति सत्स्वर्धमिति एषु व्ययादिस्थानेषु
सत्सु शुभग्रहेषु व्यवस्थितेषु शुभग्रहोऽकस्यार्धं क्षीयते तत्र लग्नाद्द्वादशस्थः शुभग्रहः स्वा
दायुषोऽर्धमपहरति एकादशस्थश्चतुर्भागं दशमस्थः षड्भागं नवमस्थोऽष्टभागमिति
तथैकराशिस्थितानामिति एकस्थाने द्व्यादयो ग्रहा यदि भवन्ति तदा बलवान् तथा तेषामे
कैकराशिस्थितानां मध्याद्य एक एव बली वीर्यवान् स एकैकांशभागं यथापतितमपहरति ७५

नांशे तत्रस्थाग्रयमपहरंति एतत्सत्याचार्यः कथयति अंशाग्रहणं यथासंभवभाग
दर्शनात् तथाच सत्यः एकादशांशकमात्समादितिग्रहहरणकर्मणः एकर्हागोभवीर्या
धिकस्यभागं हरेदेकं अर्धं त्रीनीयमर्थांशं त्र्यंशं पंचषष्टं च आयुःपिंडात्पापा हरंति सौम्या
अतस्त्वर्धं द्वादशांशस्याः पापाः स्वदायं शोभनस्त्वनोर्धं च अपहरंति सर्वमायुर्दायं यथा चयो
गस्त्वमपि वेत्सइति वराहमिहिरस्यापि एवं मतं इह मयोपन्यासअगमात् दृष्टत्वेन प्रदर्शिता
र्थः लग्नस्थितपापस्य कृपांतवराहवरांशाः शोभनापहरंति तस्यांशप्रमाणत्वात् नवसंनतिल
केनाह सार्धोदितेनोदितेन नवांशहत्वात्समस्ता उदगिष्टकलाशांत संख्यया समुपैति नाशं क्रू
रेविलग्नसहितानि विधिनात्र नेन सौम्येक्षितेन दलमतः प्रलयं प्रयाति उदिताग्रेन नवांशा
काः सहार्धोदितेन नवांशेन वर्ततेइति सार्धोदितनवांशकाः तात्कालिकस्फुटलग्नस्य
ये भुक्तभागास्ते लिप्ताः पिंडीकृत्य शतद्वयेन भागमपहृत्य वाप्तमंतस्मिन्काले तस्य लग्न
स्योदितनवांशकाउदिताः यत्सार्धोदितनवांश समस्तो भवति एतद्गुणित पतंस
मस्तमेवायुःपिंडं भवति तस्माद्दशाधिकेन शतेन भागे हृते यद्वाप्यते वर्षादि तन्
नाशमुपैतितद्यणच्छति किंसर्व दानेनाह क्रूरैविलग्नसहितेनइति यदा विलग्ना

वृ.जा.
टी.
७६

स्यः कुरकादिसंगगायशेने भ्रयाणामन्यनसोभवति तेरेवसागनेवर्षादिसमस्तायाद्यु
र्पिंडात्संशोध्य एवंकृतेन तत्कालजमसंतेनायुर्वर्षादिस्फुटं भवति किंतु यस्येकस्यग्र
हस्यैतत्कर्मवक्तव्यं येनसंकृहानिसर्वेषांदशावर्षाणिभवंति विधिनात्वनेनसोमा
तित इति अनेनविधिनासएवलग्नस्यः सएवकुर्यद्ग्रहायसामाम्येहितः अथयदा
गादशपने तदातत्कालमायुःपिंडमासाधीदिलीनवांशाहतनादशेनायन्येनभागहृ
तेलब्धं अनोहत्लसर्धप्रलब्धप्रयाति उदाहकमायुपिंडमह्लपानयेलब्धान के
विरचनात्कालिकंलग्नराशयादिकलिमापिंडीकृत्वनुसचशनद्वयेनभागमपह
त्वसाधीदिनवांशाभवंतीतीत्युक्तंति तथाचैनेनदहनामंत तथाच लिप्तापिंडी
कृतेलग्नभागैर्हियान्त्वात्रिजाप्रथः हुवमंडलेलिप्ताभिः कृत्वेलग्नानेयह लब्धं
वारिकंशोध्यं ग्रहाणांनत्रिजाग्रप सोमस्टेनदर्धचनांशासोषिविधिनत्वपोम
ति अथपुरुषादीनामायुः प्रमाणाशाविवाणपाह समाष्टि विंशतिमनुजा
करिणांपंचवनिशाहयानां द्वात्रिंशतखरकरभयोः पंचककृतिः विंशतिसमान्या
उर्ध्वगसमोहयोद्वादशश्वनःसर्पानेच्छागादीनांदशाकसहिताःषष्ठतपर्म स

76

माध्यार्षिर्द्विरश्रशनि समागताहेनवर्षमुच्यते षष्टिर्द्विषाद्विशाणीकृतानाविंशत्यधि
कंशतंभवति एवंविंशत्यधिकंवर्षशतंपंचनिशाः पंचरात्रयोमनुष्याणामश्व
ध्यानांकरिणांहस्तिनांचपरमायुः स्थानामस्थानांद्वात्रिंशद्वर्षाणिपरमायुः
खरोष्ट्रगर्दभः करभउष्ट्रः अनयोः पंचककृतिः पंचकस्यकृतिः पंचककृतिः पंचा
नांवर्गः पंचविंशतिः विडपासानाकुरिति मांपंचककृतिःविडपाविनामहा
पाण्कानांचत्रिविंशतिवर्षाणिहयमहिषयोः गवांमहिषीणांचपरमायुः
शुनः सारमेयस्यद्वादशवर्षाणिवयशहणासर्वेषांनाविनामुपलक्षणार्थं ते
नसिंहमार्जारादीनांश्वापदानामप्यनेनैव षट्त्रिदशसहिताःषोडशवर्षाणि
छागादीनांश्चादिग्रहणादविमृगयोरपि परममिति सर्वेषांशेषभूतेनपर
मायुर्दायप्रयोजनमस्वादीनांज्ञानानामायुःप्रयोजनमत्वानार्थं नद्यप्या शुष्या
देशेनस्यपरमायुषषदायुः प्रमाणमानीय ततस्त्रैराशिकंकर्तव्यं यदिविंश
त्यधिकंवर्षशतंयस्यायुः प्रमाणेनस्वदमायुः तदात्रिंशद्वर्षायुःप्रमाणस्या
श्वस्यकिस्यादिति एवमागमायुष्प्रमाणामश्वस्यतत्कालज्ञानस्यवाच्यं एवं

वृ.जा.
टी.
७७

77

सर्वेषामभिहितं ग्रहाणां परमायुःप्रमाणेन त्रैराशिकं कृत्वा तत्कालजातस्यायुःप्र
माणनिर्देशः कार्यः अत्रेदमेव वदति यथाच पठितेन परमायुःप्रमाणेन कश्चिज्जी
वति तदेव कं विंशत्यधिकाद्वर्षशताद्वाधिकमायुर्गणनेन कर्मणा भवतीति
तस्मात्परमायुःप्रमाणां मध्ये त्रैराशिकाद्यं सर्वज्ञातव्यमिति अथ यस्मिन्योग
जातस्य परमायुर्भवति तद्योगज्ञानं उच्यते तथा यवनाः अनिमिषपरमांशके।
विलग्नेशाशितनये गविपंचवर्गलिप्ते भवतीह परमायुषः प्रमाणं यदि सक
लाः पतिताः स्वतुंगभेषु अनिमिषो मीनस्य नवांशको परम नवांशकाः स
र्वासनास्मिन्ननिमिषपरमांशके विलग्नशाशितनये वृषे गवि वृषे पंचवर्गा
गलिप्ते लिप्तानां पंचविंशतिभक्तायुर्धाहवेषस्थितः तथा सर्वे बुधवर्जितास्र
हाः परमांशगता भवंति तदा जातस्य परमाणं विंशत्यधिकं वर्षशतं पं।
चदिनाधिकमायुर्भवति तत्र कर्मतत्यथा आदित्या
द्याग्रहाः सलग्नाः इष्टाशाः तत्रादित्यादीनां बुधवर्जितानां
नां यथा पठितानि परमायुषः प्रमाणवर्षाणि बुध।

०	८	६	१	३	११	९	८
९	२	२७	०	२	१६	६	२६
०	०	०	२५	०	०	०	५६
सू	चं	भौ	बु	बृ	शु	श	ल

७७

सक्रियते तत्रनावद्बुधोनीचात्सप्तमीया [११ / १५ / २५] द्दिग्गुनः [८ / ० / २५] तस्मानात्कालिकाद्बुधा
द्दस्मान्परमनीचमितंसंशोध्यजातेए नलिप्ता पिंडीकृते एताभिस्त्रिंश
शिकं यदि भगणाधलिप्तानामेतासु १०८०० परमनीचवर्षाणि षड्भवंति त
दैतासां २२२५ नीचात्कातलिप्तानां किंस्यादित्यतः प्राप्तमाल्पवर्षादि [६ / ५] एतेनावु
धपरमनीचवर्षेष्वजाजाते [१ / ६ / ५] एतद्बुधसत्कमायुः तत्रलग्नादेकाद शस्थ
ताङ्गेस्य परमायुः प्रमा णाद्वर्षपंचदशाकादर्धं साधानिसप्तवर्षाणि
पातयित्वाजाते व ७ मा ६ सप्तसाधानि वर्षाणि सौरस्य स्थानत्वात्पर
मायुःप्रमाणाद्वर्षविंशतेः पंचभागं चत्वारिवर्षाणि पातयित्वा षोडशवर्षा
णिजातानि १६ आदित्यचंद्रबृहस्पतिशुक्राणां परममेवायुर्लग्नस्य तु नवनवा
शकत्वान्नववर्षाणि ९ सर्वेषां स्थापने सर्वेषां योगः

व१२	व१९	व७	व१५	व१५	व२१	व१६	व९
मा०	मा०	मा६	मा०	मा०	मा०	मा०	मा०
दि०	दि०	दि५	दि०	दि०	दि०	दि०	दि०
व१२	मा	दि६	५	-	-	-	-
सू	चं	भौ	बु	जी	शु	श	ल

एवं दशिनो योगे परमायुः प्रमाणमायु तमिति तत्र वा
दित्यमर्षस्य कन्यास्थत्वंबुधस्यनं सभव ति तेन षड्गुणा
द्रूरुजस्य: बुधचंद्रस्य योगोयं ग्रहा शितः अत्र पर

78

मोक्षगते सूर्ये मिथुनस्थं तं बुधस्य संभवति तत्र यथा प्रदर्शितो लग्ने यथावस्थित ग्रहसं
स्थायां मिथुनाद्ये ईदृशो बुधो भवति २ । ० अस्मान्नीचध्रुवमिदं ११ । १५ एतल्लिप्ताः पिंडीकृ
तं २५ ... एतानि त्रैराशिकं यदा भवत ० गाधलिप्तानां मासा ग ७ ... वर्षाणि ६
नैतेन मासा २५ ... कानीति लब्धं वर्षाणि २ मा ६ एतद् बुधपरमनीचवर्षं भुक्त्वा ग्र
ते व ८ मा ६ एतदायेषु यथा प्रदर्शितं वृषभसमयोज्झितानं वर्षाणां १२ । एवं दर्शि
ते परमायुषः प्रमाणादधिकं यस्मादायुः संभवति तस्मात्परमायुषः पर्वतो
त्रैराशिकार्थमेव व्याख्यातं अन्ये तु पुनरनिमिषपरमांशके विलग्ने योगेष्वा
येव्याचक्षते मीने वर्गोत्तमगते लग्ने वृषस्थेन बुधेन पंचविंशतिलिप्ताभ्यधिकाभ
वं तन्मध्ये च ग्रहाः स्वोच्चराशिषु परमोच्चभागव्यतिरेकेणापि यदि व्यवस्थितास्तदा
योगशाते व परमायुषः प्रमाणं तातो जीवति अथ बुधस्य परमनीचध्रुवक
मिदं ११ । १५ प्रदर्शितं मत्स्ये च तत्र दशभागान्मुक्त्वा पंचदशांशे स्थितो परमनीचभा
गाय १५ व्यवस्थितो भवति अथ चतुर्दशभागाः परमनीचस्य स्य प्रदर्शिताः त
त्रस्थस्य परमनीचप्रदर्शितमायुर्भवति तस्माद्यावत् चतुर्दशभागेन मुक्तेके

बुधस्याव त्रैराशिकोत्पत्तिर्निकर्तेभ्यस्ततः कर्मकाले पंचदश भागाः प्रदर्शिताः इ
त्यतः सर्वेषामेव ग्रहाणां त्रैराशिककालेपदिने भोगेधिकेः प्रदर्शितस्त्वानि न
त्रैराशिकार्थं उच्चधनकः तत्र त्रैराशिकार्थं परमनीचधनकाः एतैः कर्मक
तेव्यमिति अथयवनःप्रदर्शितायुर्दायस्पष्टत्र्याणार्थं मालिन्याह आयुर्दाय।
विस्तरेणापि चैवं देवस्वामी सिद्धसेनश्च चक्रे दायश्रेष्ठं जायते णावनिशंहिता
नायुर्विधानेस्यादधस्तात् एतदायुर्दायं केवलं मयययवनमणित्थशक्ति स।
वैउक्तं आचार्यो देवस्वामी तथा सिद्धसेन नाग्न्यश्चैव चक्रे कृतवानित्यर्थः तथा
च विस्तरेणः परमोच्चगतेस्सर्वैः मीनेमीनांशसंस्थिते सौम्ये वृषगते जातः पर।
मायुः स जीवति तथा च देवस्वामी
सूर्याद्येरुच्चगतैः मीने मीनांशका।
स्थे लग्ने सौम्ये वृषभं याते जातः
परमायुरवाप्नोति तथा च सिद्धसे
नः मीनेस्त्रकगते सौम्ये गाविपं।

०	१	६	५	३	११	६	६	७	३	११	६	५	०
१०	३	२८	१५	५	२७	२०	१०	३	२८	१५	५	२७	२०
श्रा	चं	भौ	बु	जी	शु	श	श्रा	चं	भौ	बु	जी	शु	शं

हृज्ञा
टी
७९

79

चवर्गलिमास्यसर्वैः परमोच्चगैर्जातः परमायुराप्नोति यद्येवं बहुनाचार्येणोक्तं तत्रको
स्तदोषः उच्यते वक्ष्यमाणानामाचार्यमतमायुर्दायं बहूनामाचार्याणां मतमि
ति यस्मादाचार्यवराहमिहिरस्य प्रतिज्ञेयं ज्योतिषामागणानां विप्रतिपत्तौ न योगम
स्माकं स्वयमेव विकल्पयितुं किं तु बहूनां मतं वक्ष्ये यस्य परमतस्य बहूतरमेव वा
अर्थं तावदास्तां यावदसंभेदोऽप्यस्ति दोषस्तेषामित्यादि एषामाचार्याणां मते दोषो
जायते कीदृशः आह दोषोव निष्टमित्यादि वर्षाण्येकं यावज्जातानामरिष्टं रिष्टमुक्तं तदू
र्ध्वमायुष्क्रानं वर्षविंशतेर्व्यस्ताद्वर्षाणि तथाकारेणायुर्नेष्यात्र संभवेन्नागच्छति एवं वर्षाष्ट
काद्धर्धं चारिष्टं नास्ति तस्माद्वर्षाष्टकादूर्ध्वं वर्षविंशतेर्वर्धमानकस्यचिन्मरणमाप
द्यते यावद्वर्षाणि नियं तत्र मयं तेषां प्रमत्तदोषः अधुनातेषामाचार्याणामायुर्दव
र्णामालिन्याह यस्मिन्योगे दत्तामायुः प्रदिष्टं तस्मिन्लोके चक्रवर्तित्वमन्येः प्रत्यदायं
ते सुदोषापरोऽपि जीवं मायुः दत्तामर्थं विनापि अनिमित्त परमांशके विलग्नस्त
स्मिन्योगे विंशत्यधिकं वर्षशतं सपंचदिनं परमायुः दत्तां प्रदिष्टं तस्मिन्योगे षट्त्रि
शाः परमोच्चगता भवन्ति बहिश्च परमोच्चगतेष्वक्रवर्ती भवतीति प्रोक्तं अभिहित ७८

मन्येत्याचार्यैः तथाच वादरायणः षड्भिः स्वोच्चैर्ध्रुवनमक्लिशं शान्ति सर्वैर्ग्रहैः यवने
श्वरस्य षड्भिर्जातिविवलापकर्षप्रदानमानेषभिज्ञानशंकि तत्रपरमोच्चगतायावत्
द्गुग्रहानभवंति तावत्परममेवायुर्नप्राप्नोति यदापरमोच्चगताभवंति तदाजाते
नचक्रवर्तिनाभवितव्यं एवंद्दणामायुर्विंशत्यधिकंवर्षशतं अतोविनावर्जिता।
वहवः पुरुषाजीवंति तस्मादयमपितेषपरोदोषः एतत्वपरममायुर्द्रषणांशालि
नीहयमेवन्याहद्राहमिहिरकृतमेवनभवतीतिनः प्रतिभाति तत्रनावद्यदत्रशा
लिमाहद्रषणामुक्तं तस्माद्रषणाससंवन्धत्वमुच्यते मार्यादिनोरितनवांशाद्रनाम
मस्तादितिमायेन यतः क्रूरैर्विलग्नगतैश्चायुषः पातनकृतेन तस्य प्रतिलग्नं प्रशंस्यशक
वशादियत्नान्नसंभवति इतितस्यपातयित्वायदायुर्नरवाशिष्यन्तेतस्माधीयन्तेनाना
लीति तस्माद्यदुक्तंनायुर्विंशतेः स्यादधलात्तदद्युक्तं तत्रोदाहरणं यथा कुंभल
ग्नसाधेषशद्रव्यश्चादित्यश्चंद्रग्रहयुक्ताः परमोच्चे बुधजीवशनैश्चराः परमनीचे भौ
मशुक्रभस्वाणाविंशतितमंभागंभुक्तास्थितः तदामाकालिकाग्रहाः सलग्नाः
मत्रलग्नतोकिंचिद्रक्रमितिलग्नायुर्हायोनास्ति परमोच्चगतानांपरमनीचगा

तानांचत्वायेते एवंभौमस्यक्रियते तात्कालिकाद्गोमादस्मात् [९ / २८] भौमःपरमोच्चकक्ष्या

०	१	९	११	९	११	०	९
६	२	२८	१८	४	२६	१२	०
-	-	-	-	-	-	-	-
आ	चं	भौ	बु	बृ	शु	श	ले

कमिदं [६ / २८] मेषेऽष्यजातं [१ / ०] एतल्ले स्मापिञ्जीकृतं १८००म
ध्यत्रैरा शिकयदिमा गावलिमानामेतांशा १०८००
भौमनीचमासाभवति ९ तदंतांशा १८०० कियतश्चितिलवं
मा १५ एतेवर्षमतिमासस्तानेव १ मा ३ एवंभौमादृच्चीयःम्र
घजीवस्यलग्नाद्द्वादशस्थस्यतोह्वकपानेनार्धपातयित्वातानानेव ३ मा २ एवंमोच्च
तानांपरमनीचगतानांचशत्रुक्षेत्रगतानांसंज्ञाःप्राप्यते तस्मादनिमिषपरमां।
शकेविलेप्तश्चमत्रयोगेचन्द्रमसोहपञ्चस्थानस्योत्तिभागंप्राप्यते तदासाउना।
भवतीति तदस्मादस्याचार्यमित्रामित्रविभागउक्तं इन्द्रार्कधर्देवगुरुंचविप्रादिति
चंद्रमसोबुधहृदस्यनिमित्तेशेषाःशत्रवः चंद्रमसःशुक्राःसमः तदचकोणबुद्ध
तेचंद्रस्योच्चगतस्यतात्कालिकंमित्रंभवति यस्मादस्याचार्यमतएवतात्कालि
कमित्रामित्रंभवति यस्मादस्याचार्यमतएवतात्कालिकमित्रामित्रविभागउक्तं
स्वत्रिकोणाद्धनधर्मपुत्रव्ययधस्यानतनाम्रदैड्डाः तात्कालिकाःस्वःसहृदाय ८०

80

हस्तस्थोच्चोदयोयस्यविक्रमवीर्यः तामिस्रवष्टाष्टमशत्रुमध्येनिम्नलत्रिकोणगृहस्थवि
विष्टः तत्कालेमेतेरिपवोभवंति मौलानिमित्राणिहिंस्थवदेत अनेनापिशुक्रस्य
हस्तस्थात्कालिकंमित्रंभवति तस्मात्मीनस्थशुक्रेहपस्यस्वक्षेत्रमाशत्रुपृहगतो
भवति तस्यचशत्रुक्षेत्रस्थत्वाद्ययाशुभस्थशः पापस्तेनतदानिमिष्ठिपरमाशकेवि
लग्नेस्वमत्रयोगेदृष्टाणमाशुभेनप्राप्नोतीति तच्चाचार्येणस्वेनग्रहिकयेवप्रदर्शितं।
तेनेतज्ज्ञापयति परमोच्चगतानांपरमायुर्दायवर्षाणिलिखितेन
लग्नेनकिंचिद्युक्तमितिलग्नायुर्दायोनास्ति अथैतेषांयोगांव
र्षाणि २८ मा १ अंगारकस्यलग्नगतत्वात्सार्धादितेनिकृमो

आ	चं	भौ	बु	बृ	शु	श
१९	२५	१२	६	२	२१	२०
०	०	६	०	६	०	०

क्रियते तत्रलग्नेकंभावेभक्तात्रभवति नवांशकाउक्ताभवंति तदंशकाभचक्र
स्यादिताः उदयएकनवतितमः ९१ तेनेकनवत्यावर्षाणिभुक्तिंडमिदं २८ मा १
सेयुएणपन्नाते २८ ४४ अस्मात्सार्धिकेनशानेनभागमपहृत्वावासंवर्षाणि ८२
शेषमर्धाधिकदृहीनत्वापविल्यकं एतानिवर्षाणिसंशोध्यजाते ६५ एवमा
श्रम्भकर्धविंशतेरधस्ताद्गुरुत्वेत्र तस्माद्युक्तमक्तं नापविंशतेःस्था

बृ.जा.
टी.
८१

81

ऽर्धस्त्वात् अत्रचाह्नलेलग्नेमीनलग्नेऽहर्दिक्कैर्वराहमिहिरेणाभिहितं यथानायुर्विंश
तेस्याप्यर्धस्त्वात् तत्रचविलग्नेक्षीणोवंद्रे विंशतितमेभागेउपस्थेलत्तमितः सर्वेषा।
मेवपरमनीचस्थेषुयस्यजन्मभवति तस्यचक्रपातेनायुर्दायोवद्वयमीतितस्यव
नावन्नस्यर्द्धपते तत्रतात्कालिकाःसलग्नाः अत्रबुधस्यमाग्व।
त्कवानानि व ९ मा ९ अन्येषांपरमनीच नाज्ञायतेलग्नेन
नकिंचिदुक्तमिति तस्यायुर्दायोनास्ति। चंद्रस्यक्षीणस्यपा
पत्वालग्नस्यद्वादशत्वाद्वक्रपातेनसर्वपत ति तदानस्यायु।

शु	गु	ल	श	चं	भौ	बु	सू
५	१९	८	६	०	३	६	९
२६	·	·	२	२	२७	२०	४
·	·	·	·	·	·	·	·

र्दायोनास्ति आदित्यस्यलग्नैकादशगतत्वाच्चक्रपातेनार्धपातयित्वाजातं व ५
मा ५ दशमगताद्गुरुकस्यस्वादायुषस्तृतीयमंशमपहरति सौम्यत्वात्तदर्धतस्मा
त्षड्भागार्धमेकमासास्यातयित्वाजातानामस्ये वर्षाणिनवमासाश्च शुक्रस्य व ८
मा ६ भौमस्यलग्नाष्टमस्थत्वात्सचभागास्तार्धवर्षपातयित्वाजातानिवर्षाणि।
षट् एवंसूर्यसुतकवर्षाणि ४ मा ६ एवंसर्वेषांयोगः व ४२ मा ५ अत्रासंभव
प्याभिगम्यापिप्लवमः एवंविधेआयुर्दायेसर्वेष्णात्तगणनायदिनभवति तदाचा। ८१

आ	चं	भौ	बु	बृ	शु	श	ल
४	०	६	५	७	८	१०	०
२	०	७	५	६	२	०	०

स्यैवोच्छिन्नयकांति शुचदलेषोः अशुक्रार्कशुज्ञाविनिहन्ता तथा
विपंचत्रिंशद्दा षाणि मासेनानियनोबुधस्य एवमेवार्थं पा
तिनं एवं हाचा नारिशतेनाधस्ता राहुर्नो गच्छतीति विंशतेवा
धस्तादित्यसंवद्धं तथामेवदंति क्रूरेहीने विलग्नेजाताः अशुभस्य ऊर्ध्वविंशतेवध
स्तान्म्रियमाणानाहश्रृंपते नान्याचार्यमतमेवन्यं अन्याचार्यमतेपोर्वापर्येणविचा
र्यतद्दंति येवाचार्यैर्वनेनमार्गेणाभुक्तस्य: प्रदर्शितस्तैर्वापग्रहयोगोभि
हितः सचेहलिख्यते तथाच्चवादरायणः षष्ठाष्टमस्थाहिबुकाष्टमस्थितिःपापग्र
हःपापदृष्टयदिस्यात् स्वांतर्दशायांमरणायजंतोस्तेयःसदृष्टेविजितोयथान्यैः
तथाचयवनेश्वरः पापोष्टमस्थाशुभरस्तरोद्धेहिपाशुभस्थानगतेनदृष्टः स्वस्या
दशायांस्मकरोतिमृत्युमाधाधवन्यादिपविहायाद्वातथाचसारावल्यां क्रूरद
शायांक्रूरः प्रविष्टवांतर्दशांतदाकुरुते शुभांस्तामांसदेहः सदापियोगसंदेवमह
न् दविनत्यस्यदशायांवितिजस्यान्तर्दशायतामवति बहुकालजीवनामपि
मरणंनिःसंशयं एतसा क्रूरराशौस्थितःपापःषष्ठेवानिधनेपिवा तस्यनवांति

णाद्दृष्टः स्वपाकेस्वस्तदः स्फुटः योलग्नाधिपतेः शत्रुर्लग्नस्थानं दृष्टिं गतः करोत्यकस्मान्म
रणं समाचार्यैः प्रभाषते एवं क्रूरखेटेन लग्नेयेनानात्यंशावष्टाष्टकाद्दृष्टं दर्शितकाला
धक्लान्मरणं संभवत्येव तेचापमस्तयोगेनानेन मस्तांशतिविज्ञेयाः तस्मात्तस्य दृष्टि
तथा स्थानं दृष्टायदा भवति अत्राप्यनियमः तस्मादेतद्रूपेणान संबद्धं अथ द्विती।
यस्य रूपेणास्य संबन्धनमुच्यते अत्र चक्रवर्तित्वयोगमपि विनाशः संभवति अथोदा
हरणं अत्र तात्कालिकग्रहाः स्फुलग्नाः वृषकोदशभागान् गत्वा स्थितः एवं मिथुने
चंद्रमाः त्रीन् कुंभे भौमोष्टाविंशति मेषे बुधः पंचदशांशे सिंहे जीवः पंच मेषे समवि
शांतिः सप्तत्रिभागा शुक्रः कुंभे विंशतिः शौरिः धन्विलग्नमंशेषु तथाप्यस्य प्रतं ३
दृशा ग्रहाश्चात्र प्रदर्शिताः कर्मणा गणनानि ग्रहाः सुखदायक
मणिलिखितं अथ वृहस्पतिवर्षाणां चक्र। प्रानाटष्टभाग
मपास्य जातं ७ १२ मा २ चंद्रस्य षड्भागमपा स्ववर्ष १६ मा २
देवगुरुमित्रं अस्थानोन्मयाम्ये इति शुक्रः शत्रुः सचक्रमसक्त
स्तत्रिणा स्मितिहारावमेस्थानेस्थितं तस्मात् कालिकमित्री

आ	चं	भौ	बु	बृ	शु	श	ल
१ ९ ०	२ ३ ०	९ २८ ०	० १५ ०	४ ५ ०	० २७ ०	१० २० ०	८ २६ ५६
आ	चं	भौ	बु	जी	शु	श	ल
१५ ५	२३ ०	३ ६	७ ०	१८ ७	१९ ३	५ ०	९ ०

भृतः तेनहृषभस्य शुक्रो तत्रैव मध्ये स्थितः तेन तस्यायुर्दीर्घायात्रं किं विज्ञनाति चंद्रस्य भि
त्रुनेमित्रे तत्रस्थितः तस्यापि यथा दर्शितान्येवायुर्दीयवर्षाणि यस्मादुक्तं इंद्रोर्बुध
हवशुक्रेचविद्यात् अंगारकं कुंभ शशुर्तत्रस्थितः यस्मादुक्तं भौमस्य शुक्र शशि
जस्थमित्रं शोषाविहरन् पुष्यत्वाद्धैनैश्वरस्तस्य शत्रुः तात्कालिक अर्कः हरिनिवि
ष्टत्वाद्धैनैश्वरोपि शत्रुः किंत्वंगारकस्य शत्रुस्तत्रस्थस्यापि न पततीति यस्मादुक्तं
द्विश्वावर्के विष्णुस्टहगतेनदीयतनात् त्रिभागइति यस्मादंगारकस्य यथागतमेवा
युः चांद्रत्वनकैश्चनिवचनात् भौमो बुधस्य मित्रं तेनतस्यमेषस्यत्वाद्यथागतमा
युर्बुधस्य हरस्यतेरव्यादिमो मित्रं यस्मादुक्तं भृगुनंदनस्य त्वर्केन्दुवर्ज्यास्सुहृदः दाश
रिष्टारनस्मात्तस्यापि यथागतमेवायुः एवमायुर्वर्षाणि एष्यिलिखितेन सर्वेषां यो
गः व १०५८ मा ॥ एवं विधे योगे बाटशाधिके वर्षशतमस्यायुः संभवति केम
द्रुमाख्यश्चायं योगः यस्माद्दद्यति द्विवार्के त्वनफानफाधुरधुरा सा मोभयस्थैर्ग्र
हैः शीतांशोः कथितान्यथा तु बहुभिः केमद्रुमोन्यैस्त्वसौ तस्मादेवं विधे योगे जा
तो दीर्घायुः प्राप्नोति केमद्रुमत्वाच्च दरिद्रो भवति वहन्ति केमद्रुमे मलिनदुःखि

तन्नीचनिस्थाः प्रष्टाः स्वलाभ्यमपतेरपि विंशतानाना केवलं रविबिंबादीर्घायुर्योयिटस्त्र।
ते नकेनचित्कस्यचिद्दृष्टस्मायुः प्रमाणं ज्ञातं यथायं रविदिग्विशत्यधिके नवर्षश

ल	आ	चं	भौ	बु	बृ	शु	श
६	७	१९	२२	०	१२	१९	१५
०	५	२	२	०	२	३	०

तेन स पंचदिनेन मृतः तस्मात्तोद्गमेव वहूषणां ज्ञातव्यं एवम
स्मद्दृष्टाणामप्यसंवहत्वं प्रदर्शितमिति असंभावनाद्वाहमि
द्विवहुतमेनव्यालिनी द्वयेन संभाव्यते तच्चदर्शिता चार्यमतो नायुर्दायत्वकासम
मनायुर्दायमंगीकरोत्याचार्यः तत्र सत्यमनस्य वहुनरा कार्याणी करणमेव प्रया
त्नं यस्मात्वमेवाचार्येण प्रतिज्ञाव्याख्याता ज्योतिषमागमशास्त्रविप्रतिप
त्तो नयोगमस्माकं स्वयमेव विकल्पयितं किं तु वहूनां मतं वदन्ते नतु यायां।
योगस्तया प्रदर्शितमसकमेद्रुम एव न भवति तस्मादाचार्य एव वक्ष्यति केंद्रेशी
तकोष्ठवापस्थतेके मद्रुमो नेष्यत इति लग्नाश्रमसममकेंद्रस्थ खेद्रमास्तस्मा
त्वयंकेमद्रुमो न भवति हमः अत्र चंद्रमान गणपते तस्माचेद्रमसस्तकाशा।
द्दृहणां न योगः कृत इत्यति यद्येवं लग्नात्केंद्रस्थः कथं करोति स्थाते च
द्रलग्नयोस्तुल्यत्वात् तथा च यवनेश्वरः स्मृतिचमोरांशाशीर्भचविंघात न ८३

उक्तं भगवता गार्गिः यथार्थकेन्द्रगा ग्रहा हिनाभांशेन चेन्दुहः कश्चित्स्याद्ताविना
चेन्दुलग्नात्केन्द्रगतो यथवा योगः केमद्रुमो नाम तदा स्यादत्र वदन्ति भवंति नि
दिना वा नारदा स्विया मय संज्ञा ना इति तस्मात् लग्न समम स्य चन्द्रग्रस्य योगस्य के
मद्रुमता सिद्धवेति अथ जीवशर्ममतेन सत्याचार्यमतेन चायुर्दायमाय।
श्रुत्वा स्य केनाह स्वमतेन किलाह जीवशर्मा ग्रहदायं परमायुष स्वांशं प्रद
भुक्तं नवांशराशितुल्यं वदन्ति सामं स्वमपि निषमवाक्य जीवशर्मा नाचार्यः स्व
मतेनात्मीयमतेन परमायुषो विंशत्यधिकस्य वर्षशतस्य सपंचदिनस्य।
सप्तांशसमभागं ग्रहस्यैकस्य ग्रहस्यायुर्दायं माह कथयति किल शाहुल्लता।
गम प्रदर्शनार्थः तद्यथा परमायुर्वर्षः १२० दि ५ अस्य सप्तविभागं ग्रहः प्रहा।
मवाप्तं वर्षादि व ७ मा १ दि २२ घ ८ च २६ यथाचार्यैर्नवतिथिविषयेस्व
माहेनि परमायुर्गतानां मासादिस्याहोनं वर्षाणि पादिनानि परमायुः स्वराश
वर्षाणि एकैकस्य जीवशर्मायदिनानीति नीचेनार्धं हृसती तत्रापि स्थिता
मेव ८ मा ६ दि २२ घ ४ च २७ एतानि परममनीचक्रस्य ग्रहस्यैकैकस्य एते।

बृजा
टी
८५

84

ग्रहवदेव त्रैराशिकं एकैकस्यायुर्दायः कर्तव्यः तत्रापि भौमं विनाशत्रुक्षेत्रस्थस्य त्र्यंशा
पहानिः शुक्रशनैश्चरौ विनाऽस्तंगतस्यार्धापहानिः कुर्यात् विलग्नसहितेन सार्धादिना
विहानिः एतत्सर्वं जीवशर्माणाऽस्माचार्येण सामान्येनोक्तं तथा च जीवशर्मा सम
दशकोद्धृयमायुः सत्त्ववेदान्तयो ग्रहेन्द्राणां वर्षाग्रह्यस्थानं नीचस्थाने मनोर्धं
स्यात् मध्येऽनुपाततस्मादानयनं शेषमत्र यत्किंचित् पिंडायुषश्चक्रार्धं तत्सर्वं
गणितं तत्तथैवेति अत्रानयनं सत्योपायेन प्रदर्शयते तद्यथा स्वोच्चशुद्धो ग्रहः
शोध्यः षड्राश्यूनो भमंडलात् षड्भागाः कल्पितानाम् हृता वर्षाभ्यः स्यायकेः भ
कादिनादियलब्धं तदायुर्जीवशर्मजं एवं दिनाद्यागतं सफलस्त्रिंशतादि
वेन्द्रांशयदायं तेषमाः मासेभ्यः द्वादशघ्नानयेत् केवलं ग्रहदायं पदमायुषः
स्वदायुषामेतत्तेनोक्तं यावत्समतेनेति अनेनैव तन्निपातयति तस्मादस्या
युर्दायस्य जीवशर्ममतमनेकरणमेव दोषः एवं शर्माचार्यमतेनायुर्दायो
व्याख्यातः तत्राचार्येणाय वनमतमेवापन्नं सत्यं यवनमणित्थशक्ति
पूर्वं विति नच यवनेश्वरकृतेन शास्त्रेण तथाविधायुर्दायोऽदृष्टः तस्माद्यवनेश्व ८५

रणोक्तं खाहुर्विराश्यंशकचाद्वयोगादिति अत्रोच्यते यवनेश्वरस्फुजिध्वजेनात्मकृतत्वा
कृतमिति शककालस्यार्वाक् तथा च स्फुजिध्वजः गतेन साप्यर्धगतेन सप्तकाश्वेकेना
कोपानगताहसंख्या कालः शकानां सविशेषध्वनस्मादनीतवर्षाग्रगणवर्षज्ञातम्
एवं स्फुजिध्वजकृतं शककालस्यार्वाज्ञायते अन्यश्च यवनाचार्यैः एतत्कृतमिति
तदर्थं स्फुजिध्वजोप्याह यवनाऊचुः येसंग्रहेदिग्जनज्ञातिभेदाः प्रोक्ताः पुराणेऽक
मशोग्रहस्य तज्ज्ञायते वराहमिहिरेण सर्वं यवनाचार्यमतमेवोपन्यस्तं अस्मा
भिस्तत्र दृष्टः स्फुजिध्वजमेव दृष्टपराशरस्यापीयमेव वार्ता पराशरीयासंहि
ताकेवलमस्माभिर्दृष्टा न ज्ञातेक श्रूयते च कथं तत्रसमपि पराशरस्येति तदर्थं
वराहमिहिरः शाक्तिपूर्वैरित्याह चैत्रप्रश्नेऽपराशरः कथयते दोभागपदं यावि
नामित्येवमादि मयमणित्थाय दैहराशोक्त तथा च मयः एकोनविंशतिः स्सूर्यः
चंद्रमाः पंचविंशतिः तिथिसंख्याः ऊजसोस्याहादशाश्वगतास्तरूः ऊजवदेव
एतत्स्तवर्षाणामेकविंशतिः एकोनः स्सूर्यं स्वत्रस्यपरमांशगतस्य च आश्रुदा
यमिदं प्रोक्तमनोधेनीचगस्यत अतरेतनमपानाबकारयेहारसंग्रहः तथा च म

बृजा
टी
८५

85

मणित्थः नवतृपाः शत्रयमलाल्लिथयोः काः पंचरूपकाः क्रमशः रूपयमाः कृतिसंख्याः
सूर्यादीनां स्वतुंगभवने ७ अष्टत्रीवेष्टः साहोऽलमन्यत्वाउपात्ततः कार्यं आयुर्दायविधा
नेहोत्पन्नं तांशातुल्यमपि अथ वराहमिहिरमतमनायुर्दायोऽयवनेश्वरसत्यमतानु
सारी व्याख्यायते ग्रहभुक्तेत्यादि यत्र तत्र राशौ यस्मिन्नवांशके ग्रहो व्यवस्थितः सन
वांशको मेषादेरारभ्य यावत्संख्यराशिसंबंधो भवति तावंति वर्षाणि ग्रहास्स्वायुर्दायं प्र
यच्छंति एवं ग्रहभुक्तनवांशकराशितुल्यं भवति यस्मिन्नवांशके वर्तते तस्मा
द्यदंकं ग्रहगतेन सह त्रैराशिकं कृत्वा मासाद्यानयितव्यं त्रैराशिककरणं चव
क्ष्यति एवमायुर्दायनयनं सत्याचार्यमतोक्तं तथा च तेनोक्तं राश्यंशकसंयोगाद
ब्दविहीनमासतोऽग्रहात्स्फुटः एतच्च सत्यवाक्यं बहूनामप्यसत्येति बहूनामाचार्याणां
मतं तथा च यवनेश्वराः आहुर्विराश्यंशकवार्थयोगादिति अत्रैव नावत्सत्ययवने
श्वरवाक्यव्याख्याने केचिद्विप्रतिपन्नाः राश्यंशकवारयोगादिति व्याचक्षते यथा
यस्मिन्राशौ ग्रहो वर्तते तत्रतेन यावंतोंऽशकाभुक्तास्तावंत्येव वर्षाणि पाठुस्तद्ग्रहो ददा
ति तत्र च व्याख्याने परसंग्रहदायं संशोध्य स्वल्पादौ विना नववर्षाणि भवंति एतच्च

व्याख्यानं बादरायणादिभिर्नाङ्गीकृतं तथा च बादरायणः राश्यंशकलाद्युणितानाद्वा
दशानवभिर्ग्रहस्य भागेभ्यः द्वादशाहृतावशेषाब्दमासदिननाडिकाः क्रमशः इयमा
चार्यवराहमिहिरेणापि नेष्टैव स्वल्पजातके मिहिरेण एतदुक्तमाचार्येण यवनेश्व
रयोर्व्याख्यानं क्रियते आशौचि राश्यंशशाकवादयोगादिनिराश्रीनामशकाः राश्यंश
शकाः तेषु चाव्ययोगात् यतस्तत्र राशिमेषांशकस्थो ग्रहो वर्षं प्रयच्छति द्व्यंश
कस्थो द्वे एवमन्त्येन राशिहृद्भावषड्द्वियावत्मनोमीद्वादशा इति एवं व्याख्या
नेन यवनेश्वरमतव्याख्यायां राशिग्रहणं अनर्थकं भवति अवश्यमेव राशिवंश
के भवितव्यमिति अथानेन व्याख्यानान्तरमाचार्येण आयुर्दायानयनमार्ययाह
सत्याके ग्रहमिष्टं लिप्तीकृतं शतद्वयेनाप्तं मण्डलभागविशुद्धेः शेषस्य शाखात्म
मासाः सत्याचार्यमतादायुर्दायकरणे तत्कालिकमिष्टमभिप्रेतं ग्रहं लिप्तीकृत्वा
लिप्तापिण्डीकृत्य शतद्वयेन भागमपहृत्य यल्लब्धं तद्वर्षाणि तद्वामासाख्यं स्थाप्य अथवा
मपि स्थाप्यं अथवा मण्डलभागविशुद्धेः शेषं मण्डलशाहेन द्वादश राशयः चक्रेण ते
नाम्नास्य द्वादशभिर्भागमपहृत्य वामेनाप्तं यद्वा क्षिप्तेनेत हाः शेषः तावद्वर्षाणि

ग्रहेणाधुषोटनानि भवंति शेषान्मासाद्याः यदवशेषं तस्यापि तं तस्माद्द्वादशगुणितात्
नक्षत्रैर्विभक्तान्मासालभ्यंते तच्छेषात्त्रिंशद्गुणितात् हीनानि तच्छेषात्षष्टिघ्नात्
दिकाः पुनरपि षष्टिघ्नात्पूर्ववद्विभक्तात् अवकालभ्यंते इति एवमागतं ग्रहस्याब्दो
यं भवति उदाहरणं तत्कालिको ग्रहः | २ | लिप्तापिंडीकृतः २२ २८ अस्य शतद्व
येन भागमपहृत्यावाप्तं ११ अवशेषं १९ | ८ | ८ अवाप्तमस्यास्य ११ द्वादशभिर्भागेन
प्रयच्छति अपरं तदवशेषं तस्माद्द्वाद | १८ | गुणेनैकादशवर्षाणि दत्तानि भवंति
अथावशेषं १२८ द्वादशभिर्गुणयित्वा जातं १०२६ अस्य शतद्वयेन भागमपा
हृत्यावाप्तं ७ एवं सप्तमासाः अथमासशेषः १२६ एतं त्रिंशता गुणितं कृत्वा जातं ३
८ अस्य शतद्वयेन भागमपहृत्यावाप्तं २ एते दिवसाः विंशतिशेषमिदं ८ एतस्य
षष्ठ्या गुणितं कृत्वा जातं ४८ अस्य शतद्वयेन भागमपहृत्यावाप्तं घटिकाः २४ ए
वमेवागतमेवं विधानं ग्रहवर्षादि ११ ७ २ २४ अथ दशमेवराशिः षष्ठकलागुणितो
लिप्तायेन प्रदर्श्यते तद्यथा राश्यादि ग्रहः रा १ भा ८ लि ४८ अस्य राशिभागलि
प्ताः एष्यकरण्यद्वादशाहताः भूयो नवरता १०८ अथ लिप्तानामेनासाप १२४८

ष्टाभागैर्हृते १२ लब्धं ८९ शेषं २० लब्धं ८९ भागेषु दत्वा जातं ८९ ग्रहस्य विंश
त्याभागैर्हृते २६ लब्धं ३१ शेषं दिवसाः २ लब्धं ३१ राशिषु दत्वा जातं १२ २ आ
यन्दाद्भिर्भा ५७६ गैर्हृते लब्धं ११ शेषं ७ एते मासाः लब्धं स्पष्टायन्दाद्भिर्भागै
र्न प्रयच्छतीति प्रत्नएतत्स्वशेषं ॥ एतानि ग्रहायुर्दायवर्षाणि एवं वर्षाणि ॥
मा ७ दि २० घ २० एतत्स्वं वक्रनायुर्दाये संविदितं मिति एवं यवनेश्वरमताचा
र्यबादरायणवराहमिहिरमतेनायुर्दायः प्रदर्शितः इति एवमागतस्यायुर्दाय
स्य सत्याचार्यमतेनैव वक्रभविशेषार्थं वंशस्थेनाह स्वतुंगवक्रोपगतैस्त्रिसंगु
णं द्विकैक्यं कृतमंशकं स्वत्रिभागगैः इयान्विशेषः कथ्यते भाषितैः समानतां
मन्यन्ते सत्यमायुर्दायमिति स्वतुंगस्थस्य स्वतुंगतैर्वक्रोपगतैर्विपरीतस्य मार्गिणे ग्रहस्त्रा
माद्वित्रिसंगुणं कार्यं उत्तमांशेष्वपगते वर्गोत्तमस्थे स्वांशकस्थे स्वनवभागस्थे
स्वद्रेष्काणगतैः स्वत्रिभागगैः स्वद्रेष्काणस्थैः एतैर्यद्दत्तमायुस्तद्द्विसंगुणं
कार्यमिति इयान्विशेषः इति एवोक्तविधिना मयवयवनमणित्थादिमतेना
युर्दायः कृतः तदा सत्यभाषितेन सत्याचार्यकृतेन इयानेवाविशेषः यदेतत्स्व

तुंगवक्रोपगतैस्त्रिसङ्गुणं स्वल्पकमेव समानमन्यदिति विस्तरेण यथायथं प्रथमे पदे दीरितं
प्रथमे मयमणित्थयवनादिमते यदुदीरितमस्मकं तत्समानमन्यच्चापि तस्य एतदु
क्तं भवति सत्याचार्यमतेनायुर्दायं कृत्वा भौमवर्जं शत्रुक्षेत्रगतस्य त्र्यंशं पातनीयं
शुक्रसौरवर्जं अस्तंगतस्यार्धं पातनीयं सर्वार्धत्रिचरणेत्यादिना चक्रापहानिः
कार्या एवं सत्याचार्यमतेन परमायुर्दायकरणं क्रूरोदये यापहानिः प्रोक्ता तदपि
वाहमिदं वक्ष्याम किंतु त्र्यंशप्रतिमं ददाति मणौर्दशा यावत्स्वोच्चस्थराशेः संव
धीनवांशकालेभ्य एक स्वावसंख्यानि वर्षाणि लग्नो ददाति भुज्यमानात्रवांश
काद्यैराशिकेन मासाद्यानयितव्यं एतदुक्तं भवति सत्याके यहामिष्टं लिप्तीकृत्वा
त्रिमाषेन लग्नादायुर्दायं कर्तव्यं एवं कृत्वा ततो यदि होरालग्नं वीर्यान्वितं वल
वती भवति ततो राशिसमं ददाति होराबलात्मिकं कृत्वा वीतिलिप्तं तन्निमाषेन
यदि वीर्यान्विता होरा भवति ततो राशिसमानि अन्यानि वर्षाणि प्रयच्छती
ति भागादिकैः त्रैराशिकेन मासाद्यानयितव्यं कथमुच्यते भागाः लिप्ता
दिभिः द्वादशभिः सङ्गुण्य अष्टादशभिः शतैर्विभज्याप्तं मासाः अवशेषं

विंशतांसंगुणप्रष्टादशभिः शतैर्विभक्ताधिमासाः अवशेषं त्रिंशतासंगुणपेत्तये
वदिवसाः पुनरपिशेषं षष्ट्यासंगुणपेत्तयेवघटिकाः लब्धमासादितैत्रैवयोजये
त् एवंलग्नाशुद्धयोभवति वीर्यान्वितस्यलग्नस्यपत्कर्मतद्दीयवर्जितस्यकर्तव्यं
अत्रवादरायणः होराद्ययोप्येवंवलयुक्तानिराशिलग्नानिवर्षाणिसंप्रयच्छ
न्तिसुरूपानाम्राशिकादिफलं एतच्चाचार्यवराहमिहिरेणलग्नज्ञानकेप्युक्तं
- - - - यथाविहितेकृत्वादवश्यादिमयपनवनारि मनाशुद्धयोक्तादय
कृतलग्नेनमासार्धादितनवांशकतान्समतानितमासिन्नायनपशद्धये पचयः
क्रियते तदस्मिन्समनशुद्धीयेनकर्तव्यं अन्यलग्नवंकर्तव्यं कार्यवनाहइति
प्रथमोदिष्टः एवंकथितेतथ्येनवनिषिध्यविषयंनियेहाः यवनाद्याचार्यमतेना
पबिलाः नीवशमेमतेनचग्रहरशर्यपरमाशुषः स्वांशामिति तैवहैयंत्रराशि
कृत्कं तदिदंनभवति यथादिस्पस्यनवानामंशानामेकोनविंशत्याहाः भा
वति तदेकस्मिन्नेकैकांशामिति समाशुद्धयेनकिंचित्कर्तव्यं अथयमयादिमतम
पन्यत्तनीवशमेमतंचोपमस्यसमनस्यैवांगीकरणमिदंवक्तव्यादह समा

88

परेशेनावमत्य किं तत्कुर्वंत्ययोगं बहुवर्गणाभिः आचार्यकेन तत्र बहुत्वनायामेकं तयपरि
वित्तं देवकार्यं अत्रास्मिन्नन्तरे यस्य सम्यक् परेशेनावं पश्चाद्भिमत्यर्थः किं तत्तस्य बहुवर्गणा
भिर्वृद्धोभिर्गुणानाभिर्वयोगं कुर्वंति विनाशयति कालगुणानां स्वल्पेन वक्रोपग
तेषि समगुणामित्यादिकाः तत्र यदि स्वदृष्टेत्रद्धोभवति तदाद्विसगुणमेवायुः कुर्वं
ति स एव स्वांशके यदा भवति तदा स्वयायि द्विगुणमेवायुः कुर्वंति वर्गोत्त
मांशके पुनरपि स एव यदि वक्री भवति तदा स्वयमत्रिगुणं कुर्वंति स एव यदुच्चस्थो
भवति तदास्य यायित्रिगुणं कुर्वंति एवमनवस्था अनवस्था प्रसंगेन सत्येनाक
मप्यायुर्दायमयोगं बहुवर्गणाभिः कुर्वंति तथा च सत्यः वर्गोत्तमस्वनांशद्रे
क्काणे स्वनवांशके द्विगुणं वक्रोपगते त्रिगुणं त्रिगुणं कार्यं यथा सत्य तथा
चमासाववलात् बहुमानं तत्र सम्यगेवायाकतोस्य बहुवर्गणा वराहमिहिराचार्यः सा
तदृष्ट्वा तत्त्वं ब्रवीति तदाचार्यकेनत्राणामः बहुत्वनायां शमायामेकं तयपद्वी
बहुत्वे हतानां गुणानं तदेव कार्यमिति बहूनां गुणानां संभवे सति एकं वा क्रियत इति
बहुवायं यत्र द्विगुणं त्रिगुणं च प्राप्तं तत्र सकृद् द्विगुणमायुः कर्तव्यं यत्र द्वि

णत्वं त्रिगुणत्वं च प्राप्तं तत्र सकृदेव त्रिगुणत्वं कर्तव्यं एकं तु यद्दृष्टिर्न देवकार्यमिति
वचनात् स्वल्पजातके पुनर्मायावार्यणा वर्गोत्तमस्वराशिद्रेष्काणनवांशके स्वके
द्विगुणं वक्रोच्चयोस्त्रिगुणत्वं द्विस्त्रिगुणत्वे सकृत्त्रिगुणत्वमिति चक्रपातं वर्जयित्वा
नायपहानावत्र देवकर्म त्रयत्रेत्रस्यानीचस्यावाय राशेर्ग्रहो भवति अस्तंगतो वा नरास
कृदेवापहानिः कार्या नीचे तेनार्धं ह्रसतीत्यत्र पुनरुद्वर्तनीयं उक्तं च स्वल्पजातके शत्रु
क्षेत्रे त्र्यंशनीचे वर्धं स्वल्पकिरणाश्च लुप्यंति स्वाहायात्रा लयानीरविलुप्तकौ
एवं कृतस्य समस्ताचार्यमतस्य सूत्रेणाभवनीत्याचार्यस्य मतं यत्रापहानिः प्राप्ता त्रि
गुणत्वं च प्राप्तं तत्र सकृदेवापहानिं कृत्वा सकृदपि त्रिगुणता कार्येति किं त्वपहानौ कर्त
व्यायां चक्रपातार्धहानिं कृत्वा ततः शत्रुक्षेत्रादिस्थस्यार्धहानिः सैव कर्तव्या त
तः सकृदेव गुणना कार्या तत्र च भगवान् गार्गिः शशिनि च लोपः शशमेघ्वास्तनिग्रहाद्दृ।
निग्रहच्छाति लग्नस्य समबलस्थानि भुक्तराशिसमानि तु मासाद्यानयनं कार्यमत्रपा
तादतः परं सर्वार्धत्रिचतुर्थांशानां नामे पञ्चमसंगृतान् हरन्ति पापाः स्वाहायात।
दर्धमितरे ग्रहाः व्ययाद्यस्थार्धहानिं च कथितो नायं तथा प्रभवः एकस्त्वकर्तागर्व।

करोति बलवान् ग्रहः शत्रुक्षेत्रगतस्त्र्यंशं नीचोऽर्धं स्वयं गतस्तथा हंति स्वदायाद्विगोनसिता
दित्यं नष्टौ । न चावनिसुतः न शत्रुक्षेत्रगतस्तथा अर्धार्धहानिः कार्या तेन तान्मा स्वबुद्धा
घापि शनिमा स्वे केवक नेष्पायास्मान्नाहमहतनानेनापि उणानाकार्याण्य केवमहतीस
कृत हाभ्यां वर्गोत्तमे स्वांशे स्वद्रेष्काणे स्वके गृहे त्रिभिर्वर्गगतस्यायेवाच्च राशिग
तस्य च गृहतायो भवनेवेशाधफलमकृतक्रियः अत्र यद्यप्यावायोगणवायुः श्मा
णीकृतं तथापि लग्नायदिसमग्रबलीभवति तदा आयुः कर्तव्यं अथा कांवलवा
न्तदापि आयुः तथा वमणार्थः विलग्नमेव लोपतेश्चभद्दश संभवः एवोपितो
द्वंवकं यादि निश्चर्णुभिरंतनाः अनेप्येवमाहुः यथा आयुः पिंडायुर्षो ह्यपि कार्य
हाभ्यामपि दशा तदशा विभागकल्पना कार्या तत्र यदलग्नस्य यातिवान दशा से
वयद्यधिकस्य तत्कालेवतेन तदधिकमायुर्जीवति शत्रुदशाचेत्तदात्रैवमव
ण मित्रदशाचेत्तथापि जीवति मध्यस्थदशा चेत्तदापीश्वभवति तेनापि जीवि
तमिति अथ यास्मिन्योगे जातस्यायुः प्रमाणं न ज्ञायते तेषां योगज्ञानं दृष्टिनाम
याह गुरुशशिसहिते कुलीरलग्ने शशितनये भृगुजे च केंद्रयाते भवरिपुसह

ज्ञोपयोगे ग्रहशेषे रश्मितमिश्रायुर्वत्क्रमादि विनाश्यात् कलीवलग्ने कर्कटोदये गुरुशशि
सहिते ज्ञो वचन्द्रसंयुक्ते तथा शशितनयबुधे स्वजेनयुक्ते केंद्रगते केंद्रयाते शेषैः
परिशिष्टैर्विभौमसौरैः भवति तदुक्तं ज्ञापगैर्वकादशषष्टतृतीयस्थितिरिहाभिमा
गे जातस्यायुक्रमादिविना अगणितानकर्मानेवाणामितमिश्रायुःस्यात् भवेत् एतदुक्तं
भवति एवंविधे योगे दृष्ट्वायुर्दायगणनान कर्तव्या यस्मादस्य न संभवति अतो
यथाजातस्य यथा तेन जीवितव्यमिति अस्मिन्योगे जातस्य विचारमेव नायुषो।
ह्येषा भवतीति निरुक्तिरुक्तं नहीदृशामनायुष्यं तथा स्वस्थानिषेवणामित्येवमा
दिकै दोषैर्न जीवितव्यमिति तत्र योगजातस्यायुर्वेदोक्तविधिसेवितै रसायन
प्रयोगैर्यथाभिहितैर्दीर्घमायुर्भवतीति इति भट्टोत्पलविरचितायां बृहज्।
जातकविवृतावायुर्दायाध्यायः सप्तमः ७ अथातो दशान्तर्दशाध्यायो व्याख्या
यते पूर्वमज्ञातमस्मदायुषः प्रकृतस्य जीवितस्याभ्यन्तरे स्थितयोः सुखदुःखयोः परि
च्छेदः क्रियते तत्र च प्रश्नावतोप्यविशुद्धमायुर्यावत्प्रमाणं येन ग्रहेण दत्तं ताव।
त्प्रमाणं तस्य संबंधिनी दशा भवति तत्र दशाक्रमानन्तरायते तज्ज्ञानमालिमा

बृ.जा.
टी.
६

90

ह. उदयरविशशांकप्राणिकेंद्रादिसंस्थाः प्रथममवयसिमध्येंत्येचरमेषुःफलानि नहि हीने।
फलविपाकः केंद्रसंस्थाः यभावेभवतिहि फलपक्तिः एवमापोक्लिमेपि उदयलग्नंतत्रः
रविरादित्यस्तस्मान्माशशांकश्चंद्रोमनः तेषामुदयरविशशांकानामध्यायः प्राणीबल
वांस्तस्यसंबंधिनीप्रथमादशाभवति प्राधान्यादेहवतो तथाचयवनेश्वरः निशाकरा
दित्यविलग्नकानांतत्कालयोगादधिकंबलंयः विभर्तितस्यादिदशाप्रयत्नेसाशेषाबलतः
केंद्रबलक्रमेण एवमेतेषामध्यायेन प्रथमादतो तेष्वेवकेंद्रादिसंस्थाःकेंद्रपणफ
रापोक्लिमेषुस्थितानांग्रहाणांवीर्यापचयक्रमेणादशाद्युः एवंलग्नार्कशशांकानामध्या
देकस्यबलवतोदशामादौदत्वाततस्तस्ययेकेंद्रस्थास्तेषांदशाप्रविकल्प्या तेष्वकें
द्रस्थः प्रथमवयसिफलदत्तंभवति यतउक्तं प्रथममवयसिमध्येंत्येचरमेषुःफलानी
ति तथाचयवनेश्वरः एवंतुकेंद्रोपगताःफलंतिमध्येवयस्यानफरेनिविष्टाः आपो
क्लिमस्थाःफलदावयांते यथाबलंस्वसमयेपतिएवं यदियदिकेंद्रस्थानभवंति न
दाप्रथमवयसिकःफलप्रयच्छतीत्याह नहिहीनफलविपाकइत्यादि केंद्रसंस्थाय
भावेकेंद्रस्थानांग्रहाणाममभावेसंभवमति प्रथमवयसियत्फलविपाकःनहि

६०

न प्रहृतमर्थंहीनन्नोगमयतः अत्रसंभवेमति प्रथमेवयसियत्फलविपाकः पणफर
स्थानामप्यभावेमध्येवयसिफलविपाकोनहिन एतदुक्तंभवति यदाकेंद्रस्थाग्रहा
नभवंतितदापणफरस्थाःएवंफलंप्रयच्छंति तदभावेआपोक्लिमस्थाः अथकेंद्रस्था
नभवंति पणफरस्थाश्चनभवंति तदासर्वस्मिन्नेववयस्यापोक्लिमस्थाःफलंप्रय
च्छंति यतउक्तंच भवतिहिफलंपथिःएवमापोक्लिमेपि एवमापोक्लिमस्थानामभा
वेप्रथमंकेंद्रस्थाःफलंप्रयच्छंति ततःपणफरस्थाः अथापोक्लिमस्थानभवंतिन
चपणफरस्थाःतदासर्वस्मिन्नेववयसिकेंद्रस्थाःफलंप्रयच्छंति एतदुक्तंभवतिल
ग्नार्कशशांकानांयोवलवांस्तस्यप्रथमादशांकल्पयित्वाततस्तत्रकेंद्रगानांसर्व
षांकल्पनीयाःतेषामपरिकल्प्यपणफरस्थानांकल्पनीयाः ततःएवमापोक्लिम
स्थानांकेंद्रस्थानामभावेपणफरस्थानामप्यभावेआपोक्लिमस्थानामेवकल्प
नीयाः अथकेंद्रस्थाःपणफरस्थाश्चभवंतिआपोक्लिमस्थानमेवकल्पनीयाः अ
थकेंद्रस्थाएवकेवलाभवंति तदातेषामेवकल्पनीयाः अथपणफरस्थाभवं
तितदातेषामेव अथपोक्लिमस्थाभवंतितदातेषामेवेति तथाचबलज्जातके

बृ.जा.
टी.
८९

९१

उक्तं लग्नार्कशशांकानां यो बलवांस्तद्दशा भवेत्प्रथमा तत्केंद्रपणफरापोक्लिमोपगानां ब
लाच्छेषा इति अथ दशाकालप्रमाणं केंद्रादिस्थितानामपि दशाक्रमस्तानमिद्रवन्तथा
ह आयुः कृतं येन च यत्तदेव कल्प्या दशा सा प्रबलस्य पूर्वं सामेव हूनाव हुवर्षदस्य ।
तेषां च साम्ये प्रथमोदितस्य शोध्यप्रदेशोपि परिशुद्धमायुः यत्प्रमाणं येन ग्रहेण कृतं
तदेव तस्य ग्रहस्य संबंधिनी दशा परिकल्प्या तत्र लग्नार्कशशांकानां यो बलवान् ।
तद्दशा प्रथमेति प्रथमां तद्दशां परिकल्प्य ततः केंद्रगतानां परिकल्पनीयाः तेषां कें
द्रगतानां मध्यात् या च दशा प्रबलस्य पूर्वं प्रथमं परिकल्प्य अनंतरं तस्मात् हीनबलस्य ।
व क्रमेण यथायथार्थं न बला भवंति तावत्तावत्तथा पश्चात्तदीया दशाः परिकल्पनी
याः एवं केंद्रस्थानां परिकल्प्य ततः पणफरस्थानामनेनैव क्रमेण परिकल्पनी ।
याः ततः आपोक्लिमस्थानामनेनैव क्रमेण निसाम्ये बहूनामिति केंद्रस्थानां बहूनां
बलसाम्ये सति बहुवर्षदस्य बहूनि वर्षाणि येन दत्तानि तस्य प्रथमं दशा परिकल्प्या
तत्र च कश्चिद्ग्रहाणां बलसाम्यं भवति यदि द्वयोरपि बलसह त्रिकोणगतौ भवतस्तदा
नैसर्गिकेन बलेन योधिकः स बली अपेक्ष्यते किं च यदि शोनेश्वरो बलत्रयेणास ८९

शुक्रो भवति भौमो बलाढ्येन तदा भौमस्यैव मार्गिक बलत्वात् फलसाम्यं भवति एवं स
र्वेषामपि ज्ञेयं तेषां च साम्ये प्रथमोदितस्य दशा परिकल्प्या प्रथममादौ अर्कमंड
लात् उदितः उद्गतः तस्य चाबलसाम्यं भवति तदा बहुवर्षदापि ग्रहस्य स्थितो प्रथमोदिते
पि स्थिते बलाधिकस्यैव एवं दशा परिकल्प्येति तेषां च बलसाम्ये प्रथमोदितस्य म
न्दादिविधद्रव्यः प्रश्नेह च क्रूरवशात् एकः प्रादिमो विप्रकर्षणापरः तेनैवादित्यप्रका
र्षणाय उदितः मार्गाणि तत्कं धोकः कालांशवशादि ज्ञेयः तत्र च भगवान् मार्गिः
वलीलयैव इत्यर्थाणां दशामाधोप्रयच्छति तस्मात्तत्र प्रयच्छन्ति केन्द्रादिस्थाः क्रम
णैव तथापि बलिनः पूर्वं तत्साम्ये बहुदायदाः तत्साम्ये तु प्रयच्छन्ति ये पूर्वं रविवि
मुक्ताः एवं दशाव्यवस्थायां ज्ञातायां मंत्र दशापाचक ग्रहस्तात् नवमं तत्तिलकेना
ह एकहेगोधमपहस्यददाति तत्र लव अंशं त्रिकोण गृह नामस्वरगमस्वरांशा पाटक
लस्य चतस्रगतः सहोराक्षं वपरस्वगतः परिपाचयति दशापतिनामस्य हेक
हेमो ग्रहणकास्मिन्नाशोव्यवास्थितः दशापतिरज्ञातं दशाकालस्य यत्तर्धं तद
पहलस्यैव ताम्मीये दशाउतोः परिपाचयति अंशं त्रिकोण रहगो नवम पंचम

बृ.जा.
टी.
९२
९३

92
93

चस्थानेस्थितोदशापतिस्तत्तांतर्दशाकालात्र्यंशंतृतीयंभागमपहृत्यस्वैर्दशागुणैः
परिपाचयतिस्मरगःसप्तांशंदशापतेःस्मरगःसप्तमस्थानस्थःसप्तांशं दशापतिस्तां
तर्दशाकालात्सप्तांशंसप्तमंभागमपहृत्यस्वैर्दशागुणैर्दशांपाचयति पादंफल
स्यचतुरस्रगतोदशापतेश्चतुरस्रगश्चतुरष्टमस्थानस्थोदशापतिस्तत्तांतर्दशाका
लाच्चतुर्भागमपहृत्यस्वैर्दशागुणैःपरिपाचयति सहोरा होरालग्नमेतदुक्तंभव
ति यथादशापतेःसकाशादेकर्क्षादिस्थाग्रहोयथापठितमंशंपरिपाचयति
तत्रदशापतेःप्रथममंशपरिकल्पनाकृता तदेकर्क्षादिस्थितानांकर्तव्या
तस्माद्दशापतेर्योभागआगच्छति तदुत्सार्यागतार्थोद्यो भागाःपरिशेषाणां
भवंति अथैकस्मिन्स्थानेयदिबहवोग्रहाभवंति तदातेषांमध्याद्योबलवान्
सएवैकःपरिपाचयति नान्यएवमेतत्कस्मात् उच्यते एकवचननिर्देशात्ए
कर्क्षगोर्धमपहृत्यददाति तत्रस्मिन्नाधिकान् नकेवलमिहैवाचार्येणैकव
चननिर्देशःकृतः यावत्सल्लजातकेपि तथाच एकर्क्षेर्धंत्र्यंशंत्रिकोणया
स्तमभेतत्समांशं चतुरस्रयोस्तुपादं पाचयति गतोग्रहःस्वगुणैरिति तके ९२

वलेयावद्दगावह्वार्गणीदीनामप्येकवचननिर्देशः तथाचगार्गिः एकदेशास्थि
तस्यार्धत्रिभागं त्रिकोणागः समसप्तमः स्वराशावपादेहि चनवरागः सुश्रुतस
हितास्सवेहस्यमेतान्यफलदायकाः एवंसर्वत्रैकवचननिर्देशः तस्मादेवताप
यति यद्येकएवांशस्तदाभवतिनसर्वइति तथाचसत्यः अर्धंतृतीयमथांश
तथार्धसोद्धसप्तमोभागं एकदेनवमपंचमचतुर्थनिधनांत्यसप्तमाना दृष्ट
ग्रहाणानांस्वदर्शानंदेशाख्यानाफलकालामित्रविधिःक्रमेणभेदाद्बलेष्व
वे एकदेशेगुणवलवान्भागाद्दारामित्रतोविपर्यायापिमित्रवर्गफलता
स्मिन्कालेविपर्यनैवं तथाचयमः एकदेशोपगमानांयोभवति वलाधिकोवि
शेषेण एकस्मएवहमानान्यतन्त्राश्रयिणाविहगाइति तेषांपियेशाशहाविन
शामतन्त्रलेश यदायदहस्थितोभवति तदालग्नवर्गयोर्योवलवान्सएकेकः
पठितमेशमपहवतिनतरइति अथस्वराशादिविकल्पनातानमिद्रवजया
ह स्यानान्यैषेतानिसवर्णाणियिता सर्वाणपथ्येवविवर्जितानियथाहपि
डेउणाकोयथांशाच्छेदस्तादेकेनदृष्टाप्रभेदः अर्धादिकाभागाःस्यानपाहे

नोक्तं तथाभागानां सवर्णानां कार्यः सवर्णानाम् दशाच्छेदनानंतरं सवर्णायितानां छेदस्था
दशघ्नस्तु पयाद्य तत्तानि सर्वाण्यंशस्थानानि अर्धच्छेदैर्विवर्जितानि कार्याणि छेदान्र
यान्यादित्यर्थः तत्रोपरिस्थाराशयो यथांशप्रमाणं गुणकरा भवंति तदेकेनतेषांरा
शीनामेकेन सहैकेन छेदभागहारो भवति कस्मिन्गुणकारभागहाराः दशाह
पिंडीव दशावर्षसमूहैनेनतदुक्तं भवति दशाहान्यथकथं गुणकारैः संगुण्य छे
देन विभज्यावाप्तवर्षाद्यं तद्दशा भवति तद्यथासावत्राः दशापतिनामसूर्य केवले
कस्मिन्गृहे स्थितः अन्यस्थाने पुनः कस्मिन्गृहे स्थितः तदा सर्व एवापहारी तत्रदशा
पतिस्वरूपस्य कस्यैवाधो दृष्टमेकं न्यसेत् एवमर्धहरस्य स्वरूपद्वयं | ११ | १/२ | अत्ररूपस्य
ग्रहरूपगुणावतो राशीकृते याहृतो चतावतो समच्छेदीभूतौ | | छेदहीनौ
२१ एतौ गुणकारौ अनयोर्योगः २ एषभागहारः अत्र दशापतिरुत्ताग्रांशः | ३/०/० |
एतद्वाभ्यां संगुण्य ६ त्रिभिर्विभज्यावाप्त | २/०/० | वर्षस्वरूपं सकलदशापते रंतद्दशा तु न
रपि सकलदशावर्षाणि | ३/०/० | एकेन संगुण्य तदेव भवति त्रिभिर्विभज्यावाप्तं ९
दशापतिनामसूर्यस्य करा | ३/०/० | शिवयोर्गस्थितस्यांतर्दशा एवं सकलदशापतिदत्तांतर्द ९८

शकालादेकराशिभोगेन ग्रहेणाधिः पतितो भवति अस्मांतर्दशाकालद्वयस्य योगः ३:
ज्ञातासैवमूलदशेति अथ दशापतेर्नवपंचमस्थानयोरेकस्मिन्स्थाने ग्रहः स्थि
तो भवति नहि तीयेन तु दशापतिनाग्रहेन नवतवस्य योर्न समसमे च तस्यान्यासः एतौ
परस्परच्छेदहतौ ३ १ ३३ ३ च्छेदहीनौ २।१। एतौ गुणा ११ १३ कारावेकीकृतौ ८ एषभाग
हाराः मूलदशाप तिरायः ८ अस्य त्रिगुणा स्य १२ चतुर्भिर्भागमपहृत्या
वाप्तं ३: एषमूलदशापतेर्नवमे दशाकालः अथमूलदशापतेरंतर्दशाकालः
अथ मूलदशापतिरायस्य स्यैकगुणास्य चतुर्भिर्भागमपहृत्यावाप्तम् ३:
एषात्रिकोणस्थेन त्रिभागमपहृतं भवति तस्मान्तर्दशाकालद्वयस्य योगः ० ज्ञा
तासैवमूलदशेति अथदशापतेस्तत्र्यांशेयोरेकस्मिन्स्थाने कश्चिद्ग्रहः स्थि
तो भवति नहि तीयेन च दशापतिनाग्रहैस्त्रिकोणयोर्न समसमे इति तस्यान्यासः
१ १ १ ४ परस्परच्छेदहतावेतौ ४ १ ४ ४ च्छेदहतौ ४।१। एतौ गुणाकारावेकीकृतौ
५ एषभागहाराः मूल दशापतिरायः ५ अस्य चतुर्गुणास्य पंचभि
र्भागमपहृत्यावाप्तम् ४: अथमूलदशापतेरंतर्द ५: शाकालः अथमूलद।

बृ.जा.
टी.
९५

शापतिर्दाये तस्यैकगुणस्य चतुर्भिभागमपहृत्यावाप्तं । १ । एषा चतुरस्रस्यांशस्यांत
र्दशेति एवं मूलदशापतिस्ततोन्तर्दशाकालश्चतुरस्र । स्थानपादमपहृतं भ
वति तस्मान्तर्दशाकालद्वयस्य योगः । ५ । जातश्चैवं मूलदशेति अथ मूलदशा
पतेस्तास्तृत्रिकोणगतो नवमस्य योगः । ततोऽयमाशः पञ्चमस्य छेदहृतो । ११ ४४ ।
छेदहृती तो २१ एतौ गुणकारौ वेककृतस्य जाते ८ एवं भागहारः मूल
दशापतिदायः । ६ । अस्य सप्तमगुणस्यार्धभिभागमपहृत्यावाप्तम् । ७ । इयं
मूलदशापतेर न्तर्दशा पुनरपि मूलदशापतिदायः । ६ । अस्यै क
गुणस्यार्धभिभागमपहृत्यावाप्तम् एवं मूलदशापतेस्स । प्तमस्थानो
स्य स्थानान्तर्दशा एवं दशापतेस्तन्तर्दशाकालात्सप्तमो भागः सप्तमस्थेन ग्रहे
णापाविनाभवति तस्मान्तर्दशाकालद्वयस्य योगः । ८ । जातास्तैवं मूलद
शेति एवमेतत्सिद्धं तन्तर्दशापात्र्वके विकल्पा अत्रादौ । लदशापतेस्तन्तर्द
शा भवति अथ पञ्चनवमं पञ्चमयोस्मध्याद्येकस्मिन् द्वितीयेनाम्र चतुरस्थानो
भुक्तस्ताम्रासः । १ । ५ । ३ । एतेनाशायः पञ्चमस्य छेदहृता जाताः । ८/८ । ३/८ । २/८ । छेदहृती ९५

ताः। ६।३।२। एते गुणकारा एकीकृता जाताः। १/१ एष भागहारः अथ दशापतिद
यः। १/१ अस्य षड्गुणस्य एकादशभिर्भागमपहृत्यावाप्तं ६। इयमल्प दशापते वा
न दृश्या पुनरपि स्वल्पदशापतिदायस्यास्य १/१ त्रिगुणस्यैकादशभिर्भागमा
पहृत्यावाप्तं ३/१ इयमर्धपाचकस्मात् दृश्या ७ नरपि स्वल्पदशा स्वल्पदशाप
तिदायस्या स्य १/१ द्विगुणस्यैकादशभिर्भागमपहृत्यावाप्तमयं २। इयं त्रि
कोणावस्थितिः तस्मात् दृश्या अथ दशापतिर्येदृश्ये षडेकपदावास्थितः पाचयति
त्रिभागं च त्रिकोणाः अन्तर्दशात्रयस्यास्य योगाः १/१ जाता मेवमल्पदशानि
अथ दशापतिनामैकस्मिन्नाशोक श्रितं च समयस्त्रन्तस्य यो भैक्ष्यादेकस्मि
न्द्वितीयेन वामे षष्ठ्यान षड्दशा भागाः १/१ १/२ १/४ एते परस्परच्छेदहताः ८।४।२
च्छेदहीनाः ८।४।२। एते गुणकाराः। कीकृताः १४। २।२।८। एष
भागहारः अथ दशापतिदायस्यास्य अष्टगुणस्य चतुर्दशभिर्भागमपहृ
त्यावाप्तं ८/? इयमल्पदशाः पन दृश्या ७ नरपि स्वल्पदशापतिदायस्यास्य १२
चतुर्गुण स्य चतुर्दशभिर्भागमपहृत्यावाप्तं ४ इयमर्धपाचकस्मात् दृश्या ७

ली
ला टी
९६

96

नवपिमूलदशापतिदायस्यास्य १२ ः द्विगुणस्य भागमपहृत्यावाप्तम २ ः इयं चतुर्थभाग।
पाचकस्यांतर्दशा नत्रदशापतेर्यदर्धं तदेकशहावास्थितं पाचय ति चतुर्थभागं।
चतुष्टयगतः अंतर्दशात्रयस्यास्य योगः जाता सैव मूलदशेति अथ दशापतिनासंदे।
कस्मिन्नाशोकश्चिद्भवति अपवस्त्रसमभेनानेभुस्यानेभुउद्धामासः॥ १/२ १/७ एतेपव
स्वच्छेदहताः १२/२२ ७/१२ २/१२ छेदहीनाः एते गुणकराः एकीकृताः जाताः १२ ३ एषभाग
हारः अथदशापतिदायस्यास्य २२ ः चतुर्दशागुणितस्यास्यत्रयो विंशत्या।
भागमपहृत्यावाप्तम १२ ः इयं मूलदशा। पतेर्दशा भुक्तरूपिदशापतिदायस्या।
स्य २२ ः विंशत्या भागमपहृत्यावाप्तम १ ः समस्तगुणस्यत्रयो विंशत्याभागमपहृ
त्या वाप्तम १ ः इयमर्धपाचकस्यांतर्दशा। भुक्तरूपिदशापतिदायस्यास्य २२ ः
द्विगुणस्यत्रयो। विंशत्याभागमपहृत्यावाप्तम २ ः इयं समभागपाचकस्यांत
र्दशात्रयस्य योगः २२ ः जाता सैव मूलदशेति अथदशापतेस्त्रिकोणयोर्दशयो
रपि प्रश्नौ व्यवस्थितौ नाना मे भुस्याने भुउद्धामासः १/१ ७/२ ७/३ एते राशयः परस्परछे
दहता जाताः छेदहीनाः १ २२ एते गुणकाराः एकीकृताः १५ एषभागाहारः

९६

दशापतिदायस्यास्य ५ नवगुणस्यपंचदशाभिर्भागमपहृत्यावाप्तम् ३ ६ ३ ६ ३ ६ ३ इयंमू
लदशापतेर्दशाउन वर्षमूलदशापतिदायस्यास्य ५ त्रिगुणस्यपं चदश
भिर्भागमपहृत्यावाप्तं ९ इयंत्रिकोणस्थस्यांतर्दशाधि ५ नोयस्यैषैव १ अस्यांतर्दशात्र
यस्ययोगः ५ ज्ञातास्यै वमूलदशेति अथदशापतेस्त्रिकोणयोर्म ध्यादेकस्मिन्क
स्मिन्हयोर्व वस्थितग्रहयोर्मध्यादेकस्मिन्नपि उदाहरणस्तः ६ ७ ७ ३ ७ ४ एतेषांक्रमात्
परस्परछेदहतानां १२ १२ ४ १२ ३ १२ नाश्छेदहीना ११।४।३। एते गुणकारास्ए
कीकृता १९ एषभागहारः अथदशापतिदायस्यास्य ५ ९ त्रिगुणस्यैकोनविं
शत्याभागमपहृत्यावाप्तम् ३ इयंचतुर्भागः पाचकस्यांतर्दशा त्रयस्ययोगः १९
ज्ञातास्यैवमूलदशेति अथ यत्रदशापतेस्त्रिकोणयोर्मध्यादेकस्मिन्स्थाने।
कश्चिद्ग्रहः अन्यः समस्थोदाहरणस्तः १ १ ५ २ १ ७ एतेराशयः परस्परछेदहतानां २१ २१ ७ २१ ३ २१
च्छेदहीनाः २१।७।३। एतेगुणका रा एकीकृताः ३१। एषभागहारः द
शापतिदायस्यास्य ३१ एकविंशतिगुणितस्य एकत्रिंशताभागमपहृत्यावाप्तम्
२१ इयंमूलदशापतेर्दशाउनवर्षाणि। ३१। समभिस्थ गुणएकत्रिंशता

लि
ला टी
९७

97

भागमपहृत्यावाप्तम् ।७। इयं त्रिभागपावकस्यांतर्दशा उक्तवपि दशा वर्षाणि ।३१। इयं सप्तभाग
पावकस्यांतर्दशा ।:। स्यांतर्दशात्रयस्य योगः ।३। जाता सैव मूलदशेति ।:। त्रिभिः संगुण्य
एकत्रिंशता भागमपहृत्यावाप्तम् ।३। अत्र दशा ।:। पतेन चतुरस्रयोर्द्वयोरपि ग्रहो स्थितौ ना
मत्र उदाहरणम् ।१/१ १/४ १/७। एते राशयः ।:। यः परस्परच्छेदहता जाताः ।२६/२६ ४/२६। छेदहीनाः
एते गुणकाराः कीकृता २८ एवं भागहारः मूलदशाव र्षाण्येतानि ।१६।६४।
।६। षोडशभिः संगुण्य चतुर्विंशत्या भागमपहृत्यावाप्तम् ।४। इयं मूलदशा पतेन वर्तदशा
पुनरपि दशा वर्षाण्येतानि चतुर्भिः संगुण्य चतुर्विंश ।:। त्या भागमपहृत्यावाप्तम्
।२। इयं चतुर्भागपावकस्यांतर्दशा द्वितीयस्य सैव ।२। एतस्यांतर्दशा वर्षाण्येतानि चतु
र्भिः संगुण्य चतुर्विंशत्या भागमपहृत्यावाप्तम् ।:। त्रयस्य योगः ।६। जाता सैव मूलद
शेति अथ दशापतेः सप्तवर्षयोर्मध्यादेकस्मिन् द्वितीयेन वाप्तः ।:। सप्तम उदाहरणम्
।१/१ १/४ १/७। एते परस्परच्छेदहता जाताः ।२८/२८ ७/२८ ४/२८। छेदहीना २८ ७ ४ एते गुणकाराः
कीकृता जाताः २८ एवं भागहारः मूलदशा वर्षाणि ।३६। अत्र
विंशत्या संगुण्य एकोनविंशता भागमपहृत्यावाप्तम् २५ इयं मूलदशा ।:। पतेन ९७

नर्द्दशाग्रुनवपिदृशावर्षाणि। | ३६ ॰ | अष्टविंशतिमितं गुणएकोणश्च त्रिंशता भागमपा-
हृत्वावामम | ६ | इयं चतुर्भी | गयाच कस्मात् नर्द्दशाग्रुनवपिदृशावर्षाणि वद भिंस्व
गुणैकोनच | ५ ९ | त्रिंशता भागमपहृत्वावामम | ३६ ॰ | इयं सप्तभागपाच वस्मात् नर्द्द
शाएतस्मात | ६ | दशापतिनाम स्हेकराशौ कश्चिद | वस्थितो द्वयोरपि त्रिकोण
योस्तत्र नामासः | १/१ | २/२ | ३/३ | एते राशयः परस्परहता जाताः | २८/२८ | ६/२८ | ६/१२ | ६/१२ | छेदहीनाः
१८।६।६।६। एते गुणकाराएकीकृता २८ एष भागहारः अथ स्थूलद
शापतिवर्षाणि १२ अत्र प्राग्वच्चतस्त्रः अंतर्दशाः | ६ | ३ | ३ | २ | अस्मात् नर्द्दशाचतुष्टय
स्ययोगः | १२ ३ | एता सैव स्थूलदशेति अथ यत्र दशा पतिनाम स्हेकराशौ।
कश्चिद वस्थितस्त्रिकोणयोर्मध्यादेकस्मिन्नवस्थित स्तत्र स्वयोर्मध्यादेका।
स्मिन्नान्यत्र उक्तानामसः | १/१ | ७/२ | ७/३ | ७/४ | एते राशयः परस्परच्छेदहता जाताः | २४/२४ | १२/२४ | ८/२४ | ६/२४
च्छेदहीनाः २४।१२।८।६। एते गुणकारा एकीकृताः ५० एष भा
गहारः स्थूलदशा अथ प्राग्वच्चतस्त्रोंतर्दशाः | १० ३ १० २८ | ८ ७ २० २४ | ५ ३ ६ ३६ | ४ ३ ३५ १२ | अस्मात् नर्द्दशाचतुष्टयस्य
योगः | ३६ ७ | एता सैव स्थूलदशेति अथ दशाप तिनाम स्हेकस्मिन्राशौ

98

कश्चिद्व्यवस्थितः त्रिकोणयोर्मध्यादेकस्मिन्नप्यसमे स्थितः उदा न्यासः [१/७ । ७/२ । ७/३ । ७/७] एते परस्पर
च्छेदहता जाताः [२४/२४ । २०/१२ । ८४/२४ । १२/१२ । ६/१२] छेदहीना जाताः ४२।२१।१४।१२ ६। एषु भाग
हारः मूलदशा [६/२/२] अत्र प्राग्वच्चतस्रोऽन्तर्दशाः [२२/२/१९/४ । ६/२/६/२ । ६/२६/२ । २/७/६/५२] अस्यान्तर्दशा
चतुष्टयस्य योगः जातास्सैव मूला। दशेति। अत्र दशापतिना। सहैकस्मिन्ना
शे कश्चिद्व्यवस्थितः अन्योऽद्व योस्त्रतत्त्वयोः तत्र न्यासः एते प [१/२ । ७/२ । ७/४ । ७/४]
रस्परच्छेदहताः [३२/३२ । १६/३२ । ८/३२ । ८/३२] छेदहीनाः एते गुणकारापकीकृताः ६०
एषु भागहारः मू लदशा [१६] अतः प्राग्वच्चतस्रोऽन्तर्दशा [२ । ८ । २ । २] अस्यान
देशा चतुष्टयस्य योगः [१६] जातास्सैव मूलदशेति अत्र दशापा। तिनास
ह कश्चिद्द्वयः व्यवस्थि नः अन्यस्तत्स्वयोर्मध्यादेकस्मिन्नप्यसमेत न्यासः
[१/१ । १/२ । २/४ । १/७] एते राशयः परस्परच्छेदहीना जाताः [५६/५६ । २८/५६ । १४/५६ । ८/५६] छेदहीनाः ५६।२८।
१४।८। एते गुणकारापकीकृताः १६ एषु भागहारः अस्या।
मूलदशा २६ अतः प्राग्वच्चतस्रोऽन्तर्दशाः [१६/६ । ६/६/२६ । ४/६/१२ । २/२२/६] अस्यान्तर्दशा चतुष्टयस्य योगः
[६] जातास्सैव मूलदशेति अत्र त्रिकोण योः द्वयोः कश्चिद्द्वयः स्थितः चतु

स्वयोर्मध्यादेकस्मिंस्त्र्यायन्यासः ७/१ ७/२ ७/२ ७/४ एतेपरस्परच्छेदहताजाताः २६/२६ १२/२६ १२/२६ ६/२६
च्छेदहीनाः २६।१२।१२।६। एते गुणकाराएकीकृताः ५६
एषभागहारः स्वल्पदृष्टा २३/३ अन्तःप्रायच्छन्नदृष्टाः २४/३ ४/३ ४/३ ३/३ अस्यान्तर्दृष्टाचतु
र्णयस्ययोगः ५५/३ ज्ञातासौ ३ वम्स्वल्पदृष्टेति अथयत्रदृ ष्टापतेस्त्रिकोण
योर्मध्यादेक स्मिन्कश्चिद्यवस्थितो द्वयोश्चतत्स्वयोश्चतन्यासः १/७ ३/२ ७/४ ७/४ एतेपर
स्परच्छेदहताजाताः ४८/४८ २६/४८ २२/४८ च्छेदहीनाः ४८।२६।१२।१२। एतेगु णका
राएकीकृताः तत एष भागहारः स्वल्पदृष्टा २२ अन्तःप्रायच्छन्नदृष्टाः
२२/३ ४/३ ३/३ २/३ अस्यान्तर्दृष्टाचतुर्णयस्ययोगः २२/३ ज्ञातासैवम्स्वल्पदृष्टेति अथयत्रदृष्टा
पतिस्त्रिकोणयोर्मध्यादेकस्मि। न्कश्चिद्यवस्थितः चतुर्णयोर्वध्यकस्मि
न्समभूमेचकश्चिद्वास्थितः तन्न्यासः ११/१३ २/४ २/७ एतेपरस्परच्छेदहताजाताः ८१/८८ २४/८६ २१/२८ २२/८२
च्छेदहीनाः ८१।२०।२१।१२। एतेगु णकाराएकीकृताः १०।५
एषभागहारः स्वल्पदृष्टा २६/३ अस्यप्रायच्छन्नदृष्टाः

२·	६	५	१
१·	११	२	१२
७	१२	१६	२२
५२	२५	५८	२५

अस्यान्तर्दृष्टाचतु
र्णयस्ययोगः २६/३ ज्ञाता सैवम्स्वल्पदृष्टेति अथय त्रदृष्टापतेअन्तर
स्वयोर्द्वयोर पिद्वौयद्वौस्थितौसमभूमेचान्य स्तन्न्यासएव

लु
जाटी
९९

99

[१/२ १/४ १/४ १/१] एतेषां स्वच्छेदहता जाताः [११२/११२ २८/११२ २८/११२ १६/११२] एते गुणकारा एकीकृता १८४ प्रथमा
गहारः स्वल्पदृशा [३६/] अनेनः प्राग्वच्छतसंतदृशाः [२१ १० २८ २८० | ५ ५ २२ १० | ५ ५ २२ २० | ३ १ १६ ४८]
अस्यानदृशाचतुष्टयस्य यो [ ] गः [३६/] जातनैवमल्पदृशेति एवंचतुर्वि
कल्पाः अथ पंचग्रहेण न्यासः देव [ ] ग्रहानयनेवाक्यं [१/१ १/२ १/२ १/३ १/१] न्यासः छेदेना
छेदेनानेन गुणकाराः २४।१२।१२।६।६। भागहारः १८
[१/१ १/२ १/३ १/१ १/१] नेन २४।२८।२८।८।६।६। न्यासः [१/२ १/२ १/२ १/२] छेदेनानेन २४ गुणकाराः २४
१२।८।६।६। भागहारः ५६ न्या सः [१/१ १/३ १/४ १/४ १/१] छेदेन ५६ गु
णकाराः ५६।२८।१४।१४।८। भागहारः १२० न्यासः [१/१ १/२ १/३ १/४ १/१] छेदेनानेन
२५ गुणकाराः ४८।२४।२८।२१। भागहारः १५ न्यासः [१/१ १/२ १/४ १/४ १/१] छेदेनाने।
न १५० गुणकाराः २४।१२।८।२०।१२। भागहारः १६६ न्यासः [१/१ १/२ १/३ १/४ १/४]
छेदेनानेन १२२ गुणकाराः १२।८।४८।१६।१६। भागापहारः ३२।२।
न्यासः [१/१ १/३ १/३ १/४ १/१] छेदेनानेन १५१ गुणकाराः २४।२८।२१।२०।१२। भागापहारः
३२२ न्यासः [१/१ १/२ १/३ १/४ १/१] छेदेनानेन २५ गुणकाराः २५।२४।२४
३६।३६ भागापहारः २१ २ न्यासः [१/१ १/३ १/३ १/४ १/१] छेदेनाने १५२ गु। ९९

णाकाराः २५।२५।८५।८०।३६।३६। भागापहाराः ५१६। इति पंचविकल्पाः अथ षड्वि
कल्पान्यासः

७	७	७	७	७	०	७
१	२	३	४	४	४	

छेदेनानेन २० गुणाकाराः २०।१२।८।८।६।६। भा
गापहारः ६० न्यासः

७	७	७	७	७	७
१	२	३	२	४	

छेदेनानेन १६ ८ गुणा
काराः १६ ८ ८०।५६।५६।२०।२० भा गापहारः ७२ न्यासः

७	७	७	७	७	७
१	३	३	४	४	

छेदेनानेन १६ ८ गुणा १६ ८।२०।५६।५६।२०।२०।२०। भागा
पहारः ७१६ न्यासः

७	७	७	७	७	७
१	३	२	४	४	

छेदेनानेन ७८। गुणाकाराः
८४।२५।२१।२१।१२ भागापहारः १४९ इति षड्विकल्पाः अ
थ सप्तविकल्पान्यासः

७	७	७	७	७	७
१	२	२	३	४	

छेदेनानेन १६ ८ गुणाकाराः १६।८।८।२०
५६।५६।२०।२० भागा पहारः ७३२। एवं यावन्तो दायहरा भवंति
तावद्दैवेन कर्माणि उपपद्यन्ते यावंतोन्यभवन्ति तावत्कर्मनोपपद्यते एकविक
ल्पो नास्ति द्विविकल्पश्चत्वारः त्रिविकल्पाः सप्त चतुर्विकल्पा नव पंचविक
ल्पाः सप्त षड्विकल्पाश्चत्वारः सप्तविकल्पा एकः एवं द्वात्रिंशद्विकल्पाः यत्र
च बहवः पाचका भवंति तत्र प्रथमम् मूलदशापतिर्देवान्तर्दशापाचको

बृ
जाटी
१००

100

भवति ततः प्रभृति यथावद्दशाविपाकक्रमः एवं तदन्तर्दशाविभागः यस्यैवादौ दशापाचकं
त्वं तस्यैवान्तर्दशापाचकत्वं यस्य पश्चात्तस्य पश्चादिति दशाक्रमपरिपाचितो यस्यान्तर्दशा-
पाचकत्वेन प्राप्तं तस्य नोपवक्तव्यं तदनन्तरं यस्य प्राप्तं तस्यैव वक्तव्यं यथा प्रथमं तदशापते
रन्तर्दशां दत्त्वा ततः पश्चात्तस्य दत्तानि ततस्त्रिकोणगस्य ततश्चतुरस्रगस्य ततः सप्तमगस्य
त्रिकोणाच्चतुरस्रगतयोर्द्वयोर्ग्रहयोर्बलाधिकस्यादौ तद्दशोक्तं यस्माद्भावान्तरगाः
प्रदावन्तर्दशापाको भवत्येव दशापतेः ततः परं च वक्तव्यं दशापाकक्रमेण तु एवं
दशान्तर्दशापाके ज्ञातेन कस्य संबंधिनी दशान्तर्दशा वा शुभफला भवति कस्याशुभा-
फला वेति तज्ज्ञानार्थं दशाशुभफलाशुभफलसंज्ञावैतालीयेनाह सम्पूर्णबलिन
स्त्वतुङ्गभागे संपूर्णा बलवर्जितस्य रिक्ता नीचांशगतस्य शत्रुभागे हे या निष्फला दशा
प्रसूता प्रसूतौ प्रसवकाले यस्य ग्रहः सम्पूर्णबलवान्भवति एवंविधबलस्य
वैश्रुकस्य संबंधिनी संपूर्णा दशा भवति न केवलं यावत्स्वतुङ्गभागावस्थिता
स्य परमोच्चगतस्यापि संपूर्णा नाम्नी दशा भवति सम्पूर्णबलिन इत्युक्ता पुनः स्वतुङ्ग
भागे इत्यनेन वशान्नैनेतज्ञापयति यथा परमोच्चगतो ग्रहः सम्पूर्णबलकारणको १००

पि भवति तस्यापि संवर्धिनी संपूर्णैव संपूर्णायां दशायामंतर्दशाकाले शुभमारोग्य
धनवृद्धिभिः पुरुषोत्रवर्धते अथ परमस्तेवलेर्द्धको न भवति कश्चिद्धृतवलः तदा
तस्य पूर्णानाम्नी दशा भवति अथ परमोच्चगतो न केवलमेवोच्चराशिगो भवति न
दातस्य दशा पूर्णैव पूर्णायां दशायामंतर्दशायांशकाले धनमाप्नोति तथारोग्यं
वलवर्जितस्य सर्ववलैर्वर्जितस्य रिक्तानाम्नी दशा भवति यश्च नीचराशौ व्यवस्थितः
तस्य रिक्तैव रिक्ताद्दशांतर्दशाकाले धनहानिमवाप्नोति नीचांशगतस्येति नीचांश
परमनीचे याग्रहःस्थितो भवति यश्च शत्रुनवांशके तस्य दशा निष्फलेति ख्याता
निष्फलाद्दशांतर्दशाकाले धनहानिमनारोग्यं च प्राप्नोति अत्र च भगवान्गार्गिः सर्व
वलैरूपेतस्य परमोच्चगतस्य च संपूर्णाख्यो दशा ज्ञेया धनवृद्धिकरी शुभा सर्ववलैरू
पेतस्य नीचराशिगतस्य च रिक्तानाम दशा ज्ञेया धननाशस्य कारिणी यस्मात्परमा
नीचस्थलद्दाचारि नवांशके तस्मान्निष्फलानामद्याधनपीडाविवर्धिनी अथ पुनर
पि दशांतर्दशाद्वयं वज्रयाह मेषे स्वोच्चगादवरोहसंज्ञा मध्या भवेत्सा सहद्धव भागे
आरोहिणी निम्नपरिच्युतस्य नीचार्धभागे प्रथमा भवेत्सा तथात्परमोच्चाद्वस्यच्युता

बृ
जाटी
१०९

101

स्यादवरोहिणीसंज्ञा दशा दशापरमोच्चभागान्नारभ्य यावत्परमनीचभागादिकमत्रान्तरे
यद्राशिषट्कं तत्रावस्थितेन ग्रहेण यादृशं तद्दशा वा दत्ता सावरोहिणीसंज्ञा भवति या
स्मात्परमोच्चान्नष्टाग्रत्वं समध्यो भवतीति कल्प्यते यावत्परमनीचमिति अवरोहिसंज्ञाच
दशा मध्यमफला भवति तस्माद्दत्तेति संज्ञानुरूपाणि फलान्येषामिति मध्यामा
वेत्स्यति सैवारोहिणी यत्र तत्र राशौ समवस्थितेन दत्ता मध्या न स्यादेव भवति अर्थादेव सा
शाकस्थेन दत्ता मध्यैवारोहिणी भिन्नोच्चा नीचात्प्रविच्युतस्य तस्यारोहिणी नाम दशा भ
वति परमनीचगांशान्नारभ्य यावत्परमोच्चभागादिमत्रान्तरे राशिषट्के तत्रावस्थितेन
ग्रहेण यादृशा वा तद्दशा वा दत्ता सा आरोहिणी संज्ञैव भवति तस्मात्परमनीचान्नष्टः
प्रभृति तावदारोहतीत्यत्र परिग्रहः परिकल्प्यते यावत्परमोच्चमिति आरोहिणीव
श्रेष्ठफला भवति नीचाभिभाषा इति सैवारोहिणी यत्र तत्र राशौ स्वनीचराशिं प्राप्तग
तेन दत्ताधमा नाम्नी भवति एवं यत्र तत्र राशौ चाभिभाषास्थितेन शत्रुनवांशस्थिते
न च दत्ताधमैव भवति एवं शत्रुनवांशकस्थितेन दत्ता निष्फला इत्युक्तमधुनामेव
परमेति तत्किमेतदित्यत्रोच्यते अवरोहिणी शत्रुनवांशकस्थितेन दत्ता निष्फला १०९

ज्ञेया आरोहिणी अधमा। अनयोः कः फलभेदः। उच्यते। अनिष्टफलाफलमशुभं प्रयच्छ-
ति अधमा शुभमेवाल्पमिति एवमेवारोहिमसंज्ञा भवति तदा सैवानिष्फलसंज्ञां लभ-
ते आरोहिणी मध्यमसंज्ञा भवति तदा शोभनं सम्पूर्णेति तथा अत्र भगवान्गार्गिः उ-
च्चनीचांतरस्थस्य दशा स्यादवरोहिणी तस्यां मध्यमवाप्नोति फलं क्लेशाशुभं नरः मि-
त्रोच्चान्मूलत्रिकोणस्थस्य मध्या मध्यफला तथा नीचोच्चमध्यमस्थानकाश्रेष्ठा नारोहिणी
दशा सैवाधमा ज्ञेया भवति नीचराश्यंशशाकस्थ अवरोहिणी शस्यमा भवेच्छुभफ-
लप्रदा अवरोहिणी मध्यफला सम्पूर्णा परिकीर्तिता अथांतर्दशासंज्ञा पुनरणु।
पत्तानिकयाह नीचारिभांशे समवस्थितस्य शत्रोर्गृहे मित्रफलाप्रदिष्टा संज्ञान्तु
हृष्णानि फलानस्यैषां दशा स्वस्वामिफलाप्रयोगं शुभानि गृहाणि स्वोच्चमूल।
त्रिकोणान्यमित्रैतत्राणि तेषु व्यवस्थितेन नीचराश्यंशगतेन नारिभांशाश्चुनर्वा।
शकेसमस्थितेन वा ग्रहेण या दत्ता दशा तदशा वा सा मिश्रफला नाम भवति मि-
श्रफला शुभमशुभं फलं प्रयच्छति व्याधिसमेतमथाप्यगमेवमादि अथोदेवाश।
स्वराशिमानेनानाशास्त्राः शत्रुनीचराश्यः ततस्ततस्वोच्चनीचमित्रमूलत्रिकोण

१०२

त्स्ववर्गोत्तमनवांशकस्थेन दत्ता मिश्रफलैव भवति संज्ञानुरूपाणि नामसदृशानि फ
लानि दशानामंतर्दशानां ज्ञेयानि तद्यथा संपूर्णा संपूर्णेष्टफलप्रदा पूर्णा श्रेष्टफ
ला अधमाशुभाल्पफलदा विकार्था पदा रिक्ता अनिष्टफलदा तत्र मध्यमशुभाफल
कमिश्रफला शुभमशुभं च फलं प्रयच्छति अथैवां दशास्विति अथ शाह्यानांतर्द
एवमादिस्यष्टवर्गोत्तरदशानां फलोपयोगं तत्र तत्र स्वामि कथयिष्यामि कस्यां दा
शायां किं फलमुपयुज्यते इति अथ फलमंदशायां शुभाशुभं तावन्नैव तालीयेनाह
उभयेध्वममध्यप्रजिता द्रेक्काणाश्रयभेदेनोत्तमात् अशुभेष्टसमास्थिरक्रमा
होरायां परिकल्पिता दशा उदये हि स्वभावराशौ लग्नगते द्रेक्काणेऽक्रमेणाध
ममध्यप्रजिता दशा ज्ञेया प्रथमद्रेक्काणजातस्याधमा शोभना द्वितीये मध्या
मध्यमात्तृतीये प्रजिता श्रेष्टफला चरभे चरराशावुत्क्रमेणानेन प्रथमद्रेक्काण
जातस्य प्रजिता द्वितीयद्रेक्काणजातस्य मध्यमात्तृतीये धमा अशुभेष्टसमास्थिरा
ति स्थिरराशौ प्रथमद्रेक्काणे अधमा द्वितीये इष्टा श्रेष्टा फला तृतीये समा म
ध्यमा एवं होरायां लग्नस्य दशाः परिकल्पिता उक्ता इति अथ नैसर्गिकदशा फा।

लंग्रहाणांशाहेलविज्ञोडिनेनाह एकाद्वेनवविंशतिर्हितिकृतीपंचाशदेषांक्र
माब्दानैंदुजज्ञशुक्रजीवदिनकृदैवरकीणांसमाः खेचरैर्निसर्गफलानिसंकथि
तैः पंक्तिदशायाः क्रमादेनलग्नदशाशुभेतियवनानेकृनिकेचित्तथा एकाब्दा
समाएकादीनिवर्षाणिचंद्रादीनांयथाभिहितानिनिसर्गिकेन तद्यथाजन्मस
मयादारभ्यैकासमाचंद्रस्यनन्तरमेकंचवर्षं अतःपरंद्वावंगारकस्येवत्सरौ अतःप
रंनवैवदुजस्यबुधस्यएवंद्वादश ततःपरंविंशतिःशुक्रस्यएवंद्वात्रिंशत् अतःपरं
एतयग्रहादशान्तःपरंविंशतिर्जीवस्यगुरोःएवंपंचाशत् अतःपरं कृतिसं
ख्याविंशतिदिनकृतःसूर्यस्यएवंसप्ततिः अतःपरंपंचाशद्देवाकरेःशनेःशनै
श्चरस्यएवंविंशत्यधिकंवर्षशतं एतेनिसर्गदशाधिपयुग्रहेषुवलवत्स्वच
यस्थेषुएतद्दशास्वशोभनानिफलानिभवंति हीनवलेषुअपचयस्थेषुअशो
भनानि एतत्सर्वंचिंत्यं यतोनिसर्गदशास्यतिसंवादइति तथाचयवनेश्वरः
स्तनोपभोगःशशिनोवयोप्राभौमस्यविद्याहदशानाञ्जन्मवाधेतशीतापरा
कालमाहुरामैथुनेकृत्वाललितप्रहृतिं शौक्रेयववेद्युभिषवेदेशमामध्यमार

बृ
जाटी
१०३

103

वयसोर्वदंतिवर्वेर्दयो धोपरमममस्मान्योरंजनाद्भगकालमाहुरिति नैसर्गिकदशाका
लप्रयोजनमाह स्वैर्दैविति तत्रयस्य ग्रहस्य संबंधिनी एव जन्मनाहृत तद्दशांतर्दशावा
साप्यदिनैसर्गिकसमाभिर्निसर्गकथितवर्षैः सैः सैरात्मीयैस्तुल्याने हृदशाकालसम
कालं भवति तत्रयावत्कालं तस्य दशाकालं दयस्थसंभवति तावत्कालं तस्य दशा
तद्दशावायाभवति तस्मात् शुभफलाशुभाशुभपक्तिः पाको भवति कर्मात्मविपाका
यावद्वर्तते तावच्छुभफलमर्थः अत्र केचिद्वदंति यथा एवंविधिना तत्तानाशुभात
शुभफलमनर्थं प्रयच्छति अथवा शुभात्तदाशुभफलानर्थमिति तथा
युक्तं यस्माद्यवनेश्वरः षोडशद्वादशे वयसि ग्रहस्येति तथा च मतः एकाह्निकाः
पाक्षी त्वाब्दिकः क्रतः द्वादशाब्दिकमासाः द्वात्रिंशद्गुरुजोगुरुस्य कथितः शा
नाद्याधः समनन्दधः स्यैर्य विंशाशीतिकः शनैश्च भवेद्यह्नः वयस्योनतराणिविधांदशा
स्वैनैसर्गिकः कालः संसं वयसः सदृशं ग्रहाणां समासाधरेहिमाकालं रवेर्ण्याधीव
णाचेष्टाः स्वभावदः स्वयं यथा संख्य अथ लग्नदशा नैसर्गिककालपुराणयवना
मतेनाह अंते लग्नदशेति विंशात्यधिकाद्वर्षात्तानाह धर्मित्यनत्कृतावर्णास्ते १०३

उच्यते तद्दशाकालस्यायुष्यपरिदृष्टत्वात् लग्नस्य नवांशकादेव नवविंशत्यधिकाष्ट
ष्टशतादधिकस्यायुर्नास्ति किंतस्य लग्नस्य नैसर्गिकोदशाकालो नास्ति उच्यते नास्ते।
व न केवलं यावद्दृष्टस्य लग्नस्याधिकुयस्यायुर्नास्ति तस्य नैसर्गिकोदशाकालो नास्ति
यस्य पंचाशतोधिकं नास्ति तस्यादित्यस्य कमपि नास्ति एवमन्येषामपि योज्यं ना।
तु विंशत्यधिकं वर्षशतं परमायुर्वनऊर्ध्वं जीविनाभावात्कोलग्नस्य नैसर्गिकदशा।
कालः उच्यते एवमेवव्याख्यातं यथा विंशत्यधिकं वर्षशतं परमायुरेवराशि।
काधमस्यादीनामायुर्लोकार्थं प्रदर्शितं नतु तावत्प्रमाणादायुषः एवं संभवती।
ति तथा च मीनलग्ने बलवति मीनांशकांतेकश्चिज्जातो भवति सर्वे च ग्रहा मी
नांशकावस्थिता भवंति मीनांशकांते कश्चिज्जातो भवति सर्वे च ग्रहा मीनांशका
वस्थिता भवंति केचित्स्वगतात्केचिद्वक्रिताः तथा मीनलग्नाद्द्वादशवर्षाणि।
ददाति तानि वक्रोच्चस्थत्वात् त्रिगुणानि षट्त्रिंशद्भवंति आदित्यवर्ज्यं आदित्यमे
षलग्नांशकस्थितस्य सप्तविंशतिवर्षाणि भवंति एवं चंद्रादीनां षण्णांशतद्वयं
षोडशाधिकं भवति आदित्यस्य सप्तविंशतिः लग्नस्य चतुर्विंशतिः एवमेकीका।

बृ जा टी १०८

109

मशानदयं समषष्ठ्यधिकं भवंति नचैतावत्प्रमाणं कालं कश्चिज्जीवमानो न दृश्यते अ
तोतिगः नेच्छंति केचिन्तथा तं लग्नदशामेते केचिदाचार्याः श्रुतकीर्तिप्रभृतयः
तथा तेनैव प्रकारेणाशुभमिति नेच्छंति यस्मादवलेवि लग्नस्य वर्षाणि न दशा भवा
ति सा वाशुभा आचार्येणा लग्नदशायां शुभाशुभं नं बलवशेनोक्तं द्रेक्काणव
शादुक्तं उभयेषमसध्यमसज्जिनाइति तस्माद्बलहीनस्यापि लग्नस्य वीर्यं तज्ज्ञाना
द्रेक्काणवशाच्छुभा भवंति तस्मादेते लग्नदशां नेच्छंति तेनिष्कारणमेवेच्छं
ति न तु किमागमयंत्यानां कारणेन तु उच्यते एवमाचार्याः अंते लग्नदशां नेच्छंति
एवमागमेनमकायपादर्शितकारणमनुपपन्नस्य नेच्छंति तेन कारणेन दोषउक्तः
तथाच श्रुतकीर्तिः अंते लग्नदशाशुभेति यवनानागमेतद्दृष्टं नागमंतं यस्मिन्
हीनलेयतोसमसमयेसासादतोनेष्यते एतच्छ्रुतिकीर्तिना कारणमनुपपन्नं न
चइष्टमतोनेसर्गिकेलग्नदशाकालेन दशाशुभेति एवं तावद्ग्रहदशानंदं।
शाशुभाशुभज्ञानं प्रागुक्तं लविज्ञेयितेनाह पाकस्वामिनि लग्नगे सुहृदि वा गते
स्वसौम्यपि वा ग्रहसंख्याशुभमहादशाश्चित दशापदुलाभेष्ठ वा पाकपे मित्रांशपचय १०८

त्रिकोणमध्येन पाके स्वस्वस्थितनक्षत्रं दृष्ट्वा फलं बोधनानि कुर्यात् पापानि वानोऽन्यथा
सौरसावनचांद्रनाक्षत्राणि मानानि तत्र सौरं रविभगणभोगः यावता कालेनार्को
भागमेकं भुंक्ते तत्सौरं दिनं यावता कालेन राशिद्वादशकं भुंक्ते तत्सौरं वर्षं तच्च
पंचषष्ट्यधिकैस्त्रिभिः शतैः दिनानां घटिकापंचदशकेन सार्धं तच्च भवति सावनं
सूर्योदयात्सूर्योदयं तच्च षष्टिघटिकात्मकं अहोरात्रं सहोरात्रात्रिंशदात्मकः मासः मासा द्वादश वर्षं एवं ष
ष्ट्यधिके त्रिभिः शतैर्दिनानां सावनानां वर्षं चांद्रं तिथिभोगः तच्च शतत्रयं चतुः
पंचाशदधिकं दिनानां वर्षं भवति एवं सौरसावनचांद्राणि त्रीणि मानानि प्रत्येकं स्व
मानेन षष्ट्यधिकं शतत्रयं भवति नक्षत्रं चंद्रनक्षत्रयोगः तच्च दिनानां सप्तविंश
त्यामासं भवति तत्र शतत्रयेणाष्टाविंशत्यधिकेन दिनानां वर्षं उक्तं च ब्रह्मशंभो
र्गोऽहोरात्रं सौरश्चंद्रमसस्तिथिः चंद्रनक्षत्रभोगस्तु नाक्षत्रः परिकीर्तितः सावा
नोऽर्कस्य वर्षाणाम् उदयादुदयावधिः नक्षत्रमानेन मासः स्यात्सप्तविंशतिवासरैः श्रौ
तस्मानेन निर्दिष्टो मासस्त्रिंशद्दिनात्मक इति तस्मात्सावनमानेनायुर्दायगणा
नाकार्या तस्माच्छ्रौतस्मार्तपाविश्य मायुः कर्तव्यं तच्च सावनमाने सौरमाने तत्सा

ह
जा.टी.
१०५

105

कांत्यवधिर्जेयो मासः सावनेन त्रिंशदहोरात्रः चांद्रेणामावस्यांतिकः नाक्षत्रो भेकवृत्तिकः
सौरमधिकमासयुतं चांद्रमवमशेषेण सांद्रमाहनात्तत्र उक्तं च युगवर्षमासदिनै
र्दिविमानस्याधिमासकं चांद्रं अवमविहीनं सावनमेवं महाविगतानां दमिति ए
वं सावनमानेन तावदुदयविधिः तथा च महर्षिवित्तके भगवान्गार्गिः ग्रहोदयवि
भागश्च प्रायश्चित्तक्रिया तथा सावनेनैव कर्तव्या सत्राणामयुपासनं तत्र कौ
दयादारभ्या कौदयावधि यदहोरात्रं तत्कलिशं तेषां सौरमहोरात्रं षष्ठेन वसम
महपनागवस्मनि न गतिपयः शानशगणाश्च सौरेणेति एतत्बहुलिश्रुएवजाना
ति तस्मात्कलिशं तेषां वर्जयित्वा सर्वसिद्धान्तेषु तत्रेषु संहितासु वाकोदयादारभ्या
कोदयं यावद्यदहोरात्रं तत्सावनमहोरात्रं इति संज्ञा तथा च भगवान्गार्गिः सावनम
होरात्रं गार्गिश्च सावनेन तस्य तेनामासस्त्रिंशद्दलकोदयः भट्टब्रह्मगुप्तः सावन
मुदयादुदयं इति एवं पुरुषजन्मसमये सावनमहर्गणं कृत्वा तस्मात्तिथिनक्ष
त्रोदकः तात्कालिकाग्रहाः सलग्नाः स्पष्टाः कृताः तथान्तर्दशावसाने कर्तव्याः ता
नक्षग्रागामिफलं वक्तव्यं कथमुच्यते प्रथमं जन्मकाले हर्गणात्तात्कालिके हृत्वान १०५

तस्मात्रांतर्दशाकालं वर्षादिकं दिनीकृत्य योजयेत् वर्षगणो द्वादशभिः संगुण्यमा
सान्वितः मासांस्त्रिंशद्भिः संगुण्य दिनान्वितः एवं कृते दशाकालो दिनरूपो
भवति तच्च नाक्षत्रकालिके जन्माहर्गणे सविकले सविकलं संयुज्येष्टाहर्गणो भवा
ति नक्षत्रतोयार्द्धटिकादिकः कालो भवति तस्मान्नीतार्थस्तत्रात्मरतो गणना का
र्या तस्मादिष्टदिनमानयेद्दैनेनार्याः सत्रैणास्मदीयेन द्विगुणो यो भवगुणितो द्वि
नवरसा मावमाधिकस्थः सर्वांदृश्यन्नखर्वेदिग्मा मासा दिने नौनकः सौराः अथ
वा धुगणाद्विकमति गुणिता नाहिनवरमांशेष्व ग्रसावदिभिः लब्धाखरसग
णितेन युक्तहाः सान्म कक्षोऽरविद्युगणः एतनवङ्गबाधकवशान्नैव भवति कोऽप्यसा
वेधुगणाद्भवमाने शाकेगवसुश्च राशेना केन गुणोत्र याद्दिमाससंयुक्तस्त्रिंशद्गुणः
क्षिप्तयुत इति असमघश्चाधिकेन शत्रयेणाभागमधुहः तथा समकणगणाद्युः
शेषास्त्रिंशद्भक्ताश्चैत्रादिमासाद्यामासाः शेषावर्तमानमासे स्मितावप्यास्तिथयः कत्र
लगणनाद्धेप्यग्रावसुशराब्धसंयोज्याततीतशाधककालो भवति तस्मिन्साके तस्मि
न्दिने सौराहर्गणा इति तत्रैव दशाप्रवेशः पुनरप्यसंदशाकालं दिनीकृत्य तस्मिन्

बृ
जा टी
१०६

106

नयेत् एवं यावंतोंतर्दशा भवंति तावंतो नैनैव प्रकारेण ततो ग्रहाल्लग्नं च गणयेत्
तथा तेन प्रकारेण कालानयनं आदित्ये क्रियमाणे यावंतो गतभगणाः तावंतः क
रणाशा वंशादारभ्य गताह्नाः तेभ्यः करणप्रणीतं पाककालं संयोज्य स्पष्टपाककालो
भवति वर्तमानवर्षे यावंतो राशयः स्फुटार्कं भवंति तावंतो मासाः स्वयं भोगेनाभी
ताः शुक्लप्रतिपत्प्रभृति पत्रवा निश्चिनत तत्र च वेशार्को भ्यंतरायते एव पाकस्वामीत्या
दि यस्य ग्रहस्यांतर्दशा प्रवेशः स पाकस्वामी पाकस्यासौ स्वामी पाकस्वामी यस्य यस्य त
स्यांतर्दशा मध्ये पाकस्वामी स्यांतर्दशा प्रवेशो लग्ने गे यदि भवति तथा तस्य संबंधि
न्यंतर्दशा प्रारब्धा शुभदा शोभनफलप्रदा भवति अथवा तत्काले पाकस्वामिनो
यः सुहृत्स्मिन्नपि च दशाप्रवेशलग्ने शोभना दशा वक्तव्या अथवास्य द
शापतेः एवं व्याख्यातो योगः तस्मिन्नपि लग्ने दशा शोभना अथवा स्वामि
सौम्यैः शुभग्रहैः तत्काललग्ने दशाप्रारब्धा शोभनैव अथवा पाकपे दशाधिपतौ
ग्रहेन तात्कालिकलग्नात्त्रिषड्लाभ उत्तमे यदशा मपष्टे काद शास्थानानामन्य
तमस्थे शोभनैव दशा वक्तव्या यद्यप्यत्र सामान्येनोक्तं प्रारब्धा गुरु दशा तथा १०६

पिशात्रुःशत्रुदशांप्राप्यदुष्टानिष्टफलप्रदा अधिमित्रोपिमित्रस्यदशांप्राप्यातिशो
भनाः समस्समदशामेतत्पापाकफलदोहिमः एतदपिचिंतनीयं अनेनैव प्रका
रेणायदिशुभफलानांदशाभवति तदाशुभमेवेत्यपाशुभमेव अथशुभफलानांद
शायांकिमनवरतमेवसर्वकालेशुभफलावाप्तिर्भवति किंवाकस्मिंश्चिदवस
रएवमशुभानांदशायांशुभफलावाप्तिरित्यत्र सन्देहस्तुदासार्थमाह मित्रोच्चपचय
इत्यादि पाके स्वस्य दशापतेः प्रतिराशौ संचरतस्सकालेयो ग्रहोमित्रंतत्रस्थि
तंस्वरूपमायदि भवति तदासफलबोधनानिकुरुते शुभफलानि प्रकटीकुरुते
इत्यर्थः तथा च पाकपतेः स्वोच्चराशिस्थितः सफलबोधनानि कुरुते नकेवलं
यावत्पाकपतेरुपचयस्थानगतोपित्रिकोणगोनवमपंचमस्थानगतोपितथा
मूलस्थानेस्वभमेवस्थितः एतेषुनिर्दिष्टस्थानेषु गमनसमस्थानस्यांशदशा अशु
भफलस्यायादशायातत्सफलबोधनानिकुरुते तावता केषांफलानामुच्यते मि
त्रोच्चोपचयत्रिकोणमदेन यस्मिंस्थानेपाके स्वस्य सर्वचक्रमाः स्थितःस्वराशिर्जन्म
नियाभावव्याधीनत्र दुःस्थं तत्सफलबोधयति विशेषेण तत्स्यादशापतिनमापित्र

बृ.
जा. टी.
१०८

107

तोस्मादेकप्रकारादस्मथास्थः पाचकपतेः तत्कालशत्रुर्दृष्टौ नीचराशौ वा दशापतिनामैदे
कुराशेण द्वितीयचव वर्षे दशमहादशास्थानानामनन्तमस्थानस्थो भवति तदा शुभदशा
याणपनिफलानि प्रकटीकरोति सच राशियो भावस्वामीतद्दृष्टे तद्दृष्टफलं वोभय
निविशेषेण दशापतिनमध्यमफकवर्गेऽट्टतं च मित्र दशायां मित्रांशेपव्ययादिषु
भफलबोधनानि कुरुते शत्रुनीचादिषु शुभफलानीति तथा च भगवान्गार्गिः य
द्राशिसंस्थः शीतांशुः शुभकर्मविकीर्तितः स राशिर्जन्मकाले तु यो भावस्तत्कंतव
तत शशी राशिकं तस्य सो [illegible] कस्य बलयोगतः अनिष्टराशिसंस्थस्तत्संज्ञावानाम
शोभन इति अथानन्तर्दशाप्रवेशकाले चन्द्राक्रान्तराशिवशात्तच्छुभाशुभमन्तर्दशा
फलं विकल्पयति तदाह प्राक्तरो हिममयोः स्वशुभं सुदृशो भाषित्वा स्थमानावहा कोऽष्ट
वयतिविग्रहबन्धपीडाविद्यानदृष्टिर्नीतिरा दुर्गीवाणपथालये कृषिकारी सिंहसित
तेषु तेऽतो सहायगां कुम्भयो [illegible] पीडमानार्थसोयावहा प्राक्तव्येति यस्तत्र स्थ
मानदशणं हिममयो वै [illegible] सरोराशौ प्रतत्र स्थकर्कटेगोटारव्यावविष्टो भवत
दौ सोव्यापमानावहा भवति सोऽत्यं भोगार्थी यो धनमानदृष्टओवावहति करोति १०८

कोजे भौमते चेमषहष्टिकयोरन्यतमस्थिते चंद्रे ग्रहज्ञानं दशा स्त्रियं दूषयति परपु
रुषकृते शो दोषमुत्पादयति बुधशुक्रे मिथुनकन्ययोरन्यतमस्थे चंद्रे ग्रहज्ञा विद्या
सहितत्वं वाग्मित्वं च धनप्रलाभं भवति सिंहस्थे चंद्रे शुक्रावेण शुभविद्या सार्वभौम
पदरहसमीपणे तेषु कृषिं करोति मिनर्ते गुरुकराशौ हषतलयोरन्यतमस्थेमि
ष्टभोज्यप्रदा भवति मत्राकें भयोर्मकरकुंभयोरन्यतमस्थे ग्रहज्ञा मानार्थसौख्या
वहा ष्टजाधनभोग्यदा भवति एवं शुभदशा शुभकाल ग्रहज्ञा मध्या शुभतरा भव
ति शुभाशुभकाल ग्रहज्ञा मध्या मध्याशुभकालग्रहज्ञा शोभना मध्याशुभ
कालग्रहज्ञा अशोभना एवं शुभाशुभकारणानि यान्युक्तानि तानि तासु विज्ञातव्यानि।
दशानां शुभाशुभत्वाभिप्रफलं कल्पनीयमिति अथार्कदशायां शुभाशुभज्ञा
नं दशाफलविनिर्णयेनाह सौर्यां हि नाम वस्त्रवर्मकनक कोशधर्म पार्थिवैस्तेजाप
ध्येयमनसमुद्यमगानिः ख्यातिः प्रतापोन्नतिः भार्यापुत्रधनारिशास्त्र हुतभुग्भू
पोद्भवा व्याप्रदस्त्रागाः प्राप्नोति स्वयमस्य कलहो हस्तोद्भवो ज्वरमयः सौर्यां स्वामि
ति सर्वेषु यदशा सौधीनमस्तारश्चायां ग्रहे शास्त्रोत्तान्नाभिरं नववर्मकनककोशा।

सू
ज्ञाटी
१०८

108

ऽपि च मस्तपापैः कारणस्थैः स्वधनं प्राप्नोति नरः स्वर्णाधिपत्यं प्राणिनं वा दंतोदन्ति
दंतादि चर्मव्याघ्रादीनां कनकस्य वार्णि कार्यं कृत्वा प्रधानमार्गः स्यो राजाश्चाकरः
संग्रामः एतैर्धनं प्राप्नोति नेत्रांप्रत्यक्षभावना धैर्यं पुण्यभाग्यस्य प्राप्नोति हर्षं विषादेर
द्भवः शत्रुजनस्य मनवर्त्ते उद्यमकृत्यानपरदुःखं व्याप्तिः कीर्तिः प्रतापेन शौर्यात् प्रा
प्तिः शत्रुणां मस्तकं च जित्वा भोगान्; एवमादित्यशुभदशायां शुभफलं भवति तथा
अशुभदशायां शुभफलं भवति भार्याकलत्रं पुत्राः स्वजनाः धनं वित्तं च विनाशं जात
मातृपितृ दुःखं त्यागि स्यो राजा एवमादि तृप्तोऽस्य व्याधिपीडा भवंति स्याच्छीतदाना।
शीलता भवति शुभदशायां शुभस्थाने स्वामी भवति पापवतिर्दुःखं भवति स्वस्था।
सकलत्रः स्वामीयस्थैः स्वस्य कलहो भवति हृद्दृष्ट कृतोऽस्य दंडे दर्योदर्शिता
ज्ञामयारोगावस्था भवंति मिश्रायां भयमपि अथ चंद्रदशायां शुभाशुभफ।
लेशूल्हलविकीर्तितेनाह इत्येषा अथ दशाफलानि लभते मंत्रद्विजानां स्त्वानी।
वदेशविकार्यवद्धकूस्वस्य कीर्तिलाभ्यप्रमेः निद्रालस्य दुर्द्विजानां भवंतिः स्त्री
जनस्य मेधाविना कीर्तिर्धर्म्य पचयवयोव वलिभिर्वै स्वयं तेनाच इदं चंद्रमसोद १०८

ंशाप्यलब्धा मंत्रसिद्धिर्जाम्बूनदानि फलानि लभते मंत्रः शैववैष्णवादिवा ग्रि।
क्षणीतो वा वैरिको वा द्विजानयो वा लक्ष्मण एवमुद्दत्तानि दत्तानि नैकेवल
मावदिति विकाराद्गुरुदिकान् होरविकाराद्ध्यादिकान् वैश्वभ्याश्वेभः क्री
ड्याक्रीड्नेन तिलमयचन्द्रान् अमात्यश्रीयामान् एतेषु भद्रशायां शुभानि फ
लानि प्राप्नोति अशुभायामशुभानि निष्फलस्त्वनितिरिति निष्फलस्थानेति भव
ति स्त्रस्त्रस्त्वमावाभवति द्विजानां वा लक्ष्मणानां श्रमणानां देवानां च पादनेवति
भवति सौजन्यकर्मप्रस्त्रतिः मेधाविता बुद्धिवृद्धिः कीर्तयेषशा सौभाग्यानां धना
नामुपचयस्तथा सुभद्रशायामुपचयः अशुभद्रशायामपचयः अशुभायां वलि
भि वीर्यमद्भिः सपत्नेग्रामीय वन्धुवर्गेण च मह वैरं भवति मिश्रायामुभय
मपि अथ भौमदशायां शुभायां शुभफलं प्राह लविक्रीडितेनाह भौमस्यादिवि
मन्त्रमपमहज्जनितार्थविकाजेर्थं नेप्सदेवः शस्तमित्रदारसमृद्धैर्विहृदुःस्तदेवि
ता त्वला स्त्रलपितृभंगजनितारोगाः पदहीप्तताग्नीतिः पापपतेन्द्रबंधमंवी
रतिः पारुष्यैतन्नाशानि च भौमस्य दशायां केधं भवति अविविमर्देन शत्रुप्र

बृ
जा टी
१०९

109

यमनेनसप्ताम्पानमानःसहस्राभानरःसूमिःत्रिभिःअविकारैरविकारप्रकारसंसक्तैः
प्राजनछागंसक्तैरेरतैरविमन्दादिभिर्धनंप्राप्नोति एतच्छुभदशायां अथाशु
भदशायांसततातःशत्रुःमित्राणिमहद्दःदाराकलत्रंसहस्राभानवः एतेसहद्देषो
वैरं विदङ्ःपीडितःगृहमिभिर्गोरवधुकैश्चसहद्देषिताभीतिः स्वस्यानिद्द अथसुक
रुत्वःप्रतिहोरोगाः भंगावयवादिस्फोटने पित्तप्रमिहं एतेजनितामुत्सादि
तारोगाभवंति परस्त्रीणांमिष्टतावालस्य अन्येपरस्त्रीकृतनाशेन पठंति प
रस्त्रीकृतारोगाः प्रमस्त्रीप्रसंगेनप्रदरादिकाः अतिप्रसंगाद्दाहस्तुत्यकृता
वा अथवानरकृतावानरलकर्माङ्गवाभवति तथाचपापैर्वसतेःसहस्र
तिर्भवति अधर्मैरतिरासक्तिः पापकर्मपरस्यबंधनता नैरंतोसीतानांसभा
वतामित्राणामभयमपि अथशुभदशायांशुभाशुभफलप्राह्लविकी
त्तिनेनाह बौधारोसहद्दहस्तुरुहितधनंविहत्तप्रामासायशोघुक्तिदृस्य सव
र्णीवैरमहीसौभाग्यमावामयः हास्योपासूनकौशलं मतिश्चयोर्थमा
त्रियामितृयः पापछन्नमवन्यमानमस्वचः पीडाचधान्त्रयात बुधस्य १०९

यंदशायांबोधीनसंज्ञावाध्यांशेऽस्य न हन्तनेन सहज्ञामित्रैश्चोत्तमैः द्विजेभ्यो ब्राह्म
णेभ्यो धनप्राप्तिर्विद्वद्भ्यः पंडितेभ्यः प्रशंसा स्तुतिः यशःकीर्तिश्च भवति ।
शुक्रिडंक्वरीनिकांस्यादिसुवर्णकनक वस्त्ररत्नविशेषः महीभृतः सौभाग्यं
सर्वजनवाल्लभ्यं सौख्यभोगाद्युत्सवनं एषामासन्नयालाभो भवति हासपरि
पहासः उपासमेव वा अनयोः कौशलं सन्नियमस्तज्ञानाबुद्धिवृद्धिः धर्मशुक्ला
नां क्रियाणां सिद्धयो भवंति एतच्छुभदशायां नेष्टाशुभदशायां पापाक्रांतमि
त्रादि पापक्रूरस्थपक्षववननताप्रमः खेदः वैन्याविन्यं नमानसशोकाश्चित्तलो
स्यं एते भवंति यानत्रयाणां वातपित्तश्लेष्मणां प्रकोपात्संभवाद्व्याधिश्च जा
यते मिथ्यायाः भयमपि अथ जीवदशायां शुभाशुभफलं श्लोकेन विक्री
डितेनाह जैवासामान्तगुणोदयामतिचयः कांतिः प्रतापोन्नतिर्माहात्म्योद्यम
मन्त्रनीति नृपतिश्लाघ्यायमैश्वर्यं ते देमाधात्मजकंजनादिवचयः प्रीतिश्च स
त्कीर्तिपैः सत्संगमनाक्रमः श्रवणकोवंर्विधर्मास्थितैः जीवस्येदशा
जैवीतस्सामान्तगुणोदयः मानप्रजा गुणाः श्रुतादयः कृषामुदयः प्रादुर्भावः

बृ
जा टी
९९

110

मतिचयोवृद्धिर्वृद्धिः कांतिः कमनीयता प्रतापेन पुरुषार्थेनेति प्रभावः शत्रूणां
भीतिः माहात्म्यं परोपकारशीलता केचिद्धर्ममाहुः उद्यमं उत्थानशीलता मैत्रैवै
रिकं स्नेहवैरं नीत्या सामदानभेददण्डात्मिकया नयः नीतिशास्त्रेण वा नृपतिः राजा तदाराधने
न स्वाध्यायेन पाठेन मंत्रेण मंत्रजापेन एतैर्धनं विशेषं प्राप्नोति देशमर्थवर्गस्य
त्रिवर्गः आत्मजः पुत्रः कलत्रं भार्या स्त्री संचयं एषां चयः एषां बाहुल्यं महद्भिर्वै
गुणविशिष्टैः महद्भिरिति स्नेहं च प्राप्नोति एतच्छुभदशायां अथाशुभदशायां
म्लेच्छेभ्य इति म्लेच्छेभ्यो वा नृपात् नाम्नकं चेत्यत्र तत्कथ्यते अथ विशेषो भवति य
त्स्वमति नाम संक्रमणं नेत्रं दंत हृदयं तत्र संबंधः अथ गुणकर्काणि रोगाः वि
धर्मार्थिनैः धर्मबाह्यैः पुरुषैः सह वैरं मित्रयोगात्मभयमपि अथ शुक्रदशायां
शुभाशुभफलं शार्दूलविक्रीडितेनाह श्रीरत्नांगीतवतिः प्रमोदस्रग्भिर्दृष्टा
न्नपानाम्बरवस्त्रभूतिमन्मथोपकरणानि नेष्टमित्राणमाः कौशलं क्रिया
विक्रियेषु कृषिविधिप्राप्तिर्धनस्यागमो हेमादीनां निपादस्थमैर्यादिते वैश्ववः
स्नेहनः शुक्रस्य यद्दशायां श्रीगीतवाद्यांगीतवतिः प्रमोदस्रग्भिर्दृष्टान्नपाना ९९

स्वस्त्रीरत्नद्युतिमन्मथोपकरणान्तानेष्टमित्रागमाः कौशल्यं क्रियविक्रये हृषि
निधिप्राप्तिर्धनस्यागमो हन्त्रो वीशानिषादधर्मरहितैर्वैरं शुचः स्वरतः श्रुत्वास्य
दशाशोकोनस्याशाकागीनरतिः गीनमतिः प्रमादसम्बन्धस्य नराभीणामङ्ग
थिद्दर्याणाम्रन्नस्य भोजनस्य पानस्याभवस्याखराणाणवस्त्राणां हीणां यावितो
रत्नानां भूमीनाशुतः कांतिः मन्मथोपकरणानां कामोपभोग्यानां प्रयाहीनां वि
तानस्य योगशास्त्रस्येष्टानां प्रियाणां मित्राणां सुहृदां आगमालव्ययाभवति
कौशल्यमभीष्टक्रियायां तथेष्टं तं क्रयविक्रये यदिच्छति करोत्तु कृषिः कर्षणानि
धिनिधानं तस्याः प्राप्तिः लाभः एतेर्धनानामागमः उद्भवः एतच्छुभदशायां शु
भाशुभदशायां हन्त्रो वीशाति हन्त्रेन वहुभिः सह उ वीशानराजा निषादेनाम्रजो
विना धर्मरहितैः पापमतेः एतैः सह वैरं प्राप्नोति शुचः स्वरतः स्वराच्छुचः शो
काभवति यत्र स्वर तद्द्रव्याशोकाप्नोति मिश्रायाम् उभयमपि अथ दशानेष्ट
दशायां शुभाशुभफलमाह लाविक्रीडितेनाह सौरीप्राप्य विरोधपतिमह
वीरद्रुमाना वामये श्रेणीग्रामस्वराधिकारजनिमात्जातो यामाशामैः श्रेष्ठे

९
नाटी
॥

ऽनिलकोपमोह मलिनत्वापत्तितन्द्रीभ्रमास्तापमकलत्रमर्त्येन मपि प्राप्नोति च
अंगनां भैरवीं ग्राने प्रंगी दृश्यां प्राप्य विशोगरं भाः अन्नाः कृशभाः पलिताः श्वेपनादं वः म
रिषीप्रसिद्धः बहूनांगनानां बहुस्त्रीणां वा ग्रामयोर्लाभो भवति बहूनां समानजातीनां
संघातः श्रेणी तस्यामधिकारो नियुज्यते ग्रामश्रेणी वा श्रेणी ग्रामश्रेण्यधिकारजनि
तात्कदुत्पन्नाः प्रजा भविष्यति कृष्यारामानां कोद्रवादीनामागमो लाभो भवति ए।
वं शुभदशायां अशुभदशायां फलमाहेति शेषमाणिक्यदेन ईर्ष्यया मत्सरत्वेन
अनिलेन वायुना कोपेन क्रोधेन मोहेन चित्तभ्रमेण मलिनतया मलीमस
त्वेन व्यापत्ति विपत्तं तन्द्री निद्रालस्ययोरंतर्वर्तिन यमाल बाणेहृदयव्या।
कुलीभावो वा वाक्चिदिंद्रियगौरवं मनोबुद्धिप्रसादश्च तन्द्राया लक्षणं विड्भ्र
मः खेदः एतान् प्राप्नोति भृत्येभ्यः कर्मकारेभ्यः अपत्येभ्यः पुत्रदुहितृभ्यः कल।
त्रेभ्यो भार्याभ्यो भर्त्सनेन तर्जनेन प्राप्नोति अंगनाभैरवगाच्छदर्व्याधिनामार्णवा॥
मिथ्यायाम भयमपि अथ कस्मिन्नुमदशा सशुभाशुभानि बफलानि कानि
तेषां विषयभोगलब्धदशाफलं वा प्रजातिकथार्ह दशा सशात्सा निशुभा। ॥

निकुर्वंत्यनिष्टसंज्ञास्त्वशुभानि चैव मिश्रास्तु मिश्राणि दशाफलानि होराफलं
लग्नपतेः समानं शुभाशुभत्वान्मिश्रितं दशासु एवमेवोक्तं तथा जन्मकाले उ
पचयाः राशिस्थिता निर्मलमूर्तयः स्युः सुगततयश्च ये ग्रहास्तेषामपि दशाः
शुभाः ये चोपचयस्थानेतरा नष्टाः स्वल्पमूर्तयस्तेषामपि दशाः शुभाः
एवं शास्त्रान्तरेषु शोभनाः स्वदशासु ग्रहाः शोभनान्येव फलानि कुर्वंति दशा।
फलदाने यानि शुभान्यभिहितानि तान्येव भवंति तेन तथा अनिष्टसं।
ज्ञास्त्वशुभदशास्वशुभान्यनिष्टान्येव भवंति मिश्रास्तु दशासु मिश्राण्येव
दशाफलानि भवंति एतच्च प्रतिस्वं च मयाभिव्याख्यातं तथा च समः
जन्मन्युपचयभवनेषु संस्थिताः सम्यगाः स्वस्थिताः दिशंति फलं स्वदशु
ग्रहाः क्रमात्स्वदशां प्राप्य अन्ये निहता हताः सम्मृतयोऽनुपचयतरसं।
स्थाश्च स्वदशाभिरहितानि च ग्रहाः प्रयच्छंति लोकेषु होराफलं लग्नपतेः
समानं होरालग्नेन दशाफलं लग्नपतेः लग्नाधिपस्य समानं चैवं वक्तव्यं
यथा भौमबलजातस्य भौमदशाफलं इष्टबलजातस्य शुक्रदशाफलं

112

एवमेमेष्वपि वक्तव्यं किंतु शुभायां दशायां शुभं अशुभायामशुभं मिश्रायामि
श्रमपि अथ एवं दशानिष्टकालेषामिमे भंगाः प्रवेष्टा बलवान्नेष्टः शु
भेवा मित्रितीतिनः सौम्यवर्गादि मित्रस्योच्चस्वक्षेत्रभवनस्था अंतर्दशाधिना
यस्यापि बलस्य दशायदा बलिनः स्यात्तदा भंगा नैव स्यात्तस्य च धव शुद्धेव
विजयी तस्मिन्ग्रहयोः शुभयोर्यदि दशायां तमेव वक्तव्यं सोवारिष्ट वमस्थि
तः अशेषाणामपि फलानां दशास्वनिनिर्देशमाहिन्याह सत्याध्याये यस्य
यद्गृहमुपगतः कर्मजीवं यस्य यदेवोपदिष्टं भावस्यानां लोकयोगेऽङ्गं वच
तत्तत्सर्वं तस्य योज्यं दशायां यस्य ग्रहस्य यद्द्रव्यानां तस्यान्मणिहेमादि
गध्येन सत्याध्याये उक्तं कथितं तत्सर्वं द्रव्यस्य शुभदशायां प्राप्तियोज्या अ
शुभायां हानिः तथा कर्माजीवं यस्य ग्रहस्योपदिष्टं जातके भिहितं अथवा
भिः पितृपितृपत्नीसादि नापग्रहस्य तत्तद्दशायामेवाभिभवति
भावफलं वस्थानि पूर्वलग्नस्यादिस्थानफलं राशिफलं आधितं वक्तव्य
स्यादि यथामेषस्य क्रिमिवनयनस्यादि च आलोकफलं दृष्टिफलं

चेद्भस्य पृथाविमादियोगोऽपवं नाभसयोगान्मुक्ता सर्वकोपकर्तृभ्यो ग्रहे
भ्यो मध्याद्येवलवान्सवदशायामेव फलं ददाति नाभसयोगाः सकल
दशास्वपि फलप्रदाः वदन्ति च इति विगादिनाभयोगाः सार्धफलैर्निहना
भसाः नियतफलदा श्रियाप्येतेस्मिन्समस्तदशास्वपि इत्येवमादियुक्त्या कृता ५
न्सर्वं निरवशेषं तस्य दशायां पाच्याभिति अथ प्रसज्जानकमप्याह
तेन स्फुरीरच्छायादि द्रष्टान्यस्य दशाज्ञानमिश्रवज्जयाद्य छायामनाभ्यन्
कृतां च सर्वं निर्दिशेज्जयति स्वदशामवाप्य कान्वशिवाधवरञ्जायणां ष्ठ
नामास्पदकृतकर्मवर्णाननुमेयान् एवं मुक्तिश्रियादिभूत्व पयोमहज
णानावशेनाभ्युमिकृतनादयः क्रमेणोति तत्रादित्यस्य च द्रौवर्ण्यं वनी प्रसि
द्ध एव यः कश्चिद्ग्रहः स्वदशामात्मीयदशामवाप्य महाभूतकृतां छायां व्य
ञ्जयति प्रकटीकरोति छायाशब्देन शरीरशोभा अभिधीयते एवमात्मीय
दशायां पृथिव्यादिमहाभूतकृतां व्यञ्जयति प्रकटीकरोति सा च कथ
मित्याह अवरजाङ्कः पृथिवी अम्बु वरुणाः अग्निर्हुताशनः वायुरनिलः अंबर

ह
जाटी
११

113

माकांशं व भेदेनातो न्यत्रापीं छायातत्त्वांश्च करोति तोऽङ्गुयथा संख्येना सासद्दक
तत्कुष्ठवर्णा त्रुमेयां पार्थिवी छाया पार्थिवं गुणं गंधमभिव्यंजयति तच्चास्वांतमे
यं घ्राणेनोपलभ्यते आप्या रससंगुणं रसमभिव्यंजयति तच्चास्वा त्रुमेयं आस्वा
दनेन रसनेंद्रियेणानयात्र रसस्योपलब्धिः आप्या गुरुत्वा चात्र तत्ता त्रुरोयाज्ञेयं आग्ने
यी आग्नेयं रूपमभिव्यंजयति दृष्टस्त्रुमेयं वायवी वायव्यस्पर्शगुणमभिव्यंजयति
तथा त्रुमेयं कर्णोपलभ्यं एतदुक्तं भवति यदा शुभगंधः पुरुषो भवति तदा शुभगंधव
ता पार्थिवी छाया ज्ञेया यदा शुभरसभोजी पुरुषो भवति तदा चेद्दृष्टकृयोव
मतमसृता छाया ज्ञेया यदा स्वरूपवान् दर्शनीयो भवति तदा दिव्ये… कस्य…
तमसृता आग्नेयी छाया ज्ञेया यदा स्पर्शेन मृदुर्भवति तदा शने… कृता वायवी छाया
ज्ञेया यदा स्ववचनेन कर्णसुखं करोति तदा नीवहृता नाभसी छाया ज्ञेया छायावि
शेषलक्षणमाचार्येण संहितायामुदितं तथा च छायाः शुभाशुभफलानि निवे
दयंती लक्ष्या मनुष्यपशुपतिषु लक्षणज्ञैः तेजोगुणा वहिर्व्यपि प्रविकाशयंती दी
पप्रभा स्फटिकरत्नघटस्थितेव स्निग्धद्विजत्वक्नखरोमकेशा छाया सुगंधा च ११३

महीधमेघा तस्यार्थलाभाभ्योदयाकरोतिधर्मस्यवारम्भस्थानिपद्दति स्त्रिग्धा
सितांबुहविताननयनाभिरामामीभागेपमार्दवहृत्वाभ्यदयाकरोति सर्वार्थ
सिद्धजननीजननीवचाख्याबुभयाफलनमुभमुनाशुभमादहाति दृष्ट्वाहृष्ट्वा
पश्चाद्धमाग्निवर्णाशुकांतेजाविक्रमैस्सप्रतापैः प्राग्रवीतिप्राणिनाम्॥
जयायतिस्त्रिंशसिद्धिंवाविनाशंसदैते मलिनशुकपत्रस्यापापरोधानिलान्या
जनयतिबधबंधव्याध्यनर्थार्थनाशान् स्फटिकसदृशरूपाभाभपशुकाम्बुदाना
निधिविवर्णानोन्याश्रयमोहबंधवर्णा प्रवचायस्याकार्यावर्जयितासर्वा
स्ववक्तायायाम शुभमशुभफलंतत्कथंशुभफलेयमशुभफलेयमितिदृशा
शायते नज्ञानमनंततात्मानंस्वरूपस्तानमालिंग्यादृ शुभफलदशायांतद
गावंतनात्मावृद्धजनयतिशुभंसोसामर्थ्यागमेव कथितफलविपाकेत
केयबुद्धेमानापविनामतिकलाभिः स्वमविनास्ववीर्यैः शुभफलदस्यग्रह
स्यादशानस्यामंततात्मालब्देहस्यः परमात्माचिद्रूपः नाहंतोवशुभएव
भवति शुरूपस्य नस्यवक्तायादर्शितग्रहदशाकालेवहुविधमनेकप्र

119

कार्य्ये सौम्यं भागाश्रयति मध्ये गमं च धनलाभं च जनयत्युत्पादयति अथ योदेवाशुभदृशा
यां क्रूरषड्वर्गानं रात्मा तस्य शुभो भवति न च क्रूरच्छायादर्शिनः शहस्ता नानादृष्टेवफल
दासौम्यमध्ये गमं च बहुप्रकारं जनयत्युत्पादयति मिश्रायां मिश्रमपि यात्रायां
वदति निमित्तानि च वेदसंख्यानि दृष्टियुगमनन्तरं तेजोहितन्त्वं शरीरस्य त्रिकालफ
लविज्ञानं प्रोक्तं ये ... रथौ नाम सिद्धावभिनन्दति तस्मात्सर्वात्मना यात्रासु उत्तम
यथया मनः शुभाशुभानि सर्वाणि निमित्तानि स्वैरेकतः एकतश्च मनः शु
द्धिरिति द्विगुणं च यावद्दृमिति कथितं फलं विपाके चेति शहस्तानादृश्यमान्यया
नि शुभाशुभफलानि वा कथितानि यः क्रूरषड्वर्गे यस्य शुभषड्वर्गस्थ तत्र दृष्टा
वर्त्तते इति तेन प्रत्युक्तं भवति यादृशं फलं शुभमशुभं वा क्रूरः ... लभते
नवयस्य यद्दृष्टायां पठितं मानस्य दृष्टान्तरं संवर्त्तते इति तेन एवं वर्त्त
मानदृष्टान्ते केवलं तथैव दिग्वर्गः एवं च्छायावर्षानां नवनामवर्षानफलं प
किवर्षानवाणां नितरां ज्ञानकं संवर्त्तमानां दृष्टा वदेत् अथ सौम्यदृष्टायां
अशुभायां वांगानन्युच्यते नवाशुभायाम मध्ये केवाधोगतं दृष्टे शुक्रदृष्टा

यांशुभायांनिधिशाभिकतानवसाधिरद्दा नरर्थमाह परिणामतिफलोकिरि
ति अवीर्यैर्बलहीनैर्ग्रहैः फलानियान्यशुभानिवारतानिनतत्फलशाभिः परिण
मनस्तुभस्यतो चिंतायामतोन्यनवेमि केचिच्छुभफलदशायांतारेगेवा
नराख्यामितिपठंति पठितेवं व्याख्यायते यथाशुभायादशायामनराख्या
अंतर्दशाशुभापियदाभवतितदावहुजनयति पुंसांसौख्यमर्थागमंचतित्र
थारेवदशायांशुभातद्दशाशुभसौख्यमनर्थागमंवहुजनयति अनेनव्याख्या
नेनशुभायामशुभाभिन्नफलप्रयच्छति नचैनोदिते यस्मादुक्तमेकदेशा
धंमपहत्यसहदातिन्नस्वामिनि अन्नदशापतेःफलमपहत्यांतर्दशापतिर्वह
फलंददातीतिव्यं अस्यथापतेतितिनिबंधकस्मादिति नसमान्यर्वपादः।
श्रेयानद्वितीयः प्रमादपाठः प्रमादपाठेनविनाख्यायांहृदयारशुभयाःशुभा
शुभतमशुभात्मनशाकाते अथैकयत्रान्नयोःफलयोःसदृशयोर्नाशो।
भवति भिन्नदत्तानांनावहूनामपिपरिणामतिरेवभवत्येतदसंततिलके
नाह एकत्रसमसदृशोफलयोर्विरोधेनाशावदंघदपिकंपरिपश्यतेतन।

ह
ज्योटी
११५

115

नामेग्रहस्यसदृशामन्यफलंददन्ति तिंसांसदृशामनुपगताः स्वफलप्रदाःस्युः सर्वाणि
वफलानिनाममवर्जंस्वदशायांप्रयच्छन्तीत्यर्थः । तत्रैकेनग्रहेणदशासदृशे
विरुद्धफलद्वयंदत्तंभवति तस्मिन्सदृशेतत्स्यद्वयोःफलयोर्विरोधेसतिना।
शोनभवति तस्यफलद्वयंवदेद्बुधः । कोऽत्रहिविरुद्धमन्यत्रोच्यते यथाक
श्चिद्ग्रहः कयाद्दशाफलादिनासुवर्णदोभवति सएवान्ययायुक्त्याएकव
र्गफलयोगफलाभावफलानामन्यत्रमेत्रसुवर्णापहारीभवति तत्राफ
लद्वयोपिसुवर्णासंबंधोस्तीति मातृस्यसुवर्णदानापहरणविधिविरोधे
एकमेकस्य ग्रहस्यसदृशेफलयोर्विरोधेनाशोवदेत् तत्सुवर्णलाभेनवा।
कस्यग्रहस्यसदृशेफलयोर्विरोधेनाशोवदेत् बहानिर्विति यदधिकपरि।
पूर्वपतेभवति यथाकश्चिद्ग्रहोनिर्दिष्टप्रकारद्वयेनसुवर्णादः एवप्रका
रेणकेनसुवर्णापहारीदृष्टस्यभवतीतिकथितं अन्यासंयथा इति अन्येनाग
हेणदत्तेसदृशेविरोधापिफलेनाशोग्रहादिनास्ति यथाकश्चिद्ग्रहःसुवर्ण
दोभवति अन्यश्चसुवर्णापहारीतत्रसुवर्णादःस्वदशायांसुवर्णंददाति। ११५

रदशायां च सर्वाण्यपहारी सर्वाण्यपहरति अनेनैतदुक्तं भवति यथैकस्य मह
र्दशाफलयोर्विरोधसमये जन्मान्तरेपि फलनाशो भवेत् अन्यच्च विरुद्धयोरपि फल
योर्नाशो न भवेत् यतः सर्वाणि वा ग्रहः स्वात्मीयां दशायामुपगतः शुभः सर्वाणि
लाभं करोति सर्वाण्यपहारी स्वदशामुपागतः शुभः सर्वाण्यपहरति एत
देकवर्गफलं विनाशयति लग्नकुम्भग्रहस्य महादशयोरपि तुल्यसंख्ययोरफ
लयोर्नाशो भविष्यति यथा च भविष्यति तथा तत्रैव प्रतिपादयिष्याम इति
इति श्रीभट्टोत्पलविरचितायां बृहज्जातकविवृतौ दशान्तर्दशाध्यायोऽष्टमः ८
अथाष्टकवर्गाध्यायो व्याख्यायते तत्र दशाफलमस्थिरमिति एवं मयोक्तं तत्र
दर्शप्रभुनास्थिरत्वादष्टकवर्गस्यावृतः लग्नमष्टमाः सर्व एव ग्रहाः तस्य स्वका
शादेकैकस्य ग्रहस्य चारवशात् राशौ राशौ विचरतः शुभाशुभफलं अष्टक
वर्गं निरूप्यते तत्रादावेवाष्टवर्गस्य शार्दूलविक्रीडितेनाह स्वादर्कः
प्रथमायबन्धुनिधनद्व्याज्ञातपोद्यूनगो वक्रात्स्वादिव तद्वदेव रविजाच्छु
क्रात्स्मरान्त्यारिगः जीवाद्धर्मसुतायशत्रुषु दशत्र्यायारिगः शीतगोरेवं वास

३
जाटी
११६

116

तपःस्थेनेशुचतुर्थालयात्स्वबन्धुर्भोगैः स्यादर्कं इति यत्र राशौ जन्मसमये शुक्रपक्षस्था।
दिनेशः स्थितः स एव तस्य तस्थानफलच्यते एवमन्येषामपि तस्मात्स्थानात् प्रथमाय।
बन्धुनिधनधर्मात्कर्मायपुनर्गाः प्रथमैकादशासु चतुर्थाष्टमद्वितीयदशमनव
मसप्तमेषु १।११।४।८।२।१०।९।७। एतेषु स्थानगतेषु भातः स्वस्थानादर्कः स्वयं
शुभः शेषफलदः अर्थाद्देवान्यस्थानेषु अशुभः यतो वसंति इति निगदितमिदं
नेष्टमगादिष्वेवं सर्वत्रेत्ययं वक्ष्यमाणादिववक्रादंगारकान्तादामीयादिषु
भः येषु च स्वस्थानात्कुजः भवति धर्मागारकान् ।१।११।४।८।२।५।९।७। एवं कौमो
शुभः तद्वदेव रविज्ञात् रविजात्कर्षेप्रज्ञान्तद्वदेव योषु च स्थानेषु सौम्यः कुजः
तेषु च सौरात् ।१।११।४।८।२।१०।९।७। एतेषु सौरात्कुजः इति सर्वत्रानुमीयते।
शुक्रात्स्वर्भानोरविषु स एवार्कः शुक्रस्थानात्स्वर्भानोरविषु सप्तमद्वादशषष्ठे
षुशुभः ७।१२।६। जीवाद्धर्मसुतायशत्रुषु नवमपंचमैकादशषष्ठेषु ९।५
।११।६। दशमाष्टविधाः शीतगोः चंद्राद्दशमतृतीयैकादशषष्ठगः शुभः १० ३
।३।११।६। एषु च वा मनः तपःस्थेनेषु चतुर्थात् एषु च प्रागुक्तेषु चंद्रस्थानेषु दश ११६

मआयाद्विशुवशाद्याद्यंत्यनवमस्ते शुद्वादशनवमपंचमेषु बुधात्क्रमः १
३।११।६।१२।८।५। लग्नात्सवत्र्ध्यंत्यगाः सहृशाद्येन प्राशुकानि चंद्रस्थानास्व
स्वष्णते एषु चन्द्रस्थानेषु दशमायाद्विशुसवन्ध्यएषु चतुर्थद्वादशसहित
शुभानि लग्नाद्द्व्याक्रमः १।३।११।६।७।१२। तथा च समः स्वात्स्थानाद्विव
मकवलतृतीयषष्ठान्यत्रिकोणानि हित्वेष्टः ३।६।१२।५। एतानि वर्जयि
त्वा तान्येव वराहमिहिरदर्शितानि स्थानानि ज्ञातानि १।११।८।२।१०।६।
७। चंद्राद्दशमैकादशात्तृतीयषष्ठोपगाः शुभः स्थयः १०।११।३।६। जीवात्रि
कोणव्ययोः षष्ठगाः तथैवैकादशः स्वष्टः २।५।९।११। प्रथमद्वितीयसप्त
मचतुर्थनैधनगतानि विनाराशीन् सा ममादिष्टः स्थेयः १।२।७।४।८। एतानि
वर्जयित्वा तान्येव वराहमिहिरस्थानानि ज्ञातानि १०।३।११।६।१२।९।५। क्रो
ज्ञात् सदशोकषश्रेण १।११।४।८।३।१०।६।७। दशमैकादशावष्टतृतीयोन्म
श्चतुर्थलग्नात् १०।११।६।३।१२।५। शुक्रात्तु रविः षट्सप्तमपश्चिमेषु भवा
नीष्टः ६।७।१२। तथा च स्त्रलग्नात्के केंद्राद्याष्टदिनवसुकीत् १।४।७।१०।११।८।९।२।

इ
जाटी
११७

117

शार्कैः १७।७।१०।११।१२।२।१२। सौम्यात् १०।७।१०।११।१८।२।१२।३ उपचयगोर्केश्च द्वात्
२।६।११।१०।३ उपचयनवमांत्यधीगुरुः सौम्यात् २।६।११।१०।९।१२।५।५। लग्नात् उपच
यवन्युव्ययधीस्थितः शुक्रो मंदः शनिः ३।६।११।१०।४।१२।३ स्मादिस्मा एककवर्गाः ८
अथ चंद्रस्याष्टकवर्गं शार्दूलविक्रीडितेनाह लग्नात्षट्त्रिदशायगाः सधन
धीधर्मे गुरुवारिश्च शीतांशोर्मास्तादिमैघ्राष्टमसप्तवर्वैः षट्त्र्यायधीस्थयमात्
धीत्र्यायाष्टमकंटके गुरुवराजीवादयद्याष्टगाः केंद्रस्यायसिंतात्रधर्मसव
धीत्र्यायाष्टसप्तदानेंगाः लग्नात्षट्त्रिदशायगाः शशी चंद्रः लग्नात्तृतीयस्थानात् ष
ट्त्रिदशायगाः षष्ठतृतीयैकादशमेकादशोग्र शुभः ३।३।१०।११। सधन धीध
र्मे गुरुचरा शशी सप्तहादशनतिकमेवस्थानानामव कृष्णेन शशी चंद्रः आ
राज्ञोमात् एषवषट्त्रिदशायेषु धनधीधर्मसहितेनेषु द्वितीयपंचमनव
मयुतेषु शुभः ६।३।१०।११।२।५।९। भास्मालादिषु स्वादात्मीयस्थानादेषु
वषट्त्रिदशायेषु सालादिषु सप्तमप्रथमसहितेषु शुभः ६।३।१०।११।७
१। माष्टमसप्तवरादिमात् एषव स्थानेषु माष्टमसप्तमत्र्याष्टमसप्तमसं ११७

युक्ते शुभः ६।३।१०।११।८।७। शुभः षट्त्रयधीस्थोयमात् यस्मात्सौरात्
षट्त्रयधीस्थः षष्ठतृतीयैकादशपंचमस्थानस्थश्च शुभः ६।३।११।५।
धीआयाष्टमकेंद्रकेशुक्रबुधात् पंचमतृतीयैकादशाष्टमकेंद्रे शुभ
भः ५।३।११।८।१।४।७।१०। जीवाद्व्ययायाष्टगः केंद्रस्थश्च जीवाद्रुहस्था
नाद्व्ययायाष्टकेंद्रस्थश्च द्वादशैकादशाष्टमकेंद्रस्थश्च शुभः १२।११
८।१।४।७।१०। सितात्वधर्मस्वधीआयास्तदाने शोभचतुर्थपंचमतृ
तीयैकादशदशमसप्तमे शुभः २।४।५।३।११।१०।७। तथा चम
तः षष्ठैकादशमतृतीयसप्तमादिसंस्थितश्चंद्रमाः स्वादिष्टः ६।११
१०।३।७।१२।

ह
ज्योती
११८
118

मेऽस्तसहजायितनायसंस्थश्च २।६।५।। रिपुनिधनसहजसमसदशा।
मैकादशभस्थितःस्वयोन १।५।३।७।९।। लग्नात्तृतीयदशमायिलाभ।
संस्थस्वशुभखंदः ३।९।६।।। भास्वत्तकर्मलाभधर्मरिपुराशिगःकुजोऽब्
दः ३।५।१०।।।२।६।जीवात्तृतीयषष्ठहिनवमसनवर्जितेषिहः ३।६।२।३।५
एतानिवर्जयित्वानान्यववराहमिहिरपठितानिस्थानानिज्ञानानि ९।।
१।१०।७।१०।प्रथमद्वितीयषष्ठाष्टमांत्यवर्जितेषुभार्गवादिष्टः ११।२।६।८।१२
एतानिवर्जयित्वानान्यववराहमिहिरपठितानिज्ञानानि ।।३।७।५।८।८।९
९ गयावस्तत्मज्ञानके ग्रामपचयेषु लग्नात् ३।६।११।। १० ।।

मानमनिःस्वात् २६॥१०१७ कृत्वान्मनवधीशः २६॥१०६५२ स्वर्यान्माष्टमगः २६॥
१०८७ त्रिषडायस्तेन शुक्रस्थं मन्तात् २६॥५ सार्केंद्रत्रिस्तनायाष्टगः १४७१०२५६।
८ गुरोर्व्ययभावाष्टकेंद्रगे १२॥८।४०७१ त्रिवत्सस्तनवदसमायगस्त्रंद्रमाः
शुक्रात् २४५२१०७॥ इति चंद्रस्याष्टकवर्गः अथ भौमस्याष्टकवर्गो शाहलवि
क्रीडितेनाह वक्रस्योपचयेष्टिनात्मतनये धीघाधिके ष्ट्व्याध्रुव्राहिर्विफले शु
केंद्रनिधनशाम्यंगस्याच्छुभः धर्मायाष्टमकेंद्रगोर्कतनये नयात्त्रान्यद्वित्रिधीला
भगः शुक्रान्यड्व्ययलाभमृत्युषु गुरोः कर्मांत्यलाभारिषु वक्रस्योपचयेष्विना
त् वक्रोंगात्रकः ऊनादादित्मात् उपचयेषु त्रिषट्काद्दशादशमेषु मतनये षुपं
चमसहितेषु शुभः २६॥१०५ आद्याधिके शुउदयात् लग्नाद्ये द्वे वोपचयेषु धी
घाधिकेषु प्रथमस्थानषु केषु शुभः २६१०॥१ चेंद्रारिविफलेषु चंद्रस्थाना
द्येष्टुपचयेषु दशमस्थानवर्तिनेषु तेन दशमस्थाने न शुभं नाप्यशुभफले २६
॥ स्वात्स्वस्थानादौ भौमोर्कें द्रनिधनशाम्यंगः केंद्राष्टमेकादशद्वितीयः शुभः १
४७१०८॥२ धर्मायाष्टमकेंद्रगेर्कतनयारर्कतनयात्सोवाढमायाष्टमकेंद्र

गः ९॥ ८।९ ७।१० लाभस्थितो धीलाभगः ततो दुश्चिक्ये तृतीये पंचमैकादशगः शुभः ३ ५
॥ शुक्रात्षड्व्ययलाभस्थश्शुभः कस्थानात्षष्ठद्वादशैकादशगः शुभः ६ १२ ॥ ८
गुरोः कर्मान्त्यलाभाविगुरोर्जीवाद्दशमैकादशद्वादशषष्ठेषु शुभः १० ॥ १२ ६ तथा
च मन्दः द्वादशपंचमनवमषष्ठान्विना केन्द्रत्रिषष्ठस्थानान्यानि १२ ५ ९ ६ एतान्वा
ज्येष्ठितानात्स्वेववराहमिहिरपठितानिस्थानानिज्ञानानि १५७८ ॥ २ भौमस्य
नवमान्त्याधिकेषु द्वन्द्वेषु वद्वितीयस्थाने विना नवमान्त्याधिकेषु ॥ ९८।१०।१०
॥ ६ चन्द्रान्मध्या दशमस्त्रिषष्ठद्वादशीविवर्ज्जितस्वर्थः सर्वेषु स्थानेषु शुभः तेषां
वेंद्राः अर्कः किं नदशमे स्थानेनन्त्यहितेपि मध्यमः २ ६ ॥ दशमैकादशत्र्यध
विषु स्वरज्ञापगानस्वहोरातः लग्नस्थानात् १ ॥ १० ६ ३ तथा च स्वल्पजातके भौमः
स्वादायस्वाष्टकेन्द्रगः ॥ २ ९ । ४ ७ १० आयषड्स्त्रेषु बुधात् २ ॥ ६ ५ जीवाद्दा
शमायशत्रुव्ययेषु १० ॥ ६ १२ इनात्तूपचयस्थेषु ३ ६ १० ॥ ५ उदयाडुपचय
त्रेषु ३ ६ १० ॥ १ त्रिषड्शायेष्विन्दुतः ३ ६ ॥ समादशमः दशमे चन्द्रस्थाना
त्समा मध्यमः स्वल्पस्थानात्षड्स्त्रायेषु १२ ६ ८ ॥ स्वमितार्केन्द्रायनववस्थे

१८७१०॥२८ इति भौमस्याष्टकवर्गः अथ बुधस्याष्टकवर्गो शार्दूलविक्रीडितेना
र्कः छायायाष्टतपःस्वखेषु भवज्ञात्ममात्मजेषिन्दुजः साचात्तेषुव्ययमायवर्योऽयरि
पुधाम्नष्टगोवाहतेः धर्मायारिमृतव्ययेषुमवितः स्वात्मायकर्मत्रिगश्छद्दस्वधा
ष्टस्वखास्तरेषु हिमगोः स्वाधेषुलग्नात्कुभः छायायायाष्टतपस्वखेषु भवज्ञात्ममा
त्मजेषिन्दुजः इति इन्दुजो बुधो भवज्ञात्कुजात् छायायायाष्टतपस्वखेषु द्वितीयप्रथ
मैकादशायाष्टमनवमचतुर्थे भुवस्यात्मजे षुन्तृतीयपंचमसंपुरके शुभः २१॥
८२८०२५ सास्तात्तेषुव्ययमायवर्योः षष्ठे च छायायायनपाष्टस्वखेषु सात्तात्तेषुदशा
मसमनस्वरितेषुव्ययमायव्ययोः शनैश्चरभौमयोः शुभः यमात्त २१॥८२८१०७ब
यविषुधाम्नष्टगोवाहते जीवाद्द्वादशाषष्टैकादशाष्टमगः शुभः १२६॥८धा
र्मायारिमृतव्ययेषुमवितःस्तर्योत्रिचमेकादशायाष्टपंचमद्वादशेषु २॥६५
९ शुभः स्वात्मघकर्मत्रिगः स्वारात्मीयस्थानाष्टषष्ठच धर्मायारिषुस्थानेषु मा
घकर्मत्रिकेषु प्रथमदशमतृतीयमद्वितेषुगतः शुभः ६॥६५९०२ षट्द्वा
छायाष्टखास्तरेषु हिमगोः हिमगो श्रेष्ठान्यष्ट द्वितीयैकादशाष्टमचतुर्थेर

बृ. जा.
टी.
१२०

120

शमे शुभः ६ २ ॥ ९ ८ ९ सौम्यशुभलग्नात्कुभः एष्वेवषडादि शुभस्थानेषु सौम्यशुभप्रप
मस्थानसहितेषु लग्नादुदयात्कुभः ६ २ ॥ २ ८ ९ १ तथा च सत्यः स्वात्स्थानात्कुशी
तनयोर्हितीयसप्तमचतुर्थनिधनानि पितेवः २ ७ ४ ८ एतानि वर्जयित्वा नान्येव
वराहमिहिरपठितानि स्थानानि जानानि १ २ ५ ६ ३ १० ॥ १२ सूर्यस्य बलाभावि
मतान्यनवमस्थः ॥ ६ ५ १२ ३ सप्तमरन्ध्रषष्ठपश्चिमवर्जितेन मङ्गलेषु यस्मिन्‌ः सौ
रारम्भास्थानादविकलाच्छास्त्रनियमेन ५ ३ ६ १२ एतानि वर्जयित्वा नान्यवा
वराहमिहिरपठितानि स्थानानि जानानि १० ॥ २ ८ ३ ९ लग्नात्कुजः कायसप्र
घमस्थे तेषु चन्द्रजन्मसप्तशुभस्थानेषु लग्नात्कुजः क्रूरभस्थवस्थानेषु शुक्रस्था
नाद्बुधः शुभो भवति शुक्रात्सप्तमवर्गैः परमते लग्नादिषुः शुक्रो विषु सप्तमदशम
पश्चिमान्तिको वा ६ ७ ९ १२ एतानि स्थानानि वर्जयित्वा नान्येव वराहमिहिरपठि
तानि स्थानानि जानानि १ ३ ४ ५ ८ २ ॥ एतेषु स्थानेषु शुक्रस्थानात्कुभो बुधः
अतोपान्त्याष्टमशुक्रभेषु जीवाद्बुधः स्थेषु ः ९ ॥ ८ ३ दशमस्वलाभपञ्चाष्टमा
पञ्चेन्द्राद्बुधपञ्चतृतीयेषु १ २ ॥ ६ ८ ४ लग्नाच्छेषाद्यनान्यनवमसप्तमसहजवर्जि

नेषु १५२५३ एतानिवर्जयित्वानामेवववादृमिद्दिवपठितानिस्थाल्लानिजाता
नि १०६२९।।२ एतेषुलग्नाङ्कभःतथाचस्तूल्लजातके सौम्यांतमेषनवायात्मजे
षिनात १२६२।।५ मान्त्रिनउदशाधुनेषु २१९ वेद्वाद्विविधदशायाश्मस्वगतः
२६१९।।८७ मारिशुविलग्नात २६१९।।२४१ प्रथममसृत्वायद्विनिधनधर्मेषु
सिमात्रिधीममेनेषु १० ।।२८२३५ माशास्मवेषुमोतावयोः १० ।।२८२९७
१८।।२८२९७ अथाविवमृषुउरोः १२।।६८ इतिव्रुयस्याष्टकवर्गः अथजी
वस्याष्टकवर्गःशार्दूलविक्रीडितेनाह दिकस्वायष्टमसायवन्युषुकुज्जान्स्वा।
त्त्रिकषंगिराः सूर्यान्स्वत्रिनवःस्वधोहनवदिग्लाभाविगोभार्गवात जाया।
यार्थनवान्मजेषुहिमगोर्मेसत्रिषंदीव्ययेदिग्धीषट्स्वस्वायष्टवनवगोस्तात्म
स्वरव्यारयात दिकव्यायाष्टमसायवन्युषु कुजादिति अंगिराःजीवः कुजारगाव
कारद्रामदितीयप्रथमाष्टमसप्तमेकारशावनवषुशुभः १२१२७।।७ स्वा
त्त्रिषंगिराःस्वाप्तान्मीयस्थानादेतेषुवस्थानेषिष्टसत्रिकेषुतस्तीयस्थानस
हितेषुशुभः १२१२७।।८२ सूर्यान्मत्रिनवस्वसूर्याशदिमारेषुवस्थानेषु

मु.ता.
टी.
१२८

121

शात्केशुभस्त्रिनयस्मात्तृतीयनवस्थानाधिकेषु १।२।६।७॥८।३।६ शुभोधीस्त्रनवदि
स्तामारिगोभार्गवात्षु कामस्पंचमनवमद्वितीयदशमैकादशषष्ठेषु शुभः ५।२।२।१०॥
१ ज्ञायायार्थनवात्मजेषु द्विमणः वक्रात्सप्तमैकादशद्वितीयनवमपंचमेषु ७॥२
९।५ शुभः मन्दात्त्रिषष्ठीव्यये तृतीयषष्ठपंचमद्वादशेषु सौख्यंभः ३।६।५।१२ दिग्धी
षट्स्वसप्तायषष्ठेंनवगोसाद्बुधाद्दशमपंचमषष्ठद्वितीयचतुर्थैकादशप्रथमा
नवमेषु शुभः १।५।६।२।४॥१।६ सप्तस्वोदयात्पंचवस्थानेषु सप्तमस्थानसहिते
षु लग्नाच्छुभः १।५।६।२।४॥१।१।७ तथावस्त्रम्यः येषु बुधस्य शशांकत्ले शुभबुधः शुभ
लस्यकास्थानात् चन्द्राष्टकवर्गोपदितं षष्ठधननवमपश्चिमवर्जितेषु बुधःषु
शुभस्था ६।२।६।१२ एतानिस्थानानिवर्जेयित्वाज्ञानाति १।३।४।७।८।१०॥ अत्रपंचम
द्वितीयस्थानयोर्वराहमिहिराणामस्तभेदः वराहमिहिरेणायवनेषवमंगीकृतमा
द्वितीयस्थानस्य शुभत्वमंगीकृतं तथावयवनेषवः तस्थानयोमानस्तवर्णा
वत्सशर्मिद्वितीयवत्रूः करोति एवंद्वितीयेशुभः विवादस्तेनाधगानात्रिको
णागः तस्मात्पंचमेनशुभः नवमादिषष्ठाधिकेशुभमवनेषु १।३।४।५।७।८।९।१०॥

अत्रापिपंचमद्वितीययोर्वराहमिहिरेणयवनेश्वरमतमंगीकृतं तथाचयवनेश्वरः स्थाने
रवेर्बुद्धिसहहृद्धनामिकरोतिनितीवाधनदोद्वितीयेशुभमाहवराहमिहिरेणांगीकृतम् रू
गजपीडाधवकरित्विद्वस्तोः स्थानेपंचमे तस्मात्पंचमेशुभः आत्मसहदेशाशुभसहजभवने
विनावाकृजनस्पृहरोरिपुः ४५७९॥ अत्रापिसप्तमद्वितीययोः वराहमिहिरेणमत
भेदः अत्रापियवनेश्वरः गुरुः कृतस्थानगतोविहन्ताद्वितीयगस्तुपुनिरर्थदाता
तस्माद्वराहमिहिरेणाद्वितीयस्थानमंगीकृतं जामित्रगोव्याधिविशोककारी
एवंसप्तमेनांगीकृतं द्वादशास्तिशुभवननवमन्ततीयसंस्तेशुभोपाव २६॥१२
दशमैकादशनवमद्वितीयषष्ठपंचमस्थहृतोजीवः ९॥१२२६५ शुभः चन्द्राज्ञा
मित्रनवमस्तलाभकोशार्ते १५॥२ प्रथमद्वितीयपंचमचतुर्थधर्माविलाभ
दशमस्थः सौम्यारिपुः १२५४२६॥९ जीवलग्नादेवंसतामित्रे १२५४२६
॥१०७ तथावृहज्जातके जीवोभौमाद्ययाद्येकेंद्रगः २॥८।४७१०१२ला
भत्रिकोणेषु २॥८।४७१०१२ शुक्रात्तुवदशलाभतधीरिपुषु २१०॥२५६
शशिनस्तत्रिकोणार्थलाभगः ७२५२॥ त्रिरिपुधीव्ययेष्वथमानतः २६५॥२

बृजा
टी
१२२

122

नवरिपुत्रायधीस्वायशत्रुसुतात् २१०४१५२॥६ सकामगोलग्नात् २९८४१५२॥
१७ इतिजीवस्याष्टकवर्गः अथशुक्रस्याष्टकवर्गः शार्दूलविक्रीडितेनाह लग्नादा
सुतलाभवन्धनवगःस्वांत्यः शशांकात्सितः स्वात्सप्तेषुसव्ययधीनवदशाष्टछिद्राद्गिराः
सूर्यज्ञात् व्ययाविययोगोरव्केनवदशप्राप्तमष्टधीस्थाएरोस्तोत्मोआयनवारिगसिता
वधस्वत्रागमास्वंकजात् लग्नादासुतलाभवन्धनवगाइतिसितः शुक्रोलग्नादुदा
यात्सुतलाभवंधनवगः लग्नात्पंचनिसुतस्थानेपंचमेयावन्नवलाभवंधनवगः
तेनप्रथमद्वितीयतृतीयचतुर्थपंचमेकादशाष्टमनवमेलग्नाच्छुभः १२३४५
॥८९ स्वांत्यः शशांकात्सितः शशांकाच्चद्वादशेषुवस्थानेषुस्वांत्येषुद्वादशाधिके
षुशुभः १२३४५॥८९१२ स्वात्सप्तेषुस्वारात्मीयस्थानादेषुवस्थानेषुदशाधि
केषुशुभः १२३४५॥८९१२१० स्वव्ययधीनवदशाष्टछिद्राद्गिराः सूर्यज्ञात् सूर्यज्ञा
भ्यांतात् चतुर्थतृतीयपंचमनवमाष्टमैकादशेषुशुभः ४३५९१०८॥ व्यायाय
ययोगाद्रवेः रवेर्यद्वितारुष्टमैकादशाद्वादशेषुशुभः ८॥१२ नवदशप्राप्तमष्ट
धीस्थाएरोः रौस्तोंवायनवमदशमैकादशाष्टमपंचमेषुशुभः ९१०॥८५ता

ह्रीआयनवाविगः लग्नात्संचमस्तृतीयैकादशनवमषष्ठेषु शुभः ५ २ ॥ ८ ६ त्रिना
वषष्ठेषु त्राणमास्यः कुजाङ्गोमात्तृतीयनवमषष्ठपंचमैकादशद्वादशेषु २ ८ ६ ५॥
२ तथाचसमः लग्नात्स्थानात्उत्तंतृयः षट्सप्तमपंचमेनवेष्विष्टः ६ ७ ५ एतानिवर्ज्ज
यित्वानान्यववराहमिहिरपठितानिस्थानानिज्ञानानि १ २ ३ ४ ५ ॥ ८ ६ १० विधु
पत्विकर्मवर्जेषु मतः शुक्लोत्तरांगं ६ ७ १० एतानिवर्ज्जयित्वानान्यववराह
मिहिरपठितानिस्थानानिज्ञानानि १ २ ३ ४ ५ ८ २ ९ १२ सुतसोपान्त्यास्मगः स्व
धीदिष्टभार्गवः ९ ॥ ८ भौमात्सप्तमनीयनवमसप्तत्रिषुराशिगश्च ९
॥ ३ २ ५ ६ दशमैकादशनिधनत्रिकोणसंस्थगुरुष्वेष्टजीवान १० ॥ ८ २ ५ सौम्या
त्तन्धर्मलाभसहजाविसंस्थेषु ५ २ ॥ ३ ६ लग्नादिष्टः शुक्रोविधुसप्तमदशमपष्ठि
मान्त्रिता ६ ७ १० १२ एतानिवर्ज्जयित्वानान्यववराहमिहिरपठितानिस्थानानिज्ञा
नानि १ २ ३ ४ ५ ८ ९ ॥ आद्यद्वितीयविधुसप्तमांत्यवर्जेषु सौराख्य १ २ ६ ७ १२ एता
निवर्ज्जयित्वा नान्यववराहमिहिरपठितानिस्थानानिज्ञानानि ३ ४ ५ ८ ९ ११ ॥
तथाचस्वल्पजातके शुक्रोलग्नात्सप्तनवायलाभेषु १ २ ३ ४ ५ ९ ८ ॥ सव्यया

बृ.जा.
टी.
१२३

123

ष्टद्रात् १२३४५६६१६१२ स्वात्मात्तेषु १२३४५६८॥१२१० नवमतत्रिधीस्वात्मिनवकर्म
बन्धेषु २४५॥६१०८ वसंतमायेषर्कात् ८॥१२ नवदिग्लाभाष्टधीस्थितो जीवात् २१०॥८
५ तार्केंद्रत्रिस्वतायारिषु १४७१०३५॥६ आयुस्वतापोक्लिमेषु कुजात् ॥५२३६९१२३
निष्ठुकस्याष्टकवर्गः अथ सौरेस्याष्टकवर्गं शार्दूलविक्रीडितेनाह मन्दस्वात्रिस्वतारि
शत्रुषुभस्वात्तोत्सगोमस्मिजः केंद्रायाष्टधनेष्विनात् उपचयेष्वाद्यस्वेचोदयात् धर्मा
यारिदशांतमस्तपुत्रधाच्चंद्रात्रिषड्लाभगः ज्ञाद्व्यष्टायगतस्मिनात्कग्रवेरोः प्रात्स्वताघी
शत्रुगः मन्दः स्वात्रिस्वतारिशत्रुषुभ इति मन्दस्तोरःस्वात्सीयास्थानात्स्तीयष
वेमेकादशाष्टस्थानेषु शुभः ३५॥६ स्वात्तोत्सगोमस्मिजात् योसादेषवस्थानेषु
प्रा्तकेषसात्तोतेषु गतोदशमद्वादशासहितेषु शुभः ३५॥६१०१२ केंद्रायाष्टधन
षिनात् रवेस्तस्थान केंद्रैकादशाष्टमद्वितीयेषु शुभः १४७१०॥८२ उपचयेष्वाद्य
स्वेचोदयात् उपचयालग्नात्स्तीयषष्टदशमैकादशप्रथमचतुर्थेषु शुभः ३६
१०॥१४ धर्मायारिदशांतमस्तपुत्रधात् बुधस्थानात्रवमैकादशषष्टदशमद्वाद
शाष्टमेषु शुभः ९॥६१०१२८ चंद्रात्रिषड्लाभगः चंद्रास्थानात्स्तीयषष्ठैकाद

शुभाः २१ ॥ षष्ठांशमायगतस्मितानसितौ कुजात्मष्टद्वादशैकादशेशुभः १२ ॥ सु
रगुरोः शुभं मध्यौ शुभगः स्वराशौ जीवस्मैकादशद्वादशपंचमषष्ठे शुभः ॥१२५३ न
धात्वस्तः एकादशपंचमषष्ठगोऽर्कजः स्वात्कुजभवत्तीयैव ॥ ५३२ स्थानात्त्रिशुक्र
स्वपंचमवर्जेषु षष्ठेनेशुजातेषु च ॥ ६२ येषामनेनारविरिक्तशुभाक वित्ताष्टमाद्वि
स्थानात् शुक्रादिस्माष्टवर्गे पठितेस्वात्स्थानाद्विसमस्करतृतीयषष्ठांम्बत्रिकोणानि
हितेषुः २१ ५५२ एतानि हितानि १२७८९१० ॥ अत्र वराहमिहिरादस्मात्पि
केनवमस्थाने तद्यवनेश्वरविरोधितादवराहमिहिरेणाम्पके तथा च यवनेश्वरः
पापस्यहानिं नवमे विधत्ते इति जीवादिषुः षट्पंचमद्वादशैकादशास्वश्च ३५१२
॥ भानुत्वनविजयलाभांत्यकुमेगः शुक्लोन्तागाभोमस्थानात्मैत्रः २५६॥१२
१० विजयस्थानमत्रशत्रुस्थानेस्येयषष्ठांत्योपान्त्यगाः शुक्रात् ३१२ ॥ दशमैकाद
शषष्ठांम्यनवमोऽर्कः सौम्यात् १०॥३६१२२ स्थानादिष्टोलग्नात्कुजभवलग्नाद्यया
स्वर्थः शुक्रादिस्माष्टकवर्गे पठने दशमैकादशषष्टतृतीयगोलग्नात् त्वर्थस्थल
ग्नात् १०॥१२३१४ तथा च स्वल्पजातके स्वात्मौवाहिसनायाविनाः २५॥६३॥

बृ.जा.
टी
१२८

124

स्वांशस्वकर्मसहितेषु ३ ५ ६ ११ १२ १ । स्वायाष्टकेंदुगोकांत २ ११ ८ १० ७ १ । शुक्रात्स्वषष्ठो
स्तलाभेषु ६ १२ ११ त्रिषडायगः शशांकात् ३ ६ ११ उदयात्समसुखाद्यकर्मगः ३ ६ ११ ५
१० । अथ गुरोः स्मरतषट्स्वधायगः ५ ६ १२ ११ स्वाद्ययायरिपुदिनवाष्टस्थः १२ ११ ६ १० २
८ इति मौनस्याष्टकवर्गः अथाष्टकवर्गफलमालिन्याह इति निगदितमिष्टं नेष्टमा
न्यद्विशेषाधिकफलविपाकं जन्मभात्तत्त्रदस्युः उपचयगृहमित्रस्वोच्चगैः शुभमि
ष्टं त्वपचयगृहनीचारातिगैर्नेष्टमन्यत् इति निगदितमिष्टमिति इत्यनेनोक्तेन प्र
कारेण निगदितमुक्तं न दिष्टं शोभनं नेष्टमन्यत् यस्मिन्न निगदितं तत्सर्वमनिष्ट
मशोभनं एतदुक्तं भवति स्मार्कः प्रथमायवन्तु नियतं इत्यनेन पाठेन यान्युक्तानि
स्थानानि तानि इष्टफले शेषस्थानिष्टं विशेषाधिकं विपाकं इष्टानिष्टयोः फलयोर्वि
शेषात्तसेषाधनाय दाधिकमिति निश्चिते तत्फलविपाकं भवति एतज्जन्मभाजन्मा
काले यस्मात्स्थाने ग्रहाः स्थिताः तस्मात्स्थानात्प्रभृति फलानि प्रयच्छन्ति न यथाका
लांतराणि तत एतदुक्तं भवति यानि शुभान्याचार्येण पठितानि तत इष्टानिष्टयो
विशेषमंतं कृत्वा विशेषस्य फलं पाकीरिति यत्र विन्यस्याष्टकं गतं तत्र शुभफलं।

संपूर्णं यत्र षट् तत्र पादोनं यत्र चतुष्टयं तत्रार्धफलं यत्र द्वौ तत्र पादफलं अशु
भेष्वेवं रेखाभिः कल्पना कार्या तत्र चानिमिषपदं मासैकविलग्नस्य तत्र योगता
तस्यागावकाष्टवर्गं उदाह्रियते तत्राचार्यपदितानि अशुभानि रेखाफलानि ना
तद्यथा ग्रहसंख्या वकस्त्रपवयंषिनात्सननयेष्टाघायिष्टस्या बृन्दाहि विद्ध।
लेशुद्दशमस्थानं तु शुभं
नाशुभापलातितु कार्यं
अनेनैव प्रकारेण नागाव
काष्टकवर्गउदाहृतः
ति प्राप्तमर्थ्यगः साष्टुभः य
मीयाष्टमकेन्दुगो केतनया
ह्रात्यष्टविथीलाभगः शुक्रा
त्पङ्क्तयलाभे शुभासः स्वा।
पंन श्रेष्ठो कर्मोत्पलाभे शुभा
सः अयशुभाशुभविशेषः कि

येत तत्र मेषे रेखा पंचकं विंदुत्रयं जातं रेखात्रयं चापास्तदे रेखे जाते तस्माद्देवं विधे योगे
जातस्य समैरेव चापवशान्मेषस्यां गावको ष्टाभाग द्वयेनाशुभः वृषे रेखा पंचकं विंदु
त्रयं जाते रेखात्रयं विंदुत्रयं चापास्तद्वे रेखे जाते तस्माद्वृषस्याभोमो ष्टभाग द्वये
नाशुभो भवति मिथुने रेखा पंचकं विंदुत्रयं च जाते रेखात्रयं विंदुत्रयं चापास्तद्वे
रेखे जाते तस्मान्मिथुनस्याभोमस्य ष्टभाग द्वयेनाशुभः कर्कटे रेखाचतुष्टयं च जातं स
मतान्मध्यमः सिंहे विंदुपंचकं रेखात्रयं च जातं रेखात्रयं विंदुत्रयं चापास्तविंदु
द्वयं जाते तस्मात्सममैरेव सिंहस्याभोमस्य ष्टभाग द्वयेन शुभ भवति कन्यायां रेखा
षट्कं विंदुद्वयं च जातं विंदुद्वयं रेखाद्वयं चापास्तरेखा चतुष्टयं जाते तस्मात्त
स्य कन्यास्याभोमो ष्टभाग चतुष्टयेनाशुभः तुले रेखात्रयं विंदुपंचकं च जाते
तत्र रेखात्रयं विंदुत्रयं चापास्तविंदुद्वयं जाते तेन तुलस्याभोमो ष्टभागद्व
येन समैरेव शुभः वृश्चिके रेखा सप्तकमेको विंदुर्जातः तत्र विंदुमेकं चापा
स्य रेखा षट्कं जाते तस्माद्वृश्चिकस्याभोमो ष्टभाग षट्केन चाशुभः धनुषि
रेखा षट्कं विंदुद्वयं च जाते तत्र विंदुद्वयं रेखाद्वयं चापास्य रेखा चतुष्टयं

जाते तस्मात्तृतीयस्थो भौमो माष्टभागश्चतुष्टयेन सूर्येवाशुभकरः मकरे रेखात्रयं
विंदुपंचकं च जाते तत्र रेखात्रयं विंदुत्रयं चापस्य विंदुद्वयं जाते तेन मकरस्था
गारको ष्टभागद्वयेन सूर्यवशुभः कुंभे रेखाचतुष्टयं विंदुत्रयं च जाते तत्र रेखा
त्रयं चापस्य रेखिका जाता तस्मात् षष्टमभागेकेन कुंभस्थो भौमो शुभो तथा मी
ने रेखापंचकं विंदुत्रयं च जाते तत्र रेखात्रयं विंदुत्रयं चापस्य रेखाद्वयं जाते त
स्मान्मीनस्थो गारको ष्टभागद्वयेनाशुभः एवं शुभाशुभात्मको कुजस्याष्टकफला
नि भवंति तेषां संशोधनेन कृतेनापर विशिष्यते तत्र वशोध्यं यत्र रेखाचतुष्टयं
विंदुचतुष्टयं भवति तत्र मध्यस्थो ग्रहो भवति यत्र रेखाचतुष्टयमतो वाशुभं
विंदुरेकोतो वशुभः एवं जन्मकालात्कालराशिवशात् सर्वग्रहाणामष्टकवर्गः
कर्तव्यः तथा च वादरायणः एकत्र यः शुभः स्यात्तस्मिन् स्थाने ः।
सप्तारो भवति य त्र चत्वारि भिन्नेष्टः सर्वफलः कल्पनात्प्यव नत्र
एवं मकक्रमेकय हस्य सदृशफलयो विरोधेनाशुभ्वदेत् ।
धिकं पतिपपाप नेमत, रतिनिगदितमिष्टेनेष्टमन्यद्विशेषा

≡ आ = मे चं गु बु	शु = मी	ऊं १ — म भौ
= मि		धं ॥ ॥
जी क सिं ∴	≡ कं	रा ≡ तु श ..

रितिशुभफलमप्यन्ते नैतत्तुनफलमप्यन्ते नतत्सुनफलं अष्टकवर्गविज्ञेयमक्रमेकग्रह
स्यसदृशफलयोर्विरोधेनाशोज्ञेयः यथा स एव ग्रहः कयापि युक्त्या स्ववर्गोदो भवति स
एव युक्त्यन्तरेण स्ववर्गापहारी न दान स्ववर्गोदो नापि स्ववर्गापहारी चेति यद्यधिकं प
रिपच्यते तत्तत्रापि यदि कारणद्वयेन स्ववर्गापहारी कारणेनैकेन स्ववर्गोदः तथा॥
पि स्ववर्गापहारी भवति न स्ववर्गोदः अथ कारणद्वयेन स्ववर्गोदः कारणेनैकेन
स्ववर्गापहारी तथापि कारणद्वयस्याधिक्यात्स्ववर्गोद एव एवं तत्र सदृशफल॥
योर्विरोधे फलनाशं नासदृशयोः इह तु पुनरसदृशयोरपि फलयोर्विरोधेनाश एव॥
ति तद्यथा वा टरायणयवनेश्वरादिभिरष्टकवर्गेऽभिहितं अस्य ग्रहस्य स्थानाद्यं ग्र
हस्थास्मिन्स्थाने तिष्ठमान इमानीमानि फलानि प्रयच्छतीति तत्रासदृशान्यपि य
दितानि फलानि भवन्ति तान्यपि तेषां ` ` ` ` शुभाशुभत्वं विरोधेनाशावशेत्तु वि
शेषादधिकफलविपाकं जन्मभाक्तत्र दद्योति यथा कश्चिद्ग्रहः केनचित्कारणे
न स्ववर्गोदो भवत्यपरेण द्रव्यापहारी च तथाप्यसदृशयोरपि फलयोर्विरोधे
शानवृद्धणात्मकेन शुभो नाप्यशुभ इति कल्पनीयः एवं स्थानाष्टकाद्यत्र स्थानेव

दृभिः स्थानैः शुभो भवति अल्पैरशुभत्वं शुभाशुभफलविशेषं कृत्वा शुभ एव विका
ल्पनीयः अनेनैव प्रकारेण स्थानसंख्यामात्रेण स्थानशुभाशुभत्वमेवोक्तं न पृथक्फल
निर्देशो यवनेश्वरादिवत् यद्येवमष्टकवर्गप्राधान्येन तत्संहितायां गोचरे च स्थाना
दिकमिति पृथक्फलनिर्देशो वराहमिहिरेण कृतः जन्मन्यायासदोऽर्क इत्यादि
नाष्टकवर्गफलविशेषाद्यदतिरिच्यते तदेव प्रत्यर्थनार्थमिति प्रसंगताज्ञो चरा
स्यान्तमेवांगीकृत्योक्तं तथा च याचार्यानेनैवोक्तं यस्य गोचरफलप्रमाणं ना
तस्यैव यफलमिष्यते न वा प्रायशो बहुभसमं तेष्विष्टं स्थूलमार्गफलहोरादिगोचरे
इति तस्मादष्टकवर्गफलविशेषाद्यदतिरिच्यते तदेव वक्तव्यमिति यवनेश्वरेणापि
पृथक्फलं निर्देशं कृत्वा एतदेवाष्टकवर्गेनेगीकृतं तेनहोक्तं फलाष्टकवर्गशुभ
पापत्वेऽतः समानकल्पोऽधफलो प्रदिष्टो ज्यायांस्तयस्तस्य फलं विचार्यं वा नीविधा
नेचसम्भवेच पृथक्फलनिर्देशं कृत्वा वाराहयणेनाष्टकवर्गफलमेवाह कष्ट
श्रेष्ठेन्नल्पसंख्यफले च तस्मान्नानाशः फलयोस्तत्र वाच्यं वृषपतिर्योनिविकल्प
योस्तान्स्थानेकल्पनेयप्रदिष्टा उपचयगृहमित्रस्वोच्चगः पुष्टमिति लग्नाच्चंद्राद्वा

बृ.जा.
टी.
१२७

127

यान्युपचयस्थानानि यानि मित्रक्षेत्राणि स्वोच्चवर्गस्थानानि शुभस्थानानीोपलक्षि
तानि उपचयलग्नेशानां स्वक्षेत्रं स्वमूलत्रिकोणं च उच्यते तत्र लग्नाच्चन्द्राद्वा उपचयगतो ग्र
हः स्वक्षेत्रस्थः स्वोच्चस्थो मित्रक्षेत्रस्थो मूलत्रिकोणस्थश्च यदा शुभं फलं प्रयच्छति तत्र
च श्रीदेवकीर्तिः लग्नादुपचयसंस्थश्चन्द्राद्वा स्वग्रहमूलतुङ्गगस्थः मित्रक्षेत्रगतो वाप
लमतिशयितः शुभं दद्यात् उपचयगृहनीचारातिगो रिक्ति लग्नाच्चन्द्राद्वा यान्युपचय
स्थानानि तथा शत्रुक्षेत्रनीचांशगतभानि तेषु स्थितो ग्रहो यदा शुभं प्रयच्छति तदल्पानि
ष्टफलं भवति अर्थादेव शुभस्याल्पफलं प्रयच्छति अशुभग्रहस्य अशुभमल्पं
यत उक्तं च नेष्टमस्मादिति किमेवंविधे स्थाने ग्रहस्य जन्मकाले स्थितिरन्वेष्या
किं वा चारवशात्फलकल्पनेत्युच्यते जन्मकाले कथमेतदुच्यते अत्रोत्तरं दशायां
तथा च श्रीदेवकीर्तिः अपचयराशौ नीचे शत्रुक्षेत्रे च जन्मकाले स्यात् यस्तस्य द
शायां फलमतिशायि नाथ यथाकाले यवनेश्वरश्च यस्तु सनीचारिगृहोपगो भ्रमे
ज्जिनो विशिष्टोल्पतरं विवर्णः स्तनावमः जन्मपतो बलस्थे स जन्मगो वल्पफला
नि रुक्तः ईषन्महत्त्वाप्रशस्तदिष्टश्शोमित्रक्षेत्रे जन्मोपचये बलीयान् यो जातक।

भस्तत्जन्मसंख्योदयात्कुंभं तत्वशुभोप्यनिष्टं तथाचसमः जन्मस्युपचयभवनोप
गास्युपचयेष्विष्टफलाः अपचयभवनोपेताः पीडास्थानेष्वपचयाय फलकालेव
नष्टंद्रवत्जन्ममेगाग्रहोवलवानेवशुभमशुभंवाइष्टफलंप्रयच्छति चंद्रःशुभोपिवल
रहितःपापफलोभवति अत्रश्रीदेवकीर्तिः शुभमशुभंस्वफलंदद्यात्स्वबलाबल।
हीनोवा ग्रहश्चवसर्वसंदः कष्टफलोवलविहीनश्च तथाचसत्यः सेदश्चवशुभंशुभावा।
रिविवर्जितःशत्रुभेरिमन्दफलः ग्रहश्चफलंनदद्यात्चन्द्रस्त्वधदीहश्शकः वरात
मिहिरोप्यबलानांग्रहाणांफलदानेप्यसमर्थतायात्रायामाह नीचस्थाग्रहाविजि
ताश्वाभिभ्रतापिमञ्चयोद्भूताः भंगपश्चवमंत्रहतामवंमकार्यहमालभ्य यात्रा।
यायवनेश्वरोपि स्ववर्गसंस्थावलिनोदिनेशाद्यायान्तर्थोष्टिष्टफलप्रदाःस्युःनीच
जितावारिश्हेल्पवीर्यास्तेव्यक्तानिनिष्टफलप्रदाः यत्रशास्त्रेषुयानिचान्यान्युक्ता
दिसंस्थानांशुभाशुभफलदृष्टिप्रदर्शकानिनीचादिस्थानानामशुभफलप्रदर्शि
कानि तानिजन्मसमयेज्ञेयानि शुभानामशुभानांवाफलानांग्रहवशेनवृद्धि
ह्रिप्रदर्शकानि तानिचावश्यानफलदानकालग्रहस्यज्ञेयानीति इतिश्रीभट्टो

बृ॰ जा॰
टी॰
१२८

128

मलविरचितायां बृहज्जातकविवृतावष्टकवर्गाध्यायो नवमः ९ अथातः कर्माजीविकाख्यो-
ऽध्यायो व्याख्यायते तत्रानेन पुरुषेण कथं धनमर्जितव्यमित्यस्मिन्नध्याये निर्णीयते तत्र च प्र-
कारद्वयेन धनदाता ग्रहो भवति लग्नाच्चन्द्राच्च यो दशमस्थो ग्रहः स धनदाता भवति अ-
थ लग्नचन्द्रयोर्दशमस्थाने ग्रहो न भवति तदा लग्नचन्द्रादित्यानां ये दशमराशयस्तेषां
येऽधिपतयस्ते यस्मिन्नवांशके पुरुषजन्मकाले स्थितास्तेषां येऽधिपतयस्ते यस्मिन्नवां-
शके पुरुषजन्मकाले स्थितास्तेषां नवांशकानां येऽधिपतयो धनदातारस्ते भव-
न्ति किं तु लग्नाच्चन्द्राच्च ये दशमगा ग्रहास्ते अनेन प्रकारेण धनदातारो भवन्ति ततः केन्द्रा-
स्पदपतिगांशनाथा येन प्रकारेण धनप्रदास्तत्र प्रकारद्वयदर्शनं प्रहर्षिण्याह अ-
र्थाप्तिः पितृपितृपत्निशत्रुमित्रभ्रातृस्त्रीभृतकजनाद्दिवाकराद्यैः होरेन्द्वोर्दशम-
गतैर्विकल्पनीया भेन्द्वर्कास्पदपतिनाथगांशवृत्त्या अर्थाप्तिरिति होरेन्द्वोर्लग्नचं-
द्रयोर्दिवाकराद्यैः सूर्याद्यैर्ग्रहैर्दशमगतैः मेषवृषणास्थानस्थैरपि आदिभ्योऽर्थप्राप्ति-
र्विकल्पनीया चिन्त्या तत्र पुरुषजन्मसमये लग्नाच्चन्द्राद्वा ययोरन्यो दशमस्थो भ-
वति तदा पितृप्रभृतेर्जनादर्थाप्तिर्भवति एवं चेल्लग्नाद्दशमो पितृपतिनामास्तका-
ते

शात् भौमे लग्नचंद्रयोर्दशामेशत्रोर्वीरितः बुधे मित्रात् सुहृदो गुरोर्भ्रातृतः सहजात् शु
क्रे स्त्रीतः योषितः सौरे भृत्यतः जनात् कर्मकारात् अथ कथितलग्नादशामो भवत्यप
रथ्यंद्रात् तदा स्वस्यां दशायां द्वावपि स्वामिहितफलप्रदो भवतः न केवलं यावल्लग्ना
धिनाथस्य बलत्वपि यदा दशामस्या भवति तदा सर्वैव स्वस्यां दशायां स्वप्रकारेण फ
लप्रदा भवति अथ लग्नाधिपश्चन्द्रश्च कोऽपि दशामे भवति कोर्थप्रदो भवतीत्यत्राह भट्टको
त्पलगांशनाथहत्या भं लग्नेंदुस्थइः अर्कआदिरसः भं वइन्दुश्चाकस्थते भन्दकाः
तेभ्यः प्रत्येकस्मात् यदा यो वा षट्त्रिंशदशामभ्यर्थ्यः तस्य योऽधिपतिर्ग्रहः स यस्मिन्नवांशा
के गतस्थितः तस्य यो नाथ अधिपतिस्तस्य यावत्समो णाहत्ति तस्या धनार्जनं करो
ति अथ बालग्रार्कशशांकानां यो बलवांस्तस्यैवांशस्य राशिनाथस्य हत्या धनं वक्त
व्यमिनीच्छंति लग्नचन्द्रयोरेव बलवांस्तस्य यो दशामस्तस्मादेकपक्षधनसो भवति
तदुक्तं यस्मात्प्रबलग्रहाणां नास्ति तस्मादेवं तायते सर्वेभ्यः एव भवति शुरूप
स्वबहुप्रकारधनागमदर्शनादिति तथा च भगवान्गार्गिः उदयाच्छशिनो वा
पि ये ग्रहा दशामस्थिताः ते सर्वेऽर्थप्रदा ज्ञेयाः स्वदशासु यथोदिताः लग्नाकारा

ग्निनाथेभ्योदशमादिपतिर्ग्रहाः यस्मिन्नवांशेतत्कालेवर्ततेतेनतस्याधःपतिः तहृत्याग्रेव
देहूर्नेनातस्यवरवोयदा भवंतिवित्तदास्तेहिस्वदशासुविनिश्चितमितिभेन्द्रकोऽस्य
दपतिर्णांशनाथहृत्याइति यदुक्तमधुनानांशपतिप्रदर्शिणीदयेनाह अर्कांशेतृण
कनकोर्णाभेषजाद्यैश्चन्द्रांशेकृषिजलजांगनाश्रयैश्च धात्वग्निप्रहरणसाहसैःकु
जांशेसौम्यांशेलिपिगणितादिकाव्यशिल्पैः जीवांशेद्विजविबुधाकरादिधर्मैः।
काव्यांशेमणिरजतादिगोमहिष्याद्यैः सौरांशेश्रमवधभारनीचशिल्पैःकर्मेशा।
ध्युषितनवांशकर्मसिद्धिः अर्कांशइतिभेन्द्रकोऽस्यदपतिर्गांशोयदार्कोभवति
तदात्तृणैःसुगंधैःकनकेनसुवर्णेनोर्णयाविकर्णाभ्याभेषजेनौषधेनादिग्रहणा
द्विषत्रक्रिययारोगिपरिचर्ययाचधनमाप्नोति अथचंद्रांशइति तदाकृष्याकर्ष
णेनजलजानांशंखमुक्ताप्रवालादीनामाश्रयैःतत्क्रयविक्रियात् अंगनास्त्री।
तदाश्रयात् तत्समाश्रयाद्वनेधनमाप्नोति अथकुजांशेभौमनवांशकेभवति
तदाधात्वभिःस्वर्णिकादिभिर्धातुभिः पक्वादिभिःस्वर्णाद्युत्पन्नाम्रादीनिप्राप्नोति
नाभिः अथवाधात्वभिःमनःशिलाहरितालहिंगुलांजनप्रभृतिभिः अग्निनाप्रह

रणैः खड्गचक्रकुंतचापतोमराद्यैः स्वाहोमवैसंमीतितकार्यकारणैः अथवाह
वलिक्रियाद्भिर्धनमाप्नोति अथसोम्यांशकोडुधनवांशको भवति तदालिप्या
नरविन्यासेनगणितेनप्रादिग्रहणान् व्याख्यानेनयात्राप्रयोगैः काव्यक्रिया
शिल्पैः चित्रपुस्तकलेखीवाणमाल्यरचनागंधयुक्तिप्रभृतिभिर्धनमाप्नो
ति अथजीवांशोगुरुनवांशको भवति तदाद्विजेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो विबुधेभ्यो
देवेभ्यः पंडितेभ्यो वाप्राकरेभ्यः स्वर्णादीनां लवणादीनां मंत्रनादीनां च स
म्यग्निस्थानेभ्यः प्रतिग्रहणात् क्रियावादेन धर्मेर्थ यज्ञदानोपशमनीर्थं उ
त्सवनादिभिर्धनमाप्नोति अथकाव्यांशः शुक्रनवांशको भवति तदामा
णिभिर्वज्रमरकतपद्मरागेंद्रनीलप्रभृतिभिरथवागजतुरगवाहनादि
संभवैः रजतेनद्रव्येनादिग्रहणात् सर्वलोहैर्गोभिः खरभिभिः लुलायैर्महिषै
र्धनमाप्नोति यदासौरांशको भवति तदाश्रमेणाध्वगमनादिकेनवधे
नवध्यघातिनया अथवाभ्रश्रीवनाद्युनाद्येनभारवाहनेननीचधालेस्ता
कुलात्तवित्तैः कर्माभिर्धनमाप्नोति एवं जातककालवशात्स्वरूपस्यधना

बृजा
टी
१३०

130

गमे कालं तत्कालं कर्मेशाच्चार्थवशात् कर्मसिद्धिमाह कर्मेशाध्युषितनवांशकर्मसि
द्धिः कर्मणि ईशः कर्मेशः लग्नाद्दशमराश्यधिपतिः कर्मेशः स चार्थवशाद्यस्मिन्न
वांशके अध्युषितो व्यवस्थितो भवति तस्य यः स्वामी तस्य यानि कर्माणि अर्कांशोत्
णकनकोर्णाभेषजाद्यैर्विक्रयादीनि तत्समानानां कर्मणां सिद्धिर्भवति तानि शा
स्त्र्याणि सिद्ध्यंतीति तथा केचित् कर्मेशाध्युषितसमानकर्मसिद्धिरिति पठंति तत्र
च तन्नवांशकस्य ग्रहाणां नास्ति प्रकृतत्वात् नाम गत्वग्रहेतेर्नवांशको व्याख्यायते तथा
थाच भगवान् गार्गिः लग्नकर्माधिपो यस्मिन्नवांशे वर्तते ग्रहः तावत्कर्मणा त
त्तुल्यकर्मणां सिद्धिमादिशेत् तातज्ञानकस्यैव क्रियाक्रमं कर्मेशाध्युषित
नवांशपतिकर्मणां यथादर्शितानां प्राप्तव्यानां कालं सिद्धिर्वक्तव्या नान्यथा
मिति अथ धनागमज्ञानं प्रदर्शिरणाह मित्रारिस्वगृहगतैर्ग्रहैस्ततस्तनोर्था
त्प्राप्त्यवलिनिव भास्करेवीर्यात् आयस्थैर्ग्रहैर्ययधनाग्निर्भूपतेमि
त्रवित्तं बलसहितैरनेकधा वम् चंद्रलग्नयोर्यदशमगा ग्रहास्तद्भावव
येभेन्द्रकाःस्तटपतिनाशनाद्याश्च पदिकर्मकालमित्रग्रहस्याभवेति

अथारिगृहस्थाः शत्रुक्षेत्रस्था भवंति तदा विनष्ट एव अथ स्वगृहस्थास्तदा स्वगृहाद्द्रव्यधना-
प्तिर्भवति तेनांशेशबलिनीति यस्य एवंविधिना भास्करो धनप्रदो स्थानस्तस्मिंस्तेगां-
शस्य उच्चगे मेषराशौ मित्रयावलिनि ग्रहैर्बलैः कालबलाद्यैः स्वकैः स्ववीर्याद्धनमर्जय-
ति स्वविक्रमार्जितधनो भवतीत्यर्थः आयस्थैरिति सौम्यैः शुभग्रहैर्जन्मन्याय-
स्थैरेकादशस्थानगतैरुदयधनाश्रितैश्च लग्नगैर्द्वितीयस्थानगतैर्वा तैश्च बलसा-
हितैर्वीर्यवद्भिर्जाता नाः अनेकधा बहुप्रकारैः सं धनं प्राप्नोति इति संचिंत्यानिश्च-
यीकार्यं येन येन प्रकारेण धनार्जनं करोति तेन तेन प्रकारेण यत्नाद्दवाप्नो-
तीत्यर्थः तथा च भगवान्गार्गिः धनराजन्मसमये मित्रारिस्वगृहोन्मगाः या-
स्वनस्य धनेदद्युर्मित्रारिस्वगृहोद्भवं धनदो भास्करो यस्य तेनांशबलसमन्वितः
भावाज्जन्मनि तस्य स्वाह्वित्तमात्मोद्यमार्जितं लाभार्थलग्नगैः सौम्यैर्धनयैर्ने-
वकर्मणा धनार्जनं प्रार्थयते तेन यत्नात्समश्नुते इति इति श्रीभट्टोत्पलविर-
चितायां बृहज्जातकविवृतौ कर्मजीवाध्यायो नाम दशमः १० अथातो रा-
जयोगाध्यायो व्याख्यायते तत्रादावेव यवनानां जीवशर्मणश्च मतेनैता

131

लीयेनाह । माहुर्यवनाः स्वतुंगगैः क्रूरैः क्रूरमतिर्महीपतिः क्रूरैस्तु न जीवशर्मणः पृ
थ्वीत्यधिपः प्रजायते त्रिप्रभृतिभिरुच्चस्थैरवनिवंशभवा भवंति राजानः पंचादि
भिरन्यकुलजैर्वाच्यं न दशत्रिकोणगैरेतत्सर्वं जातके प्रसिद्धं तेषेनावयवनानामा
न्तभेदः क्रूरैः पापग्रहैः स्वतुंगगैः स्वोच्चस्थैर्जातो महीपतिः राजा भवति किंतु क्रू
रमतिः पापबुद्धिर्भवतीति शाहः कथयंति अर्थादेव सौम्यैर्महीपतिर्धर्मात्मा भवे
त् मिश्रैर्मिश्रस्वभाव इति एवमेवार्थो मणित्थेनाभिहितः तथा च तद्वाक्यं पापैः
पापमतिः स्यात्स्वगृहस्थैर्धर्मवान् तथा सौम्यैः व्यामिश्रैर्मिश्रमतिः पृथ्वीशो जा
यते मनुजः क्रूरैरपीति जीवशर्मपक्षे तन्मते क्रूरैस्तुंगगैर्न क्षित्यधिपो राजा न
जायते किंतु राजतुल्यो धनवांश्च भवति तथा च तद्वाक्यं पापैरुच्चगतैर्जाता
न भवति तथा च तद्वाक्यं पापैरुच्चगतैर्जाता न भवंति नृपा नराः किंतु वित्ता
न्विताः स्वतः क्रोधिनः कलहप्रिया इति वराहमिहिरस्य यवनेश्वरमतमभि
मतं यतस्तेन सामान्येनैव स्वलघुजातके उक्तं त्रिप्रभृतिभिरुच्चस्थैर्नृपवंशभ
वा भवंति राजानः पंचादिभिरन्यकुलोद्भवा धनदशत्रिकोणगैरपीति अथ दश

त्रिंशद्राजयोगांस्तनमंतनितिलकेनाह वक्रार्कजार्कगुरुभिः सकलैस्त्रिभिश्च प्रोक्तेषु
षोडशनृपाः कथितेकलग्नेएकाश्रितेषुचतदेकतमेविलग्नेस्वोच्चगेशशिनि
षोडशाभ्रमिपाश्व्यः वक्रार्कजार्कगुरुभिः भौमसूर्यशनिजीवैः सबलैः सर्वैश्च
स्तभिरपिसर्वाश्चेषुचतदेकतमेविलग्नेस्वोच्चगेशशिनिषोडशाभ्रमिपाश्व्यः
वक्रार्कजार्कगुरुभिः भौमसूर्यशनिजीवैस्सबलैः सर्वैश्चतभिरपिसर्वाश्चेषुश्चि
तैः कथितैः कथितेकलग्नेएषांकथितग्रहाणांचतुर्णांमध्यादेकैकस्मिल
ग्नगतेचत्वारोराजयोगाभवंति तथात्रिभिश्चएषामेवमध्यात्रिभिः स्वोच्चगतैः
कथितैकलग्नेद्वादशराजयोगा एवंषोडश श्लोकाश्रितेषुबलि शशिनिचेद्वक्ष
तेच्चगेकर्कटस्थेतेषामेववक्रार्कगुरूणांमध्यान्मुहृद्वयेनसाश्वाश्रितेनतदेक
तमेलग्नेद्वादशराजयोगाभवंति एकाश्रितेषुच तेषामेवमध्यादेकस्मिन्न
त्राश्रिते तस्मिन्नेवविलग्नगेचत्वारोराजयोगाभवंति एवंषोडश श्लोकेएवा
केर्थे मरुद्द्वात्रिंशत् तद्यथा मेषेर्कः कर्कटेजीवः तुलेसौरिः मकरेभौमः श्री
षायथ्येच्छ २ दशामत्रग्रहसंख्यायांमेषलग्नगतेएकोयोगः कर्कटेद्वितीयः

बृ जा
टी
१३२

132

तुलेतृतीयः मकरेचतुर्थः वक्रार्कज्ञार्कैरुभिस्तकैलेसाश्रेषुतदेकतमेलग्नेच
त्वारोराजयोगाः अथत्रिभिस्तद्यथा मेषेर्कः कर्कटेजीवस्तुलेसौरःशेषायथेच्छं
ईदृशमपिग्रहसंस्थायां मेषेलग्नेएकोयोगः कर्कटेद्वितीयः तुलेतृतीयः
एवंसूहसमअथमेषेर्कः कर्कटेजीवः मकरेभौमः शेषायथेच्छं ईदृशग्रहसं
स्थायां मेषेएकः कर्कटेद्वितीयः मकरेतृतीयः एवंसूहदशा अथमेषेर्कः तुलेसौ
रः मकरेभौमः शेषायथेच्छं ईदृशग्रहसंस्थायांमेषेएकः तुलेद्वितीयः मकरे
तृतीयः एवंत्रयोदशा अथकर्कटेजीवः तुलेसौरः मकरेभौमः शेषायथेच्छं ई
दृशग्रहसंस्थायांकर्कटेएकः तुलेद्वितीयः मकरेतृतीयः एवंषोडशराजयो
गाभवंतित्रिभिःसोच्चगतैस्तदेकमेविलग्ने इतिगतं द्व्येकाश्रितेरमारिश्रयोगे
श्रयावकर्कटेचंद्रमानभवति तावद्योगाएवनभवंति द्व्याश्रितेषुग्रहेषुस्वे
च्चगतेचचंद्रेद्वादशराजयोगाव्याख्यायंते तद्यथामेषेर्कः कर्कटेचंद्रजीवौ
शेषायथेच्छं ईदृशग्रहसंस्थायां मेषेलग्नेएकः कर्कटेद्वितीयः अथमे
षेर्कः कर्कटेचंद्रः तुलेसौरः शेषायथेच्छं तदामेषेतृतीयः तुलेचतुर्थः अ

थ मेषेर्कः कर्कटे चंद्रः मकरे भौमः शेषा यथेच्छं तदा मेषे पंचमः मकरे षष्ठः
अथ कर्कटे चंद्रजीवौ तुले सौरः शेषा यथेच्छं षष्ठः तदा कर्कटे सप्तमः तुले अ
ष्टमः अथ कर्कटस्थौ चंद्रजीवौ मकरे भौमः शेषा यथेच्छं कर्कटे नवमः मक
रे दशमः अथ कर्कटे चंद्रः तुले सौरः मकरे भौमः शेषा यथेच्छं तदा तुले ए
कादशः मकरे द्वादशः द्वाभ्यां त्रिभिरिति गतं अथैकाभ्यां त्रिभिः कर्कटस्थे चंद्रे मेषस्थे
र्के मेषलग्ने प्रथमः कर्कटलग्ने तत्र न योग्य चंद्रजीवयोर्द्वितीयः कर्कटस्थे चंद्रे तु
लस्थे सौरे तन्मित्रे वलग्ने तृतीयः कर्कटस्थे चंद्रे मकरस्थे भौमे तन्मित्रे वलग्ने च
तुर्थः एवं सर्वैर्द्वादशभिः सह षोडश श्लोकाः सर्वे षोडशभिः सह द्वात्रिंश
द्राजयोगा व्याख्याताः अथ चत्वारिंशद्राजयोगाननुष्टुभयाह वर्गोत्तमग
ते लग्ने चंद्रे वा चंद्रवर्जितैः चतुराद्यैर्ग्रहैर्दृष्टैः रूपाद्वाविंशतिः स्मृताः लग्ने जन्म
कालिके वर्गोत्तमगते स्वनवांशकस्य इत्यर्थः तस्मिंश्चंद्रवर्जितैश्चतुर्भिर्ग्रहैर्दृष्टे सत
दादृष्टे चतुर्भिः पंचभिः षड्भिर्वा द्वाविंशति राजयोगा भवंति अत्र लग्ने चंद्रे दृ
ष्टे न योगाभावः किंतु पश्यत्सु नामध्ये न गण्यते सत्य पश्यंतु सा वा पश्यंतु अमे

चतुरादिभिर्दृष्टो भवति एवं चंद्रे वर्गोत्तमांशस्थे चतुराद्यैर्ग्रहैर्दृष्टे द्वाविंशति राजयोगा
भवंति एवं चंद्रे वर्गोत्तमांशस्थे चतुराद्यैर्ग्रहैर्दृष्टे द्वाविंशति राजयोगा भवंति एवं च
त्वारिंशत् नवलग्ने वा चंद्रे वा चतुर्भिर्दृश्यमाने पंचदश विकल्पा भवंति पंचभिर्दृ
श्यमाने षट् षड्भिरेकः एवं द्वाविंशतिः तद्यथा लग्ने चंद्रे वा रविभौमबुधगुरुभिर्दृ
श्यमाने एको योगः रविभौमबुधसितैर्द्वितीयः रविभौमबुधसौरैस्तृतीयः रवि
भौमजीवसितैश्चतुर्थः रविभौमजीवसौरैः पंचः रविबुधजीवशुक्रैः षष्ठः रविबु
धजीवसौरैः सप्तमः रविभौमशुक्रसौरैरष्टमः रविबुधशुक्रसौरैर्नवमः रविजीव
शुक्रसौरैर्दशमः भौमबुधजीवशुक्रैरेकादशः भौमबुधजीवसौरैर्द्वादशः भौम
बुधशुक्रसौरैस्त्रयोदशः भौमजीवशुक्रसौरैश्चतुर्दशः बुधजीवशुक्रसौरैः पंचद
शः एवं चतुर्विकल्पैः पंचदश अथ पंचविकल्पाः रविभौमबुधजीवशुक्रैरेकः
रविभौमजीवसौरैर्द्वितीयः रविभौमबुधशुक्रसौरैस्तृतीयः रविभौमजीवशु
क्रसौरैश्चतुर्थः रविबुधजीवशुक्रसौरैः पंचमः भौमबुधजीवशुक्रसौरैः षष्ठः
एवं पंचविकल्पैः षट् एवं चतुःपंचषड्भिः सहैकविंशतिः रविभौमबुधगु

हस्तिनसौरेष्वद्विरेकः एवं द्वाविंशतिः लग्नांकद्वाक्षेवमेव एवं चतुश्चत्वारिंशत् परमा
र्थेनैतद्योगद्वयमेव वर्गोत्तमगतेचन्द्रे चतुर्थेष्टे एकः लग्ने द्वितीयः संख्याप्रद।
र्शनेनगणितमप्रदर्शनार्थं अत्रैवचंद्रमसोराशौराशौयदिवर्गोत्तमावस्थितिर्निरू
प्यते गणितंनक्रियते नरेन्द्रेतेषामेवयोगानांचतुष्पष्ट्यधिकंशतद्वयंभवति एवंच
द्रलग्नयोगानामेकीकृतानांपंचदशशतान्यष्टाविंशत्यधिकानिभवंति अथा।
श्रितविशेषणपंचराजयोगानाह यमेकुंभेकेजगविशेषाश्रितेत्वेवतद्योगेनरेन्द्रयुक्ते
ह्यालिस्थैःशशिजगुरुवक्रैर्नृपतयः यमेन्द्रतुंगगेमवितृशशिजाषष्ठभवने
वलाज्जेन्द्रतेत्रसमसितकुजजीवैश्चनरपो यमेकुंभेति यमसौरेकुंभस्थश्चर्के।
स्त्रियंश्चजेमषस्थशशिनिचंद्रेरगविहपास्थितेत्वेवतद्योगः एषामेवग्रहाणामे।
कतमेतद्योगलग्नस्थेनकेवलंयावत् शशिजगुरुवक्रैर्बुधजीवभौमः नक्रकि
ह्यानिस्थैःमिथुनहरिहत्रिकस्थैः जातानृपतयोराज्ञानोभवंति चकारोत्रलग्ना
द्रष्टव्यःतेत्रैतज्ज्ञानं सौरःकुंभेरविर्मेषेचंद्रोहयेजीवसिंहे भौमोहृष्षिकेरंश्चगो
ग्रहसंख्यायांचकुंभलग्नेएकोयोगः मेषेद्वितीयः वृषेतृतीयः यमेन्द्रइति य।

बृजा
टी
१३४

134

मन्दसौरश्चंद्रो वृषगोऽ उक्तेन केवलेनैव यावत् मेषगेन नैलग्ने इत्यर्थः सवितृशशिजौ रवि
बुधौ षष्ठभवने कन्यायां तुलाजेतु देवेज्यटमेषकर्कटेयेषां संख्यैसमिनजौ वक्रजैः
शुक्रभौमगुरुषु केन्द्रेषु षोढा योगा भवंति तत्रज्ञानं तुले सौरः वृषे चंद्रः कन्यायामर्क
बुधौ तुले शुक्रः मेषे भौमः कर्कटे जीवः इत्थं षण्णां ग्रहसंस्थायां तुललग्न एको योगः
वृषद्वितीयः एवं एवं त्रिभिस्त्रिरूपचक्रत्रयषष्ठभवने षष्ठराशौ लग्नांके चिदिच्छंते
एतदयुक्तं यस्मात्तुलस्थे शुक्रे मीनस्थस्यार्कसंभवः तथा बवाटरायणः तुलल
ग्ने सितसौरौ मेषे भौमो गुरुः कुलीरगतो कन्यायां रविशशिजौ जातो नृपतिः
षमचंद्रे वा अथान्यद्राजयोगत्रयं शिखरिण्याह ऊर्जेनगेर्केन्हाद्धंतुषियम
लग्ने च कुपतिः पतिरम्भं मेषस्थान्यः क्षितिनिशितं विलग्ने सशशिनि सचंद्रे सौरेक्तेत्र
पतिर्गुरौ चापधरे गोस्तंगस्य भानाबुदयमुपयाति क्षितिपतिः ऊर्जे तुंगे इति
कुजे भौमे तुंगस्थे उच्चस्थे सार्के होरः सूर्यशशिनोर्धनुषि चापस्थितयोः यमेल
ग्नेयत्र तत्र राशौ स्थानेस्थे वलग्ने गते कुपतिर्भूमीशो राजा भवति यमलग्ने इति
मकरकुंभयोरन्यतमे लग्ने कश्चिदाचार्यमतं यमस्य लग्ने यमलग्ने इति तत्वा

शुक्रे यस्माद्बादरायणः लग्नेमेषस्थेऽगे भौमस्वतुङ्गादिस्थौ चापप्राप्तौ पतिर्भूमेरिति
यस्मिन्नेव योगे द्वितीयमतेन विलग्ने भौमे प्राप्ते निचंद्रशुक्रे लग्नगे सूर्यादेवार्केऽथ
तृतीयस्य राजयोगः तत्रैतज्जाते मकरलग्नगे चंद्राणायकशुके धनुर्धरगतेऽर्केनो
द्वितीयः स्वमपतिर्भवति राजा इत्यर्थः तत्र च बादरायणः भानुस्थापिते स्वभौमः तेग
प्राप्तो वास्मात् सचन्द्रमेषार्के जीव सौरेण प्राप्ते न स्वसमचंद्रे चंद्रसहिते प्राप्ते समस्थानग
ते तथा सर्वपतिगुरौ जीवे चापधरेऽथ तुर्धरस्थे भानावादित्ये सत्रेगास्थे सावस्थेउ
द्येलग्नस्यगते प्राप्ते जातं गैतानि पतिराजा भवति एवमस्य राजयोगत्रयः अ
थ शिवविणराजयोगद्वयमाह वृषमेन्द्रौ लग्ने सवितृगुरुनीतांशाः शुभतनये स
हजायायाख स्थेऽभवति नियमान्मानवपतिः मृगमर्दे लग्ने सहजे रविशुधर्मवाथयग
तेः शशांकाद्यैः ख्यानः शुभग्रणायशाः शुक्रलपतिः वृषमेन्द्रावि ति वृषसंदो।
चंद्रसंशुक्रेलग्नस्थिते सवितृगुरुनीतांशस्ते शुभसुतसुयजीवसौरेशु सप्तांशसंस्थे सह।
जायाख स्थेऽथ तर्थ समसदशामस्थे नियमात्रिश्रयान्मानवपतीराजा भवति
तत्रैतज्जाते वृषेलग्नस्ते चैव चंद्रः सिंहेऽर्कः वृश्चिके जीवः कुंभे सौरः एवंविधे

बृ जा
टी
१३५

135

योगेजातोराजावश्यंभवति मेषगेमन्देति मेषगमकरलग्नेतत्रस्थमन्देसोमसुतजीवविधुधर्मे
व्ययगतैरपरनीचपंचपनवमहादशस्थैः शशांकार्यैः चेद्भृगाकबुधजीवैः एवंविधेयो
गेजातः ख्यातःसर्वत्रविदितः पृथुगुणायशाः गुणाः शौर्यादयः विस्तीर्णगुणाकी
र्तिः उज्ज्वलापतिर्भूत्वाप्यधीशोराजाभवति नतशशांकार्यौरिमकेपंचकुः त्वगच्छ
न्तेस्वच्छे यथासंख्यापंचमस्थानस्थाविद्यमानत्वात् शुक्रस्यात्रिस्थपंचमत्वात्
नवकाशः तेत्रनजाते मकरोलग्नस्थेचैवसौरः मीनेचंद्रः मिथुनेभौमः कन्यायां
बुधः धनुषिजीवः शुक्रार्कौयत्रतत्रएवंविधेयोगेजातोराजाभवतिपृथुगुण
यशाः एवमत्रराजयोगाद्वौ तथाचमाण्डव्यः मेषगलेपुमौसावस्त्रियांमिथुनलग्नः
श्रीनकिरणः ज्ञजेवृषेमनायोशशिभृगुतनयाश्चापधरगेगुरुर्द्वैमासाप्ताकावधि
मतगतौवाववशान्तः प्रसूतोयस्यासोभवतिनवपञ्चाकसहसाः अथयोगावलि
गणायोगत्रयमाह इयमस्तेहोतोवमस्तगाहवगतेमभमितनयस्तंद्वगस्यालग्न
गतशशिजावचन्द्रपतौ मनस्याववर्काकौगुरुशशिसिताश्चापिहिबुकवृषे
कस्यालग्नभवतिहिन्स्येपातोपिगुणवान् इयमन्त्राविति यत्रपजीवगतौसे

तोसं चेदृस्थितेन मेषमितननेयं गावकेमरगमपगते मकरस्थे मरगाधपेवी मकरो वा।
गावइति वचनात् मेषजन्मशशिनो गुरुबुधौ सलग्नस्थौ लाभगो भौमो यदि लग्नभव
नस्थौ दानन्धासिन्मागन्धय जातो नास्तपतीराजा जातो भवन्ति राजयोगद्वयमेतत् तत्र नजा
ते हरस्य तोसचेन्द्र धानिगत मकरगते भौमे एवं विधायां ग्रहसंस्थायां मीनलग्नस
शुक्रे एको योगः कन्यालग्ने सबुधे द्वितीयः लग्नस्थाविति वृश्चिको भौमशनैश्चरौ
लग्नस्थौ पंचमस्थानस्थौ गुरुशशिसिता जीव चन्द्र शुक्राः द्विबुके चतुर्थस्थाने बु
धे कन्यागते लग्ने जातो नृपो राजा राजतुल्यो वा भवति तत्र नजाते कन्यालग्ने
बुधः मकरस्थौ सौरभौमौ मायतुधर्मस्थाश्च द्रजीवशुक्रा यदि भवन्ति तदा जातो रा
जा राजतुल्यो वा भवति एवं राजयोगास्त्रयः अथ पाशिवारिणा राजयोगत्रयमा
ह कुषमेसंरोलग्नवटमरगमरगंगरुभूसहितेनं यं मारार्के यो भूमसवलमजुनः शा
लिवसत्था मजेसौरम्न नौ शशिरहग्रानवामृराउरौ मेरजेवालग्नभवति दि
नृपनोपि राजा वान कुषसेलाविति कुषमीनेसंदोस चन्द्र उदयलग्नस्थे
मारार्कैः शनिभौमसूर्यैः वटमरगमस्रगोदभसहितैः कुंभमकरसिंहस्थैः।

बृ.जा.
टी.
१३६

136

भ्रतज्ञातोमतुंगोमनुष्योवतस्थांम्भूमिंशक्तिपालयतिराजाभवतीत्यर्थः खलशाहो
वाकालेकावेनत्रैनज्ञातं मीनेलग्नेचंद्रे मगतेमोरेमकरस्थभौमेसिंहस्थेर्केच
स्वजन्मभवतिमत्रशक्तिवस्त्रधांम्भोमिपालयतीतियावत् अजेसौरेशति अजेम
षेत्मीरेमभौमेमत्स्ये तौलेग्नस्थितेनतथामकरगुरौजीवशशिशरदृगतेकर्कटस्थात्ज्ञा
तोन्रपोराजाराणावाभवति अथवासेदस्गुरोकर्कटगतेलग्नस्थभौमेमष
स्थज्ञातोमोन्तपोराजाभवति गुणवांश्च एवमत्रराजयोगास्त्रयः अथराज
योगंविगुन्मालयाह कार्मिकालग्नतस्यजीवचंद्रसितैसाराययश्रौमिः मेष
गतेर्केजातोविघ्यातिक्रमयुक्त पृथ्वीनाथ कर्किणिकर्कटकेलग्नतस्थित
त्रैवत्यवास्थितेजीवे गुरौचंद्रसितेके: शशिपुत्रबुधेराय प्रौमरेकादशा
स्थमेषगतेर्केआदित्येज्ञातं पृथ्वीनाथं भूमिपतिंविक्रमयुक्तं प्रतापसा
हितंविद्यात्जानीयात् अथषष्ठेनपद्येनराजयोगमाह मृगमात्रेकेतन
यस्तुगसंस्थः क्रियकुलीरतयाधिपयुक्ताः मिथुनतौलिसमीरहतोबुधप
कोयदिनमःषष्ठयश्रा:पृथिवीशः अर्कतनयसौरोमृगमुखमकरग

नः तत्र संस्थो लग्नगो भृगुः तथा क्रियकुलीरहरयो मेषककार्कि सिंहाः प्रथितयसनाथे शुक्र
सहिता बुधवक्रौ तनसितौ यथासंख्यं मिथुनतौलि सहितौ मन्मथधनुलग्नवधस्थितौ
यदि भवतः ततो जातः पृथुयशाः विततकीर्तिः पृथिवीशो राजा भवति तथैव तत्
जाते मकरोलग्नस्थः त्रैवस्तारः मेषभौमः कर्कटे चंद्रः सिंहेऽर्कः मिथुने बुधः तौ
लेशुक्रः एवंविधायां यत्र तत्रस्थजीवे यदि जातो भवति तदा पृथिवीशः पृथु
यशाः भवति अथ राजयोगमत्र पृभयाह सौम्यसंस्थे बुधे लग्नगे भृगौ मेषगे
गाश्रिते सजीवे क्षेत्र निशानाथे त्रनमसारयाः स्मृते तुधे सौम्यसंस्थे लग्नगे भृ
गौ शुक्रे मेषराशाश्रिते दशमगे निशानाथे चंद्रे सजीवे बृहस्पति सहिते लग्ने
सप्तम स्थानगते मन्दार यासि निभौमयास्व ते पंचमस्थिततया जातो राजा भ
वति वसमाने इराशवेश जाएवतस्य मालिपाह अपि खलकुलजामा
मानवा राजस्याजाः किमतन्नृपकुलोत्पन्नाः शोककपालयोगेः नृपतिकुल
समुत्पन्नाः पार्थिवा वरस्मात्रो भवतिन्नृपति हलकोकुमपालयोः अपीति
अपि शहःसंभावना याशोककपालयोगे कश्चित् राजयोगे खलकुलजा

बृ जा
टी
१३०

137

तानकुलोद्भवा अपि मानवाः उक्तयोगान्मभाजो नृपा भवंति किं पुनर्नृपतिकुल
थाः नृपवंशे भवंति वक्ष्यमाणैः पुनर्योगैर्नृपतिकुलसमुत्पन्ना राजवंशजा
ना भवंति नृपवक्ष्यमाणैः भूपालयुक्तराजवंशजानां नृपतितुल्या राजसमा
भवंति अथ राजयोगमोपच्छन्दकेनाह उच्चस्वत्रिकोणगैर्बलस्थैस्त्र्याद्य
ैः पतिवंशजाता नृपाः पंचादिभिरन्यवंशजाता हीनैर्वित्तयुता न भूमिपा
लाः त्र्याद्यैस्त्रिभिर्ग्रहैः स्वोच्चगतैः स्वत्रिकोणस्थैर्वा तैश्च बलस्थैः कालादिब
लोपेतैर्नाना भूपतिवंशजाताः नृपतिकुलजाता नरेन्द्रा राजानो भवंति आदि
ग्रहणाच्चतुर्भिरपि पंचादिभिरन्यवंशजाताः इति पंचादिभिर्ग्रहैः स्वोच्चस्थै
र्मूलत्रिकोणगैर्वा अन्यवंशजाता हीनकुलजाता अपि राजानो भवंति आदि
ग्रहणात्षड्भिः सप्तभिरिति हीनैरिति एतैर्यथोक्तैर्हीनैर्वित्तयुता सधना भ
वंति न भूमिपाला राजानः एतदुक्तं भवति एकेन ग्रहेण द्वाभ्यां वा स्वोच्चगता
भ्यां मूलत्रिकोणगाभ्यां वा राजकुलजा अपि राजानं भवंति किं तर्हि धनवान् ए
वं च त्रिभिस्त्रिभिरप्युच्चगतैर्मूलत्रिकोणस्थैर्वा अन्यकुलजा राजतुल्या भव

ति नराजा श्रहयदि यथाभिहितसंख्याउच्चस्थानभवंति मूलत्रिकोणेऽस्मद
संख्यासंपाद्यति तथापि यथोक्तफलदाभवंति अथान्यद्राजयोगविद्यु
न्मालयाह लग्नास्थे केन्द्रे लग्ने भौमे सप्त कुम्भे मन्दे चापधामे जीववाताः
थेत्रविषयास्मेनाथ लग्नाद्यानिष्टनीतिलग्नास्थः लग्नाशाहेनोदयलग्ना
उच्चते मकेस्थे लग्नास्थम् वक्रादर्धोदितेनकवलेयावद्रजमेषस्थितेन
त्रैवमेषलग्नच्छन्दोचेद्दृष्टिने भौमेकुजलग्ने मकरस्थमन्दे सौरेकुम्भस्था
जीवेशुक्रे चापधामे यजुर्धरगते एवंविधे योगे जातो राजः शुचान्दपते स्वतो यदि
भवति तेस्पतिराजानं विख्यातं जानीयात् अन्यञ्जलजोधनवान् अथान्य
द्राजयोगं विद्युन्मालयाह सर्वे शुक्रेपातालस्थे धर्मस्थाने धामे चन्द्रे दृष्टि
कोणधामि धामेः शेषैः जातस्वामी सुमः शुक्रेसितसवेदेशात्मीयता धामास्थि
तेनकेवलेयावमातालस्थलग्नाश्रित्य धर्मस्थे चन्द्रे धर्मस्थाने धामे नवमगतेऽथ
षेरस्थहेःरविभौमबुधगुरुसौरे दृष्टिकोणधामिधामेलग्नेयलग्नकाद्दा
ग्रास्थैः जातस्मेः पृथिव्याःस्वामाधिपतिर्भवति तेचैतञ्जाते कुम्भालयः

वृ.जा
टी
१३८

138

वृषेश्वरः स्वलेऽचंद्रः शेषाग्रहा यथासंभवं मेषकुंभयोर्व्विलग्नाः एवंविधे योगे जातो
राजपुत्रो राजा भवति अमलकुलजो धनवान् अथवा कर्कटो लग्नः स्वले शुक्रः मी
नेचंद्रः शेषाग्रहाः कन्याकर्कटवृषस्थाः एवंविधे योगे जातो राजपुत्रो राजा भ
वति अमलकुलजो धनवान् सौम्यवीर्ययुतेनउच्चके वीर्याढ्ये शुभे शुभयाते
धर्मार्थोपचयेष्ववशेषैर्धर्मात्मा न्यपजः पृथिवीशः सौम्ये बुधे वीर्ययुते का
लादिबलयुक्ते तथास्तेनोच्चके लग्नस्थे शुभे शुभग्रहे रुक्षसितेन यावत्स्वता
मवीर्याढ्ये समबले शुभभवने धर्मस्थाने गते नवमगतेऽप्यर्थः अवशेषैः पवि
त्रिषष्ठे हि यथासंभवं धर्मोपचयेषु नवमत्रिषडेकादशमस्थानानामन्यतम
स्थानस्थितैः एवंविधे योगे जातो न्यपजो राजपुत्रः पृथिवीशो राजा भवति ध
र्मात्मा च अमलकुलजो धनवान् अथान्यद्राजयोगद्वयं वंशस्थेनाह वृषोद
येऽस्तिनिधनाविलाभगैः शशांकजीवार्कसुतापरैर्न्यपः सावित्रीरविशशि
नोत्तमादिरिपिनीयमादये लाभगैस्तवृषापरैः वृषादये वृषलग्नगेन तथा शशा
शांकजीवार्कसुतापरैस्मृत रुरुसौरे अपरैरविक्रजबुधसितैर्यथासं

र्तिधनाधिलाभगैः लग्नाद्द्वितीयषष्ठैकादशस्थैर्जातोन्यो राजा भवति तथैव
जातं वृषलग्ने संस्थे मिथुनस्थजीवे तुले सौरे मीनस्थरविकुजबुधसितैर्जातो
राजपुत्रो राजा भवति अन्यकुलजो धनवान् अथान्यद्राजयोगद्वयं संभवति
लकेनाह मेषाग्रायतनुगाः शशिमन्दजीवा जातो राधने सितरवी हिबुके नवेशः
वक्रासितौ शशिसुतेस्तसितार्किसौम्या होरासमुत्थलग्नभवाः प्रिगताः प्रजेशाः
शशिमन्दजीवाश्चेद्दशानेषु वहहस्तनयोयथासंख्यमेषाग्रायतनुगाः दश
मेकादशलग्नस्थे दशानेष्ववहहस्पतयो यथासंख्यं [illegible] स्थाः जातो राजा बुधभौमौ द्वि
तीयस्थाने सितरवी षष्ठकार्कौ हिबुके च तत्र्थे एवंविधयोगजातः प्रजेशोन्यो
भवति नैवं तज्जातं दशमस्थश्चन्द्र एकादशस्थस्सौरः लग्ने जीवः द्वितीये बुधभौ
मौ चतुर्थे शुक्रार्कौ एवंविधे योगे जातो राजपुत्रो राजा भवति अन्यकुलजो धा
नवान् वक्रासितावित्ति वक्रासितौ भौमसौरौ शशिसुतेस्तसितार्कसौम्याश्च
दृगुरुष्णकरस्य युषायथासंख्यं होरा सुहृल्लग्नभवाः प्रिगताः लग्नचतुर्थसप्तम
दशमैकादशस्था भवन्ति नराजानः प्रजेशो राजा भवति नैवं तज्जातं भौमसौ

वृ॰ जा॰ टी॰ १३९ गे लग्नगतो वा चतुर्थे चंद्रः सप्तमे जीवः नवमे शुक्रः दशमे र्कः एकादशे बुधः एवंविधे यो

गे जातो राजपुत्रो राजा भवति यस्य कुले जातस्तन्नवान् अथ राजयोगजातस्य कस्मिं

न्काले राज्यप्राप्तिर्भविष्यतीति तज्ज्ञानार्थं साग्रमार्याद्वयमाह कर्मलग्नगतपाकदशायां।

राज्यलब्धिरथवा प्रबलस्य शत्रुनीचगृहजातदशायां छिद्रसंश्रयदशापरिक।

139 ल्प्या योग्रहः कर्मणि लग्नाद्दशमे गतः यश्च लग्नगतो जन्मलग्नस्थः तत्पाकदशा

यां संबंधिनी पाकदशा तद्दशा भवति तत्र सत्यं राज्यलब्धिर्भवति अथ लग्नद

शमयोर्द्वयोरपि ग्रहो भवतः तदा तयोर्बलवांस्तस्य तद्दशाकाले एव राज्य

लाभो बहुषु तद्दशास्वयस्मिंश्च तद्दशाकाले चार्धवशात् निर्बलवांश्च संभवति त

स्यामेवां तद्दशायां राज्यप्रदो भवति शत्रुनीचगृहेति लब्धराज्यस्यापि जन्म

काले शत्रुगृहजातेन शत्रुक्षेत्रस्थेन नीचग्रहस्थेन च ग्रहेणायां तद्दशा दत्ता।

स्तानामि बलवति राजसहवाणां वा च यतस्मात् छिद्रदशा विबलेन तस्मिन्नापद्भवा।

ति सा च संश्रयदशापरिकल्प्या यस्मात् तद्दशायां संश्रयं कार्यं देवश्च कल्प

संश्रयो गुणास्तन्मात्रोपि वक्ष्यतियाज्ञायां विकोपहृतदशायां जन्मोदयम।

दशापाके च स्वदेशकालवकस्थानं संप्राप्य योगीयो नवेंद्रमतिरिति तथा च भगवान्गा
र्गिः लग्नगः कर्मगो वा स्यात् दशवांश्च बलोऽपियः यस्मात्स्वांतर्दशाकाले राजदः प्रबल
स्तदा नीचादिरहस्यस्य दशायां प्रबलस्य च शुनिर्बलविहीनस्य तन्मात्रः परमा
प्नुयादिति अथ भोगिनां शावरदस्युस्वामिनां जन्मस्थानमालिख्याह गुरुबुधसित
लग्नेसममस्तैर्के षष्ठे त्रिवियति दिवसनाथे भोगिनां जन्म विद्यात् शुभबलयुतकें
द्रे क्रूरभस्थैश्च पापैर्व्रजति शावरदस्युस्वामिनामर्थभाक् गुरुबुधसिताः जीवसौम्य
शुक्राः पयाम्न्यतमे लग्नगते केंद्रे सौरे समसंस्थे दिवसनाथे सूर्ये वियति दश
मस्थानगते एवं विधयोगे भोगिनां भोगवतां जन्म विद्यात् जानीयात् एवं विधयो
गे जातः स एव भोगवान्भवति तस्मार्थविहीनस्यापि यतः कुत्रचिद्भोगवान्भि
भवति शुभफलयुतकेंद्रे रविति शुभग्रहराशौ यस्मिलेच सबलायस्मिकेंद्रगतामवं
ति नैक्षणाम्नैः पापैः पापराशिस्थितैः यस्य जन्म भवति स शावराणां पुलिंद्रा
नां दस्यूनां चौराणां स्वामिनां स्वामिभावं व्रजति गच्छति अथ भाग्यनवांशभवा
ति शुभबलयुतकेंद्रे रविति केचिद्व्याख्याने तच्चायुक्तं यस्माद्भगवान्गार्गिः पाप

तेष्वगतैः पापैः केंद्रस्थैः सौम्यराशिगैः सर्वैरेव स्वजन्मस्थानस्थैः सौरस्य नायकाः ३
ति इति श्रीभट्टोत्पलविरचितायां बृहज्जातकविवृतौ राजयोगाध्याय एकादशः
॥ अथातो नाभसयोगाध्यायो व्याख्यायते नाभसयोगानां चत्वारो विकल्पाः आ
कृतियोगाः संख्यायोगाश्च विकल्पद्वयं आकृतियोगाः संख्यायोगाश्चाश्रययो
गाश्च विकल्पत्रयं आकृतियोगाः संख्यायोगा आश्रययोगा दलयोगाश्च विक
ल्पचतुष्टयं नवविंशतिराकृतियोगाः सप्त संख्यायोगाः त्रय आश्रययोगाः द्वौ
दलयोगौ नवद्वित्रिचतुर्विकल्पजातानां संख्याज्ञानमौपच्छन्दसकेनाह
नवदिग्वसवस्त्रिकाग्निवेदगुणिता द्वित्रिचतुर्विकल्पजाः स्युः यवनैस्त्रिगुणा हि
षट्शती सा कथिता विस्तरतोऽत्र तत्समासः नव प्रसिद्धाः दिक्शब्देन दश ज्ञायंते
वसवोऽष्टौ एते यथासंख्यं द्वित्रिचतुर्विकल्पजा भवंति एतदुक्तं भवति आकृ
तियोगा विंशति संख्यायोगाः सप्त एवमाकृतिसंख्याविकल्पद्वयेन सप्त
विंशतियोगा भवंति आकृतिसंख्याश्रयैः कृते न विकल्पत्रयेण त्रिंशत् आकृ
तिसंख्याश्रयदलैः कृते न विकल्पचतुष्केन चत्वारिंशत् एवं द्वित्रिविकल्प

ज्ञायोगास्तु भवेयुः यवनैरिति श्रुताणि यवनेश्वरित्रिंशणादिषट्त्रिंशतीसाकपितावंगं
शतानां समाहारः षट्त्रिंशती सा त्रिगुणा अष्टादशयोगशतानामभिन्नानीत्यर्थः नत्र
स्कंजिष्वजेन किमनकमुच्यते नाभसयोगानामानंतं तथाचनद्वात्रं संख्यानसा
हस्रमनंतकं स्याद्व्यागिनानाशकनीनिरदृष्टेति उक्तं च यवनेश्वराणाय वनेः अष्टा
दशशतान्यभिनासुच्यते प्राकृतियोगास्तथा विंशतिस्तेरभिहितास्तव्यायोग
तो समविंशमधिकं शतं एवं सार्धशतं भवति नवैकैकं राशिलग्नमधिकं
सोक्ते तस्मात्लग्नद्वादशकेनाष्टादशयोगशतानि भवंति तस्मात्सार्धशतं द्वाद
शाहतं अष्टादशशतानि भवंति एषामुत्पत्तिमध्यायांते प्रदर्शयिष्यामः विदि
ताध्यायार्थसमवायबोधनात् एवं यवनेश्वरगणात् षट्त्रिंशती विस्तरतः कथिता
उक्तानवासिन्नस्ति तत्समासस्तत्संक्षेपः क्रियते विस्तरसमासो विधीयतइति
वेप्रदर्शितत्वात्तद्वात्रिंशद्वाभिधीयते तत्फलेश्वमफलानां समानत्वाद्द्वात्रिंश
त्सवयोगेषु अष्टादशयोगशतानां न भवंतीइति अथाश्रययोगत्रयं दलयोग
द्वयं चोपक्रमेटकेनाह रज्जुर्मुसलंनलं चराद्येस्तत्वाश्रयजा नगादयोगान् कैः

बृ.जा.
टी.
१५८

151

सदसद्युतैर्दलाख्यौ स्रक्सर्पौ कथितौ पराशरेण। चराद्येष्वाश्रयस्थितेषु द्विस्वभावैर्ग्रहैः संयुक्ते
र्यथासंख्यं रज्जुमुसलनलाइति योगत्रयं भवति तद्यथा एकस्मिंश्चरराशौ चरराशि
द्वये चरराशित्रये चरराशिचतुष्टये वा सर्वेग्रहा भवंति चरराशयः स्थिराश्च एन्माभवे
ति तदा नलाख्यो योगो भवति एतानाश्रयजांस्त्रीन्योगान्समः सत्याचार्यो जगादो
क्तवान् तथाच सत्यः सर्वे चरेषु राशिषु यदास्थितास्तद्वलमाह तद्योगं जन्मनि कर्म
कराणां पुत्रानामर्थमानाभ्यां द्विशरीरकेषु नलइति योगोहेनातिरिकदेहानां
निपुणानां कुरूपाणां नलसंचयभागिनां भवति तत्केश्चिद्व्याख्यातं चरराशि
चतुष्के नलइति तदयुक्तं यस्माद्भगवान्गार्गिः एको द्वौ वा त्रयस्त्वेषु सर्वे युक्ता
यदा ग्रहैः चरयोगास्तदा रज्जुसर्पाणां जन्म तदा भवेत् स्थिराश्रेतु मुसलेनाममा
नितां जन्म कृतघ्नानां द्विस्वभावे नलाख्यः केवलिना परिकीर्तितः एवमाश्रययो
गत्रयं व्याख्यातं सत्यमतेन अथ दलयोगद्वयमुच्यते केंद्रैः सदशुभैरिति केंद्रै
र्यथासंख्यं सदसद्युतैस्सद्भिः सौम्यैर्युतैर्दलाख्यो दलयोगः स्रग्मालानाम भव
ति तथा केंद्रैरसद्भिः पापयुक्तैर्दलयोगः सर्पोनाम भवति एतदुक्तं भवति

येषु तेषु केंद्रेषु सौम्यग्रहा गुरुबुधशुक्रा यदा भवंति न कश्चित्केंद्रे पापो भवति न
दा स्रग्नाम योगो भवति अथ येषु तेषु त्रिषु केंद्रेषु पापा रविसौरभौमा भवंति न
कश्चित्केंद्रे सौम्यग्रहो भवति तदा सर्पो नाम योगो भवति नन्वत्र योगद्वये केंद्र
स्य समस्तेनेह लाभ्या विशुक्तं त्रिषु केंद्रेष्विति व्याख्यातं तस्मात्केवलपा
तयोः केंद्रस्य सौम्यत्वं पापत्वं च सम्भवति न कश्चित्केंद्रे सौम्य बलतेषु केंद्रेषु कि
मिति व्याख्यातं उच्यते नैवं यस्मादनेनैव उक्तं सत्ये जातके केंद्रत्रयगतैः पा
पैर्नैवेह लाभ्यावहिस्थमाला च स्यात्सौम्यस्तु यः पापस्तु यः इति कथं ज्ञायते या
याम्योऽहयोर्भवेद्वृद्धमानस्तथैयो भवति उच्यते भगवता गार्गिणोक्तं त्रिकोणगैः
मालाकैः सर्पो दुःखितजन्मदः भोगिजन्मप्रदा माला नंदनीवसितेंदुजैः सप्योगाः
पापवर्जितेषु केंद्रेषु सर्पः सौम्यवर्जितेष्विति कथं ज्ञायत उच्यते बादरायणेनो
क्तं केंद्रेषु पापेषु सितेन सन्नीवेः केंद्रत्रिसंस्थैः कथयंति माला सर्पस्तु सौम्येषु
मारसूर्ययोगाद्यियोद्धाकोपितादलाख्य एतौ दलयोगौ पराशरेणोक्तौ तथा
नैव पूर्वमुक्तमुच्यते अन्यत्रोक्तौ पराशरेणोक्तौ सत्यगाव वराहमिहिरेणोक्तौ

बृजा
टी
१५१

142

कौ तथा च मणित्थः केंद्रत्रयगतैः पापैः सौम्यैर्वा दलसंज्ञितौ द्वौ योगौ सर्पमालाख्यौ
विहितौ निष्फलप्रदाविति एवं दलयोगद्वयं व्याख्याते आश्रययोगत्रयं दलयोग
द्वयं अस्माचार्येणोक्तं यवनाचार्येणानुपजातिकया रू योगाव्रजं न्याश्रययजासममेव
याद्यवाद्यान्याद्यजगोलकाद्याः केंद्रोपगप्रोक्तफलौ दलाख्यौ इत्याकृतयोऽनष्टफ
फलौ तौ आश्रययोगाद्रज्जुमुसलनलाख्याश्चाकृतियोगेषु याप्तो वज्राद्यजगो
लकाद्यैः पद्म वज्रविहगैः आदिग्रहणाद्दृशाकवक्रभ्रांच तथा संख्यायोगैश्च गो
लकाद्यैः गोलकयुगलशूलकेदारैर्वल्लकीदाममतंत्रव्रजेनीमतान्येनोक्ताः
तद्यतिरेकेणापि आश्रययोगानामवकाशोऽस्तीति वराहमिहिरेणोक्तं यश्च
योगैः समतां यात्यनियतो येनैषामनवकाशः तद्व्याख्यातेनाव्याख्यास्यामः के
द्रोपगप्रोक्तफलाविति दलाख्यौ दलयोगौ द्वौ केंद्रोपगप्रोक्तफलौ केंद्रोप
गैग्रहैः प्रोक्तफलयोर्योः केंद्रस्थानां शुभग्रहाणां शुभं फलं उक्तं अशुभानाम
शुभफलं अत एव तौ प्रोक्तफलौ कथितफलौ उक्तं च वराहमिहिरेण के
द्रत्रिकोणेषु शुभाः प्रशस्तास्ते षष्ठव्यये पापनिशुभप्रदास्तु केंद्रत्रिकोणेषु शुभैः

शुभफलं भवतीति मालानामा एवं पापैः पापफलं भवतीति सर्पनामकः एवमन्येप्याहुः
कथयंति यथा नानिष्टफलौ अकार्यत्वात् यद्येवं तर्हि किमर्थं वराहमिहिरेणोक्तौ
अथाकृतियोगमध्ये गदाशकटविहगशृंगाटकहलान् वसंततिलकेनाह आसन्न
केंद्रभवनद्वयगैर्गदाख्यस्तनवस्तगेषु शकटं विहगः खबन्ध्वोः शृंगाटकं नवमपंच
मलग्नसंस्थैः लग्नान्यगैः हलमिति प्रवदंति तज्ज्ञाः आसन्नेति आसन्ने निकटे केंद्रभ
वनद्वये यदा सर्वे ग्रहा भवंति तदा गदाख्यो योगो भवति स च चतुष्प्रकारः लग्नचतुर्थ
स्थैस्तृतीयः दशमलग्नस्थैश्चतुर्थः तनवस्तगेष्विति तनवस्तगेषु लग्नसप्तमगेषु सर्वे
ग्रहेषु विहगाख्यो योगः शकटं भवति दशमचतुर्थयोः स्थितेषु सर्वेषु ग्रहेषु नवमपं
चमस्थैः सर्वैर्ग्रहैः शृंगाटकयोगो भवति लग्नान्यगैः हलमिति लग्नवर्जेषु त्रिकाय।
धामे भवमन्यत्र सर्वे ग्रहाः परस्परत्रिकोणगता भवंति तदा हलमिति योगं तज्ज्ञाः।
मेनिकं थाहवयं प्रवदंति स च त्रिप्रकारः द्वितीयषष्ठदशमस्थैरेकः तृतीयसप्त
मैकादशैर्द्वितीयः चतुर्थाष्टमद्वादशस्थैस्तृतीयः अथ वज्रकमलवापीसंज्ञयो
गयवत्रयं वैतालीयेनाह शकटाण्डजवच्छुभाशुभैर्वज्रं तद्विपरीतगैर्यवः क

ह ज्ञा
टी
१४२
143

मलं तु विमिश्रसंस्थितैर्वापी नयरि केंद्रवाह्यतः शाकटं चक्रं भेंकं च स्थितैः श्रंगं वदिहग
वर्गाश्रुभैर्वज्रं भवति एतदुक्तं भवति लग्नसप्तमयोः सौम्याश्चतुर्थदशमयोश्च पापा भव
न्ति एतदुक्तं भवति लग्नसप्तमयोः सौम्याश्चतुर्थदशमयोश्च पापा भवंति नामत्र कदा
चित्सवज्राख्यो योगो भवति तद्विपरीतैर्यवः तथैव ग्रहा यदि विपरीता भवंति त
दा यवाख्यो योगो भवति शाकटं वरशुभः एतदुक्तं भवति लग्नसप्तमयोः पापाः स्थिताः द
शमचतुर्थयोः शुभाः तदा यवाख्यो योगो भवति कमलं त्विति एतैरेव सौम्यपापैर्व्य
मिश्रसंस्थितैः चतुर्ष्वपि केंद्रेषु समवस्थितैः कमलयोगो भवति तैरेव कमलं य
दि केंद्रवाह्यतो भवति तदा वापी एतदुक्तं भवति सर्वैरेव केंद्रवाह्यतः स्थितैः केंद्रा
णां वर्जयित्वा पणफरापोक्लिमेषु वस्थितैर्ग्रहैस्तु देवकमलं वापीसंज्ञं भवति प
णफरेषु चतुर्ष्वापोक्लिमेषु वेति अथ यववज्रयोः संभवनो भवतिनो च मयादू
र्वशास्त्रानुसारेण कृता वितस्तराः शुभयाद्भ एवं शास्त्रानुसारेण मया वज्राद
यः कृताः चतुर्थभवने स्थितास्तु सिनो भवतः कथं एवं शास्त्रानुसारेण एवोचा
र्यैर्मयय वनादिभिर्वज्राख्यो योगः कृतो न यवाख्यश्च वज्राद्यश्चति वहुवचनेन

देशश्चैषामेवंप्रकाराणां प्रदर्शनार्थः वज्रादयो योगा यथाध्यपिनद्धं भवंति तथा
पि पूर्वशास्त्रानुसारेण मया कृतास्तानतः सन्नष्टमर्थः यतः सूर्यात्तासां दिग्मा
चतुर्थभवने च तनर्थराशौ वैणापश्चिमनवाङ्गसितौ बुधशुक्रौ कथं भवतः
आदित्यमध्यात्क्रस्थेर्धरात्रस्थवातयोरदयत्नमयोवाभवति अथ यूपेषुश
क्तिदंडाख्ययोगवक्तव्यमनुष्टुभयाह कंटकादिप्रवृत्तैस्तु चतुर्गृहगतैर्ग्रहैः
यूपेषुशक्तिदंडाख्या होराद्यैः कंटकैः क्रमात् होरालग्नं तदाद्यैः कंटकैः का
मात्परिपाटिलग्नकेंद्रादिमादितः कृत्वा चतुर्षु गृहेषु यथासंभवं ग्रहाणाम
वस्थाने भवति तदा यूपेषुशक्तिदंडाख्याश्चत्वारो योगा भवंति तद्यथा लग्ना
द्वितीयतृतीयचतुर्थेष्वेव चतुर्ष्वपि यथासंभवं ग्रहा भवंति तदा यूपाख्यो योगो
भवति अथ चतुर्थपंचमषष्ठसप्तमेषु तदा इषुः शराख्यः अथ सप्तमाष्टमन
वमदशमेषु शक्तिः अथ दशमैकादशद्वादशलग्नेषु दंडाख्य इति अथ नौकू
टच्छत्रचापाख्ययोगवक्तव्यं तथार्धचंद्राख्ययोगमेकमनुष्टुभयाह नौ
कूटच्छत्रचापानि तद्वत्सप्तर्क्षसंस्थितैः अर्धचंद्रस्तु नावाद्यैः प्रोक्तस्त्वन्यर्क्षसं

स्थितेः तदुक्तं तत्राप्येकेन प्रकारेण लग्नकेंद्रादागमे वैकस्मात्केंद्रात्समभिग्रहे
सप्तमे तस्मिंस्थितेः नौकूटच्छत्रचापसंज्ञं योगचतुष्टयं भवति तद्यथा लग्नद्विती
यतृतीयचतुर्थपंचमषष्ठसप्तमेषु यदा सर्वे ग्रहा भवंति तदा नावाख्यो योगो
भवति एवं चतुर्थपंचमषष्ठसप्तमाष्टमनवमदशमेषु कूटः सप्तमाष्टमन
वमदशमैकादशद्वादशलग्नेषु छत्रं दशमैकादशद्वादशलग्नद्वितीयतृ
तीयचतुर्थेषु चापं अर्धचंद्रस्तिनावाप्येव योगे यस्मात्संस्थितेर्धचंद्राख्यो
योगः नावाद्याः कंटकेभ्यः तैरसमस्तं स्थितेः पणफराशिस्थितेः तत्र पणफ
रेभ्यश्चारभ्य निरंतरं सप्तसु स्थानेषु यदा ग्रहा भवंति आपोक्लिमेभ्यो वा तदार्ध
चंद्राख्यः सचाष्टप्रकारः तद्यथा द्वितीयतृतीयचतुर्थपंचमषष्ठसप्तमाष्ट
मेषु सप्तसु स्थानेषु यदा ग्रहा भवंति तदा एकयोगः एवं तृतीयादिनवमांतेषु
द्वितीयः पंचमादिषु एकादशांतेषु तृतीयः षष्ठादिद्वादशांतेषु चतुर्थः अ
ष्टमादिद्वितीयांतेषु पंचमः नवमादितृतीयांतेषु षष्ठः एकादशादिपंचमां
तेषु सप्तमः द्वादशादिषष्ठांतेषु यदा सर्वे ग्रहा भवंति तदाष्टम इति अथ सप्त

द्रवज्राख्योद्वौयोगावुक्तभयाह एकांतरगतैस्स्थानैस्समन्ततःषड्ग्रहाश्रितैःविलग्नादि
स्थितैश्चक्रमिसमाकृतिमंसंग्रहः अर्थाद्वितीयास्थानाद्वारेभ्यःकांतरगतैःषड्ग्रहा
श्रितैषड्गृहाश्रितैवस्थितैःसप्तभिर्ग्रहैस्समुद्राख्ययोगोभवति तद्यथा द्विती
यचतुर्थषष्टाष्टमदशमद्वादशेषुषड्गृहयदाग्रहाभवंति तदासमुद्रयोगोभवति
विलग्नाद्भूतिएकांतरस्थितैःषड्गृहेषुसप्तभिर्ग्रहैश्चक्राख्योयोगोभवति तद्य
था लग्नतृतीयपंचमसप्तमनवमैकादशेषुषड्गृहेषुयदासर्वेग्रहाभवंति तदा
चक्राख्योयोगोभवति इत्येवंप्रकाराः आकृतिजानामाकारवशादुत्पन्नानांयो
गानांसंग्रहोव्याख्यातः अथसंख्यायोगसप्तकंमालिन्याह संख्यायोगास्सप्तसप्त
मर्क्षसंस्थैरेकापायाद्वल्लकीदामिनीच पाशःकेदारःशूलयोगोयुगगोलश्चा
न्यान्सर्वेक्तानविहाय सप्तभिर्ग्रहैस्सप्तर्क्षसंस्थितैस्सप्तभ्याश्रिगुस्थितैःएका
पायादेकापगमात्समसंख्यायोगाःस्युर्भवेयुः तेचवल्लक्यादयोयोगास्तुनाः त
द्यथा येषुतेषुसप्तसुगृहेषुयदासर्वेग्रहाभवंति तदावल्लकीनामयोगोभव
ति अथषड्गृहेष्वयेषुसप्तग्रहायदाभवंति तदादामिनीयोगोनामएवंपं

बृहज्जा
टी
१०५

145

चलपाशाः चतुष्केदारः त्रिशूलः द्वयोर्युगः एकस्मिन्गोलः अत्रानन्तरोक्तानिवहा
य एवोक्ताः सागराद्यैर्विना ते योगा भवति एतदुक्तं भवति यथोक्तानां योगानां
मध्यादाद्यादि संख्यायोगस्य सादृश्यं भवति तदा संख्यायोगो नाभिकार्थः स एव ग्रा
ह्य इति अथाश्रययोगजातानां दलयोगद्वयजातानां फलं वसन्ततिलकेनाह
ईर्ष्युर्विदेशनिरतोऽध्वरुचिश्च रज्जौ मानी धनी च मुसले बहुकृत्यसक्तः व्यंगाः स्थिरा
ढ्यनिपुणा नलजेऽम्बुजस्थो भोगान्वितो भुजगजो बहुदुःखभाक् स्यात् ईर्ष्युः परम
मत्सरी विदेशनिरतः परदेशाध्यासनशीलः अध्वरुचिस्सततं विहिताटनः न
तु विदेशनिरत एवाध्वरुचिस्तत्किमर्थमनयोर्ग्रहणमुच्यते विदेशे एकदेशाद
देशाध्यासनशीलो न भवति एवंविधे रज्ज्वाख्ये योगे जातो भवति मानी गर्वितः
धनी वित्तवान् बहुकृत्यो बहुकार्येषु सक्तः बहुकर्मारंभशीलः एवंविधे मुस
लाख्ये योगे जातो भवति व्यंगा इति व्यंगा विहीनाः स्थिरो दृढनिश्चयः आढ्यो
धनवान् निपुणाः कार्येषु सूक्ष्मदृष्टिः एवंविधो नलजे नलाख्ये योगे जातो भव
ति एवमाश्रययोगत्रयजातानां फलमाख्यातं स्रग्व्यस्याभोगान्वित इति स्रग

स्यः स्रग्योगेजातोभोगान्वितोभोगासक्तोभवति भुजंगजोभुजंगाख्यसर्पयोगेजा
तोबहुदुःखभाक्स्यात् नानाप्रकाराणिदुःखानिप्राप्नोति एवंदलयोगद्वयजा
नानाफलंव्याख्याते अथाश्रयोगाश्रयोगश्चसमकालेयत्रदृष्टेतेनयोराश्रययो
गानिराकरणमनुष्टुभयाह आश्रयोत्पात्तोविफलाभवंत्यन्यविमिश्रिताःमि
श्रायेस्तफलंदद्युर्मिश्रास्तेफलप्रदाः यत्रान्यायोगआश्रययोगश्चभवति ना
द्याश्रययोगोन्येनयदायोगादिनामिश्रभवति मिश्रितत्वाद्वापफलाभवति स्व
फलंनप्रयच्छति एवमन्यविमिश्रितानिष्फलाःयत्रमिश्रास्साहचर्यणजातास्ते
त्रफलंदद्युःअमिश्राश्चान्यैर्यदाभवंति तदास्वफलप्रदाःस्वात्मीयफलप्रदाःस्वा
त्मीयंफलंददंति तत्रचरराशौलग्नगतेस्थिरेविद्वीशभावगतेरमिश्राःद्विस्वभा
वेचरस्थिरगतेरमिश्राइति अथनागदशाकटविहगशृंगाटककफलाख्येषुयोगे
षुजातानांस्वरूपंवसंततिलकेनाह यज्वार्थभाक्तरुनमर्थरुचिर्गदायांतद्वा
निभुक्कलहकटजस्रुजःकुदारःहृतोटनःकलहकृद्विहगप्रवासिपंः शृंगाटको
विरमवोकृषकृद्दलाख्य यज्वायजनशीलःअर्थभाग्धनानांभाजनःसततम

घंरुचिर्नित्यकालमर्थार्जनोद्यमशीलः एवंविधो गदाख्ययोगे जातो भवति तद्धृति।
भृगोरिति नदिनिशाकटपदामर्थः नहतिभ्रकुशाकटहतिभे केशाकटजीवी भवति रु
मार्थ्यः सरुजो व्याध्यर्दितः कुदारः कुत्सितभार्यः एवंविधश्शकटयोगे जातो भवति हत्वा
टनइति हतः परमन्देशप्रापणार्थं परमकाशप्रायी अटनो गमनशीलः नत्वहते
नाप्यवश्यमटनेन भवितव्यं उभाभ्यां पदेऽच्छयागमनशीलो हृतः अयं पुनः स्वेच्छया
टनः तदुभयभाग्भवति कलहकृत्कलहशीलः एवंविधो विहगाख्ययोगे जातः
प्रदिष्टकः चिरेणस्थायी चिरस्थायी वयो नेत्स्थायी सार्थ्यः एवंविधः शृंगाटकाख्ययो
गेजातो भवति अन्ये त्विदं स्थायी चिरस्थायी शृंगाटकाख्यानः तत्रायुक्तं तस्मा
च्छृंगवानगमिः लग्नपंचमनवमस्थैर्योगः शृंगाटकाम्नानः वयोनेत्स्थायिनां जन्मत
तस्मात्कृषिभागयाताः कृषिकृदिति हलाख्ययोगे जातः कृषिकृद्भवति अथ
वज्रयवपद्मवापीजातानां वज्रशृंगचक्रतिलकेनाह वज्रेन्नरः सुखवान्दाविनस्सभ
गोतिरुवःशोभाविनोप्यथवे स्थाविनो वयेने विख्यानकीर्तिमितसाख्येश।
णःशुपेत्यवाप्यांतर्मध्ये स्थिरस्थायीनिधिरब्जसाना वज्रेनरसुखवानिति अत्र नरः

वेदवर्जितः बाल्ये सुखी यौवने दुःखितो वृद्धत्वे पुनरेव सुखी भवतीत्यर्थः सभगास्त्रवेज
नवलभः अतिशूरः अतीव संग्रामवीरः एवंविधो बन्धाख्ये योगे जातो भवति शौर्या
न्वितः पराक्रमयुक्तः अथ शूद्रः पादहरणे वर्यो नर्तैर्यो मध्ये एवंविधो यवाख्ये यो
गे जातो भवति न तु स्थिरस्वभावः न तु स्वल्पचिरकालस्थायि सौख्यसन्निधिकृद्ध्मा
वर्थस्थापनशीलः अदाता कदर्यः एवंविधो वापीसंज्ञे योगे जातो भवति अथ दु
यशः शक्तिं स्त्राख्ये योगे च तत्र्य जातो नास्त्रपं वसन्ततिलकेनाह त्यागात्मवा
न्कृतवैरयजनेन चरूपे हिंसात्तिउ माधिकृतः शरकत्त्वराख्ये नीचोलसस्तखथा
नैर्विपुनस्य शक्तो दंड प्रियैर्विरहितः मुक्तपोत्सहनिः त्यागात्मवा निति त्यागी
दाता आत्मवान् अप्रमादी कृतवैरस्वयकप्रमेयैर्जितः एवंविधो यूपाख्ये योगे जा
तो भवति अतिहिंस्रो नृशंसवधकृचिः उग्रमधिकृतो वन्यतपालकः शरकृत्कांड
कृता एवंविधः शराख्ये योगे जातो भवति नीचः अधमानाम् कुलोचितानां कर्मो
णां कर्ता अलसः क्रियायामपटुः सुखधनैर्विप्रुतो भोगविवर्जितः एवंविधः
शक्त्यो योगे जातो भवति प्रियैः पुत्रादिभिर्विरहितो वर्जितः अस्पहतिरोसहीः

हजा
ही
८८७

147

ष्टदृष्टिर्विमर्थः एवंविधोरंशाख्ययोगेजातोभवति अथनैोहृस्थकचकार्मकजातानांभव
हृपंवसंततिलकेनाह कीर्तोगुनग्रलस्वेःकृपणाश्चनौजःकृष्टनातस्नवनवन्धनपश्च
जातःच्छरोगवस्वजनसौख्यकरोन्नसौख्यःस्वरस्वकार्मकमवःअथमांतसौख्यःकी
र्तोगुनःस्थानयशाःचपलस्वभवःकदाविनस्वीकदाचिद्रःस्वीकृपणाश्रदाता एवंवि
धोनावाख्ययोगेजातोभवतिश्रन्टनेहवनंतस्मिन्सतिर्यस्योमेश्रन्टनलवःअसमा
मिधायी वन्धनपोवन्धनपालकः एवंविधःकूटाख्ययोगेजातोभवति स्वजनानांसव
न्धूनांस्वविकरोति स्वजनसौख्यकरः अंतसौख्यः हृहत्वेस्वविनः एवंविधःच्छत्राख्य
योगेजातोभवति स्वरससमप्रियःप्रथमांतसौख्यःप्रथमेवाल्येस्वखीश्रनेहृहत्वेचस्वी
एवंविधःकार्मकभवःचापाख्ययोगेजातोभवति अथार्धचन्द्रसमुद्रचक्रवलकीजा
तानांवसंततिलकेनाह अर्थेनुजःसुभगकांतवपुःप्रधानस्तोयालयेनरपतिप्रतिमा
स्तभोगे चक्रेनरेंद्रमकुटद्युतिरंजितांघ्रिवीणोद्भवश्चनिपुणःप्रियगीतनृत्यः सुभगास्स
र्वजनप्रियःकांतवपुर्दर्शनीयःप्रधानःसर्वजनश्रेष्ठःएवंविधोर्धचंद्राख्ययोगेजातो
भवति नरपतिप्रतिमःराजतुल्यःभोगीस्वखीएवंविधस्तोयालयेसमुद्रयोगेजातो

भवति नरेंद्रो राजानक्लेशंप्रभुक्कुटैश्वर्यान्वितस्तनयस्तस्याभिः वंजितावाक्ष्मीयस्यासौ नरेंद्र मकु
टद्युतिवेजितांघ्रिः राजानम्रसमपादयोः पतंति महाराजाधिराजो भवतीत्यर्थः प्रतापा
नलियोगाद्भ्रात्ताप एजनीयोवा एवंविधश्चक्राख्ययोगजातो भवति आकृतियोगवशा
जातानां फलं व्याख्याने वीणाङ्कवदति वीणाख्ययोगजातो भवति निपुणधीर्बुद्धि
र्यस्य प्रियगीतनृत्येयस्य अथदामनीपाशकेदारजातानां स्वरूपं वसन्ततिलकेनाह
दातान्यकार्यनिरतः पशुपश्च दाम्निपाशोधनार्जनविशीलसमस्तबन्धुः केदारजः कृ
षिकरस्स्वहृपयोज्यः स्वरः तनोधनरुचिर्विधनश्च शूले दाता उदारः परकार्यनिर
तः परोपकारसक्तः पशुपः पशूनां रक्षिता एवंविधो दाम्नियोगजातो भवति धना
र्जनेविशीलः धनार्जनविशीलः धनार्जनविशीलश्चासौ समस्तबन्धुश्च धनार्जनवि
शीलसमस्तबन्धुः धनार्जने येन विशीलेसमस्तैपि बंधुभिस्संयुतः एवंविधः पाशा
ख्ययोगजातो भवति कृषिकरः कार्षुकः स्वहृपयोज्यः यदर्जितं वित्तादिकं तं
हृष्टपशुज्यते एवंविधः केदारयोगजातो भवति शूरः समरधीः तत्रः प्रहारि
नः धनरुचिरर्थाभिप्रायः विधनोर्थहीनः कश्चिद्धनरुचिर्विधनश्च भवति एवंविधः शू

लाख्ययोगेजातोभवति अथयुगगोलयोर्धनसमलरूपं सर्वेषांचनामसंयोगानांसमस्त
दशास्वफलप्रदर्शनेहविप्रपाह धनविरहितःपाषंडीवायुगगोलयोगोलकेविधनम
लिनोजातोपेतः कुशिल्पटनोरूपः इतिनिगदितायोगास्सार्थफलैरिहनाभसा।
नियतफलदाक्षिप्तास्यतेसमस्तदशास्वपि धनविरहितअर्थहीनः पाषंडीमार्ग।
च्युतेःवाशहोत्रवार्थे अर्थहीनःपाषंडीचएवंविधोयुगाख्ययोगेजातोभवति
अथशाकटाख्यानंतरं विधनोर्थहीनःमलिनापतेशरीरःमलिनवमनः अशातोपे।
तःस्वर्विः कुशिल्पीलोकनिंद्यशिल्पकर्ता अलसःक्रियास्वपटुः अटनोभ्रमण
शीलः नवाचालसोटनश्चेतिविरुद्धंउच्यते यद्यपिस्वरूपेणालसः तथाप्यनिद्रा
विघ्नाद्वेजनक्रियाभटनाद्विनासंपादयितुमसमर्थत्वादटनः एवंविधगोलोका
ख्ययोगेजातोभवति एवंसमस्तसंख्यानाभसयोगेषुफलंव्याख्यातं इतिनिगदितारइ
ति इत्येवंविधानाभसयोगाःफलैस्सार्थमिहनिगदिताःउक्ताः इहास्मिन्नध्याये
एतेसमस्तास्वपिदशास्वनियतफलदाः सर्वकालफलप्रदाक्षिप्ताविज्ञेयाः न
तुवक्ष्यामिपूर्वदनरवरविताःप्रदर्शिताः ननुकथंसमस्तदशास्वितिक्रमम् उच्यते

तेषां वचनाद्यथादर्शितकालः सर्वेदुःखैर्योगो भविष्यति येषां कालविभागो नाक
स्ते समस्तदशास्वपि यथादर्शितसर्वदुःखप्रदा भविष्यंति नत्वकस्यचित्समग्रज
न्मसर्वेनदुःखेनैव कष्टरूपेणगच्छंति ये भोगिनस्ते मानसे दुःखभिन्ना भवंति
ये तु भिन्नाशीनस्तेपि कस्यचिद्धर्माभिन्नमाः शीनलासद्रुमच्छायास्वसर्वितमा
त्मानं मन्यन्ते तदेवमादिसर्वदुःखं सर्वेपि संसारजातेन विपर्ययेणानुभूयंते
तत्कथं समस्तदशास्वपि योगाः फलप्रदाः स्वस्वत्रोच्यते नैते योगा दशाष्टकवर्ग
फलस्तोतः शुभमशुभं वा फलं दशापतिर्ददाति एवं मिश्रफलानुभावाभो
गिनां हि विज्ञाणा च संभवत्येव एवं तत्सर्वे नाभसयोगाध्यायो व्याख्यातः अथेम
नंथ्याये एवं यदुक्तमप्रतिष्ठितं तदुच्यते दलयोगानां तत्कालमपदस्यातं
नास्त्येव अथ दलयोगैः सह संख्यायोगा उच्यंते तथा प्याकृतियोगफलंभ
वति तस्मात्संख्यायोगानामपवादः असमान्सर्वेतान्विहाय आश्रययोगेणना
मप्यपवादः आश्रयोनाम्नविफला भवंत्यन्ये विमिश्रिताः तस्मात्संख्यायो
गा आश्रययोगा आकृतियोगैरभिभूयंते अथाश्रययोगेन सह संख्यायोग

वृ.जा.
टी.
८६

149

सोपस्थानं न भवति तदाश्रययोगएव भवति तन्नाश्रययोगसंख्यायोगानां तत्स्यापवादः
आश्रययोगः कथमभिसूच्यते उच्यते यदि संख्यायोगेनाश्रययोगस्सोपासनं न भव
ति तदाश्रययोगस्यैवावकाशो न भवति आश्रययोगेन संख्यायोगस्यापसने कृ
तेनान्यावकाशसंख्यायोगस्य किं त्वेकस्मिन्नाशौ यदा सर्वग्रहाभिसूच्यते तदा
श्रययोगो न भवति तत्र यदाश्रययोगसंख्यायोगाभिसूच्यते तदा गोलस्यावका
शएव नस्यात् परिभाषा चेयं निरवकाशाहि विधयः सावकाशान्विधीन्बाधन्ते
इति अथैकैकं राशिलग्नगतंत्र्यधिकृत्य पञ्चवाराणयवन मतेनयत्सार्धयोगशत
मुक्तं तदधुना प्रदर्श्यते तेषां ज्ञावत्त्रियो विंशति राकृतियोगाः विंशतिवराह
मिहिरेणाभिहिताः किं तु तेषां मध्यात्नदागदायोगनचनौतेयोगाः अभिहिताः
लग्नचतुर्थयोर्यदा सर्वग्रहा भवंति तदा गदा चतुर्थसप्तमयोर्वक्रकः दशम
लग्नयोर्वज्रः तत्र ह्यक्ता विंशतिः शंखवज्रकधजैः सह त्रयोविंशतिर्भवं
ति संख्यायोगानां सप्तविंशत्यधिकशतं एवं सार्धशतं राशिद्वादशकेन
द्वादशशतानि भवंति तत्र सप्तविंशत्यधिकशतस्य संख्यायोगानां तिः प्रद

ष्यन्ते तद्यथा एकविकल्पाः सप्त द्विविकल्पा एकविंशतिः त्रिविकल्पाः पंचत्रिंश
त् चतुर्विकल्पाः पंचत्रिंशत् पंचविकल्पा एकविंशतिः षड्विकल्पाः सप्त सप्त
विकल्प एकः एतदेकीकृतं सप्तविंशत्यधिकं शतं भवति एतदेव वराहमिहिरे
ण विवाहपटले उक्तं द्विकादियोगान्विहत्य कस्मान्नोक्तं श्तं सत्रिधनं विल
ग्नेइति अथ विकल्पगणितं संहितायामुक्तं एकैकपादैकैकगतेन युक्तं स्थानं।
विनात्मप्रवदंति संख्या इच्छाविकल्पक्रमशोऽभिनीतेऽनिवृत्ति पुनरन्यनी
तिरिति तत्र यावन्तः संख्यानां विकल्पाः क्रियन्ते तदंकानेकाद्युत्तरपंक्तिपरिस्थाप
येत् तद्यथात्र सप्त अभिप्रेतैकाद्यानां सप्तानां न्यासः ७ एकैकशो गतः एकगतः
तेन एकैकेण एकैकेणगतेन युक्तमंत्यमपरिसंख्यानं वि ६ नात्मद्वितीयेविलस्थः प्र
थमंकमधस्थितं द्वयोरुपरिस्थितयोः स्त्येत् एवं त ५ ४ त्रत्रीणि जातानि तानि
च्चैकोपरि विन्यसेदितिपेत् एवं तत्र षड्जातानि तानि स्थापरि ३ वर्तयेदितिपेत् एवं तत्र
रूपाणि जातानि तानि स्थापरि पंचस्थितिपेत् तत्रै २ कविंशतिर्जाता अतः
पर्यंकमेणाभावात्तदुपरि सप्तवास्थिताः यत उक्तं १ स्थानं विनात्मपुनरण्य

वृ.ना.
टी
१५०

150

धः प्रस्तेरेवं कृत्वा पंचमस्थाने पंचत्रिंशत्ता नाः पुनरपि च तुर्थे पंचत्रिंशत् पुनरपि तृती
येएकविंशतिः पुनरपि द्वितीये च त्वाः प्रथमे एक एव एवं विकल्पगणनं कृत्वा
यथेष्टसंख्यानां आख्येयं | ७ | अथ तेषां विकल्पानां लोष्टक प्रकारेण ह्याः कर्तव्याः
इच्छाविकल्पैः क्रमशो | २० | भिन्नीयनीतेन निष्टनिः पुनरन्यनीतिविति यथेष्टसंख्या
नां विकल्पानां नामा | ३५ | नराणि लिखेत् तत्रैक विकल्पेषु केकं लोष्टकवि
क्रमस्य विकल्पा ऽ त्मा | ३५ | दयेत् विकल्पद्वयं स्थिर लोष्टक चिह्नितं कृत्वा द्वि
तीयेन च लोष्टक चि | २० | ह्नितेन सह विकल्पान् उत्सारयेत् एवं त्र्यादिषु विक
ल्पेषु ह्याम्यां स्थिरेषु | ७ | लोष्टक चिह्नितं कृत्वान्येन लोष्टक चिह्नितेन सह न
त्वा विकल्पान् उत्सारयेत् एवं कृत्वा प्रथमस्थापनं कार्यं निनं निष्टेनिष्टनिव
चनात् उक्तं च श्रीभट्टशंकरेण वर्णसंख्याक कोष्टानां त्वेष्वं कोसेय संज्ञकः
नेयं मात्रा तन्न सर्वतस्त्रवां न पूर्वं न तरान् नयेह्यामात्र मंत्रातायेष्टवेनात्रिं
नरान् नेयांस्त्रः पुनरायश्रकानिष्टाः वर्धिविधिरिति नयथा एक विकल्पः
रविश्चन्द्रो भौमो बुधः जीवः शुक्रः सौरः एवमेव विकल्पाः सप्त अथोह विकल्पाः

रवश्चा रविचंद्रौ रविभौमौ रविबुधौ रविजीवौ रविशुक्रौ रविसौरौ एवमासहषट् श
शिभौमौ शशिबुधौ शशिजीवौ शशिशुक्रौ शशिसौरौ एवंचंद्रेणसह पंच भौमबु
धौ भौमजीवौ भौमशुक्रौ भौमसौरौ एवंभौमेनसह चत्वारः बुधजीवौ बुधशुक्रौ बु
धसौरौ एवंबुधेनसहत्रयः जीवशुक्रौ जीवसौरौ एवंजीवेनसहद्वौ शुक्रसौरौ
शुक्रेणसहैकः एवंद्विकल्पा एकविंशतिः अथत्रिविकल्पाः रविचंद्रभौमाः रवि।
चंद्रबुधाः रविचंद्रजीवाः रविचंद्रशुक्राः रविचंद्रसौराः एवमादित्यचंद्रयोः पंचर
विभौमबुधाः रविभौमजीवाः रविभौमशुक्राः रविभौमसौराः एवमादित्यांगारा।
कयोश्चत्वारः रविबुधजीवाः रविबुधशुक्राः रविबुधसौराः एवमादित्यबुधयो।
स्त्रयः रविजीवशुक्राः रविजीवसौराः एवंद्वौ आदित्यशुक्रसौरा एवमेकः एवमा
दित्येनसहत्रिविकल्पाः भौमबुधजीवाः भौमबुधशुक्राः भौमबुधसौराः भौमजी
वशुक्राः भौमजीवसौराः एवमंगारकेणसहषट् बुधजीवशुक्राः बुधजीवसौराः
बुधशुक्रसौराः एवंबुधेनसहत्रयः जीवशुक्रसौराएकः एवंत्रिविकल्पाः पंचविं।
शतिः अथचतुर्विकल्पाः रविचंद्रभौमबुधाः रविचंद्रभौमजीवाः रविचंद्रभौम

वृ.जा.
टी.
१५८

151

शुक्राः रविचंद्रभौमसौराः रविचंद्रजीवशुक्राः रविचंद्रजीवसौराः रविचंद्रशुक्रसौराः
रविभौमबुधजीवाः रविभौमबुधशुक्राः रविभौमबुधसौराः रविभौमजीवशुक्राः
रविभौमजीवसौराः रविबुधशुक्रसौराः रविजीवशुक्रसौराः एवमादित्येन सह विं
शतिः चंद्रभौमबुधजीवाः चंद्रभौमबुधशुक्राः चंद्रभौमबुधसौराः चंद्रभौमजी
वशुक्राः चंद्रभौमशुक्रसौराः चंद्रबुधजीवशुक्राः चंद्रबुधजीवसौराः चंद्रबुधशु
क्रसौराः चंद्रजीवशुक्रसौराः एवं चंद्रमसा सह दश भौमबुधजीवशुक्राः भौमबु
धजीवसौराः भौमजीवशुक्रसौराः बुधजीवशुक्रसौराः एवं चतुर्विकल्पाः पंच
विंशतिः अथ पंचविकल्पाः रविचंद्रभौमबुधजीवाः रविचंद्रभौमबुधजीवाः र
विचंद्रभौमबुधशुक्राः रविचंद्रभौमबुधसौराः रविचंद्रभौमजीवशुक्राः रविचं
द्रभौमजीवसौराः रविचंद्र[बुध+]शुक्रसौराः रविभौमजीवशुक्रसौराः एवमादि
त्येन सह पंचदश चंद्रभौमबुधजीवशुक्राः चंद्रभौमबुधजीवसौराः चंद्रभौ
मजीवशुक्रसौराः चंद्रभौमबुधजीवसौराः चंद्रबुधजीवशुक्रसौराः एवं चं
द्रमसा सह पंच भौमबुधजीवशुक्रसौराः एवं षट्पंचविकल्पा एकविंश

तिः अथषड्विकल्पाः आदित्यचंद्रभौमबुधजीवशुक्राः आदित्यचंद्रभौमबुधशुक्र
सौराः रविचंद्रबुधशुक्रसौराः रविचंद्रभौमबुधजीवसौराः रविचंद्रबुधजीवशु-
क्रसौराः रविचंद्रभौमबुधजीवसौराः रविचंद्रबुधजीवशुक्रसौराः एवंषड्विक-
ल्पाः अथसप्त रविचंद्रभौमबुधजीवशुक्रसौराः सप्तविकल्पएकएव एवंसप्त
विंशत्यधिकंविकल्पशतंव्याख्यातं इतिश्रीभट्टोत्पलविरचितायांवृहज्जात-
कविवृत्तौनाभसयोगाध्यायोद्वादशः १२ अथानफंद्रयोगाध्यायोव्याख्यायते
तत्रादावेवार्कात्केंद्रपणफरापोक्लिमस्थचंद्रमसिज्ञानसत्त्वरूपविज्ञानमालि-
न्याह अधमसमवरिष्ठान्यर्ककेंद्रादिसंस्थेशशिनिविनयवित्तज्ञानधीनैपुणानि
अहनिनिशिचचंद्रेस्वाधिमित्रांशकेवाहवगुरुसितदृष्टेवित्तवान्यात्स्वीच अ-
धमसमवरिष्ठानीति विनयंप्रशीलतां वित्तंधनंज्ञानंशास्त्रावबोधः धीर्बुद्धिः
नैपुणंपकार्येष्वुत्कर्षित्वं अर्कादादित्यात्केंद्रादिसंस्थेशशिनिचंद्रेज्ञातस्यवि-
नयवित्तज्ञानधीनैपुणान्यधमसमवरिष्ठानिभवंति एतदुक्तंभवति यस्यादि-
त्याज्जन्मनिकेंद्रस्थश्चंद्रमाभवति तस्यैतानिविनयादीन्यधमानिभवंति अधम

तेषामभावः यस्माद्भवनेश्वरः स्वांशोपरिव्यंशकपलाविशीलांश्चंद्रः प्रसूतेर्कं चतुष्टयस्थः
प्रत्ययस्थपणफरस्थश्चंद्रः सूर्याद्भवति तस्यैतानि मध्यमानि भवंति नचाति भवंती सर्वः
यस्मापोक्लिमस्थो भवति तस्य विनयादीनि विशिष्टानि भवंति श्रेष्ठानि तथा चक्रयोद्धि
तीयधनेतातपस्स्तिमापोक्लिमस्थत्तकलाप्रज्ञानामिति प्रदनीति चंद्रशशिनि
स्वधिमित्रांशकस्थः हन्निनिशि च यथासंख्यं स्वगुरुसितदृष्टे जीवशुक्रयोरन्यतम
नावलोकिते तनातो वित्तवान्यनीस्वाधीभोगवांश्च स्याद्भवेत् एतदुक्तं भवति यस्मादह
नि दिवाजन्म भवति चंद्रश्च यस्मिंस्तस्मिंश्चांशो स्वनवांशकस्थो भवति स्वस्मित्राधि
मित्रांशकेस्थितो वा स्वगुरुणा जीवेन दृश्यते तदासौ प्रभूतो वित्तवान्स्वविच भ
वति अथ यस्य निशाजन्म रात्रौ भवति चंद्रमाः स्वनवांशकस्थो मित्रांशकस्थो
वा भवति शुक्रेण च दृश्यते तदा जातो वित्तवान्भवति स्वीचतत्राह निनिशि च
चंद्रे स्वाधिमित्रांशके वा स्थितो यथासंख्यं स्वगुरुसितदृष्टे कविद्याप्यचतते तदा
युक्तं यस्माद्भगवान्गार्गिः स्वांशोधिमित्रांशके वा संस्थितो वा दिवा शशी गुरुणा
दृश्यते जातो भवेद्वित्तसुखान्वितः निशि च गुरुणा दृष्टः शशी जन्मनि दृश्यते त

याचययवेनेश्वरः सांशेशशशीभागवदष्टमस्तिनिशीश्वरोत्पत्तिकरः प्रदिष्टः न
उत्तमोऽङ्गतिकरत्वमस्याहष्टः शुभदेवशुभोहितेन १ अथाधियोगाख्यवमा
नतिलकेनाह सौम्यैःस्मराविनिधनेष्वधियोगइन्दोस्तस्मिंश्चमूपसचिव
क्षितिपालजन्म संपन्नसौख्यविभवाहतशत्रवश्च दीर्घायुषोविगतरोगभ
याश्चजाताः इन्दोश्चन्द्रात्सौम्यैर्बुधगुरुसितैः स्मराविनिधनेषुसप्तमाष्ट
मषष्ठेषुस्थानेषु द्वयोर्वास्थानयोरेकस्मिन्वास्थानेसर्वैरेवभवति तदाधि
योगाख्योयोगोभवति तत्रैकस्मिन्सप्तमषष्ठाष्टमानां सौम्यग्रहत्रयसना
थस्थितायामधियोगोव्याख्यातः यस्मात्कुतकीर्तिः निधनं षष्ठं चेद्द्वा
स्थानाद्यदात्वेऽष्टमे अधियोगः सप्रोक्तोव्यासकृतोसमयात्संबेः व्यासकृतो
विलक्षणेतारेवैः एवोचार्यैरभिहितेनः नसमसर्वयासमप्रकाराः प्रो
१४५ क्ताः कथिताः नयथा षष्टाधोयदासर्वैःसौम्याभवन्ति तदैकः सप्तमेद्विती
यः अष्टमेतृतीयः षष्ठसप्तमयोश्च तर्थः षष्ठाष्टमयोः पंचमः सप्तमाष्टमयोः
षष्ठः षष्ठसप्तमाष्टमेषु सप्तमइति एवंसप्तवास्थितेषुसौम्येष्वधियोगः पापैः

पापः मिश्रैर्मिश्रः तथा च स्फुटकीर्तिः षट्सप्तमाष्टमसंस्थैः शुद्धैरस्तैः सौम्यैः शुभाधियो
गः स्यात् पापः पापैरेवं मिश्रैर्मिश्रस्तथैवोक्तः अधियोगजानां फलमाह त
स्मिंन्नत्र चमूपसचिवक्षितिपालजन्मेतिनास्मिन्नधियोगे जातश्चमूपः सेनापति
र्भवति सचिवो मंत्री वा भवति क्षितिपालो राजा वा भवति एतेषां ग्रहबलसं
भावात्स्थूलं व्याख्यानं तथा च बादरायणः शशिनस्सौम्याः षष्ठे द्यूने निधनसं
स्थिता वा स्युः जातो नृपतिस्तेषां मंत्री वा सैन्यनायको भवति केषांचिन्मतेन ला
त्तयोग एव तथा च सारावल्यां द्यूने षष्ठमथाष्टमे शशिनो गताः समस्ता
शुभाः क्रूराणामयवियोगाच्चेन पतिताभाग्बालया हृतनः भूपालः प्रभवेन्मय
स्तजलधिवेलावनांतोऽङ्गवेस्मनामत्तकरीन्द्रदानसलिलैस्त्वगोर्मेद्रः पीयते इ
ति एवमन्यत्र माश्वतिसंपन्नः सौख्यविभवो भवति अतिसौख्यैश्वर्यसंपन्ना
हतशत्रवः नष्टविद्वेषा दीर्घायुषश्चिरंजीविनः विगतरोगभयाः स्वस्थदे
हानिभयात्मभवंति अथ सुनफानफादुरुधुराकेमद्रुमाख्ययोगचतुष्ट
यं शार्दूलविक्रीडितेनाह हित्वार्कं सुनफानफादुरुधुराः स्वान्त्यो भयस्थैर्ग्रहैः

शीतांशोःकथितोन्यथात्वबहुभिःकेमद्रुमोमंगलस्मो केंद्रेशीतकरेथवाग्रह
युतेकेमद्रुमोनेष्यते केचित्केंद्रनवांशकेषुचवदंत्युक्तिःप्रसिद्धानते द्वितीर्क
मिति अर्कमादित्यंद्विहात्वान्यकोयग्रहःकश्चिद्ग्रहोभौमादिकः शीतांशोश्चंद्र
स्यांमोभयस्यांभवति द्वितीयस्योद्वादशस्योवाद्वितीयद्वादशस्योवाद्वौभवतो
स्तदासुनफानफादुरुधुराख्ययोगत्रयंभवति एतदुक्तंभवति अर्कंवर्जयित्वा
यदान्योग्रहःकश्चिच्चंद्राद्द्वितीयस्थानेभवति तदासुनफानामयोगोभ
वति तथार्कंवर्जयित्वाचंद्राद्द्वादशकेकश्चिद्ग्रहोभवति तदानफानामयोगो
भवति एवंचंद्राद्द्वितीयद्वादशगौग्रहौभवतः तदादुरुधुरानामयोगोभवति
अत्रयोगत्रयेपि आदित्याद्द्वितीयद्वादशोवास्थानेभवति तदानयोगोभगक
द्रवति केचित्तद्योगकर्तृत्वंनमन्यंतेगणयंते एतेयोगावहुभिराचार्यैःकथि
ताः अन्यथात्वबहुभिःकेमद्रुमः अन्यथास्ययोगत्रयस्याभावंबहुभिराचा
र्यैःकेमद्रुमाख्योयोगउक्तः एतदुक्तंभवति यदिचंद्राद्द्वितीयद्वादशेनकश्चि
द्ग्रहोभवति तदाकेमद्रुमाख्योयोगोभवति अमंगलसावित्ति अमंगलागौरी

बृ.जा.
टी.
१५४

154

नामेवंमतं केंद्रेजन्मलग्नकेंद्रेशीतकरेचंद्रेवाभौमादिग्रहयुते भौमादिवर्जितयोरपि
चंद्राद्द्वितीयद्वादशस्थानस्थयोः केमद्रुमेन भवति केंद्रग्रहेणायुतेऽन्यत्रकेचिच्चं
द्रेकेंकेवलमेवव्याख्यानं यवनैः शीतकरे केंद्रस्थिते तस्मिन्नेवग्रहयुते इतिव्याख्या
तं तथाचोक्तं चंद्रेकेंद्रग्रहयुते चंद्रमसोपियोगोनभवतिशीतकरेग्रहयुतेइत्ये
तदपार्थकंस्मात् तत्रच भगवान्गार्गिः व्ययार्ककेंद्रगाश्चंद्राद्विनाभानुनचेद्ग्रहः
कश्चित्स्याद्विनाचंद्रंलग्नात्केंद्रगतोथवा योगः केमद्रुमोनामतत्रैस्याद्दग्रा
द्विताः भवंति निंदिताचारादारिद्र्यामयसंयुताः तथाचसारावल्यां सुनफा
नफाधुरधुराः क्रमेणयोगाभवंतिरहितैः विनांभोमयसंख्यैः केरवववनवा
न्यवाहितैः एतेनचत्वारोयोगाः केंद्रग्रहवर्जितेशशांकस्य केमद्रुमोतिकष्टः
शशिनिसमस्तग्रहादृष्टे एवंकेंद्रेशीतकरेथवाग्रहयुतेकेमद्रुमोनेष्यते
सत्स्वजातकेपि तेनसुनफानफाधुरधुराभावेकेमद्रुमउक्तः तथाच रवि
वर्जंद्वादशगैरनफाचंद्राद्द्वितीयगैःसुनफा उभयस्थितैर्धुरधुराकेमद्रुम
संज्ञितोतोन्यः सत्स्वपि सुनफानफाधुरधुराभावेकेमद्रुमउक्तः तथा॥

पि सुनफानफाद्ययोगौ धौरधुरश्चंद्रसंस्थितैः तेज्ञात शाकपष्टेनोत्रेदंद्वैस्मय
गैनेत्तेषुरविवर्जं केमद्रुमोत्र योगोन्यथाभवेद्यत्र गोहितं तं जन्म केचित् केंद्रेन वा।
शाकेषिति केचिदाचार्याः केंद्रेषु केचिन्नवांशकेषु पतयो गत्रयं वदंति तथा।
चंद्राद्द्वितीयद्वादशस्थैर्ग्रहैः सुनफायायोगाख्याख्याताः तथा केष्वित्कुतकीर्ति
श्रीवशर्मप्रभृतिभिः केंद्रवशात्रवांशकवशाच्च व्याख्याताः एतदुक्तं भवति
ताराग्रहेषु चंद्राद्द्वितीयस्थानस्थैः सुनफा द्वादशस्थैरनफा उभयस्थितैर्धुरधुरा।
अन्यथा केमद्रुमः तथा च वक्तृकीर्तिः चंद्रचतुर्थैः सुनफा दशमस्थैः कीर्तितानफा विहगैः उभयस्थैर्धुरधुरा केमद्रुमसंस्थितान्नतान्यः केचिन्नवां।
शाकेषु वदंति यत्र राशौ यद्राशिनवांशके चंद्रमा भवति तस्माद्राशेर्यो
द्वितीयो राशिस्तत्र यदि ताराग्रहो भवति तदा सुनफा अथ चंद्रनवांशकरा
शेर्द्वितीयद्वादशे च ताराग्रहो भवतस्तदा धुरधुरा अन्यथा केमद्रुमः त
था च जीवशर्मा यद्राशिसंस्थः शीतांशुर्नवांशे जन्मनि स्थितः तद्द्वितीया
स्थितैर्योगः सुनफाख्यः प्रकीर्तितः द्वादशेऽनफा ज्ञेयो ग्रहैर्द्वि द्वादशस्थि

वृ.जा.
टी.
१५५
155

तैः शेषाः कोणचतुष्टययोगोन्यथा केमद्रुमः स्मृतः उक्तिप्रसिद्धा न ते येषामेवंविधमतं तेन
षामुक्तिर्नप्रसिद्धा तन्मतं वृद्धयवनजातकेनांगीकृतमित्यर्थः सुनफानफादुरुध
रांकेमद्रुमकारणानामधिकृतस्याह त्रिंशत्सरूपाः सुनफानफाख्याः षष्टित्र
यं दौरुधुरप्रभेदाः इच्छाविकल्पैः क्रमशोऽभिनीय नीतेन वृत्तिः पुनरस्य नीतिः स
रूपास्त्रिंशत्सुनफायोगाः तावंत एवानफाख्याः षष्टित्रयं यच्च शीतमयूखं शतंषु
दुरुधुराप्रभेदानामेषां सर्वेषां द्विकल्पगणितं इच्छाविकल्पैर्विमाद्य एतेषामेक
प्रस्तारेणाभ्यासयोगाध्यायेऽव्याख्यातं इच्छाविकल्पैः क्रमशः परिपाट्या अन्या
न्येषामेकमभिनीयनीतेनिवृत्तिः कार्या पुनर्भूयः अन्यनीतिविन्यासस्यानान।
वृणाचालनं अथ सुनफायां भौमबुधगुरुसितसौरैः पंचभिर्निष्पाद्येन तस्या
इच्छाविकल्पाः पंचानां कर्तव्याः तदर्थं न्यासः अत्र प्राग्वत्सर्वेणगणि
तेन गुणकेस्थापनं विनान्य प्रवर्तित्वसंख्यामि तिरूपा जाता एवमेक
विकल्पाः पंच जाताः द्विविकल्पा दश चत्वा वि कल्पाः पंच पंच विका
ल्पा एक एवमेकत्रिंशत् तद्यथा द्वितीये भौ मः बुधः जीवः शुक्रः सौ

५	५
४	१०
३	१०
२	५
१	१

ः एवमेकविकल्पाः पंच अथद्विविकल्पाः भौमबुधौ भौमजीवौ भौमशुक्रौ भौम
सौरौ बुधजीवौ बुधशुक्रौ बुधसौरौ जीवशुक्रौ जीवसौरौ शुक्रसौरौ एवंद्विविक
ल्पादश अथत्रिविकल्पाः भौमबुधजीवाः भौमबुधशुक्राः भौमबुधसौराः भौ
मजीवशुक्राः भौमजीवसौराः बुधजीवशुक्राः बुधजीवसौराः बुधशुक्रसौराः
जीवशुक्रसौराः एवंत्रिविकल्पादश अथचतुर्विकल्पाः भौमबुधजीवशुक्राः
भौमबुधजीवसौराः भौमबुधशुक्रसौराः भौमजीवशुक्रसौराः बुधजीवशुक्र
सौराः एवंचतुर्विकल्पाः पंच अथपंचविकल्पाः भौमबुधजीवशुक्रसौराः एवं
पंचविकल्पाएकः एवमेकत्रिंशत् अनेनैवप्रकारेणानफाभेदाः अथधुरधुरा
राविकल्पाः एवंलोष्टकप्रस्ताराभावात्बुद्ध्येच्छाविकल्पाः क्रमशोभिनीयन्ते
न्यायेनसुनफाः एकोद्वितीय द्वितीयोद्वादशे एकोद्वादशेद्वितीयोद्वितीय
तयघ्या भौमबुधौ १ बुधभौमौ २ भौमजीवौ ३ जीवभौमौ ४ भौमशुक्रौ ५
शुक्रभौमौ ६ भौमसौरौ ७ सौरभौमौ ८ बुधजीवौ ९ जीवबुधौ १० बुधशुक्रौ ११
शुक्रबुधौ १२ बुधसौरौ १३ सौरबुधौ १४ जीवशुक्रौ १५ शुक्रजीवौ १६ जीवसौरौ १७

वृ.जा.
टी.
१५६

156

सौरजीवौ १८ शुक्रसौरौ १९ सौरशुक्रौ २० अथैकादिद्वितीयेद्वौद्वादशेद्वौद्वितीयएकोद्वादशे
तद्यथा भौमौबुधजीवौ १ बुधजीवौभौमः २ भौमौबुधशुक्रौ ३ बुधशुक्रौभौम ४ भौमौ
बुधसौरौ ५ बुधसौरौभौमः ६ भौमौजीवशुक्रौ ७ जीवशुक्रौभौम ८ भौमौजीवसौरौ ९
जीवसौरौभौमः १० भौमौशुक्रसौरौ ११ शुक्रसौरौभौमः १२ बुधौभौमजीवौ १३ भौमा
जीवौबुधः १४ बुधौभौमशुक्रौ १५ भौमशुक्रौबुधः १६ बुधौभौमसौरौ १७ भौमसौरौ
बुधः १८ बुधौजीवशुक्रौ १९ जीवशुक्रौबुध २० बुधौजीवसौरौ २१ जीवसौरौबुध २२
बुधःशुक्रसौरौ २३ शुक्रसौरौबुधः २४ जीवौभौमबुधौ २५ भौमबुधौजीव २६ जी
वौभौमशुक्र २७ भौमशुक्रौजीव २८ जीवौभौमसौरौ २९ जीवसौरौभौम ३० जीवौ
बुधशुक्रौ ३१ बुधशुक्रौजीवः ३२ जीवौबुधसौरौ ३३ बुधसौरौजीव ३४ जीवशुक्र
सौरौ ३५ शुक्रसौरौजीव ३६ शुक्रभौमौबुधौ ३७ भौमबुधौशुक्रः ३८ शुक्रौभौम
जीव ३९ भौमजीवौशुक्र ४० शुक्रभौमसौरौ ४१ भौमसौरौशुक्रः ४२ शुक्रौबुधजी
वौ ४३ बुधजीवौशुक्रः ४४ शुक्रौबुधसौरौ ४५ बुधसौरौशुक्रः ४६ शुक्रौजीव
सौरौ ४७ जीवसौरौशुक्र ४८ सौरौभौमबुधौ ४९ भौमबुधौसौरः ५० सौरौभौम

जीव ५१ भौमजीवौ सौर ५२ सौरो भौमशुक्रौ ५३ भौमशुक्रौ सौरः ५४ सौरो बुधजी
व ५५ बुधजीवौ सौर ५६ सौरो बुधशुक्रौ ५७ बुधशुक्रौ सौरः ५८ सौरो जीवशुक्रः
जीवशुक्रौ सौरः ६० एवमेकत्राशीति ८० अथैकादिनीयद्वादशत्रयः अथोद्वि
तीयद्वादशगणकः तद्यथा भौमो बुधजीवशुक्राः १ बुधजीवशुक्रा भौमः २ भौ
मो बुधजीवसौराः ३ बुधजीवसौरा भौमः ४ भौमो बुधशुक्रसौराः ५ बुधशुक्र
सौरा भौमः ६ भौमो जीवशुक्रसौराः ७ जीवशुक्रसौरा भौमः ८ बुधो भौमजीव
शुक्राः ९ भौमजीवशुक्रा बुधः १० बुधो भौमजीवसौराः ११ भौमजीवसौरा बु
धः १२ बुधो भौमशुक्रसौराः १३ भौमशुक्रसौरा बुधः १४ बुधो जीवशुक्रसौरा १५
जीवशुक्रसौरा बुधः १६ जीवो भौमबुधशुक्राः १७ भौमबुधशुक्रा जीव १८ जीवो
भौमबुधसौराः १९ भौमबुधसौरा जीव २० एवमेकत्र १०० जीवो भौमशुक्रसौराः १
भौमशुक्रसौरा जीव २ जीवो बुधशुक्रसौराः ३ बुधशुक्रसौरा जीवः ४ शुक्रो
भौमबुधजीवाः ५ भौमबुधजीवशुक्राः ६ शुक्रो भौमबुधसौराः ७ भौमबुध
सौरा शुक्रः ८ शुक्रो भौमजीवसौराः ९ भौमजीवसौरा शुक्रः १० शुक्रो बुधजी ५६

वसौराः ११ बुधजीवसौराः शु १२ सौराभौमबुधजीवाः १३ भौमबुधजीवाः सौराः १४ सौरा
भौमबुधशुक्राः १५ भौमबुधशुक्राः सौराः १६ सौराभौमजीवशुक्राः १७ भौमजीवशु-
क्राः सौराः १८ सौराबुधजीवशुक्राः १९ बुधजीवशुक्राः सौराः २० एवमेकत्र ॥ अथा-
द्वितीयेएकः द्वादशे चत्वारः द्वितीये चत्वारो द्वादशे एकः तद्यथा भौमबुधजीवशु
क्रसौराः १ बुधजीवशुक्रसौराः भौमः २ बुधो भौमजीवशुक्रसौराः ३ भौमजीवशु
क्रसौराः बुधः ४ जीवो भौमबुधशुक्रसौराः ५ भौमबुधशुक्रसौरा जीवः ६ शुक्रा-
भौमबुधजीवसौराः ७ भौमबुधजीवसौराः शुक्राः ८ सौरा भौमबुधजीवशुक्राः २
भौमबुधजीवशुक्राः सौराः ९ एकत्र ॥ अथ द्वादशे द्वौ द्वौ च द्वितीये तद्यथा
भौमबुधजीवशुक्रौ १ जीवशुक्रौ भौमबुधौ २ भौमबुधौ जीवसौरौ ३ जीवसौ
रौ भौमबुधौ ४ भौमबुधौ शुक्रसौरौ ५ शुक्रसौरौ भौमबुधौ ६ भौमजीवौ बु
धशुक्रौ ७ बुधशुक्रौ भौमजीवौ ८ भौमजीवौ बुधसौरौ ९ बुधसौरौ भौमजी
वौ १० भौमजीवौ शुक्रसौरौ ११ शुक्रसौरौ भौमजीवौ १२ भौमशुक्रौ बुधजी-
वौ १३ बुधजीवौ भौमशुक्रौ १४ भौमशुक्रौ बुधसौरौ १५ बुधसौरौ भौमशुक्रौ १६

भौमशुक्रौ जीवसौरौ १७ जीवसौरौ भौमशुक्रौ १८ बुधजीवौ भौमसौरौ १९ भौमसौरौ
बुधजीवौ २० एवमेकत्र १५ भौमसौरौ बुधशुक्रौ १ बुधशुक्रौ भौमसौरौ २ भौमसौ
रौ जीवशुक्रौ ३ जीवशुक्रौ भौमसौरौ ४ बुधजीवौ शुक्रसौरौ ५ शुक्रसौरौ बुध
जीवौ ६ बुधशुक्रौ जीवसौरौ ७ जीवसौरौ बुधशुक्रौ ८ जीवशुक्रौ बुधसौरौ ६
बुधसौरौ जीवशुक्रौ १० एवमेकत्र १६ द्वौ द्वितीये त्रयो द्वादशे त्रयो द्वितीये।
द्वादशे नवधा भौमबुधौ जीवशुक्रसौरौ १ जीवशुक्रसौराः भौमबुधौ २
भौमजीवौ बुधशुक्रसौराः ३ बुधशुक्रसौराः भौमजीवौ ४ भौमशुक्रौ बुधजी
वसौराः ५ बुधजीवसौराः भौमशुक्रौ ६ भौमसौरौ बुधजीवशुक्राः ७ बुधा
जीवशुक्रा भौमसौरौ ८ बुधजीवौ भौमशुक्रसौराः ९ भौमशुक्रसौराः बुधजी
वौ १० एवमेकत्र १७ बुधशुक्रौ भौमजीवसौराः १ भौमजीवसौराः बुधशुक्रौ २
बुधसौरौ भौमजीवशुक्राः ३ भौमजीवशुक्राः बुधसौरौ ४ जीवशुक्रौ भौम
बुधसौराः ५ भौमबुधसौराः जीवशुक्रौ ६ जीवसौरौ भौमबुधशुक्राः ७ भौ
मबुधशुक्राः जीवसौरौ ८ शुक्रसौरौ भौमबुधजीवाः ९ भौमबुधजीवाः शु

बृ. जा.
टी.
१५८

158

कसौरौ १० एवमेकत्र ११ एवं पुरस्तुताप्रभेदमशीत्यधिकं शतं प्रदर्शितं अथ सुनफा
नफयोर्जातस्य स्वरूपविज्ञानमालिन्याह स्वयमधिगतवित्तः पार्थिवस्तत्समो वा
भवतीह सुनफायां धीधनख्यातिमांश्च प्रभुरगदशरीरः शीलवान् ख्यातकीर्तिः
विषयसुखसुवेशो निर्वृतश्चानफायां स्वयमधिगतं वित्तं येन स्ववाहूर्जितधनः
पार्थिवो राजा भवति तत्समो वा यदि राजा न भवति तदा राजतुल्यः धीधनख्याति
मान् बुद्धिवित्तकीर्तिभिर्युक्तः एवंविधः सुनफायोगजातो भवति प्रभुरित्या
दि प्रभुः प्रतिष्ठावान् अगदशरीरः निरुजदेहः शीलवान् दमविनयादिगुणै
र्युक्तः ख्यातकीर्तिः जनविदितमहद्गुणः शब्दस्पर्शरूपरसगन्धादिविषयास्त
त्सुखैर्युक्तः ननु किं विषयव्यतिरिक्तं सुखमस्ति उच्यते अस्ति यथा योगिनां मनः
सुवेशः अनुलेपनालंकारमाल्यसद्वस्त्रधारणशीलः निर्वृतो मनोदुःखवि
मुक्तः एवंविधो नफायोगे जातो भवति अथ दुरुधुराकेमद्रुमजातस्य स्वरू
पं वसन्ततिलकेनाह उत्पन्नभोगसुखभुग्धनवाहनाढ्यस्त्यागान्वितो दुरु
धुराप्रभवः सुभृत्यः केमद्रुमे मलिनदुःखितनीचनिःस्वाः प्रेष्याः खलाश्च नृप

तेऽपि वंशजाताः यत्र यत्र यथोत्पन्नैर्भोगैः स्वावानिर्मुक्ते धनवाहनाढ्यो वित्त
वंगामवहुलः स्माणानि तोरणा सम्पन्नः शोभनपरिजनः एवंविधो पुरश्चराप्रभवः
पुरश्चरायोगजातोभवति मलिनोमलिनवासाः स्नानालसश्च दुःखितः शरी
रमानसाधैर्दुःखैर्विवर्जितः नीचः स्वकुलाचारविनाधमकर्मकरः निःस्वो निर्धनः
प्रेष्यः परकर्मकरः खेलाद्युतेन स्वभावः एषामेकानामस्मनमेनपुत्रः यदि स्व
पते तेऽपि वंशे कुले जातनक्षत्राण्येवंविधः केमद्रुमयोगजातो भवति एवं ता
वत्केनकारिसामान्यनफलमभिधायदानीं ग्रहवशाद्विशेषफलं वर्णयति
लकेनाह उत्पन्नभोगस्त्वावमुपधनवाहनध्वनमाणाभिनो पुरश्चराप्रभवः सम्पन्नः के
मद्रुममलिनदुःखितनीचनिःस्वप्रेष्याः खेलाश्च नेत्रपतेः वंशजाताः यत्र यत्र
यथोत्पन्नैर्भोगैः स्वावानिर्मुक्ते धनवाहनाढ्यो विनतवंगामवहुलः स्माणानि तो
रणा सम्पन्नः शोभनपरिजनः एवंविधो पुरश्चराप्रभवः पुरश्चरायोगजातो भव
ति मलिनोमलिनवासाः स्नानालसश्च दुःखितशरीरमानसाधैर्दुःखैर्विवर्जितः
नीचः स्वकुलाचारविनाधमकर्मकरः निःस्वो निर्धनः प्रेष्यः परकर्मकरः खेला

बृजा
टी
१५९

159

इङ्गितज्ञस्वभावः एषामुक्तानामन्यतमेन युक्तः यदि स्वपतेनावोपि वेशे कलेजातस्त
दाप्येवंविधः केमद्रुमयोगे जातो भवति एवं नाभसानफादिषु सामान्येन फलम
भिधायेदानीं यद्रववशादिशेषफलं वक्ति तिलकेनाह उत्साहसाहसशौर्यधन
वान्महौजाः सौम्यः पटुः सुवचनो निपुणः कलासु जीवोर्थधर्मसहितो विबुधेन्द्रपूज
जितश्च कामी भृगुर्बहुधनो विषयोपभोक्ता उत्साहवान्बलीशौर्यवान् राजा
प्रियः धनवान्विज्ञान्वितः साहसवान् असमीक्षितकार्यकृत् एवंविधो महौजाः
भूसुतयोगकर्ता भवति नरो जातो भवति पटुर्दक्षः सुवचनः शोभन
वाक् कलासु निपुणो गीतवाद्यनृत्यचित्रकलाकर्मादिषु स्पष्टदृष्टिः यदि सौ
म्यो योगकर्ता एवंविधो जातो भवति अर्थभाग्यनानाभाजनः धर्मभाग्यमा
क्रियानुरक्तः सर्वभोगी नृपपूजितो नानाबलभः यदि जीवो योगकर्ता भ
वति नर एवंविधो जातो भवति कामी स्त्रीलोलः बहुधनप्रभृत्यार्थः विषयो
पभोक्ता इन्द्रियस्वादानुरतः यदि भृगुः शुक्रो योगकर्ता भवति नर एवंविधो
जातो भवति सप्तशनैश्चरयोगकारित्वं दर्पेण रूपवेदमनिष्टशापादेशपर

त्रपत्नानेश्वमित्रात्तत्रयाह पत्रविभवपरिच्छदोपभोक्ता रविननयोबहुकार्यक
तृगणेशः अशुभकृद्द्रेष्काणे दृष्टप्रसूतिकोलितनत्रशुभोनयान्यहृद्ये पता
जिनानांविभवानांपरिच्छदानांसुहृद्वस्त्रवाहनपरिवारादीनामुपभोक्ताभव
ति बहुकार्यकृज्ज्ञानाविधानांकर्मणांकर्मगणेशः वृहगणस्वामी एवंवि
धोरविननयः शनैश्चरोयदियोगकरोभवति तदाजातोभवति अत्रयोगत्रये
स्वनफानफाधुरधुराख्येएकैकस्यग्रहस्यफलमुक्तं द्वादशसंस्थभवेमालह
याधिकवाक्यं अशुभकृदिति उत्तपत्रंद्रः अद्रेष्काणेदिवेदृष्टप्रसूतिःदृष्टपश्चाशीवः
अशुभकृदितिदृष्टफलभोक्ता एतदुक्तंभवति दिवाजन्मनिचेद्द्रमादृष्टपचकार्ये
स्थितः अशुभफलंकरोति सौम्यरूपोदर्शिवाद्वादशसंस्थःशुभकोभवतीतिव्याख्यातं
गलितनत्रदृष्टप्रसूतिःशुभश्चन्द्रः एतदुक्तंभवति अदृष्टपचकार्येस्थितःशु
भकृज्जातः ऐश्वर्यादियुक्तोभवति अन्यथान्यहृद्य उक्तमन्यथास्यचेद्द्रमसि
फलमन्यहृद्यस्वबुद्ध्याकेलनीय एतदुक्तंभवति रात्रौजन्मनिअदृष्टपचका
र्येयस्यचन्द्रोभवति तस्यशुभंजन्म यस्यदृष्टपभवति तस्याशुभंजन्मभवती

बृ.जा
टी
९०

160

स्वर्थः यस्य लग्नाच्चंद्राद्वा यस्योपचयेसौम्या भवंति तस्य फलं वसंततिलकेनाह लग्नाद
तीव वसुमान्समां चशंकात्सौम्यग्रहैरुपचयोपगतैस्समस्तैः द्वाभ्यां समोल्पवसु
मांश्च तदूनतायामन्येष्वसत्स्वपि फलेष्विदमुत्कटेन यस्य जन्मनि लग्नात्सौम्यग्रहा
बुधजीवसिताः उपचयगता भवंति सएवसौ तीव वसुमानत्यर्थं धनवान्भवति
एवं समस्तैस्त्रिभिरेतत्फलं द्वाभ्यां समः यस्य लग्नाच्चंद्राद्वा द्वौ ग्रहावुपचयगतौ सौ
म्यौ भवतस्ततः समः मामन्यधनो भवति उक्तन्यूनतायां लग्नाच्चंद्राद्वा यस्यैकत्रोपचय
गतो भवति सोल्पवसुमान् स्वल्पधनो भवति अर्थादेव लग्नाच्चंद्राद्वा यस्योपचा
येन कश्चिद्ग्रहो भवति स दरिद्रो भवति यस्य लग्नचंद्रयोरपि सौम्यग्रहा उपचय
स्थाः कयापि युक्ता भवंति सोप्यतीव धनवान्भवति अन्येष्विति अन्येष्वशुभफले
ष्वसत्स्वपि अशोभनेष्वपि सत्स्विदं फलमुत्कटेन बाहुल्येन भवति एतदुक्तं भ
वति यस्य लग्नाच्चंद्राद्वापचयस्थाः सौम्यग्रहा भवंति तस्यान्ययोगजमशुभम
पि फलमभिभूय शुभफलं प्रयच्छंति ९ इति भट्टोत्पलविरचितायां बृहज्जातक
विवृतौ चंद्रयोगाध्यायस्त्रयोदशोध्यायः १३ अथातो द्विग्रहयोगाध्यायो व्या

ख्यायते तत्रादित्ये चंद्रादिषु भुक्ते जातस्य स्वरूपं शार्दूलविक्रीडितेनाह तिग्मांशुर्जनय
त्यशेषमहितो यत्राश्रमकारं नरं भौमेनाचरतं बुधेन निपुणं धीकीर्तिसौख्यान्वितं कु
र्वाकांतिनाम्नकार्यनिरतं शुक्रेण रंगायुधैः लब्धस्वं विजेन तयातकं शनेर्भगः प्रको
प्रकोपभुवा तिग्मांशुरिति तिग्मांशुर्वा क्षितिस्तु उषशनैश्चरमसां मुक्तानरं सत्तुष्यं यत्रा
श्रमकारं जनयति यंत्राणि महद्रव्यानश्रम[illegible]नीति स्वश्रमनःपापाणाः नक्रियासक्त
कर्मस्वनिरतसक्तं अथ भौमेन सहैकराशिगो[illegible]चरते पापसक्तं जनयति बुधेन
क्रियासक्तनिपुणं सत्यमहार्हं धीकीर्ति सौख्यान्वितं जीवदृष्टमतिभोगसंयुक्तं शुक्र
णावाकांतिनाकुरं विषमस्वभावं अन्यकार्यनिरतं पापकर्मनतत्परं जनयति शुक्रे
णरंगावतरणक्रियामल्लादिकया आयुधैः स्वहस्थादिभिस्थलव्यस्वप्रामार्थं जन
यति रविजेन शनैश्चरेण धातुनाम्नायुसंपत्तिकामसौविकाघांसयानपकशल
प्रवीणं भांडप्रकारेषु स्वरूपादिषु च कुशलं अथ भौमादिषुके चंद्रे जातस्य स्वरूपं
शार्दूलविक्रीडितेनाह कूटस्त्यामवकुंभपण्यमशिवं मातुः सवक्रः शशी सतः
प्रशितवाक मर्थनिपुणं सौभाग्यकीर्त्यान्वितं विक्रांतं कुलमुख्यमस्थिरमति

सहितो

वृजा
टी
१६१
161

विलेखचं मार्गावस्त्राणां समितिः क्रियादिकुशलेमांकिं पुनर्भैमवे कूटत्वाशावकुंभ
पाएणमितिकूटपाएणंपट्टस्राणांशातिविक्रियामर्कस्त्रीपाएणनारीविक्रयकं श्राशव
पाएण पानविक्रयकं कुंभपाएणघटविक्रयकं श्रुशिवमेषस्थयस्कवं मातृजेननाः ए
वंविधःशाशीवृद्धःसवकः वक्रनागाभकेनयुक्तानरंजनयतिप्रथितवाकंप्रियवचं
श्रुथनिपुणामर्थेषुसत्त्वहीनं सौभाग्यकीर्त्यान्वितं सकलजनवर्द्धते ख्यातयश
स सदेवुधसहितःशशीजनयतिविकलुशास्त्रभेतारंकुलमुख्यंवंशाग्रधानं स
स्थिरशान्तिं चपलवुद्धिं वित्तेषु संधनेनाशिने मांचितः श्रुगिरसा उरुणामयुक्तः
शशीनरंजनयति वस्त्राणांकुशलंतंत्रवायकं श्राद्यिरहणान्मीवनरंजनक्रय
विक्रयधर्षिकुशलंतन्त्रं ममिन शुक्राजनयति हिंसस्थनाश्चनर्भैरंतस्याग्रचमा
किंःश्रार्किणाशनेश्वरेणयुक्तःशशीजनयति २ श्रथांशाभकेवुधादियुक्तेजाता
स्मरस्तरूपस्थयरयाह नादिवेहकूटेकेवहरतिवणोनबाहुयोहासमसोमेवयेथा
ध्यवःसजीवभवतिप्रतिमामविताहिनावागोपामलाथवहःपशुवनिरता
घातकृन्मामदेवेऽपुरावासमसयसमसवित्ननयेभमिजे निर्दिसशा मलादिश

लादिस्वरः

द्वङ्कपटीति सोमो भौमस्य मित्रे बुधयुक्ते गारके जातो वणिग्भवति सच वणिंग् कुलेश्व
स्थप्रतिरूपैः वाहृत्याहानि शुद्धकुशलश्च भवति गुरुयुक्तः नरा अथवा नरपतिः
राजा भवति अथवा द्विजो आत्मणः लब्धधनः सजीवोन्तरभौमे जातो भवति गो
पाणपालकः मल्लो वाहुयोद्धा अथ शक्रापदस्यैव गौदत्तश्च नरः परयुवति रकः
परस्त्रीसक्तः द्यूतकृत् कितवः मास्मेयम् मंगेषेण शुक्रेण युक्तो भौमस्य मित्रे जातो भा
वति दुःखी तथा दुःखपीडितः अमस्य सन्धः असत्ये नृपश्रीति जायस्मान्नतभाषीति
रिताः अस्त्यासमायुक्तः समविषमननेयम वाववायनशनेश्व शनायुक्ते भौमि
जे जातो भवति २ अथ बुधे जीवा भिलोज्जीवस्य शुक्रादियुक्ते जातस्य स्वरूपं शाहेला
विक्रीडितेनाह सौम्यांशगे बुधेना हतस्यानि शुतेगीत प्रियो नर्तविद्वान् मीभगणा
पःसितेन मृदुना मायापटलग्नकृत्सहितो यो धनरावान् दृगुणाः शुक्रे बुधयुतेऽङ्ग
कृत् वे न्नयः शुक्रकरासितेन नवटा जातो नरकारो पिवा सौम्यांशगे च वृद्धि निवराचरः मा
लाधिकः वनिप्रियः सिद्धः न्तनवितन्तनः एवंविधं सौम्यांशगे युदृस्यनि शुते बुः
जातो भवति वै वचनक्रियया परप्रसायन समर्थः भवस्य गणानां स्त्रानाम

स्मी

वृजा
टी
१६२

162

धिपतिः एवंविधः सितेन शुक्रेण सहितो जातो भवति मायापटुः परवंचनदक्षः लेणकोऽ
ऽवचनातिकामी एवंविधो मन्दनाशनैश्चरेण सहितेन बुधे जातो भवति मद्दिपश्च निशा
भनविघः धनधान्यवान्नित्यकलत्रसंयुतः बहुगुणः प्रभूतगुणः शौर्यादिभिर्युक्तः ए
वंविधो गुरुर्जीवस्य शुक्रेण शुक्रेण युक्ते जातो भवति श्मश्रुकर्कशनापितः अथवा घटक
कुंभकारः अथवा नैकरूपकारः एवंविधो सितेन शनैश्चरेण युक्ते गुरौ जातो नेत्रयो
रानव्यः अथ शुक्रे शनैश्चरयुते जातस्य स्त्रहपं त्रिग्रहयोगफलं पृथ्वीनाथयाह अ
सितसितसमागमे लब्धवर्णः भवति समाश्रयसंग्रहहविनः भवति च लिपिपुस्तकवि
चवेत्ता कथितफलैः पंचतापरै विकल्प्याः अल्पचक्षुः स्वल्पदृष्टिः भवति समाश्रये
ण स्त्रीसंश्रयेन सम्यक् कृद्धधनं यस्यासौ भवति समाश्रयसंग्रहहविन्नः लिपिपु
स्तकविन्यासः लेपकमविचित्रमालेख्यं एवं वर्तेताज्ञः असितसितसमागमे शनैश्च
रशुक्रसंयोगजातः भ्रूकुटीभवति यदि राशिद्वये द्वौ द्विग्रहयोगौ भवतः तदा द्विग्र
योगद्वयस्यापि फलं वाच्यं अथ राशित्रये द्विग्रहयोगत्रयं भवति तदा द्विग्रहयो
गत्रयस्यापि वर्फलं वक्तव्यं कथितफलैरिति द्वाभ्यां पंचतापरैरन्यत्रयोग्रहाणां

कराशिगं तन्न भवति न तदा कथितफलैकैकफलैस्त्वेविकल्प्याः विकल्पनीयाः चतु
रादिभिरेकस्थैः प्रव्रज्यायोगानाहशति यदा त्रय एकत्र राशौ भवंति तदा द्विग्रहयो
गत्रयस्यापि फलं वक्तव्यं तैस्म्यायाय घटक चत्वारो ग्रहा एकत्र राशिगता भवंति त
दा कं चद्वियोगे यत्फलमुक्तं यस्मादिन्या गा एकयोगे फलं तत्फलत्रयमप्यवाच्य ए
वं यथासंभवमन्यत्रापि ग्रहत्रयस्यैकराशिगतस्य फलं वक्तव्यं यद्येकत्र रा
शौ द्विग्रहयोगे तत्र द्विग्रहयोगः अथवा राशिद्वये द्विग्रहयोगो वा भवति तदा
सर्वाणि फलानि वाच्यानीति इति भट्टोत्पलविरचितायां बृहज्जातकविवृतौ
द्विग्रहयोगाध्यायस्त्रयोदशः १४ अथातः प्रव्रज्यायोगाध्यायो व्याख्यायते तत्र
दावेवचत्वारादिभिरेकस्थैः ग्रहैर्जातस्य प्रव्रज्यायोगं शार्दूलविक्रीडितेनाह एक
स्थैश्चतुरादिभिः बलयुतैर्जाताः पृथग्वीर्यगैः शाक्याजीवकभिक्षुवृद्धचरका
निर्ग्रंथवन्याशिनः माहेयज्ञगुरुक्षपाकरसितप्राभाकरीनैः क्रमात्प्रव्रज्या ब
लिभिः समाः परिजितैस्तत्स्वामिभिः प्रच्युताः एकस्थै इति एकस्मिन्नत्र चतुरा
शौ वर्तमाना ग्रहाः चत्वारः पंच षट् सप्त वा भवंति तैरेकस्थैश्चतुरादिभिः वा

बृजा
टी
१६३

163

लयुतैः शशिभिर्भौमादिभिः जाताः संभूताः शाक्यादिकाः प्रव्राजिका भवंति किं बहुभि
र्बलयुतैरेका प्रव्रज्या भवति तदर्थमाह तेष्वबहुभिर्वीर्ययोगैः सबलैः बह्व्यः प्रव्रज्याः पृथ
क्पृथक् भवंति एतदुक्तं भवति चतुरादीनामेकस्थानां मध्यात्कश्चिद्बली भवति
तदा जातस्य प्रव्रज्या भवति अथ द्वौ बलिनौ भवतस्तदा जातस्य प्रव्रज्याद्वयमेव भ
वति यदा बहवो बलिनस्तदा बह्व्यः प्रव्रज्या भवंति एवमेकस्थैश्चतुरादिभिर्बलयुतै
र्जाताः प्रव्रज्याभाजो भवंति यस्मादुक्तं प्रव्रज्या बलिभिः समस्ताश्च पृथग्वीर्ययोगमही
यादिभिः भौमाद्यैः शाक्याद्यो भवंति तन्मध्याच्चतुरादीनामेकस्थानां मध्याद्यदा भौमा
द्यो भौमो बलवान्भवति तदा जातः शाक्यो रक्तपटः श्रमणो भवति एवं बुधे बल
वति आजीविक एकदंडी जीवे बलवति भिक्षुर्यतिर्भवति तथा चंद्रे वृद्धश्रावा
कः कापालिकः वृद्धभंगतया श्रावकशब्देन लघटव्यः सितशुक्रे चरकः चक्र
चरः प्रभाकरिः सौरे तस्मिन्बलवति निर्ग्रंथो क्षपणकः इनेऽर्कादित्ये वन्याशनः
फलमूलाशनस्तपस्वी भवति एवं क्रमात्क्रमशः परिपाट्या प्रव्रज्यापर्यायः एते
वं कालसंहिताव्याख्याताः तथा च वंकालकाचार्यः नायस्मिन्नदिनक्षणैश्चंद्रोका

वलेडौनहृर्धंगिाडौवत्तवशेविस्त्रम्भस्मामममहोएकदंडीश्रदेवगुरुमक्रकोणकोमेन
णाश्चवश्रावेवणाः श्रत्रहृद्धश्रावककग्रहणंमाहेश्वराणांप्रव्रज्यानमुपलक्षणं।
यं श्रुती विकग्रहणं नारायणाश्रितानां तथाचवंकालकेसंहितानेवपक्षान्ते ज
लणाजलहृदवृश्रकेसवमश्ववश्मश्एवनमगेसदिःखाणंणाश्रर्धाकणवाणदो।
गहाणाहा एवंचतुरादीनामेकस्थानांमध्यात् यावंतोग्रहावलिनस्तावन्त एवप्र
व्रज्याभवंति तत्रापिवीर्यादिकस्यप्रथमा यस्मात्सत्वजातकेउक्तं प्रथमावीर्या
दिकस्यैववीर्यापश्चात्क्रमेणान्यासांक्रमः एवंवलिभिःसमाःप्रव्रज्यायस्यवलि
नोग्रहस्ययाहशेणवाकानाहश्एव नहलाउसावेणाप्नोति परिपालयतिच पराज्ञि
तैर्न्यैर्ग्रहैर्ग्रहणुद्धवर्जितैः प्रच्युतिःप्रव्रज्यात्यागः तन्न प्रव्रज्यांगृहीतापुनस्त्यजंतिएत
दुक्तंभवति चतुरादीनांमध्याद्यदेकोग्रहोवलवान्भवति सचयदुद्धजातका
कालेस्तेनपराजितस्तदाप्रव्रज्यांगृहीतापुनस्त्यजंति त्यक्त्वाचप्रव्रज्यामनाश्रितैव
तिष्ठति अथचतुरादीनांमध्याद्ग्रहोवलिनोवहवोवावलिनोभवंति तेचपराजि
तास्तदातस्यसर्वाभ्यःप्रव्रज्याभ्यःच्युतिःभवतियस्माद्वलवद्ग्रहसंख्याःप्रव्रज्या।

बृ ज्ञा टी १६४ कर्त्तव्याः अन्यप्रव्रज्यादिभिर्थयनेन यद्देशेण पराजितो न भवति तदा तामेव प्रव्रज्यामाश्रित्य ति
यते अथ प्रव्रज्यादायको ग्रहणकौवलवर्जितो न भवति तदा यावज्जीवं तामेव प्रव्रज्या
माश्रयति अथ द्वौ गृहस्थौ प्रव्रज्यादायकौ तदा पराविरतौ तदा प्रथमप्रव्रज्यादायको त
देशाप्रविष्टः तत्र प्रथमां मस्तकादि द्वितीयमाश्रयतीति एवं बहुप्रव्रज्यासंभवे योऽन्यं त
दा समाचार्यः तेष्वधिकबलो जीवववसितं दृढं तमार्गं वक्ष्यकमसुखं तदनन्तपणां।

164

मैरेवपस्तथाजीविकावार्थं बृहच्छ्रावकमिद्धुरं दिवाकरस्तापसं तपोयथं वक्रः।
शाक्यश्रमणं तेषां श्रयता नां गणाश्रोत्तान् वीर्यापनत्स्यन्तरावदीतितिना भक्तिवादि
नस्तेषां अन्यैः पराजितस्तेन प्रव्रज्या प्रच्युतिं कुर्यात् यावंतो वीर्यच्युता प्रव्रज्याश्रि
तवंति भावमः एकद्वोषनियामादवलोपनात् अथास्तमितामाजिन्नास्य दृष्टानां।
ग्रहाणां अपवादे वेतालेयमाह रविलुमके रेदीहितावलिभिस्तद्गतमक्रयोन्नताः।
अभयाचितमाज्ञदीहितानिदिने बन्यनिरीत्तिनेर्यदि चतुरादीनामेकस्यानां मध्या
यावंतो ग्रहावलिनस्तावंतः प्रव्रज्यादायका अथापि बलिनां मध्ये यावंतो रविल
मकराः स्थैमंडलगा अस्तमिता भवति तेर्दीक्षाजाताभवंति तावंतः स्वां प्रव्रज्या

नप्रयच्छंतीत्यर्थः किंतज्ञानानत्पाप्तज्ञतभकयलज्ञतानांनष्टज्ञानोप्रव्रजितानाम
क्षेमकाभवंति अत्रबविलमकबस्तमदयात्तमयंगणितानवेष्ट्य अत्रकगुरुतार्कि
ऊनोःकालांशाद्युत्तरोत्तरैरेनवविभिः इष्पाहश्पाद्कर्मणाग्रवेद्यादशाभिरिंडःएवा
मारिकेकर्मणिहृतेनकदाचिदादित्येनसहैकराश्यागोपिनास्तमितोभवति कदा
चिद्राश्पतविनोप्यस्तमितोभवति एवमदयात्तमयंश्रुतिच्यात्तमितफलंविचा
र्यं अभियाचितेत्पादिवलिभिर्वित्पतुवर्तैर्वलिभिर्निहितैर्ग्रहयुद्धेऽन्यग्रहविजि
तैरत्यस्पग्रहैर्निर्दीप्तैर्नष्टैरभियाचितमात्रदहिणाःसीयाप्रार्थनपराभवंति न
चनाभ्यामभवंति एवमुक्तंपराजितैस्तत्वामिभिःप्रवृजितैर्विनिस्पायमपवादः नै
नैनदुक्तंभवति वलीयहोग्रहयुद्धेऽन्येनविजितोभवति नेकेनचिद्दृश्यते तदा
तत्प्रव्रज्याशरीरेमा भुनक्तजाति अथवलीग्रहःसमागमे अन्येनग्रहेणविजि
तोभवति अन्येनवाहश्यते तदातत्प्रव्रज्यांप्रार्थमानोनाप्नोति प्रव्रज्यांवप्रव्रज्या
प्रदशग्रहोनकालेप्राप्नोति यस्यचप्रव्रज्याप्रवृत्तिः तामानस्पनदवमानेवहपंत
दशास्यवावशायस्मिन्नंतर्दशाकालेवलवान्भवति तस्मिन्कालेप्रव्रज्यां

बृ.जा.
टी
१६५
165

दास्यति तथा च वंकालकाचार्यः दीनादीनामसमर्थो जो होरादृक्काणो बलेन मंदजो नस्य।
दृक्काणादिः खालदृक्काणो यो यानि किम्मन्देहो जन्मस्य यदि द्रेक्काणवशो नस्मविभाणाम्बसदा
णं अथ चन्द्रादि निरीक्षस्य विना प्रव्रज्यायोगं शालिन्याह जन्मेशो न्यैर्यदृष्टो
केन्द्रं पश्यत्यार्किं जन्मपं वा बलोनं दीक्षां प्राप्नोत्यार्किद्रेक्काणसंस्थो भौमार्को।
शोभानौ दृष्टश्च चन्द्र जन्मनि यत्र राशौ चन्द्रः स्थितः तस्य योधिपतिः स जन्मेशः स च
यद्यन्यैर्ग्रहैर्न दृष्टो न केनचिद्ग्रहेणादृष्टो दृष्टश्च मानस्त्वार्किं ततः सौरं पश्यति तदा
ज्ञानस्य प्रव्रज्या भवति साश्चशनैश्चरं जन्मपयोर्योर्बलवान् दीयान् दृष्टायां
च यस्माद्वकालकाचार्यः जन्मस्य दृक्काणेश्च कोणं जन्मभाणां होरागणे वणाहोदि
हो नस्मादृक्काणाणां बलि न समा होराश्च नक्काणान् पश्यत्यार्किं इति अथवार्किः।
सौरः जन्मपं जन्मराशपयोधिपं बलेनैवाधर्वहिनं त्वार्किः पश्यति तथापि शनैश्च।
रोक्तप्रव्रज्यायां प्रव्रजति तथा च वंकालकाचार्यः मणितादिभावबलहीनो जन्म
भाणां होराभिनहविणं यं दीक्षां प्राप्नोतीति यत्र यत्र राशौ चंद्रमाः स्यार्किद्रेक्का
णसंस्थः सौरद्रेक्काणमवस्थितो न केवलं यावज्जो भौमार्कभागजं सौरयोरन्य।

नमनवांशकस्थेनस्मिंश्चसर्वग्रहदृष्टेसोवेणशनैश्चरेणदृश्यमानेदीक्षांप्राप्नोति
शनैश्चरेकप्रव्रज्यांप्रव्रजति तत्रैवंकालकाचार्यःकोणस्सविदिक्कुणनिश्चदस
श्रीतत्संसगओवक्कासवारिभोकोपणाणश्रम॰संसणावसनका अत्रयोगत्रयेपि
एवंपवाहाउव नेनीयाः अथयेनयोगेनजातःशास्त्रकारोभवति येनजातो
राजापिदीक्षितोभवति तद्योगद्वयमालिन्यार्ह सुरगुरुशशिहोरास्वाकिंटस्थस्थ
मेगुरुबुधन्स्पनीनायोगजःतीर्थकृत्स्यात नवमभवनसंस्थेमंदेकेन्द्रदृष्टेभवा
तिनवयेयोगेदीक्षितोपार्थिवेंद्रः सुरगुरुशशिहोराशुजीवचन्द्रलग्नेषुकिंटेषु
सशनैश्चरावलोकितास्थर्मेनवमस्थानेगुरुजीवोयदिभवति अथशाहः पाठ
एवोणन्स्पनीनायोगजःकश्चिद्राजयोगेजातस्सभवति स्तदाससुरुषतीर्थकृत्
कस्तत्कस्माद्भवतिकाणादवुधपंचाशीववराहमिहिरवृत्तगुमशक्तिमाइतिसु
रगुरुशशिहोरासितिथविमानकर्कलग्नेकेश्चिद्याख्यातं तच्चायुक्तं यस्मादेवं
कालकाचार्यः ससिगुरुससिलग्नादिःतकोणणाअउथस्सगेजीएणकणाहः
ससीजोजीएणाकिउतहोहोइजाओहोइराजाअहोइबुद्धः सन्यकारोक्ति अथ

बृ.जा.
टी.
६६

166

द्वितीयो राजयोगः तत्रोपस्थानो करोति तदा राजा भवति तीर्थकराश्च जनकराशिराजस्य
दिपुजश्च तिमइति तत्र च वंकालकाचार्यः एरिजेचजाओ अज्जो विबुवाश्च जामदहाश्रे
इत्रि जिजिणाईसमेतिकअरोम्भमिणाहोवि नवमभवनसंस्थइ निमद्देसोबलगा।
नवमभवनमाकेथमस्थानाश्रितश्चन्द्रः सर्वैर्ग्रहैरदृष्टेनावलोकितस्तथा नरपति
योगे राजयोगानां मध्यादन्यतमे राजयोगे सति जातो दीक्षितः प्रव्रजितः पार्थिवेन्द्र
श्च राजा भवति यश्च तत्काले सर्वबलीभवति तद्दीक्षायां दीक्षितनाश्च भवति अन्यथा
अदीक्षित एव अत्र च वंकालकाचार्यः नवमभवाणाकोणाअइहोअइसबदंमणवि
मक्कोणारणाहजो अजाओ रज्जादिः अदिरिवनेदइजो वलिओ सबणानमच्चदिरि वे
समावेति इति भट्टोत्पलविरचितायां बृहज्जातकविवृतौ प्रव्रज्यायोगाध्यायः पं
दशः १५ अथातिगिलिखायोयाव्याख्यायते अस्तिनदवशिराशिश्चनत्रादावेवचंदम
समानतत्त्वशीलं भवति तत्राश्विनीभरणेप्जानस्परूपमार्ययाह ओं प्रिया।
भूषणाः सुरूपः सुभगो दक्षोश्विनीषु मतिमांश्च कृतनिश्चयः सत्यागोरुदतः सु
खितश्च भरणीषु प्रियभूषणाः अलंकरणावलताः सुरूपो वपुष्मान् सुभगः।

सर्वजनप्रियः दत्तः सर्वकरणपटुः मतिमान् बुद्धियुक्तः एवंविधोऽश्विनीजातो
भवति कृतनिश्चयः प्रारब्धानां कर्मणामंतगतः सत्यः सत्यवान् अरोगी नीरुजः
दक्षः चतुरः सुखितो भोगवान् एवंविधो भरणीजातो भवति अथ कृत्तिकारो
हिण्यां जातस्य स्वरूपमार्ययाह बहुभुक्परदाररतस्तेजस्वी कृत्तिकासु विख्यातः
रोहिण्यां सत्यशुचिः प्रियंवदः स्थिरमतिः सुरूपश्च बहुभक् प्रभूताहारः परदाररतः प
रस्त्रीषु संसक्तः तेजस्वी प्रतापी विख्यातः सर्वत्र प्रसिद्धकीर्तिः एवंविधः कृत्तिका
सु जातो भवति सत्यः अवितथभाषी शुचिः परद्रव्यालुब्धः प्रियंवदः मधुरवाक्
स्थिर एकमतिः वपुष्मान् एवंविधो रोहिण्यां जातो भवति अथ मृगशीर्षार्द्रयो
र्जातस्य स्वरूपमार्ययाह चपलश्चतुरो भीरुः पटुरुत्साही धनी मृगे भोगी शठ
गर्वितचंडकृतघ्नहिंस्रपापश्च रौद्रे चपलः क्रियास्वनवस्थितः चतुरो दक्षः भीरुभ
यार्तः पटुः प्रवक्ता उत्साही सोद्यमः धनी वित्तवान् भोगी सरवितः एवंविधो मृग
शिरसि जातो भवति शठः परकार्यविनाशकः यस्य लक्षणं मनसा वचसा
यच्चिंत्यते कार्यं न तत् कर्मणा विपरीतश्च स शठः सद्भिरिष्यते गर्वितो मा

वृ०जा
टी
१६७

167

नीचं रः कलहशीलः कृतघ्नः खलः हिंस्रो वधकः पापाश्रयवान् एवंविधो रौद्रदे-
ष्काणे जातो भवति अथ पुनर्वसौ जातस्य स्वरूपमार्ययाह दान्तः सुखी सुशी-
लो दुर्मेधा रोगभाक् पिपासुश्च अल्पेन च संतुष्टः पुनर्वसौ जायते मनुजः चपलः
शमरतः सुविभागवान् दुर्मेधा जडप्रायः रोगभाक् पीडितदेहः पिपासुः तृ-
ष्णार्तः अल्पेन लाभेन वार्थेन संतुष्टः एवंविधो मनुजो मनुष्यो जायते उत्प-
द्यते पुनर्वसौ अथ पुष्याश्लेषयोर्जातस्य स्वरूपमार्ययाह शान्तात्मा सुभगः
पण्डितो धनी धर्मसंश्रितः पुष्ये शठः सर्वभक्षपापः कृतघ्नधूर्तश्च भोजंगे शा-
न्तात्मा जितेन्द्रियः सुभगः सर्वजनप्रियः पण्डितः शास्त्रवित् धनी वित्तवान् ध-
र्मसंश्रितः धर्मावृतः एवंविधः पुष्ये जातो भवति शठः परकार्यविमुखः सर्व-
भक्षः अभक्ष्यभक्षणशीलः हीनाभिर्वा पापः पापावृतः कृतघ्नो उपकारघ्नशीलः धू-
र्तः परवंचनरतः एवंविधो भोजंगे अश्लेषायां जातो भवति अथ मघापूर्व-
फल्गुन्योर्जातस्य स्वरूपमार्ययाह बहुभृत्यधनो भोगी सुरपितृभक्तो म-
होद्यमः पित्र्ये प्रियवाग्दाता द्युतिमानटनो नृपसेवको भाग्ये बहुभृत्यध-

रः प्रसन्नपरिवारधनः भोगी सुखितः सर्वपितृभक्तो देवपितॄणां भक्तः महोद्य
मः उत्साहवान् एवंविधः पित्र्ये मघायां जातो भवति प्रियवागभिमतवक्ता दा
ता उदारः द्युतिमान् सद्रूपः अटनः परिभ्रमणशीलः नृपसेवकः राजका
र्यातुरः एवंविधो भाग्ये पूर्वफल्गुण्यां जातो भवति अथोत्तरफल्गुणीहस्ता
योर्ज्ञानस्य स्वरूपमाचार्य आह सुभगो विद्यासधनो भोगी सुखभाग् द्वितीयफ
ल्गुण्यां उत्साही हृष्टः पाणिपादहतानस्कोदारहस्ते सुभगः सर्वजनप्रियः वि
द्यासधनः विद्यया प्राप्तधनं येन भोगी भोगासक्तः सत्त्वेनागाधिरहितः
एवंविधो द्वितीयफल्गुण्यामुत्तरफल्गुण्यां जातो भवति उत्साही सोद्यमः
धृष्टः प्रतिभायुक्तः पानपः आसवपायकः तुष्टः अघृणी निर्दयः तस्करश्चौ
रकर्मनिरतः एवंविधो हस्ते जातो भवति अथ चित्रास्वात्योर्ज्ञानस्य स्वरूप
वितानमाचार्य आह चित्राम्बरमाल्यधरः सुलोचनाङ्गो भवति चित्रायां दान्तो
वणिक्शालः प्रियवाक्यभाषिणः सुतो चित्राणि नानाप्रकाराणि अम्ब
राणि वस्त्राणि माल्यानि च धारयति सुलोचनाङ्गः शोभननेत्रावय

बृजा
टी
१६८

168

वाः एवंविधस्त्रिज्ञायां जातो भवति हेतो विनीतः वाणिज्यक्रयविक्रयज्ञः कृपालुः र
घानसहेने प्रियवागभिमनवक्ता धर्माश्रितः एवंविधः स्त्रांशाज्जातो भवति त्र
यविंशाद्वान्नवांशयोः जातस्य स्वरूपं विज्ञानमार्यायाह ईश्वरः द्युतिमान्वच
नपटुः कलहरुचिर्विशांवान्न आद्यो विदेशवासी बहुधा लब्धवनो न्नवांशस्वा
रोत्तः परहिंसनस्मरः लब्धो लोभान्वितः द्युतिमान् सवशः वचनपटुः संभा
षणारतः केचिद्र्यपटुरिति वदन्ति अर्थाज्जेन पटुः प्रवीणः कलहरुचिर्विरोधशी
लः एवंविधो विंशांशाज्जातो भवति आद्यः ईश्वरः विदेशवासी परदेशनिवा
सशीलः लुब्धालुः लुब्धांवहतेटनः परिभ्रमणः एवंविधो न्नवांशाज्जातो भ
वति अथ ज्येष्ठमस्य योजनातस्य स्वरूपं विज्ञामार्ययाह स्पष्टासनवद्रमित्रः संत
ष्टो धर्मकृत्प्रचुरकोपः स्वलेमानी धनवान्कविर्निहिंसः स्थिरो भोगी नवद्रमि
त्रः स्वल्पस्नहन् संतुष्टः संतोषशीलः धर्मकृत् धर्मानुरतः प्रचुरकोपः प्रभूत
कोपः अतिक्रोधी एवंविधो ज्येष्ठात्सुजातो भवति मानी गर्वितः धनवान् ईश्वरः
सर्वो भोगवान् अहिंसः सौम्यप्रकृतिः स्थिरएकमतिः भोगी भोगासक्तः एवं

विधो मूले जातो भवति अथ पूर्वोत्तराषाढभयोर्जातस्य स्वरूपमाह इष्टानन्दक
लत्रो मानी दृढसौहृदश्च जलदेवे विज्ञविनीतधार्मिकबहुमित्रकृतज्ञसुभगश्च
इष्टाभिमतः स्नानरतः नैष्ठिकवः कलत्रेयः समानी गर्वितः दृढसौहृदः स्थिरसुहृत्
कृतज्ञरूपकारशीलः सुभगः सर्वजनप्रियः एवंविधो वैश्वदेवे उत्तराषाढायां जा
तो भवति अथ श्रवणधनिष्ठयोर्जातस्य स्वरूपमाह श्रीमान् श्रवणे कृत
ज्ञ उदारदारो धनान्वितः ख्यातः दाताढ्यः शूरो गीतप्रियो धनिष्ठासु धनलुब्धः
श्रीमान् श्रियायुक्तः कृतज्ञः पण्डितः उदारदारो यस्य अथ वा दारेषु दारः दाता
धनान्वितो वित्तवान् ख्यातः जनविदितकीर्तिः एवंविधः श्रवणे जातो भवति
दाता दानशीलः आढ्यः ईश्वरः शूरो रणपटुः वनिप्रियो गीतरतः धनलुब्धो
धनरुचिः एवंविधो धनिष्ठासु जातो भवति अथ शतभिषक्पूर्वभद्रयोर्जात
स्य स्वरूपविज्ञानमाह स्फुटवाग्व्यसनी रिपुहा साहसिकः शतभिषक्तु
दुर्ग्राह्यः भद्रपदासूद्विग्नस्त्री विजितो धनपटुर्दाता च स्फुटवाक् निपुणभाषी
व्यसनी द्यूतादिव्यसनोपर्यतः रिपुहा शत्रुघातकः साहसिकः असमीक्षितका

बृजा
टी
१६९
169

धकरः दुर्गोह्यः दुराराध्यः एवंविधः शतभिषक्सज्जातो भवति नहियः दुःखितमनाः स्त्री
भिरभिभूतः धनी धनवान् अथवा स्त्रियाजितधनं यस्य पटुः प्रवक्ता अदाता कदर्यः ए
वंविधः पूर्वभद्रपदासज्जातो भवति अथोत्तरभद्रपदासु देवभोजीनस्य सदूपमार्यया
ह वक्ता सुखे प्रजानां जितशत्रुर्धार्मिको द्वितीयासु संपूर्णांगः सुभगः शूरः शुचि
रर्थवान्पौष्णे वक्ता वचनपटुः सुखी भोगवान् जितशत्रुर्जिताविः धार्मिकः धर्मा
त्मकः एवंविधो द्वितीयासूत्तरासु जातो भवति संपूर्णांगः परिपूर्णावयवः
सुभगः सर्वजनप्रियः शूरो रणप्रियः शुचिः पवित्रः नाद्यलब्ध्याः अर्थवान्सधनः
एवंविधः पौष्णे रेवत्यां जातो भवति नक्षत्रजातकं अथ मेषस्य चंद्रमसि जात
स्य स्वरूपं शार्दूलविक्रीडितेनाह वृत्ताताम्रदृगुष्णशाकलघुभुक्क्षिप्रप्रसादोऽटनः
कामी दुर्बलजानुरस्थिरधनः शूरोंगनावल्लभः सेवाज्ञः कुनखी व्रणांकितशि
रामानी सहोत्थाग्रजः शक्त्या पाणितलेंकितोतिचपलस्तोयेतिभीरुः क्रिये इ
त्तावृत्तताम्रानना लोहितवर्णा दृष्टिर्यस्य सा सोऽदृताताम्रदृक उष्णशाकेन ला
घु स्वल्पं भुंक्ते उष्णशाकलघुभुक् उष्णभोजी शाकभोजी स्वल्पभोजी क्षिप्रप्र

स्नाटः क्षिप्रमेव प्रसीदति अटनः परिभ्रमणशीलः कामी स्नानप्रियः दुर्बलजा
नुः निर्मांसजानुः आश्विवधनः अविविविनुः स्वेदप्रियः अंगनावल्लभः स्त्री
प्रियः सेवाक्तः परारायनकुशलः कृतनवीकृत्सिनान्नवः व्रणांकितशिरासु
क्षिप्रमूर्धामानीगार्वितः सहोन्मानां सहजानानां भ्राहस्णामग्रजः प्रधानः
पाणितलहस्तिलेशातावा चिह्नविशेषणाकितः अतिचपलः क्रियाभ्यनवा
स्थितः तोयजलभीरुः सभयः एवंविधः कथमेषस्य चंद्रमसि जातो भवति आ
याहषस्यचंद्रमसि जातस्य स्वपश्चाहूलाविंशीडिनेनाहु कांतः स्खेलगतिः
एणद्वदनः एषाम्यपार्श्वीकितनस्वागीलेक्षपापदः प्रभः फकुञ्चवांकनाप्र
जाः स्लेषलः एवैवंनुजनानमजैविंगार्हितः सौभाग्यद्रकातमीरीमाश्रिः प्रम
दाप्रियः स्थितन्या ध्यानसोद्योगविः २ कांतोदृशीनीयः स्खेलगतिः सविला
सगामी एष्यनवदनः विस्तीर्णोहृद्वदनं मखेयस्य एषपश्चिमभागः आसे
वंकपार्श्वस्य प्रसिद्देषणामस्तनमस्थाने किनोचिह्नितः त्यागीराताक्षेशमहा
करतः समर्थः प्रभवशानिहतात्ताः ककुदवान् ककुदस्य स्कंधः कन्याप्रजः स्त्री।

जनकः सेवाधिकः एवंविधः प्रथमैर्वसुभिः धनैर्वित्तैरत्यक्तैः उद्वैश्च वर्जितो विपुलः सौभा
ग्ययुक्तः सर्वजनवल्लभः लक्ष्मीमान् क्षमी हे शशि वृषस्थे प्रमदाप्रियः स्त्रीवल्लभः
स्थिरात्मसुहृत् स्थिरमित्रः मध्यान्तसौख्यः मध्ये यौवनेऽन्त्ये वृद्धत्वे च सुखान्वितः एवंवि
धे वृषस्थे चंद्रमसि जातो भवति अथ मिथुनस्थे चंद्रमसि जातस्य सद्वृत्तं शार्दूल
विक्रीडितेनाह स्त्रीलोलः स्मरतापचापकुशलः लावण्यस्मरणः शास्त्रविद्दूतः कृ।
तिनम्रवक्त्रः पद्मनिद्रासंकितो हूतविवरः चार्वंगः प्रियवाक्सभावचनरुचिः।
गीतप्रियो नर्तविल्लेखवेयोतिरतिसमंचतनसंश्लेष्टतीयद्रेगे स्त्रीलोलः स्त्री
सुभिलाषवः स्मरतापचवेष्टनकर्मणि कुशलः शिल्पिनः नाम्रवणो लोलि
तनेत्रः शास्त्रविद्वितः पंडितः दूतः परस्य कार्यसंदेशप्रापकः चितमृदुधृतः वक्रा।
शिरोरुहः पद्मनिद्रास्वरथीः हास्यसपरस्मन मिमिगितं परिचितत्वानं हूतं।
स्तरूः एतान्निलिचार्वंगः शोभनावयवः प्रियवाक् अभिमतवक्ता प्रमदा
रुचिव दृश्यकुगीताप्रियोगीतरुचिः नृत्यवित् नृत्यज्ञः स्त्रीवैः षंढैः सह रतिंग
च्छति समंचनतमः त्वंसनाम एवंविधः चेद् तृतीयद्रेगो मिथुनराशिगतो।

जातो भवति अथ कर्कटगते चंद्रमसि जातस्य सदृक्पं शार्दूलविक्रीडितेनाह आव
क्रोऽद्भुतगः सम्यगुन्नतकटिः स्त्रीनिर्जितः सत्सुहृद्दैवज्ञः प्रचुरालयः क्षयधनैः संयुज्य
ते चंद्रवत् ह्रस्वः पीनगलः समेति च वशं साम्ना सुहृद्वत्सलः तोयोद्यानरतः स्ववे
श्मसदृते जातः शशांके नरः आवक्रो नतः समनतात् द्रुतकुटिलं चत्वरां च गच्छ
ति कुटिलं चत्वरे च गामी सम्यगुन्नतकटिः उद्वजघनः स्त्रीनिर्जितः प्रमदाजितः
सत्सुहृत् सुशोभनमित्रः दैवज्ञः ज्योतिःशास्त्रवेत्ता प्रचुरालयः प्रभूतगृहः क्ष
यधनैरपचयोपचयैश्चंद्रवत्संयुज्यते कदाचिद्वृद्धधनः कदाचित्क्षयधनः ह्रस्व
स्वः ह्रस्वशरीरः पीनगलः मांसलकंठः सान्त्वप्रणामैर्वशं समेति आयाति सुहृद्वत्सलः
मित्रवल्लभः तोयोद्यानरतः जलोपवनरक्तः एवंविधः स्ववेश्मसदृते कर्कट
स्थे चंद्रमसि जातो भवति अथ सिंहगते चंद्रमसि जातस्य सदृक्पं शार्दूलवि
क्रीडितेनाह तीक्ष्णः स्थूलहनुः विशालवदनः पिंगेक्षणोऽल्पात्मजः स्त्रीद्वेषी
प्रियमांसकाननगः कुप्यत्यकार्ये चिरं क्षुत्तृष्णोदरदंतमानसरुजा संपी
डितस्त्यागवान्विक्रांतः स्थिरधीः सुगर्वितमना मातुर्विधेयोऽर्कभे तीक्ष्णः स्व

बृजा
टी
८८

171

मृदुशीलः स्थूलहनुर्ललाटदेशः विशालवदनो विस्तीर्णवक्षाः पिंगेक्षणः कपिलनेत्रः
अल्पात्मजः स्वल्पापत्यः स्त्रीद्वेषी प्रमदाद्विष्टः प्रियमांसकाननगः आमिषपर्वता
नुरक्तः अकार्यैः करणीयैर्थैः कुप्यति क्रुध्यति चिरं बहुकालं क्षुत्तृष्णात्कापि
पासाउदरजं च दंतावरुः मनश्चित्तेन भ्योयारुजः पीडास्ताभिः संपीडितस्त्यागः
त्यागवान् दाता विक्रान्तः पराक्रमयुक्तः स्थिरधीविवेकमतिः सुगर्वितमनाः आत्म
भिमानसंयुक्तः मातृविधेयाजननीवश्यः एवंविधे के मेषसिंहस्थे चंद्रमसि जा
तो भवति अथ कन्यागते चंद्रमसि जातस्य फलमाह शार्दूलविक्रीडितेनाह व्री
डामन्थरचारुवीक्षणगतिः स्रस्तांसबाहुः सुखी श्लक्ष्णः सत्यरतः कलासु निपुणः
शास्त्रार्थविद्धार्मिकः मेधावी सुरतप्रियः परगृहैर्वित्तैश्च संयुज्यते कन्यायां पर
देशगः प्रियवचाः कन्याप्रजोऽल्पात्मजः व्रीडा लज्जा तया यस्य मन्थरममलसं तं
तेन यश्चारुशोभनं वीक्षणं दृष्टिपातो गमनं गतिर्यस्य स्रस्तावंसः पतितौ शि
थिलाववसौ स्कन्धौ बाहू भुजौ यस्य सुखी भोगी श्लक्ष्णो मृदुः सत्ये तनच्छायच्छासत
रतः परमार्थवादी कलासु निपुणः गीतवाद्यचित्रकर्मज्ञः शास्त्रार्थविसंडि

ढिनः धार्मिकः धर्मात्रतः मेधावी बुद्धिमान् सुरतप्रियः कामलोलुपः परदेहेरूप
रवित्तैश्चसंयुक्तस्तेन समस्तपूजको भवति अन्यदेशनिवासशीलः प्रियवाचः प्रियभा
षीकन्याप्रजः स्त्रीजनकः अल्पात्मजैः स्वल्पपुत्रः एवंविधः कन्यायां स्थितेन चंद्रम
सि जातो भवति अथ तुलास्थे चंद्रमसि जातस्य फलं पंचशार्दूलविक्रीडितेनाह
देवब्राह्मणसाधुपूजनरतः प्राज्ञः शुचिर्ह्रीजितः प्रांशुः स्तब्धनासिकः कृशश्च
लश्चाटनोऽर्थान्वितः हीनांगः क्रयविक्रयेषु निपुणो देवद्विनामा सरुग्बन्धु
नामुपकारकृद्विकल्पितस्त्यक्तश्चतैः सप्तमे देवानां सुराणां ब्राह्मणानां द्विजाना
मासाधूनां सज्जनानां च पूजने चैव रतः सक्तः प्राज्ञो मेधावी शुचिः पवित्रधनायलब्धः।
ह्रीजितो योषितां वशगः प्रांशुरुच्चः स्तब्धनासिकः अश्रुघ्राणः कृशश्चलश्चाटः उ
द्वलशिथिलशरीरः अटनः परिभ्रमणशीलः अर्थान्वितः सधनः हीनांगः अपरि
पूर्णावयवः क्रयविक्रयेषु कुशलस्तज्ञः देवद्विनामा सरुग्विहीनोऽभिधः सरुक्कु
पीडितदेहः बन्धूनां स्वकुटुम्बानां उपकारकृद्धितकारी तैश्च बन्धुभिः सविकल्पि
तः परित्यक्तः एवंविधः सप्तमस्थे तुलास्थे चंद्रमसि जातो भवति अथवृ।

बृजा
टी
१७२
172

श्चिकस्थे चंद्रमसि जातस्य स्वरूपं मालिन्याह ॥ पृथुलनयनवक्षा वृत्तजंघोरुजानुर्ज-
नकगुरुवियुक्तः शैशवे व्याधितश्च ॥ नृपकुलगुरुपूज्यः पिंगलः क्रूरचेष्टो झषकु-
लिशखगांकश्छन्नपापोऽलिजातः ॥ पृथुले विस्तीर्णे नयने नेत्रे वक्षश्च यस्य वृत्ते वर्तु-
ले जंघोरुजानुनी यस्य जनकैः मातापितृभिः गुरुभिश्च गौरवयुक्तैः वियुक्तो
रहितः शैशवे बाले व्याधितः पीडितः नृपकुले पूज्यः मान्यः पिंगलः कपि-
लः क्रूरचेष्टः विषमस्वभावः झषकुलिशखगांकैः मत्स्यवज्रपक्षिसमाकृतिचिह्नैः अ-
ंकितः छन्नपापो गुप्तपापकर्ता एवंविधो अलिनि वृश्चिकस्थे चंद्रमसि जा-
तो भवति ॥ अथ धनुर्धरस्थे चंद्रे जातस्य स्वरूपं शार्दूलविक्रीडितेनाह ॥ व्यादीर्घास्य-
शिरोधरः पितृधनस्त्यागी कविर्वीर्यवान् वक्ता स्थूलरदश्रवाधरनसः कर्मोद्यतः
शिल्पवित् ॥ कुब्जांसः कुनखी समांसलभुजः प्रागल्भ्यविद्बन्धुद्विड्न बलात्समे-
ति च वशं साम्नैकसाध्योऽश्वजे ॥ व्यादीर्घमतिदीर्घमास्यं मुखं शिरोधरा ग्रीवा य-
स्य पितृधनस्त्यागी जनकवित्तस्त्यागी दाता कविः पंडितः वीर्यवान् बलवान् वक्ता सं-
भाषणपटुः स्थूलरदश्रवाधरनसः स्थूलदंतकर्णोष्ठघ्राणः कर्मोद्यतः सर्वका-

यतस्तवः शिल्पवित्तशिल्पकर्मज्ञः ऊर्ध्वांशे विनतपितृधनो जनकस्य वित्तावित्तस्य
पिसंङ्कः कृतवीकृतामितनयवः समांसलभुजः स्थूलबाहुः प्रागल्भवान् प्रतिभायु
क्तः धर्मविद्धर्मज्ञः वन्धुहितः बांधवानामप्रीतिभाक् वलाढ्यधान् वंशावष्टम्भो।
नसमेति नायानि सान्वाशेषान्यनेकेन गुणेन साध्यन्ते सौक्रियते एवंविधो मुजेष
उषि जातो भवति अथ मकरस्थे चन्द्रे जातस्य सहपंशाद् हलविकोटि तेनाह नि
सं लालयति स्वदारतनयान्यमौघजोधः कृशः सचः तामकटिः हीनवचनः सौ
भाग्ययुक्तो लसः शीतालुर्मैज्ञोऽटनश्च मकरे सत्वाधिकः काव्यकृत् लब्धागमज्ञ
नांगनास्वनिरतः सम्यक्कलज्ञो गुणः नित्यं सर्वकाले स्वदारतनयानात्मीयकला।
त्रपुत्रांलालयत्याधावयति धर्मध्वजो धार्मिकः अधः कृशः अधोभागादुर्वलः स
त्वः शोभनने त्रः तामकटिः कृशाजचनः हीनवचनः उक्त्यारुकः सौभाग्ययु
क्तः सर्वजनप्रियः अलसः क्रियालसपटुः शीतालः शीतेन सहतेऽत्रनः परिभ्रमा।
णशीलः सत्वाधिक उदारचेष्टः काव्यकृद्विद्वान् लब्धोलाभाभिस्तः आगम्या
स्वनिकृष्टजातिषु जनांगनासु निरतः सक्तः सम्यक्कलज्ञो विगतव्रीडः अहृणा

बृहजा
टी
१७३
173

निर्दयः एवंविधोमत्रजोमनुष्योमकरस्थेचंद्रमसिजातोभवति २८ अथकुंभस्थेचंद्र-
मसिजातस्यस्वरूपविज्ञानंनर्कुटकेनाह करभगलःसिरालःखरलोमशोदीर्घतनुः
पृथुचरणोरुपृष्ठजघनास्यकटिर्बधिरः परवनितार्थपापनिरतःक्षयवृद्धियुतः
प्रियकुसुमानुलेपनसुहृद्घटजोध्वसहः करभगलउष्ट्रसमग्रीवः सिरालःसिरा
संततः खरलोमशोदीर्घोसुव्यानतुर्यस्य पृथ्वीविस्तीर्णौपादाउरुपृष्ठंपृष्ठपश्चि
मभागंजघनंविक्रमास्यमुखंकटिश्चयस्य बधिरोल्पश्रुतिकः परवनितासुपरस्त्रीषु
परार्थेषुपापेषुनिरतःसक्तःक्षयवृद्धियुतोपचयापचयैर्युक्तः प्रियकुसुमानु
लेपनेसुहृत् पुष्पसमानुलभनेमित्रवल्लभः अध्वसहःमार्गक्लेशसहः एवं-
विधोघटजःकुंभस्थेचंद्रेजातोभवति २८ अथमीनस्थेचंद्रमसिजातस्यस्वरू
पमालिन्याह जलपरधनभोक्तादारवासोनुरक्तःसमरुचिरशरीरस्तुंगनासो
बृहत्कः अभिभवतिसपत्नान्स्त्रीजितश्चारुदृष्टिर्द्युतिनिधिधनभोगीपंडितश्चा
न्त्यराशौ जलधनानांभोक्तामत्स्यवित्तानांमुक्ताफलानांक्रयविक्रयजातानां
परधनानांचभोक्तास्वामी दारवासोनुरक्तः वस्त्रकलत्रसक्तःसमरुचिरश-

रीरस्तुल्यशोभनेदेहः नेत्रगनाम्नः अन्नवद्याणः दृढकोविस्तीर्णमध्यो सपत्ना
शत्रूनभिभवतिपराभवति सोजितः प्रमदावशः वाक्पटुः शोभनाङ्गः स्तु-
तिनिधियत्नभागीद्युतिः कांतिः भ्रमावववस्त्रापितं यत्नेनिधिश्रद्धेनोक्ते
यत्नवित्तभेषाभागी पंडितः शास्त्रवित् एवंविधोमेषराशौमीनस्थचंद्रमसिजातो
भवति २५ अथयथोक्तराशिस्वरूपभ्रमरविलसितेनाह बलवतिराशौतदा-
धिपतौवासबलग्रहः स्यादिष्टारिष्टहिनांशः कथितफलानामविकलदाता
शशिवदतोन्यथाग्रहपरिविंगाः ग्रहवचजन्मसमयेयस्मिन्राशौचंद्रमाव्यव-
स्थितस्तस्मिन्बलवतिसबलेनथातस्यचराशेर्योधिपतिस्तदधिपतौचबल-
वतितथातद्दिनांशश्चंद्रमाः सचयदिसबलीनात्मीयेनबलेनपूर्वोक्तेनयुतः
संयुक्तः स्यात्तदेवंभवेत् एवमतेकत्रिविधयादिसबलत्वंभवतिविद्यते तदापूर्वोक्त-
राशिस्वरूपजातः पुरुषोभवति अन्यथास्माभिरस्याप्तचकथितफलानामुक्त-
स्वरूपाणामविकलानांप्रतिपादितानांदानाभवति एषामधाद्वयोर्बलवा-
नोमध्यममस्तकस्वरूपंप्राप्नोति एकस्मिन्नकस्मिन्नकस्मिन्बलवतिनउक्त-

बृ.जा.
टी.
१७४

174

स्वरूपंनकिंचिद्भवति शशिवदर्थइति अतोस्माद्वह्वादस्यपरिशिष्टाग्रहाबविभोमगुरु
सितसौराःशशिवच्चंद्रवत्सविकल्पाः यत्रराशौस्थितान्भवंतितदाश्रयेणतद्रूप।
माणांस्वरूपंदर्शयंति तदपिचंद्रवत् एतदुक्तंभवति वलवतिराशौतदधिपतौवा
लवतियस्यग्रहस्यराशिस्तद्रूपंभवति द्वैकयोश्चवलवतोर्मध्यमानमिति नक
स्मिंश्चिद्वलवति नैवकिंचिदिति २१ अथमेषवर्गणनैकेनानास्तरूपमापा
क्वचित्तमिकिंचिस्मिनाह प्रथितश्चतुरोटनोल्पवित्तःक्रियगेनाशुधर्म्मादिंत्वगभा
गे गविवस्वतांगंधपार्श्वजीवीवनितादिकुशलस्त्रगेयवाद्ये प्रथितःख्यातः
चतुरोदक्षः अटनोभ्रमणशीलः अल्पवित्तःस्तोकार्थः आशुधर्म्मतश्चा
स्यथाराजाज्ञीव एवंविधःक्रियगेमेषस्थेभानाविनोदितेजातोभवति एतच्चफ
लविशेषभागेपरमोच्चांशकवर्जितेन प्रथमांश नतुनः पतितस्यभाग
ज्ञानेनभवति नयथा अल्पवित्तोनभवति वहुवित्तोभवति अटनोभवा
ति आशुधर्म्मत्वंभवति तस्मात्त्रैआशुधर्म्मतोत्पायिनोभवंति अत्रैवपुनः
पूर्वाचार्यगणःप्रथितश्चतुरश्च गवामादि वचेत्तरवाचे मृगांधदृष्ट्वाह्मेश्च

नीवी भवति वनिताहितः स्त्रीविहितः गेयगीतवाद्येषु वादनविधौ कुशलः क्षि
तिनः एवंविधो गोविन्दपस्थस्यर्ये जातो भवति २७ अथ मिथुनकर्कटसिंहक
न्यास्थैर्के जातस्य स्वरूपं शार्दूलविक्रीडितेनाह विद्याज्ञानविवर्जितो मि
थुनगे भानौ कुलीरस्थिते नीतो लोभरतः परकार्यकृत् श्रमपथक्लेशाश्च संभुञ्जते
सिंहस्थे वनशैलगोकुलरतिर्वीर्यान्वितो ज्ञः पुमान् कन्यास्थे लिपिलेख्यका।
व्यगणितज्ञानान्वितः स्त्रीवपुः विद्यावान्व्याकरणज्ञः ज्ञानिप्रवासाति।
षशालरतः विनयवान्यतो एवंविधो मिथुनगे भानौ सूर्ये जातो भवति नी
लोगानिरपेतः श्रमी निर्धनः परकार्यकृत्स्वपाकर्मकर्ता श्रमगाविदनपथाय
नान्दैः क्लेशाद्युक्तः वेश्म सर्वकाले भुञ्जते एवंविधः कुलीरस्थ कर्कगे रवौ जातो भ
वति वनशैलगोकुलरतिः एकान्तप्रवनगोकुलेषु रतः वीर्यवान्विनावसी
श्रेष्ठो मूर्खः एवंविधः पुमान्पुरुषः सिंहस्थेर्के जातो भवति लिपिलेख्यकाव्य
गणितज्ञानान्वितः अक्षररचनाचित्रकर्मकाविक्रगणितज्ञानेयुक्तः स्त्रीवपुः
स्त्रीवत्कल्पशरीरः एवंविधः कन्यास्थेर्के जातो भवति २८ अथ तुलवृश्चिकस्थेर्के

बृजा
टी
१७५

175

ज्ञातस्य स्वरूपं शार्दूलविक्रीडितेनाह जातस्तौलिनि शौण्डिको धनिरतो हैरण्यको नीच
कृत् क्रूरः साहसिको हृतार्जितधनः शशाङ्कात गोलिस्थिते संप्रज्ञो धनवान्यतुर्थवग
तेनीतेनाभिषक्कारुकोनीचोन्तः कुवाणिग्मगेलपधनवाल्लब्धो न्यभाग्यपरतः शौण्डि
को मद्यविक्रयिकः अधनिरतः पथिसक्तः हैरण्यकः स्वर्णकारः नीचकृद् नुचि
तकर्मकरः एवंविधस्तौलिनि बलासंस्थे केन्द्रजातो भवति क्रूरउग्रस्वभावः साह
सिकः समीहितकार्यकृत् हृतार्जितधनः यद्धनमर्जयति तत्तस्य हृत्या निष्फलं
भवति शशाङ्कात् गोः शशाङ्केनियामाः एवंविधो लिस्थाहृश्चिकस्य जातो भवति सं
प्रज्ञः सततमचंनीयः धनवान्विनतश्च कः गीतानानिरपेक्षः भिषग्वैद्यप्रयोगज्ञः
कारुकः शिल्पिकर्मज्ञः एवंविधो धनुर्धरस्य जातो भवति नीचः कुलानुचिता
धमकर्मकृत् अज्ञात्सर्वः कुवाणिक्कुत्सितवणिक् अल्पधनवान् स्थाकार्यैः
लब्धोलाभाभिरतः अन्यभाग्यपरतः परार्थोपभोक्ता एवंविधो मकरस्थे
केन्द्रजातो भवति २८ अथ कुम्भमीनस्थे केन्द्रजातस्य स्वरूपं चन्द्राकोक्रान्तस्य ल
ग्नाजातेवसंतनिलकेनाह नीचस्तटेतनयभाग्यपरिवक्रतो स्वत्नोयोर्थयण

विभवैर्वनिताहृतोऽसौ नक्षत्रमानवतनौ प्रतिमेषभागेऽल्पत्वादिदेशात्तदिनवशिम
दिनेशाद्युके नीचःकुलान्तचिताथमकर्मकृत् नतयभाग्यपरिष्कृतः पुत्रधन
विभवरहितः अविनिधनः एवंविधो वृष्टके भस्य केंद्रजातो भवति मेषायिते
नलोहं तं मुक्ताफलादितम्पाप्येन तदिक्रयणाद्विभवैमेष्वर्ययस्य वनिताह
नःसीहृत्यः एवंविधोऽस्मिन्मीनस्य केंद्रजातो भवति नक्षत्रमानवतनुश्चमादि
नक्षत्रमानवकोराशिपुरुषः कालांगानीत्यादिदर्शितः तदिनवशिमदिने।
शाचंद्रार्कौ तौ समेतायस्मिन्राशौ स्थितौ सराशिर्नक्षत्रपुरुषस्य यास्मिन्नंगे स्थि
तस्तत्रपुरुषस्य जातस्य लक्ष्मचिह्नं मषकादिसमादिशेद्वदेत् ३ भ्रातृभिर्वा
शिवमावः अथमेषादृश्चिकवृषतुलस्य केन्द्रजातस्य सवृत्तपनःकण्टकेनाट
नरपतिसत्कृतो वनचरस्वपवर्गाकुलधनःदम्भनत्तवोऽभ्यविविषयसक्तजनः।
स्वपुरे भवति जितान्तहतलोविषमागमवदावनानुकहकमीरूपरुषाभि
नभजनयेत् नरपतिसत्कृतो राजसेवितः अटनःपरिभ्रमणशीलःचरः।

बृ.जा.
टी.
१७६

176

पः सेनापतिः वणिक्क्रयविक्रयरतः सधनः सार्थः कलत्रवियुक्तदेहः चौरस्तस्करः स्त्री
विषयः प्रबलेंद्रियः एवंविधान्सर्वान्मेषवृश्चिकस्थितः कुजभौमो जनयेत् भुवनिखिनः
स्त्रीविधेयः सुहृन्मित्रेण विषमोऽर्थविधेयः परदाररतः पण्यासित्वसमतः कुत्सकर
न्नालिकः स्ववेशः शोभनालंकारः भीरुः सभयः परभार्यानिरतः एवंविधान्सर्वा
न्नितभेदेषतलेचास्थितो भौमो जनयेदुत्पादयेत् ॥ ३१ ॥ अथ मिथुनकर्कस्थे
भौमे ज्ञानमस्वरूपं वसंततिलकेनाह । बोधसहस्तनयवान्विसुहृत्कृतज्ञो गां
धर्वयुद्धकुशलः कृपणोऽभयोऽर्थी चंद्रेऽर्थवान्सलिलनसमर्जितस्वः प्राज्ञस्समः
मितनयश्च विकलः खलश्च असहनो नसी तनयवान् सुत्रयुक्तः विसुहृत् मित्रव
र्जितः कृतज्ञः परोपकारशीलः गांधर्वगीते युद्धे च संग्रामप्रवेशनिर्गमस्व
रूपवचनादिषु कुशलस्तज्ञः कृपणो दानाप्रभयो निर्भयः अर्थी धनवान् स
लिलयानसमर्जितस्वः सलिलयानेन समवादिना समर्जितं स्वं धनं येन
अथवा सलिलेन यानेन स्नवादिना समर्जितस्वः प्राज्ञो मेधावी विका

लोंगहीनः खलो दुर्जनः एवंविधश्चंद्रे कर्कटगे भौमे जातो भवति २२ अ॥
थ सिंहधन्विमीनकुंभमकरस्थे भौमे जातस्य स्वदेहपंशोईलविक्रीडितम्
ह निःस्वः क्लेशसहो वनांतरचरः सिंहेऽल्पदारात्मजो जैवेऽनेकरिपुर्नरेंद्र॥
सचिवः ख्यातोऽभयोऽल्पात्मजः दुःखार्तो विधनोऽटनोऽनृतरतस्तीक्ष्णश्च कुं
भस्थिते भौमे ऋद्धिधनात्मजो मृगगते भूपोऽथवा तत्समः निःस्वो निर्धनः॥
क्लेशसहोऽतिदुःखी वनांतरचरः आरण्यमध्यचारी अल्पदारात्मजः स्वल्प॥
भार्यापुत्रः एवंविधः सिंहस्थे भौमे जातो भवति अनेकरिपुर्बहुरिपुः नरेंद्र

बृजा
टी
७७

177

सचिवोराजमंत्रीख्यातोविदितकीर्तिः अभयोनिर्भयः अस्यात्मजःतल्पापत्यःए
वंविधोजैवेधविमीनस्थभौमेजातोभवति उत्कावांनैनिम्मोद्विग्नः अधनोनिध
नः अटनःपरिभ्रमणशीलः अनृतवचनोसत्यभाषी नीचातोनिरपत्तःएवं
विधःकुंभस्थभौमेजातोभवति धविधनात्मजःप्रसन्नार्थपुत्रः सपो
राजावाथवानत्समोराजवल्लभः एवंविधोमृगगतेमकरगतेजातोभ
वति २२ भौमराशिस्वभावः अथमेषवृश्चिकवृष
तलगतेबुधेजातस्वरूपंवसंतति ॥

लकेनाम श्रुतानृतपानरतनास्तिकचौरनिःस्वः अस्त्रीककृतघ्नखलसत्परतः कुजर्क्षे
आचार्यभूरिसुतदारधनार्जनेष्टः प्रोक्ते वलान्यगुरुभक्तिरतश्च सौम्ये ॥ द्यूतेनृ
तानृतेत पानरतः श्रुतवाक्सक्तः नास्तिकः शास्त्राद्वेषेन लौकिकः चौरस्तस्क
रः निःस्वो दरिद्रः अमिलितभार्यः अस्त्रीकः कृतघ्नः कृतघ्नतो सत्परतो धर्मा
द्रपेतः एवंविधः पुरुषः सौम्ये बुधे कुजर्क्षे मेषवृश्चिकस्थे जातो भवति आचार्य
उपदेशकर्ता भूरिसुतदारः प्रभूतात्मजभार्यः धनार्जनेष्टः धनार्जनमिष्टं यस्य
गुर्वाज्ञेनेरतस्त्वर्थः वलान्यो दाता गुरुभक्तिरतः मातापितृभक्तः एवंविधः
पुरुषः प्रोक्ते शुक्रवृषतुलस्थे बुधे जातो भवति बुध ॥ । अथ मिथुनकर्कटस्थगु
रोर्जातस्य स्वरूपमिंद्रवज्रयाह ॥ विकत्थनः शास्त्रकलाविदग्धः प्रियंवदः सौ
ख्यरतस्तृतीये जलार्जितस्वः स्वजनस्य शत्रुः प्राणेकर्कटे पीनकरावदेहगुरौ ॥
विकत्थनो वाचालः शास्त्रेषु विद्यासु कलासु गीतवाद्यनृत्तलेपेषु सक्तः एवंविधः
प्राणेकर्कटे गुरौ तृतीये मिथुनस्थे जातो भवति जलेनोदकेनार्जितं स्वं धनं येनासौ
जलार्जितस्वः स्वजनस्य वंधुजनस्य शत्रुरिपुः एवंविधः पीनकरदेहः कर्कटे गुरौ भ

बृ॰ जा॰ टी॰ १२८ 178

वति २५ ॥ अथसिंहकन्यास्थेबुधेजातस्यस्वरूपंग्रहर्षिणाह ॥ स्त्रीद्वेष्यो
विधनस्तुखान्मजोटनतः स्त्रीलोलःस्वपरिभवोऽर्कराशिगेहे त्यागीततःप्रचुर
गुणोस्वर्वोहमावान्मुक्तिर्वीतभयश्चषष्ठराशौ ॥ स्त्रीद्वेष्योयोषितामन
भिमतः विधनस्तुखान्मजोवित्तसौख्यरहितः अटनःपरिभ्रमणशीलः
अतोग्रतः स्त्रीलोलःवनितास्वभिलाषीस्वपरिभवः अन्ययेपरैरभिभूतः ए
एवंविधोऽर्तेबुधेऽर्कराशिगोसिंहस्थेजातोभवति त्यागीदाता ततःपठितःप्रचुर
णःप्रभूतगुणयुक्तः गुणाःशौर्यादयः स्वर्वोभोगवान् हमीसहितः मुक्तितः
प्रयोगवेत्ता विगतभयोनिर्भयः एवंविधः षष्ठराशौकन्याराशौबुधेजातोभव
ति २६ ॥ अथमकरकुंभधालिमीनगतेबुधेजातस्यस्वरूपमाहयवन्नस्तिकेना
ह ॥ परकर्मकृत्स्वशिल्पबुद्धिर्व्रणवांविष्टिकरोबुधेऽर्कजर्क्षे त्यक्तस्तथैव
तामवाक्यानवमेत्याजितसेवकाल्पशिल्पः । परकर्मकृत्परप्रेष्यः अस्वोनिर्ध
नःशिल्पबुद्धिः शिल्पकर्मस्वनवरतमतिः व्रणवान् परस्वग्रहणशीलः विष्टि
करोभारवाहः एवंविधोऽर्कजर्क्षेमकरकुंभगतेबुधेजातोभवति त्यक्तस्नेहोराजस्

जितः पण्डितो विद्वान् आगमवाक्योक्तव्यवहारार्थवेत्ता एवंविधो नवमे धन्विस्थे गुरौ जा
तो भवति जितसेवको वपुष्मान् अल्पशिल्पः शिल्पाशिल्पकर्माणि मन्दः अन्त्ये मी
नस्थे गुरौ जातो भवति ५२ ॥ गुरुराशिस्वभावः ॥ अथ मेषवृश्चिककर्कटधनुस्तुलामिथुना
नकन्यागते जीवे जातस्य स्वरूपं शार्दूलविक्रीडितेनाह ॥ सेनानीर्बहुवित्तदारत
नयो दाता सुभृत्यः क्षमी तेजोदारगुणान्वितः स्वगुरौ जातः शुभाङ्कोऽजभे कल्याणः
सधनार्थमित्रतनयस्त्यागी प्रियः योऽर्कभे बौधे भूरिपरिच्छदात्मजसुहृत्साचिव्ययु
क्तः सुखी ॥ सेनानीः सेनानायकः बहुवित्तदारतनयोऽधिकधनकलत्रपुत्रः
दाता दानशीलः सुभृत्यः पोषितभृत्यः क्षमी सहिष्णुः तेजसा कान्त्या उदारगुणः क
लत्रसौख्योदार्यविनयादियुक्तः ख्यातः प्रख्यातकीर्तिः एवंविधः स्वगुरौ जीवे कुजभे मेष
वृश्चिकस्थे जातो भवति कल्याणः स्वस्थदेहः सधनार्थमित्रतनयः धनगवादि अर्था
वित्तं मित्राणि सुहृदः तनया अपत्यानि एतैः सहितः त्यागी दाता प्रियः सर्वजनवल्ल
भः एवंविधो कर्कटस्थे जीवे जातो भवति भूरिपरिच्छदात्मजसुहृत् बहुपरिच्छदस्व
स्वजनपुत्रमित्रः साचिव्ययुक्तः सुखी भोगवान् एवंविधो बौधे मिथुनकन्यास्थे जीवे जा

वृ॰ जा॰
टी॰
१७९

179

तो भवति ॥ २८ ॥ अथ कर्कटसिंहधन्विमीनमकरकुंभस्थे जीवे जातस्य स्वरूपेणाह ला
विक्रीडितेनाह ॥ वोद्धा रत्नस्तनस्वनारविभवमतास्तवै धन्विनः सिंहस्थे दलनायकः
स्वगुरौ मीनेऽङ्कवयञ्चलभे स्वहेमाण्डलिको नरेन्द्रसचिवः सेनापतिर्वा धनी कुंभेक
र्कटवत्फलानि मकरे नीचोऽल्पवित्तः खलो ॥ वोद्धेति रत्नानि मणयः स्तनाः पुत्राः
स्वनारा स्त्रान्योयकलत्रं विभवमैश्वर्यं मताभेधास्तैः भोगास्तादृक्ः एतैरन्वितः संयुक्तः
एवंविधा स्वल्पे कर्कटस्थे गुरौ जातो भवति बलनायको दण्डनायकः अन्यअपल्लाय
न्योऽङ्केचरेभे कर्कटरत्नस्तनस्वतारविभवमतास्त्वैरन्वितः इत्यनत्सिंहस्थे गुरौ स्याज्ज
वति माण्डलिको मण्डलाधिपतिः नरेन्द्रसचिवो राजमंत्री सेनापतिः सेनाप्रधा
नः अथवा धनी वित्तवान् एवंविधः स्वर्क्षे धन्विमीनस्थे जीवे जातो भवति कुंभे कर्क
टवदिति यानि कर्कटस्थे जीवे फलान्यभिहितानि रत्नस्तनस्वतारविभवमतास्तवै
रन्वितइत्येतानि कुंभस्थे गुरौ भवति नवरसत्येन सह मतभेदः तेनात्रापि तत्फलमभि
हितम् नीचे कुंभे जातपतिकर्मणा नीयाश्रेयस्तकाम् नीचः कुलानुचितताधमकर्म
करोत अल्पवित्तः अल्पद्रव्यः खलो कार्यः खलो भोगवान् एवंविधो मकरस्थे जीवे जातो भवति ॥ २९ ॥

देहस्यातिस्वभावः ॥ अथ मेषवृश्चिकवृषतुलस्थे शुक्रे जातस्य स्वरूपं पृच्छितो ग्रहायाह ॥
परयुवतिरतस्तस्य वार्द्धे हृतविभवः कुलपांसुलः कुजर्क्षे स्वबलमतिधनी रेन्द्रपूज्यः स्व
जनेविभुः प्रथितोभयः सितेस्वे ॥ परयुवतिनः परस्त्रीषु सक्तः तस्य वार्द्धे स्त्रीसमस्ता सा स्त्री प्रा
मर्थवालस्य परा धानुवचने हि विभवो पहृतार्थः कुलपांसुलः कुलकलंकभूतः एवंवि
धः सिते शुक्रे कुजर्क्षे मेषवृश्चिकस्थे जातो भवति स्वबलेनात्मीयेन वीर्येण स्वमत्या स्वब
द्ध्या च धनेयस्यासौ स्वबलमतिधनः राजपूज्यो राजवल्लभः स्वजनविभुर्बन्धुप्रधानः प्र
थितः प्रख्यातः प्रभयोनिर्भयः एवंविधः स्वस्वे तत्रैक वृषतुलस्थे शुक्रे जातो भवति अ-
थ मिथुनकन्यामकरस्थे शुक्रे जातस्य स्वरूपं पृच्छितो ग्रहोयाह ॥ नृपकृत्यकरोर्थो
वा कलाविन्मिथुने बुधगते तिनीचकर्मा रविजर्क्षगते सुरारिपूज्ये सुभगः स्त्रीविजितोर
तः कुनार्यम् ॥ नृपकृत्यकरो राजकार्यकर्त्ता अर्थबोधनी कलाविकलातः एवंविधः
सुरारिपूज्ये दैत्यगुरौ शुक्रे मिथुनस्थे जातो भवति बुधगते कन्यास्थे नीचकर्मा निष्टका
र्यकरो जातो भवति सुभगः सर्वजनप्रियः स्त्रीविजितः प्रमदावशगः कुनार्यां कान्ता
नप्रियायां रतः सक्तः एवंविधः शुक्रे रविजर्क्षगते शनैश्चर दैत्यगते मकरकुंभजातो भवति ५०

बृ.जा.
टी.
१८
180

अथ कर्कटसिंहधन्विमीनस्थे शुक्रे जातस्य स्वरूपं पाणवारिणाह ॥ द्विभार्यो यो भीरुः
प्रवरमदरूपेण कश्यपाणिभे हरौ यो धामार्थः प्रवरभुवतिर्मन्दतनयः गौणैः पूज्यः सत्कृत
रागसहितो नानवगुरौ कषविद्वाना ह्यो रूपजनितपूज्यो भितसुभगः ॥ द्विभार्यो द्विस्त्रीकः
अर्थो यातापरः भीरुः सभयः प्रवरमदरूपेण कः अतिहमः अतिदुःखितः एवंविधो नानवगु
रौ शुक्रे पाणिभे कर्कटस्थे जातो भवति यो धामार्थः स्त्रीप्राप्तधनः प्रवरभुवतिः प्रधान
भार्यः मन्दतनयः स्वल्पापत्यः एवंविधो हरौ सिंहस्थे शुक्रे जातो भवति गौणैर्हल्लैः पूज्यः
तैः सत्कृतो मान्यः सस्वः सधनः एवं तुरंगास्ये न धान्विगते शुक्रे जातो भवति विद्वान्याधि
तः आद्य ईश्वरः रूपजनितपूज्यः रूपेन एतानजनितेनोत्पादिता पूजा यस्य अतिसुभगः
सर्वजनानामतिवल्लभः एवंविधो झषमीनस्थे शुक्रे जातो भवति ५१ शुक्रराशिस्वभा
वः ॥ अथ मेषवृश्चिकमिथुनकन्यास्थे सौरे जातस्य स्वरूपं वसन्ततिलकेनाह ॥ मूर्खो
ऽटनः कपटवान्विसुहृत्यमेजे कीटेऽतबन्धवधभाक्चपलो घृणाश्च निर्ह्रीः ऽटनः कपटवान्वि
सुहृत्यमेजे कीटेऽतबन्धवधभाक्चपलो घृणाश्च निर्ह्रीः सुखोर्थतनयः सवलितश्चलेखा
रतापतिर्भवति मुख्यपतिश्च बोध्यो ॥ मूर्खो ऽज्ञानायेतः अटनः परिभ्रमणशीलः कपट

वाल्सोभिकः विस्तहीनमित्रराहितः एवंविधो यमे सौरे ग्रनेमेषस्य जातो भवति वृत्यवधभा
क वन्योवृषनेवषस्ताइने वृत्यवधोभजतेगुमोवनाङ्गते चपलः क्रियाखनवास्वतः अ
वृणानिर्दयः एवंविधः कीटवृश्चिकस्य सौरे जातो भवति निर्ह्रीसखरोपनिनवः निर्गता
ज्ञौलतयस्य निर्लज्जः निस्तखोक्तःगरिवतः निर्धनोदरिद्रः निस्तनयः पुत्ररहितः लेख्येश्रा
लेख्यकर्मणि सवलितः भ्रष्टः स्त्रीपति आरक्षकः मुख्यपतिः प्रधाननायः एवंविधो
वौधेरुपहतेत्रस्य मिथुनकन्यास्य सौरे जातो भवति ॥ ४२ ॥ अथवृषतुलकर्कटासे
हस्य सौरे जातस्य स्वरूपं मन्दाक्रान्तयाह ॥ वन्यस्त्रीष्टो नवरुविभवो भूरिभार्यो वृषस्य
ख्यातः स्याच्छगणपुरवलग्रामसृज्योर्यवान्य कर्किण्यस्याविकलतणनो मातृहीनस्व
तोऽसिंहनार्यो विस्तखवननयोविघ्नकन्त्रस्वयंपुत्रे ॥ वन्यास्त्वगम्यास्तस्त्रीष्टिष्टोवल्लभः
नवरुविभवः अल्पैस्वर्यैः पुत्रः भूरिभार्यः सभृतदारः एवंविधो वृषस्य स्वर्यपुत्रे सौरे जातो
भवति ख्यातो विदितकीर्तिः गणपुरवलग्रामसृज्यः गणानां समूहानां पुराणां नगराणां
वलानां ग्रामाणां च पूज्यो मान्यः अथवा सधनः स्यात्तीपस्यान्त राशौ वृषतुलस्य सौ
रेजातो भवति स्याद्दरिद्रः विकलतणनः स्वल्पदेनः मातृहीनो जननी विपुत्रः अस्तनः
म

बृ॰ जा॰
टी॰
१८८
181

पुत्ररहितः प्रेतोमूर्खः एवंविधः कर्कटस्थेसौरेजातोभवति अनार्योमूर्खः विरूपोऽङ्गः
रहितः विनतयः पुत्रहीनः विशिष्टकुलोद्वाहः एवंविधः सिंहस्येन्दुयुग्मे सौरेजातो
भवति ४४ ॥ अथयान्तिमीनमकरस्थे जातस्यरवेरूपेणाह्लविक्रमोद्विनेनाह ॥ स्व
नः अन्यपितोनोऽइभवनेसत्पुत्रजायाधनोजीवदेतत्तर्के जे पुरवलग्रामाग्रनेतायवा
अन्यस्त्रीधनसंहृतः पुरवनग्रामाग्रणीर्मन्दहृक्कलत्रतनुमलिनः स्थिरार्थविभवोभोक्ताच
जातः पुमान् ॥ येऽभितोऽनः परिपञ्जोयस्यसत्वनः अभिनकर्मणानस्यमन्द्रभवनेऽन्त्यर्यः
अथवान्तेऽपराभवनेसौरव्याप्तिकेयस्य मेरन्भवनेराजहतेहेप्रत्यपितः सेजातपुत्रयः सत्पुत्र
जायाधनः येऽभिनभार्यः सत्पुत्रः सद्धनः सत्क्षितः पुरवलग्रामाग्रनेतापुराणनगराणव
लस्यसेनापायग्रामाणांवाग्रनेतामधानतनायकोऽथवाभवति एवंविधोऽर्कजे सौरे जीवक्षेत्रग
तेऽथान्तिमीनस्येजातोभवति अन्यस्त्रीधनसंहृतः परयोषिद्भिः परवित्तैश्चसंहृतः संयुक्तः
पुरवलग्रामाग्रणीः पुराणांबलस्यग्रामाणांवाग्रणीः प्रधाननायकः मन्दहृगल्पवतः
मलिनोमलोपेतः स्नानालसः स्थिरार्थः स्थिरवित्तः स्थिरविभवः स्थिरैश्वर्यः भोक्ताऽस्त
वयष्णालः एवंविधः पुमान्पुरुषः स्वदेतत्रमकरकुम्भस्थेसौरेजातोभवति ४५ ॥

णैश्चराणि स्वभावः ॥ एतेषु सर्वे सर्वेषु ग्रहराशिस्वभावेषु बलवति राशौ न दोषपतौ चन
स्मिन् ग्रहे बलवति ज्ञानस्य यथोक्तराशिस्वरूपं भवति द्वैकयोश्च बलवति मध्यमः ....
मितिन कस्मिंश्च बलवति न किंचिदिति ॥ अथ मेषादिषु लग्नेषु ज्ञानस्यैवं द्रेक्काण
राषुज्ञानस्वरूपाणि देवो गुप्तिनारायणाह ॥ सितसितकरसमागमे हरिणाङ्को सदृशफलं प्रव
देति लग्नज्ञानम् फलमधिकमिदं यत्स्वभावाः स्वभवननाथगुणैर्विचिंतनीयाः ॥ सि
तिरकरश्चन्द्रमास्तस्य राशिभिः संहृतसमागमे संयोगे यत्र द्वयमुक्तं हन्तातास्वहागत्यादि
तेमेषलग्नज्ञानस्यापि वक्तव्यम् एवमन्येषु पि राशिषु वृषादिषु स्थिते चन्द्रमसि षड् के
न्द्रलग्नज्ञानस्यापि वक्तव्यम् एतानुक्तयः सदृशं फलं यदुक्तं स्वरूपभेदाभावात् न
चावसत्यः मेषलग्ने जनसो सरोषभेदहान्त्सबलितवाक्यः पितृतिलभूपालः कृप
णावरूपयश्चैव वाहतोवात्य गुरुभिर्मत्स्तः स्वजनसहजाहितकर्ता धर्मास्थितोवि
देषेणोपगतश्च .... फलम् नीचो वाविबलो वापि षुनोलभतेन्यपूर्विकां भार्याम्
सहजसमान्यपि मित्राणि चास्यैवं धृत्वमाप्नोति पश्चैरणविधेर्वामनेणपितोऽद्वैवविंकोर
वी स्यान्महाज्ज्वलनाद्धा उद्वन्याद् गोत्यपतनाद्वा १ ॥ वृषभविलग्ने जातो गण्डनाम

बृ. जा.
टी.
१८२
182

हृल्ललाटश्च श्लेष्मानिलभूयिष्ठरोगी विरूपेणव्ययनस्य कन्यायां जातोऽल्पपुत्रः पितृजनेना
न्यश्लेषो बहुरूपः कर्माणि सह हान्तस्तस्मिन्नो विधर्मपुत्रो यथार्भाज्ञैर्वा नित्यकलत्रको दोष
त्रिविधानी सदा स्वजनहन्ता मन्तुवर्गेः पापो मैथुने लभतेऽन्य लेखेण देहस्थमेने लेखो
श्लेवाप्यटनानि रपानेश्च व पृष्ठे श्मनुष्ये तैर्वावलाल्विनोर्मस्तु मायाति ॥ १ ॥ एवंवि
लग्ने मिथुने ह्रीनागः स्वपने पिकों गेवा प्रियवाग्विशिष्टकर्मा मिश्रमहाति हि जननी
कः अल्पमतिरल्पकायः सतां वशो हितो गुरूणां च अल्पसहजोऽल्पचेष्टः परावमर्दी पु
ण पुत्रश्च कर्मसु वहुषु अभिरतो धर्मं साधयति चाप्यधर्मेण प्रामोदाभावि विधो दोषैस्ते
स्तैश्च न पाचयति वक्रीः पत्नी लभते रोगांश्चारिभ्यश्च दारुणमरनयति ॥ २ ॥ कर्कि
णि शैल लग्ने नैकार्थो उग्ररोगभाग्भीरुः उत्सिक्तनाभिस्तनः कपालिलालसाहपृष्ठो ह
पापानहितो भजते परस्वमपि निःक्षेपद्रव्यं येनेसहृन्त्र स्वजनादग्रः स्वजनैर्विभक्तस्तेना प्रा
प्स्यप्रभवः नीतेणकर्मविदेपो नित्यधर्मोद्यतः परस्वामी स्वसहणदारोरिपुनिर्जितश्चर
न्यः समूहानाम् कएटत्वाङ्गकूपकफलोलटयाति भजनाङ्गेदात् देहस्थूलत्यवाजलो
दरो मस्तुमायाति ॥ ३ ॥ सिंहविलग्ने कटिनः प्रियामिषः पौतिकोविततनासः

ह

वक्रारंभरुद्धेव: कृपणस्त्वपि सम्मतः ख्यातः सूज्ञविषादी स्वजनस्य घातकविक्रमैः स्व
कैर्युक्तः भार्यावक्रो लभते ह्यद्धाविविधा ऊलेर्यनाप्य कष्टमृजस्थवक्रुपेणजातो रसे
षुचाप्नोति मनुजःपापैः पाणौ विषमकाष्टैरयामयेवापि शुभचौरेर्वास्तंवेदुंभ्रमयाद्धा
तमुपयाति ॥ ५ ॥ वृषविलग्नेनापिपवा ऊनच्छुर्विशेषं चरणकारः मिश्रप्रकृतिश्च हन्तो
द्वेणीवार्यवो हृपणः स्वजनस्य ह:कन्यावकृमनोभ्रान्तभि विरुद्धश्च धर्मप्रियोल्पलाभः
कर्मेणि निपुणः समाचरति पत्नी नित्यविरुद्धो लभते पान्तेश्च गार्हिंतो मस्तवान् श्रुतिलो
द्रवोश्चरोगान्यन्योपीडाश्चणतूभ्यः विविधाश्चतुष्पदगणात्स्त्रात्यितोड्गवाद्वै गान्त
स्त्रीकान्तेनापाडामनुष्यमाप्नोतिपाणपाद्धा ॥ ६ ॥ समममरणेलग्नेवृषभागः स्वपते
विषमशीलः कफवातिकः सचपलोक्रस्वग्रीवः कृतनश्च श्रद्धालुविषयाल्लभतेयश्च से
मृज्यतेयपणःभायः गुरुसेवायां निरतः पितान्यजाता नो सम्हृहष्ज्यः शुभ्रुधपकृविधर्मविद्वो
विशाफमायातिपीडैनैःस्वैःस्वैः मनभार्यः कलहहर्विवकृद्धेषणादिभिःक्लिष्टः मनुजः।
ख्यातान्मुरुचान्स्वजनात्सौम्याश्चतुष्पदाद्धापि खेदाश्च विश्रयोगाद्रुपवासैर्मार्गयोगाद्धा ।७।
शुभमरणेलग्नेविपणालवह्रानतोटः क्रूरः पितृप्रकृतिः पिंगदृशोमरडुड्डगतेः प

हु. ना.
टी.
१८३

183

रस्वामी स्फीतकुलैंवः स्वजनोनकोनन्नु वहुव्ययो वक्रप्रसवः स्वरोहितैर्धान्यो ऽल्पसुते
वी धर्महीनश्च भार्यानिमित्तेन न स्वोवीशालूरयान्त्दानिवक्रुपाश्च स्वकुलेऽन्नूनोपाणु
ह्लभेतर गौश्चानेकविधान् गात्रश्लैः पात्रैर्वर्णगतो वन्यनैः प्रहारैश्च रोगैर्वापायहृते
न्यलनाद्धा मृत्युमाप्नोति ८ स्थूलोष्ठदशननासो नवमे लग्ने कफानिलप्रकृतिः।
मांसलगुरुस्थेनभुजः कृतखीककर्मोद्यमः मांसलगुरुस्थेनभजः कृतखीककर्मोद्यतः स्थूलः
धर्मेतु ममतिर्दीरेश्चाविविधमायाति रोगान्वत्सनेलभते वनुष्पदाश्चात्मनसमाप्नोति स्व
स्वे विलग्ना प्राज्ञोऽल्पपापश्च वत्यात्सुरात्मापि ९ दशमविलग्नेनतनुनासिकापुटो दीर्घवि
क्रमाचरणः बाधात्मा कार्यगास्पोभीरुश्चपलोऽर्थवन्यनभाक् दृढकृत्सुस्वोऽल्पधनः
कृपणः कन्यामजोऽस्तस्वजनः सहजसमस्कृः पौर्यात्मपारणाश्चलव्यधनः उपवा
सव्रतणोलोनीवामिष्टामवाम्भ्याज्ञायोम् वहुविग्रहोऽल्पकेपोक्तदुर्वलमात्नुश्चकेणेतः
व्यालात्नलात्सुत्राज्ञ्पाद्विषत्पपतनाद्भातुन्यान् पित्तोदयालजीर्णान्धपतेदावा
श्रमार्गविभ्रष्टः १० एकादशोविलग्नेस्पुष्टः क्रूरः कलाशोजः पुत्रः पित्तानिलभूयि
ष्ठोऽतिलपृष्ठसमाननासश्च प्रामाग्रामयते योऽन्वक्रूत्यः साध्यतेश्चयेश्चापि हीणस्वगो

व्रगुरुजननमरणहस्तसुहृत्स्वजननाशातुरः कर्मणि पापे सकलजनश्लाघ्यो नानावाप्रयाहाभाग्
धर्मध्वजमहत्तेदेवनरजाचकारयातिभायाम् विग्रहणोलालभतेविविधान्रोगात्क
फाङ्गवातुरासिः स्त्रियतेजाठरोगाद्भ्रमनात्क्षीणमयोगाद्धा ११ ॥ व्ययेणभेमगल
गेनस्थूलौहामीनङ्गमहानासः कफवातिकोमहात्मात्वरोदोषीनैकमतिचेष्टः श्लिष्ट
पक्ष्मयमस्तत्यः स्वजनस्त्रीमूर्जितः सहजननाथः कर्मणि कर्मोद्युक्तोमित्रोपचयस्वदारा
श्च नीचाचारोभार्यो लभते चोरसंसर्गाकृष्णकृतान् रोगानपणाणितानाम्ब्रुयाङ्गपद्याल्पा
श्चमोहम्भयः स्वल्पमूर्छोणाहत्व वृक्षितेनरोगस्कं विकोरश्च विद्योषधप्रयोगाङ्गुपवासा
मार्गेलाघाद्धा १२ एवं यथाशितिसिरकरसमागमेराणपापिनेफलमुक्तं लग्नजातकस्या
क्तोमेवं वक्ष्यमाणेन मोद्भवफलेहफलं लग्नजातकस्य वक्तव्यम् किंतु लग्ने फलमीपके
यत्रेति भावात्कन्यादयो भवनगुणेनात्रिगुणेर्भवननाथगुणेनापीस्थगुणेश्चचिंतनीयाः
एतदुक्तंभवति लग्नेवलवति लग्नपतौ च बलवति जातस्य शरीरपुष्टिर्वक्तव्या लग्नात्
द्वितीयराशौ बलवति तदधिपतौ च बलवति जातस्य धनसमृद्धिर्वक्तव्या भवनभनाथ
योश्चबलगुणेन बलवत्त्वं तनुधनादयो ये लग्नाद्यास्तन्तेर्यराशेग्बलहीनेतदधिपतौ चबल

बृ॰ जा॰
टी॰
१८४
184

हीनेजातस्यतस्यभावस्यहानिर्वक्तव्या भवनमनाथयथार्थदैकवालवंभवति तत्त्वमध्या
स्याभाववृद्धिर्वाच्येति ॥ ८ ॥ इतिश्रीभट्टोत्पलविरचितायांबृहज्जातकविवृतौराशिशी
लाध्यायःषोडशः ॥ १६ ॥ अथातोदृष्टिफलाध्यायोव्याख्यायते । तत्रमेषवृषमिथुनक
र्कटस्थेचंद्रेभौमादयोग्रहैर्दृश्यमानेजातस्यस्वरूपतास्तस्यस्वरूपतानेनाहेल्लविक्रीतेनाह ॥
चंद्रेभूपबुधौनृपोपमगुणीस्तेनोधनश्चाजगेनिःस्वःस्तेननृमान्यभूपधनिनःप्रेष्यःकुजाद्यैर्ग
वि नृस्थेयोव्यवहारपार्थिवबुधाभीमस्तुतन्तुवायोधनःस्वर्क्षेयोधकवित्तभूमिपतयोयोजी
विदृग्रोगिणः ॥ कुजाद्यैर्भौमादयोभौमबुधजीवशुक्रसौरवद्यः तत्रमेषस्थेचंद्रमसि
भौमदृष्टेजातोभूपोभवति बुधेनदृष्टेपण्डितः जीवेननृपोपमः शुक्रेणगुणीगुणवान्
सौरेणस्तेनश्चौरः सूर्येणाधनोदरिद्रइति एवमजेमेषलग्नेभौमादिदृष्टेफलंवाच्यं निःस्व
स्तेनेति गविवृषस्थेचन्द्रमसिभौमदृष्टेजातोनिःस्वोभवति बुधदृष्टेस्तेनश्चौरः जीवदृ
ष्टेनृपइवाप्यनृपाद्यैश्वरः शुक्रदृष्टेभूपोराजा सौरदृष्टेधनवान् सूर्यदृष्टेप्रेष्योदासः
एवंवृषलग्नेपि नृस्थेमिथुनस्थेचन्द्रेभौमदृष्टे अयोव्यवहारीलोहस्तुविक्रयिकः बुधदृष्टे
पार्थिवोराजा जीवदृष्टेबुधःपण्डितः शुक्रदृष्टेभीरुर्भयाहितः सौरदृष्टेतन्तुवायः रविदृ

षेधनोदरिद्रः एवं मिथुनलग्नेपि स्वर्क्षे कर्कटस्य चन्द्रमसि भौमदृष्टे योद्धा भवति युद्धशी
लः बुधदृष्टे कविः जीवदृष्टे ततः पण्डितः शुक्रदृष्टे भूमिपतिः राजा सौरदृष्टे योजीवी पणस्त्री
यजीवी सूर्यदृष्टे हृद्रोगी च दत्वाध्यक्षितः एवं कर्कटलग्नेपि ॥२॥ अथ सिंहकन्यातुला
वृश्चिकस्य बुधादिदृष्टेनानस्य स्वरूपेणाह लविक्रीडितेनाह ॥ ज्योतिर्ज्ञाढ्यनरेन्द्रनापितनर
पक्ष्मेशा बुधाद्यैर्हरौ तद्वद्भूपचमूपनैपुणयुताः चौरोऽशुभैः स्त्र्याश्रयाः जूके भूपसुवर्णकार
वणिजः शेषाक्षितेनैकृती कीटे युग्मपितानतश्च रजको व्यङ्गोधनो भूपतिः ॥ बुधादयोबु
धगुरुशुक्रसौरार्कभौमाः हरौ सिंहस्य चंद्रे बुधदृष्टे ज्योतिर्ज्ञः ज्योतिःशास्त्रवेत्ता जीवदृष्टे आ
ढ्य ईश्वरः शुक्रदृष्टे नरेन्द्रो राजा सौरदृष्टे नापितः रविदृष्टे नृपराजा भौमदृष्टे क्ष्मेशः पृथ्वी
व्याधिपतिः एवं सिंहलग्नेपि तद्वदित्यादि तद्वद्यादिदृष्टे इत्याद्यनुवर्त्तनेसर्वत्र शेषकन्या
गते चंद्रमसि बुधदृष्टे भूपो राजा भवति जीवदृष्टे चमूपः सेनाधिपतिः शुक्रदृष्टे नैपुणयुतः स
र्वकार्येषु सत्यदृष्टिः अशुभैः सौररविभौमैर्दृष्टे स्त्र्याश्रयो भवति स्त्रियमाश्रित्य जीवतीत्यर्थः
एवं कन्यालग्नेपि जूके तुलस्य चंद्रमसि बुधदृष्टे भूपो राजा भवति जीवदृष्टे सुवर्णकारः
शुक्रदृष्टे वणिक् शेषाः शनिभौमरवयः एषामन्यतमेन दृष्टे नैकृती उग्रकर्मा भवतीत्यर्थः

बृ॰ जा॰
टी॰
१८५
185

एवं तुललग्नेपि कीटे वृश्चिकस्य चंद्रमसि बुधदृष्टे यमपिता द्विपितृकः बुधेनः पितेत्यन्ये जी
वदृष्टे नतः मृदुः शुक्रदृष्टो राजकोविदरागत्यत सौरदृष्टे रोगी हीनः रविदृष्टे धनो दरिद्रः भौ
मदृष्टे भूपतीराजा एवं वृश्चिकलग्नेपि ॥२॥ अथ धन्विमकरकुंभमीनस्य चन्द्रमसि बुधदृष्टे
जातस्य स्वरूपं शार्दूलविक्रीडितेनाह ॥ तान्पूर्वीशजनाश्रयः पाश्चात्त्यरोगापापैः सत्वभाः पृथाश
त्पूर्वीशनरेन्द्रपण्डितधनी द्रव्येनभूपोसितो भूपोभूपसमोन्यदारनिरतः पोषैः कुंभस्थितेज्ञा
सयोन्स्यपातिश्च धक्षकपवेगोपापपक्षपापैहितैः ॥ तत्रगोधन्विन तत्रस्थे चंद्रमसि बुधदृष्टे तातीशः
स्वजनभक्तो जीवदृष्टे उर्वीशोराजा शुक्रदृष्टे जनाश्रयः जनानां स्थाने पापैः एनिर्विभोमे
दृष्टे सत्त्वभोभिकाः एतौः परकार्यविमुखोभवति एवं धन्विलग्नेपि मृगेमकरे तत्रस्थे चन्द्रम
सि बुधदृष्टे पूर्वीशोराजाधिराजः जीवदृष्टे नरेन्द्रो राजा शुक्रदृष्टे पण्डितः सौरदृष्टे धनो वित्त
वान् रविदृष्टे ख्यातो दरिद्रः भौमदृष्टे भूपोराजा एवं मकरलग्नेपि कुंभस्थे चंद्रे बुधदृष्टे भूपो
राजाभवति जीवदृष्टे भूपसमो राजतुल्यः शुक्रदृष्टे न्यदारनिरतः परस्त्रीसक्तः पोषैः पा
निरविभौमैश्च पाद्यास्तदारत एव एवं कुंभलग्नेपि कोषामीनस्तत्रगते चंद्रमसि बुधदृष्टे हा
स्यतः परिहासविवर्धनोभवति जीवदृष्टे नृपती राजा पापाः सौरार्कभौमास्तैर्दृष्टेश्च पापा

न्यायपथप्रभवति एवं मीनलग्नेनापि ह्रासफलं चेंद्रदृष्टिफलानि तेषां नोक्तं त्रिणि कारसमा
गमेदृष्टं तासदृष्टफलं प्रवदति लग्नजातमिति एवं चन्द्रमसा दृष्टे लग्नेन फलं नोक्तं लोके
नेदृष्टेन वांशस्पृष्टस्य नफलं तान्न यामिति । २ ॥ अथ मेषवृश्चिकवृषतुलनवांशकस्य च
न्द्रे कांदिदृष्टे फलं वसंततिलकेनाह ॥ आरक्तकोवधरुचिः उग्रलोलोऽति पुष्टे भूपो धवांक
लहृष्टाक्षितिजोऽणामृस्य स्वरोगोन्मत्ताररतकावचरः सितेनो सत्काव्यहृष्टस्वपरोऽन्यक
लत्रगमः ॥ क्षितिजभौमौ तस्य नवांशकस्य मेषनवांशकस्य वृश्चिकनवांशकस्य चंद्रे
स्य दृष्टे आरकोऽनगररहाधिकृतो भौमे वधरुचिः बुधेन पुष्टे वा रूपुण्ड कुपालः गुरुणा क्षितिः
जीवदृष्टेऽभूपो राजा शुक्रदृष्टे धवानी अस्पृः सौरदृष्टे कालहतकद्दितिं मूर्ख इत्यादि सितो
ऽस्य शुक्रनवांशके वृषनवांशके तुलनवांशके वा चंद्रे अर्कदृष्टे सस्लोभवति भौमदृष्टेन्य
दारनिरतः परदाररतः बुधदृष्टे कारदृष्टे अन्यकलत्रगः पारदारगामी ॥ अथ मिथुनक
न्याकर्कटनवांशकस्य चन्द्रे कांदिदृष्टे फलं वसंततिलकेनाह ॥ वोधो हि रंगचरचौरा
कवीन्द्र मांत्रिगेयतारिप्रल्पनिपुणोऽन्यशास्त्रिनिःस्पृतेनपो स्वाप्तो लघुगात्रधनलब्धनपास्त्रिमुख्य
स्त्रीपोष्यकृत्यनिरतः पापिवीक्ष्यमाणे ॥ ॥ पापिनि चंद्रे वोधे मिथुनस्य कन्यानवां

बृ.जा.
टी. ९६
186

णकस्यैकेण निरीक्ष्यमाणे दृष्टेंगचरो महार्थिको भवति भौमदृष्टे चोरसेनापतिः बुधदृष्टे का
वीन्द्रः कविराजः जीवदृष्टे मंत्री शुक्रदृष्टे गोपतिः सौरदृष्टे शिल्पिनिपुणः स्वांशेत्यादि सौ
णे कर्कटस्य राशौ तिस्तस्य दृष्टे अल्पगात्रः कृशदेहो भवति भौमदृष्टे धनलुब्धः कृपणः बु
धदृष्टे तपस्वी जीवदृष्टे मुख्यप्रधानः सितदृष्टे स्त्रीपोष्यः स्त्रीभिर्भिवर्धनीयः सौरदृष्टे के
न्यनिरतः कार्ययुक्तः ॥ अथ सिंहस्थितिमानस्य चंद्रस्य ग्रहदृष्टे फलमहर्षिणाह ॥
सक्रोधो नरपतिसम्मतो निधीशः सिंहांशे प्रभुरसुतोतिहिंस्रकर्मा जीवांशे प्रथितबलो
रणोपदेष्टा हास्यज्ञः सचिवविकामवृद्धशीलः ॥ सिंहांशकस्य चंद्रमसः सूर्यदृष्टे सक्रो
धः क्रोधयुक्तो भवति भौमदृष्टे नरपतिसम्मतः राजवल्लभः बुधदृष्टे निधीशः निधिस्वामी
बृहस्पति दृष्टे प्रभुः शुक्रदृष्टे असुतः अपुत्रः सौरदृष्टे अतिहिंस्रकर्मा जीवांशे इत्यादि जीवा
शे धनुर्मीनगते वा चंद्रे रविदृष्टे प्रथितबलः प्रख्यातपौरुषो भवति भौमदृष्टे रणोपदेष्टा संग्रा
मे रणकालव्यूहरचनाविभक्तः बुधदृष्टे हास्यज्ञः जीवदृष्टे सचिवः मंत्री विकामः कामहीनः
सौरदृष्टे वृद्धशीलो धर्मरतो भवतीति ॥ अथ मकरनवांशकस्य कुंभनवांशकस्य वा चंद्रमसस्त
स्य ग्रहदृष्टे फलमालिन्याह ॥ अल्पापत्यो दुःखितः सत्यपि स्वे मानासक्तः कर्मणि स्वेनुरक्तः

धर्मस्त्रीषुः क्रमणेष्टा किंभागे चंद्रे भानौ तद्दृष्टिं द्वादिदृष्टे ॥ अथ किंभागे मकरनवांशकस्था
कुंभनवांशकस्य वा चंद्रमसि सूर्यदृष्टे स्वल्पापत्यः अल्पप्रसवो भवति भौमदृष्टे सत्यपि स्व
विद्यमानेपि धनेदुःखितो भवति बुधदृष्टे मानसंक्रोगार्दितः जीवदृष्टे स्वग्रात्मीयकर्मणि
अनुरक्तः कुलानुरूपकर्मकृत् शुक्रदृष्टे धर्मसत्वाद्यगम्यास्त्रीषु वल्लभः सौरदृष्टे कृपणः
अनाताः एतत्कालनवांशकवर्णानु दृष्टिदृष्ट्या लग्नेपि वक्तव्यं किंतु त्रापि कर्कटनवांश
का विना चहोर्घ्र शुभेति भानौ तदृष्टिंद्वादिदृष्टे फलं यत्र तत्र राशौ नवांशकस्य चन्द्रमसि अ
कादिदृष्टे फलमुक्तं तत्रस्थे नवांशके व्यवस्थिते चन्द्रादिदृष्टे तलेव फलं वाच्यं एतदुक्तं
भवति नवांशकास्थितस्यादित्यस्य चंद्रस्य च तारग्रहदृष्टिफलं वाच्यं किंतु एतादित्यादि
दृष्टचन्द्रस्योक्तं तत्र दृष्टस्यस्य स्वक्तव्यं तद्यथा मेषवृश्चिकनवांशकस्थे चन्द्रे दृष्टे आर
क्तको भवति वृषतुलनवांशकस्थे मूर्खः मिथुनकन्यानवांशकस्थे रंगचरः सिंहनवांशक
स्थे सक्रोधः धन्विमीननवांशकस्थे प्रथितबलः मकरकुंभनवांशकस्थे स्वल्पापत्यः क
र्कटनवांशकस्थे अल्पगात्र इति एवमादित्यस्य नवांशकस्थितस्य ग्रहदृष्ट्या चेदेण फले स
मानमिति ॥ अथास्यैव नवांशकदृष्टिफलस्य विशेषणं वसंततिलकेनाह ॥ वर्गो

हे. जा.
टी.
१८७
187

तमस्य पापेषु शुभं पञ्चकेन तत्पुष्टमल्पलघुना शुभं क्रमेण वीर्यान्वितोंशकपतिर्हि रुणद्धि
पूर्वं राशीहरणं फलमेवमथ फलं ददाति ॥ नवांशकव्यवस्थितेन वर्द्धमासि नवांशकहासिफले
हि मकारमङ्क्ते शुभमशुभं च यथाश्रारहकोऽन्तिमशुभं वा पूर्वविशिष्टशुभे नवर्गोत्तमांशगते
चेद्ग्रहे हासिनं फलमशुभमुक्तं तत्पुष्टमतीवशुभं भवति स्वांशगते तत्पुष्टं शुभमुक्तं तेनस्थ
परनवांशकव्यवस्थितेन पक्वशुभं तद्दृढबलत्वकेतेपम् अशुभमतक्रमेण अशुभमनिष्टफलेन
दुत्क्रमेण विपरीतं तेयम् परनवांशकस्यवर्द्धस्य परमशुभं तेन फलमुक्तं तत्तीव्राशुभं
स्वनवांशकस्य मध्यमम् वर्गोत्तमांशकस्य लघुना पूर्वलग्नादित्यपरापि हासिफले
योज्यं जातके सर्वाण्येव फलानि भवंतीति भावः । यस्मात्पवनेश्वरः ॥ अन्योन्यसंकल्पावि
कल्पनाभिरिदं समुद्रो गुरुत्वमेयमिति अतस्मैव राशिहासिनवांशकहासिफलयोरपि
सर्वेवर्पित्तिं प्राप्नोति तत्रांशकपतौ बलवति राशिहरणेन फलं वारनायमाह वीर्यान्वितर
ति यस्मिन्नवांशके व्यवस्थितश्चन्द्रो लग्नो वा भवति तस्य नवांशकस्य योधिपतिः स च वीर्या
न्वितो बलवान्भवति तदा निरुणद्धि पूर्वं प्रथमे फले किं सर्वमेव राशिहरणस्य फलं हा
राद्धकाण्डहरणभागे हरणस्य नेव हि नवांशहरणफलमेव ददाति अथांशकपतिर्बलवान्

भवति तत्तारणीहरणं पाके हरणफले ऽभेऽपि वाच्य एवं लग्नवेद्ययोरुभयोरपि आदित्या
स्य नवांशके हरणमेव वक्तव्यं तस्मात्तस्करणीहरणफलमिह नोक्तमिति ॥ इति श्रीम
हीन्मल्लविरचितायां बृहज्जातकविवृतौ हरणफलाध्यायः समाप्तः ॥ २० ॥ अथातो
भावाध्यायः व्याख्यायते ॥ तत्रादित्यस्य लग्नगतस्य द्वितीयस्य स्वफलमवक्रान्त्या
ह ॥ शूरस्तब्धो विकलनयनो निर्घृणोऽर्के तनुस्थे मेषे सस्वस्तिमिरनयनः सिंहसंस्थे निशा
न्धः नीचेऽन्धोऽस्वः शशिगृहगते बुद्बुदाक्षः पतङ्गे भूरिद्रव्यो नृपहतधनो वक्त्ररोगी द्वितीये ॥
शूरः संग्रामप्रियः स्तब्धश्चिरकार्यकर्त्ता विकलनयनो हीनदृष्टिः निर्घृणो निर्दयः एवंवि
धोऽर्के रवौ तनुस्थे लग्नगते जातो भवति एतल्लग्नस्य सर्वलग्नेषु सामान्यफलम् अथ मेषसिं
हतुलकर्कटानामन्यतमे लग्ने चार्के तनुस्थे पूर्वोक्तफलं च भवति मेषे सस्व इत्यादि ।
मेषलग्नगते तत्रस्थेऽर्के सस्वः सार्थः तिमिरनयनः चक्षुरोगी भवति तिमिरसंज्ञो रोग
इति प्रसिद्धः सिंहलग्ने तत्रस्थेऽर्के निशान्धो रात्र्यन्धो भवति आदित्यस्य नीचः तुलः त
स्मिंल्लग्ने तत्रस्थेऽर्केऽन्धो नेत्रहीनः अस्वो दरिद्रो भवति शशिगृहे कर्कटे लग्ने पतङ्गे
ऽर्के बुद्बुदेक्षणः स्फुटाक्षो भवति भूरिद्रव्य इत्यादि लग्नाद्द्वितीयेऽर्के भूरिद्रव्यः प्रभूतार्थः

हो॰ जा॰
टी॰
१८८
188

न्यपकृतधनोराजकृतस्वः वक्त्ररोगी सुखपीडान्वश्च भवति ॥ अथलग्नात्तृतीयचतुर्थपंच
मषष्ठस्थानस्थस्यमैत्रीपद्धतिलकेनाह ॥ मतिविक्रमवांस्तृतीयगेर्के विसुखःपीडितमानसश्च
तुर्ये असुतोधनवर्जितस्त्रिकोणे बलवान्शत्रुजितश्चषष्ठगृहयाते । मतिविक्रमवान् बुद्धिपरा
क्रमयुक्तः तृतीयगेर्के रवौ भवति विसुखोदुःखितःपीडितमानसः नित्योद्विग्नः एवंविधस्त्रि
कोणेपंचमस्थेरवौभवति बलवान्प्राणीशत्रुजितो रिपुनिर्जितः एवंविधःप्राज्ञुयाते षष्ठस्था
नस्थितेर्केजातोभवति केचिद्बलवान्नष्टरिपुश्चषष्ठगृहयातेइतिपठंति तथाचयवनः षष्ठोरि
पुरोगशोकच्छ्रः ॥ अथलग्नात्सप्तमाष्टमनवमदशमैकादशद्वादशस्थेर्के जातस्य स्वरूपं
वसंततिलकेनाह ॥ स्त्रीभिर्गतःपरिभवंमदगेपतंगेस्वल्पात्मजोनिधनगेविकलेक्षणश्च
धर्मेसुतार्थसुखभाक्सुखशौर्यभाक्खेलाभेप्रभूतधनवान्पतितस्तुरिःफे ॥ पतंगेआदि
त्येमदनगेसप्तमस्थेजातःस्त्रीभिर्योषिद्भिःपरिभवंगतःअपमानोभवति निधनगेष्टमस्थेस्व
ल्पात्मजस्वल्पापत्यःविकलेक्षणःअल्पदृष्टिर्भवति धर्मेनवमस्थेसुतार्थसुखभाक् पुत्रध
नसुखानांभागीभवति केचिद्धर्मेसुतार्थविपुत्रश्चेतिपठंति तथाचयवनः । साधुवाराव
रोधोरुजामदोदैन्यकृन्नवमसंस्थःरवैदशमेसुखशौर्यभाक्सुखितोबलीचभवति लाभे

प्रकारेणैव भूतधनवान्वक्तृर्योभवति रिपफेषुद्वादशस्य स्वकर्मपरिभ्रष्टो भवति ॥ इत्यादि
त्यवारः ॥ अथ यदि हीनो पतन्नीपवनर्युयपंचमघोषगे चन्द्रजातस्य स्वरूपणाह्लविक्रीडितेना
ह ॥ मूकोमत्तजडस्यषोनवधिरमेषः प्राप्णोकोटयेस्वहोनेप्रागतनभनेवक्रुस्तनः स्तस्वःऊ
दुस्वीधनी हिंसाभ्रान्तगतेसुखेसमनतये नत्योक्रमभावान्वितो नैकारिस्तद्वकायवाक्रिमतनती
दर्णीलसमस्यारिगे ॥ मूकइत्यादि मूकोवाग्घीनः उन्मत्तोभान्तेबुद्धाप्याद्यपयाकारी जडश्च
प्रतिपत्तिः श्रुयोनेत्रहीनः हीनेन्द्रविनकर्महान वधिरः श्रोत्रेन्द्रियहीनः प्रेष्योदासः पथा
मन्यतमोजातः पापाकेचन्द्रेउदयगेलग्नेनगेजातोभवति पतन्मेषवृषककर्कटवर्जंनेषोवि
घमाह ॥ स्वर्क्षेजोज्ञ्यागतइति स्वर्क्षेकर्कटस्थसिंहलग्नेनतस्यचेडमासेधनीविनुवाभवति
श्रेनोमेषः तासिंहलग्नेनतस्यचन्द्रेवक्रुस्तनः प्रभूतपुत्रोभवति चन्द्रस्योग्राचतासिंहलग्ने
नतस्यचन्द्रसस्वोद्योर्वाभवति ॥ धनलग्नादिहीनोयस्यचन्द्रेऊर्ध्वद्रव्योवक्रुऊर्ध्वद्रव्योभवति
भ्रान्तगेलग्नौयस्यानस्यहिंस्रः हारोभवति सुखेचतुर्थेसमनतयेपंचमस्थानेनपुत्रैर्नत्यो
क्रमभावान्वितः तेनोप्रोतेनकथितेनभावेनान्वितोपुत्रोभवति तेनसुखेनसुखितस्तनये
पुत्रान्वितइति नैकारिरिति नैकारिवक्रुणात्मुन्मद्वकायः सुकुमारशरीरः स्तद्वक्रिनोरित

बृ.जा.
टी
१८६
189

षष्ठो मारितमंदेजुमरुनोमेषुनराणांप्रवेगः तीक्ष्णःक्रूरस्वभावः शूलमतःक्रियाल्पपटुःएवं
विधोपि लग्नात्षष्ठस्थानस्थे चंद्रे जातो भवति ॥ अथ लग्नात्सप्तमाष्टमनवमेकादश
द्वादशगे चंद्रे जातस्य स्वरूपेणाह । शार्दूलविक्रीडितेनाह ॥ ईर्षुस्तीव्रमदो मदे वहुमतिर्व्याध्य
र्दितोष्टाष्टमे सौभाग्यात्मजमित्रबन्धुधनभाग्धर्मस्थिते शीतगौ निष्पत्तिं समुपैति धर्मध
नधीशौर्यैर्युतः कर्मगे ख्यातो भावगुणान्वितो जनगते दक्षोऽङ्गहीनो व्यये ॥ ईर्षुपरवित्त
मत्सरः तीव्रमदो तिमदनः एवंविधो मदे सप्तमस्थे चन्द्रे जातो भवति वहुमतिः अष्टमतो
व्याख्याध्यार्दितो रोगपीडितः एवं विधोष्टमस्थे चंद्रे जातो भवति सौभाग्यं सर्वजनवाल्लभ्य
म् आत्मजः पुत्रः मित्राणि सुहृदो वान्धवाः स्वजनाः धनं वित्तं एवं भागी भवति शीतगौ च
न्द्रे धर्मस्थिते नवमस्थानाश्रिते निष्पत्तिं समुपैति गच्छति धर्मधनधीशौर्यैर्युतः धर्मवित्त
बुद्धिवलोपेतः धर्मगे दशमस्थानस्थे चन्द्रे जातो भवति ख्यातः सर्वत्र प्रसिद्धो भावगुणान्वि
तः प्रकारेणाभावलाभस्थानेतेनान्वितः सलाभस्त्वर्थः एवंविधो जनगते एकादशस्थ
चन्द्रे जातो भवति दक्षो हिंस्रस्वभावः अङ्गहीनः अवयवरहितः एवंविधो व्यये द्वादश
स्थे चन्द्रे जातो भवति ॥ इति चन्द्रचारः ॥ अथ लग्नादिस्थितयो भौमगुरुयोर्जातस्य

त्वङ्गुं पंचमे तनतिलकेनाह ॥ लग्ने कुजे हततनुर्धनगे कदन्नो धर्मे च वान्दिनकरप्रतिमोन्य
संस्थः विद्वज्ज्ञनिप्रबलपण्डितमंत्रपुत्रधर्मस्तविश्रुतगुणप्रवरोर्कवत्ते ॥ लग्नस्थिते कु
जे भौमे महाशालिनावनततनुर्विहतपरीरोभवति धनगो द्वितीयस्थः कदन्नः कान्तिनात्राणीभ
वति धर्मे नवमेगो प्रचवान्पापरतो भवति दिनकरप्रतिमोन्यसंस्थः अन्येषु परिशिष्टस्था
नेष्वस्थितो दिनकरप्रतिमो रविवत्तुल्यः तृतीयचतुर्थपंचमषष्ठसप्तमाष्टमदशमैकादशद्वादशे
षु यान्येवादित्यफलान्यभिहितानि तानि भौमस्य वाच्यानि तद्यथा तृतीये सति विक्रम
वान् चतुर्थे विसुखः पीडितमानसः पंचमे प्रसुतः पुत्रवर्जितः षष्ठे बलवाञ्छत्रुजित् सप्त
मे स्त्रीभिः परिभवगतः अष्टमे स्वल्पात्मजो विकलेहृणश्च दशमे तु नरपो यशभाक् प्र
कामेण प्रभूतधनवान् द्वादशे पतित इति ॥ इति भौमचारः । विद्वज्ज्ञनीन्यादि तेबुधे
लग्नगते विद्वान्पण्डितो भवति द्वितीये धनवान् तृतीये प्रबलः मकर्षेर्ते कुजनैः चतु
र्थे पण्डितः पंचमे मंत्री षष्ठे प्रणत्युर्विगतरिपुः सप्तमे धर्मस्तः अष्टमे विश्रुतगुणः प्रख्यात
गुणः परो नेत्रमर्कवत्तत्पंचवन्नवमदशमैकादशद्वादशेषु यान्यर्कस्य फलान्यभिहि
तानि तेन्नैव बुधस्य वाच्यानि नवमे तु नाथेस्तुखभाक् दशमेतु नरपो यशभाक् प्रकादशेप्र

वृ॰ जा॰
टी॰
५९

190

भूतधनवान् द्वादशेपापरिरतइति ॥ इतिबुधचारः ॥ अथलग्नादिस्थितस्यजीवस्यफल
मिद्वक्त्ययाह ॥ विद्वान्सुवाक्यःकृपणःसुखीचधीमानशत्रुःपितृतोधिकश्च नीचस्तप
स्वीसधनःसलाभःखलश्चजीवेक्रमशोविलग्नात् ॥ जीवेबृहस्पतौविलग्नात्प्रभृतिस्थि
तद्वादशसुस्थानेषुक्रमशःपरिपाट्यैतानिफलानि लग्नस्थेगुरौविद्वान्पण्डितोभवति
द्वितीयेसुवाक्यःशोभनवाक्यः तृतीयेकृपणःकृपणात्मा चतुर्थेसुखीपंचमेधीमान् बुद्धि
मान् षष्ठेऽशत्रुर्विगतरिपुः सप्तमेपितृतोधिकःपितुःसकाशाद्गुणान्वितःअधिकःअष्ट
मेनीचःस्वकुलानुचितकर्मकृत् नवमेतपस्वी तपोधर्मशीलः दशमेसधनः एकादशेस
लाभः द्वादशेखलःक्रूरचेष्टः इति ॥ इतिबृहस्पतिचारः ॥ अथलग्नादिस्थितस्यशुक्र
स्यस्वरूपदर्शनेनाह ॥ स्मरनिपुणःसुखवांश्चविलग्नेप्रियकलहोस्तगतेसुरतेप्सुः त
नयगतेसुखितोभृगुपुत्रेगुरुवदतस्तुकथेद्वविशेस्यात् ॥ स्मरनिपुणःकामकुशलःसु
खभागीभोगीपूर्वविधोलग्नस्थेभृगुपुत्रेशुक्रेजातोभवति प्रियकलहःअभिमतकोलाहलः
सुरतेप्सुःकामाभिलाषीपूर्वविधोस्तगेसप्तमस्थेशुक्रेजातोभवति तनयगतेपंचमस्थेशु
क्रेसुखितोभवति गुरुवदतः अतोनन्तरंपरिशिष्टेषुस्थानेषुगुरुवज्जीववत् द्वितीयस्थ

तीयचतुर्थषष्टाष्टमनवमदशमैकादशद्वादशेषु पापेष्वगुरोर्बृहस्पतेः स्थानान्यभिहि
तानि तान्येव शुक्रस्य वक्ष्यामि तद्यथा द्वितीयस्थवाक्यो भवति तृतीये कृपणः चतु
र्थे सुखी पंचमे धीमान् षष्ठे शत्रुः सप्तमे नीचः नवमे धर्मरतस्तपस्वी दशमे सुधनः ए
कादशे सलाभः द्वादशे खलः मेषवृश्चिकस्थाने यत्र यत्र भावे वृषमीनेषु पराशुक्रो भवति
तदा स्थानोक्तफलं तस्य भवति अथ किं दृविशोधनवास्याद्भवेत् ॥ इति शुक्रचारः ॥ अ
थ लग्नादिस्थस्य सौरस्य फलं पीरवासिराह ॥ अथ दृष्टार्थो रोगी मदनवशगोत्यन्तमलिनः
शिशुत्वे पीडार्त्तः सवितृसुतलग्ने तत्ल मवाक गुरुस्वर्क्षोच्चस्थे नृपतिसदृशो ग्रामपुरपः
सुविद्वांश्चावगोलिनकारसमोन्यत्रकथितः ॥ अहृष्टार्थो दारिद्रः रोगी व्याधितः मदनव
शगः कामाधीनः अत्यन्तमलिनः अतीवमलोपेतः शिशुत्वे बाल्ये पीडार्त्तो व्याप्यतिं तः
अलसवाक गुरुस्वान् एवंविधः सवितृसुते सौरे लग्नस्थे जातो भवति यदि तुलधनुर्वा म
करकुंभमीनानामन्यतमो राशिर्लग्नगतो भवति तदतद्कुंभ भवति एषामन्यतमे लग्न
गतस्य सौरस्य फलमाह गुरुस्वर्क्षेति गुरुक्षेत्रे धन्विमीनौ उच्चे तुला स्वक्षेत्रे मकरकुंभौ तस्मा
त्फलः एषामन्यतमो राशिर्यदि लग्नगतो भवति तत्रस्थे च सौरे नृपति सदृशो राजतुल्यः

बृ. जा.
टी.
१९१

191

ग्रामाणांपुराणांचाधिपतिः स्वविज्ञानतिपाणिज्ञतः पार्वेनः पोभनावपवस्त्रभवति केचित्तु
इत्त्वलेत्रस्य इतिपठंति तदयुक्तम् यतस्तारावल्याम् उक्तंच स्वोच्चस्थलग्नो वभवेनाहितेनपा
लेनस्वल्पेलग्नेनकेजभवति दूरणमुराधिनाथः पोषेपुत्रः स्वगतपीडितएववाल्पेहारस्य कामव
एगोमालिनोल्पस्य ।इति ॥ दिनकरसमोन्यत्रकार्यितंतु इति अन्यत्रद्वितीयादिषुस्थानेषु दि
नकरसमः कथितः उक्ता इति यान्यादित्यस्याभिहितानि तान्येवसौरस्यवएपानि तत्रया
द्वितीयेभूरिद्रव्योल्पपङ्क्तयनोवक्रोरोगीचभवति तृतीयेमतिविक्रमवान् चतुर्थेविस्तरवः
पीडितमानसः पंचमेसुततोधनवर्जितश्च षष्ठेबलवांरोषकत्रीजितश्च सप्तमेस्त्रीजितः परिभवेग
तः अष्टमेस्वल्पात्मजः विकलेक्षणश्च नवमेसुतार्थसुखभाक् दशमेजुतणेधर्मभाक् प
कादशेमभूतधनद्वादशेपतितइति ॥ इतिशनैश्चरचारः ॥ अथलग्नादारभ्यतत्वास्यो
भावास्तेषुव्यवस्थितानांसर्वेषामेवग्रहाणांफलविशेषमालिन्याह ॥ सुहृदरियरकीय
स्वर्क्षतुंगस्थितानां फलपरिमनुकल्प्यलग्नदेहादिभावैः समुपचयविपत्तौसौम्यपापेषुस
त्यः कथयतिविपरीतंषष्ठरिःफाष्टमेषु ॥ यद्येतत्यतिग्रंहलग्नात्प्रभृतिद्वादशस्थानेषु
फलमुक्तं एतत्तावृद्धवृद्धं नकेवलयावज्ञावफलमपिवक्तव्यम भावास्तनुकुडुम्ब सहोत्था

स्यो लग्नदेहादिभावैरिति लग्नं देहं शरीरं परिकल्प्य तनुकाधेतिरुच्यते अत्रेत्थं यस्मा
द्यवनेश्वरः ॥ मूर्तिं देहारोणांभवविद्यादिति तस्मान्मूर्णाभाइयदिपरिकल्प्यालग्नात्प
रिकल्प्या तेषु शरीरादिभावेषु यो ग्रहो व्यवस्थितस्तस्य भावस्य पुष्टिं क्षयं वा करोति।
कथमित्याह ॥ स्वसुहृदरिपरकीयस्वर्क्षतुङ्गगस्थितानां फलमनुपरिचिन्त्य इति स्वसुहृत्क्षेत्रं मित्रभं
अरिक्षेत्रं शत्रुभं परकीयमुदासीनं स्वक्षेत्रमात्मीयक्षेत्रं तुङ्गमुच्चभं एतेषु स्थितानां फलम
नुपरिचिन्त्य परिकल्प्य भावस्य ग्रहो यादृग्विधे क्षेत्रे भवति तादृशं फलं प्रयच्छति तत्र स्वसु
हृदरिक्षेत्राणां गणनात्तत्र शुभाशुभविभाग उक्तः अर्थादेव तदवगम्यते तद्यथा मित्रादेः
क्षेत्रस्थो भाववृद्धिं करोति शत्रुक्षेत्रादिस्थो हानिम् अत्र च ये शुभाशुभक्षेत्रे नोक्ते त्रिको।
नीचगते विशेषो मित्रक्षेत्रात्मत्रिकोणमलक्षणान्तर्निहितातिकः पुनः परकीयपर्यायविशेषः उदासी
नोऽप्यनयोरभिप्रेतः अरिः शत्रुः पर उदासीनः तत्रैतदुक्तं नीचस्थः शत्रुक्षेत्रस्थो वा यस्मिन्भा
वे व्यवस्थितः तस्य भावस्य हानिं करोति उदासीनक्षेत्रेण हानिः न वृद्धिः मित्रक्षेत्रस्वक्षेत्रमू
लत्रिकोणव्यवस्थितस्तस्य भावस्य वृद्धिरिति एतत्केचिद्विमन्यते ॥ तत्र गार्गिः ॥ नीचारि
रिपुगेहस्थो ग्रहो भावविनाशकृद्भवेदिति तथा च सत्यः ॥ स्वतुङ्गस्वपवित्रीसौम्यपापेषु क

बृ॰ ज्ञा॰
टी॰

१९२

192

ष्यति तेनोक्तं सौम्याः पुष्टिं पापाः विपर्ययं ये तेषु मिश्रिताः उभयं गृहीति यस्मिं भावे सौम्याः स्थिताः त
स्मिन्हानिरिति किंत्वेतन्नहि परीतं रिष्फे इति रिष्फे द्वादशस्थाने सौम्यो व्ययहानिं करोति पापो
व्ययवृद्धिं करोति षष्ठस्थाने सौम्यः शत्रुहानिं करोति पापो रिपुवृद्धिं करोति अष्टमस्थाने सौ
म्यस्तु हानिं करोति पापोस्तु वृद्धिं करोति ननु च एवं सौम्यानां पापानामुपचयस्थितानां
शुभफलं व्याख्यातम् तत्कथं षष्ठस्थः पापः शत्रुवृद्धिं करोति नत्राख्याने पूर्वं सामान्येनोक्त
म् । यत्र तु वाचनिको बाधो भवति तत्र सामान्यफलं त्यक्त्वा यथोक्तमेव फलं वक्तव्यम् य
थैव फलं स्वल्पजातकेप्युक्तं षष्ठेति शुभाभावात्कर्त्यो रौद्रेति तेस्थिताः पापा इति अत्रच्य
ते बृहज्जातकेपि आचार्यमेतेनोक्तं स्वल्पजातकेपि आचार्यमतेनमतिरिति इयमाचार्यस्य
प्रतिता श्रेनाज्ज्योतिषमागमएणाहेविमतिपन्नो नृपस्यमस्माकमिति यत्राचार्याणामसंख्या
नोमतभेदत्वं भवति तत्राचार्योसत द्वयमुदाहरति यथावहहृद्याग्रायामप्यहूपायो ग्रहकुं
एडलिकायां स्वल्पयात्रायामप्युक्ता भवति एवं बृहत्स्वल्पयोर्विवाहपटलयोरपि ॥ अ
थ ग्रहकुण्डलिकाफलस्यापि विषयमनह्यभयाह ॥ उच्चत्रिकोणस्य तु सुहृद्भवनी
च शत्रुगेहास्तगैः शुभं तत्पूर्णं पादहीन स्वल्पहीनत्वं निष्फलम् ॥ ग्रहकुण्डलिकाफलं हीवि

धनुर्भेऽस्य शुभमशुभं च यद्यत्प्रोक्तं शुभफलं तत्तत्स्वक्षस्थो ग्रहः संपूर्णं प्रयच्छति मूलत्रिकोणस्थः
पादोनं प्रयच्छति स्वहितक्षेत्रस्थोऽर्धं मित्रक्षेत्रस्थः पादं शत्रुक्षेत्रस्थः पादादप्यल्पम् नीचस्थोऽस्त
मितश्च निष्फलं न किंचिद्ददाति शुभग्रहाणामशुभग्रहाणामशुभस्योत्क्रमो व्याख्येयः तत्रा
स्तमितो नीचस्थश्चाशुभग्रहः संपूर्णं फलं ददाति शत्रुक्षेत्रस्थः पादोनं मित्रक्षेत्रस्थोऽर्धं स्व
क्षेत्रस्थः पादं त्रिकोणस्थः पादादप्यल्पम् उच्चस्थो न किंचिदपि एवं जातककाले ग्रह
स्यावस्थानात्फलं वाच्यम् एवमष्टकवर्गादिफलपक्तिकाले शुभमशुभं वा फलं चैव ।
प्रयच्छति एवं सर्वव्याख्याने तथा च वृद्धकालकाचार्यः ॥ स्वक्षाणत्र्युत्तरेहोरसमा
वेरोऽस्य फलं वा शंसितु हं वद्धंयोनि प्रश्नमेव यथार्थं पूर्णम् ॥ इति श्रीभट्टोत्पलविरचिता
यां बृहज्जातकविवृतौ भावाध्यायोऽष्टादशः ॥ १८ ॥ अथात आश्रययोगाध्यायो व्या
ख्यायते ॥ तत्रादावेव कालसंख्योत्तरहोरास्वगृहगतानां ग्रहाणां मित्रक्षेत्रगतानां च
फलं प्रदर्शयन्नाह ॥ कुलसमकुलमुख्यबंधुपूज्या धनिसुखिभोगिनृपाः स्वभैकवृ
द्ध्या परविभवसुहृत्स्वबंधुपूज्यगणपबलोपनृपाश्च मित्रभेषु ॥ स्वभेषु स्वराशिषु
कष्टव्यादिस्थितैर्ग्रहैः जाताः कुलसमकुलमुख्यबंधुःपूज्याः धनिसुखिभोगिनृपाः जाताः।

पुरुषो भवति यस्मिंस्तस्मिन्नेवास्मिन् ग्रहे स्वदेशगते न जातः कुलसमः स्वकुलतुल्यो भवति
एवं द्वयोः कुलमुख्यः स्वकुलप्रधानः कुलाधिकः त्रिषु बन्धुतापूज्यः चतुर्षु धनी वित्तवा
न् पंचसु सुखी षट्सु भोगी सप्तसु नृपः केचिद्भूप इति पठंति सर्वोपमानाद्भूपतिरिव भू
पतिवत्समेवोक्तम् स्वल्पजातकेप्युक्तम् कुलतुल्यकुलाधिकबंधुमान्या भोगिनृपसम
नरेन्द्राः इति एवं षट्सु नृपसमः समस्तेषु राजा परविभवेत्यादि एकर्क्षस्थानुवर्तनेन मि
त्रभे च कुर्यात्स्थितेन च परविभवसुहृत्स्वबन्धुपूज्या गणपबलेशनृपाश्च जाता भवंति
तेनैकस्मिन् मित्रगृहस्थे ग्रहे जातः परविभवभोक्ता भवति पराजीवीत्यर्थः द्वयोः सुहृत्सौ
ख्यः त्रिषु स्वपोष्यो ज्ञातिपोष्यः चतुर्षु बन्धुपोष्यो भ्रातृपोष्य इत्यर्थः पंचसु गणपो ग
णस्वामी षट्सु बलेशो बलस्वामी समस्तेषु नृपो राजा ॥ अथैकाग्रगतस्यैकस्याधिमित्रदृ
ष्टस्य फलमेकोनदृष्ट्या पाणिनीवस्यानावमालिन्याह ॥ जनयति नृपमेकोप्युच्चगो
मित्रदृष्टः प्रचुरधनसमेतं मित्रयोगाच्च सिद्धम् विधनविजनमूढव्याधितं बद्धमा
त्तं वधदुरितसमेताः शत्रुनिम्नर्क्षगेषु ॥ एकोप्युच्चगतो ग्रहो मित्रदृष्टः सर्वलोके
नोत्कृष्टं जनयति राजानमुत्पादयति एवमेकोप्युच्चगतो मित्रयोगान्मित्रयुक्तात्प्रचुर

धनस्मेमेतेपर्योमवित्तपुत्रोसिद्धेव सुवंशावाममनेजनयति विवस्त्रविमुखोत्पादि पकहड्डो
त्पन्नुवर्तेते पकहड्डोणान्वानित्ततेनानेषुणान्तदेवस्थेषुबाग्रहेषुविवस्त्रविलखमूफव्याधि
नावंभुनमावधड्डोरितसमेतानाभवति नेत्तयस्यजेमानुपकोग्रहः नीचगोवाभवति सर्वा
वस्त्रविगतधनोभवति दरिद्रः यस्यद्वौसाविस्तरेवाडः खिन्नः यस्यत्रयः समूकः यस्यचत्वा
रः सव्याधितः पीडितः यस्यपंचसवंधेवन्धनेनमोभवति यस्यषट् सततमोभवति वहुदुः
खसंतप्तः यस्यसप्तमुडोरितसमेतोवध्योभवति इतितेड्डकानवधपंचतेनयुतः संयुक्तः ।
नीचेपद्यपिसमनस्तभवति नथापिवञ्चातिवस्त्रवेणातान्वावसारेणतन्मलोपपेक्षणः ॥
अथकेमद्रुमलग्नजातस्याशुभस्यानमुज्ञानिकयाह ॥ नकेमद्रुमनेशुभमाहुस्तत्पानभाग
गभेदाद्यवनावदंति कस्याशुभेदानयायात्सिलग्रेरतिप्रसंगात्स्वितिविस्तुभः ॥ सत्या
चार्यः केमद्रुमजेमतिनशुभमाह । हित्वातेषुकेमद्रुमभावजेम । नभागभेदादिति पुरा
णयवनाभागभेदान्नहारणभागभेदान्नत्यानिकेमद्रुमेनशुभमितिवदंति यस्मतस्यकेमद्रुम
लग्नस्यहारणभागेजेमतिशुभमिति तेषांमतेतनकेमद्रुमलग्नेन तथाच नन्मनान्तरेण
क्रान्तकोतिनाणुनाम तथास्मिंहृतगतेकेमभोहरसाणकोयलाभवति तपोनतदास्तुरवितः

बृ.जा.
टी.
१९४
195

पराद्रभोजोभवेत्सुसुखइति तत्रविलग्नमवाणक्यावाहन्तुः कस्मांशेभेदइति यद्द्रेष्काणभागभे
दात्केभ्रूलग्नेजन्मनिनशुभे तत्कस्माणेलग्नगतस्यद्रेष्काणभागोनास्य यित्तुसर्वस्यवा
क्लिविद्यते तस्माद्युरितिद्रेष्काणभागोनशुभस्तत्रा सर्वोप्येवलग्नेद्रेष्काणनिरर्थकातिम
वेति तस्मात्तान्तिमस्तगः तेनद्रेष्कलग्नमेवाशुभेन तद्भागभेदइति तथावनतद्वाकाम द्रेष्का
णभागोलग्नगतोनमशस्यतेयवनैः यदेवंसर्वेषांलग्नगतानांमान्निष्फलतास्यात् चू
टयोगाद्यापीर्णमते तत्सर्वेसम्यक्कारणं तस्मात् द्रेष्काणविलग्नजन्मन्यशुभं तद्भागइति ॥
अशुनाहोरास्यानाअद्भाणंफलंवसंततिलकेनाह ॥ यातेष्वशुन्तुसमभेषुदिनेशहोरां
ख्यातोमहोद्यमफलार्थयुतोतितेजाः चान्द्रींशुभेषुयुजिमात्स्वकान्तिसौख्यसौभाग्यधीमभ्र
वाक्ययुतःप्रजातः ॥ शुभक्रूराः पापास्तेषुसमस्वगृहेषु विषमराशिष्वस्थितेषु नकेवलं
यावद्दिनेशहोरामादित्यहोरांयातेषुप्राप्तेषु विषमराशिषु पापाः मध्यमावस्थायसत्ताभवंति
तदाजातः ख्यातः सर्वत्रप्रतितिज्ञः महोद्यमफलार्थयुतः महत्तुकार्येषूद्यमरतः बलवानर्थ
युक्तः अतितेजस्वीभवति चान्द्रींशुभेष्वाते युजिषुसमराशिष्वशुभेषु सौम्यग्रहेषुचान्द्रीहोरांया
तेषुसमराशिषुमध्यमावस्थायांसौम्याभवति तदाजातोमार्दववाक्यतोमृदुस्वभावः कान्तिसु

तोयुतिमान् सौख्ययुतोभोगी सौभाग्ययुक्तः सर्वजनप्रियः धीमान् शुद्धिमान् मधुरवाक्यः प्रि
यंवदः एतैर्गुणैर्युक्तो जातोभवति ॥ अथपुनरपिहोरागतंफलमिदं वक्ष्यमाह ॥ ताल
वहोरास्वपरदेगेषुयेपानराः सर्वगुणैर्युमध्याः हृस्वस्वहोराभवनस्थेनयुमत्यो भवेत्युक्ता गु
णैर्विहीनाः ॥ तास्ववसर्वोक्ताःस्वहोरास्वपरहेगेषु अन्यराणाम्प्रेतास्वजाता नराः सर्वगुणे
युमध्यमाभवंति सर्वोक्तागुणामध्यमाभवंति अथार्तविविषम राशौवलहोरागतास्तोम्या
भवंति तत्राजातस्य सर्वोक्तागुणाम ध्यमाभवंति हृस्वस्त्रीतिहृस्वस्त्रीसाविपरीतास्वहोरास्वहृस्व
स्तेषुवभवनेषुराशिषु अथेहयुजातामनुष्याउक्तगुणैः सागरगुणैर्विहीना वर्जिताभवंति एतेह
भवंति समराशिषुवंद्रहोरायांपापानामवस्थानेभवति तत्राजातोमहोद्यमवलोयोहो
नोभवति विनेजानप्र एवंविषमराशिषु रविहोरावस्थानेसौम्यानांभवंति तत्रापिजातोमा
देवकांतिसौख्यसौभाग्यधीमधुरवाक्यविहीनोजातोभवति तत्रचरतिशिते ग्रहावस्थानेयथा
यथाग्रहवकृत्वंभवति तथातथाफलवकृत्वंवक्तव्यम् ॥ अथदेक्काणावस्थानास्फुरस्य
फलंवसंतनिलकेनाह ॥ कल्याणरूपगुणमात्मसुहृद्दृक्काणवेत्यशस्तरविनाधगुणं
करोति व्यालोहनायुधचतुष्पदणेष्व जंषुनीदेशानिहितस्तगुरुतलयगनोदनस्य ॥ आत्मीय

बृ॰ जा॰
टी॰
१९५
195

द्रेक्काणे पतास्थितः प्रथमात् द्वितीये द्रेक्काणे तत्कालमित्रद्रेक्काणे स्थितस्तत्र जातः कल्याण
रूपगुणः मणस्तद्रूपः मणस्तगुणश्च भवति आग्नेये द्रेक्काणे वस्थाने विनान्यत्र द्रेक्काणे वा
स्थिते चंद्रमसि विवादः यस्मात् क्रमम् अन्यगतस्तदधिनाथगुणं करोति यस्मिं द्रेक्काणे चंद्रः
स्थितस्तस्य योधिपतिः स यदि चंद्रस्य तत्काले मध्यमस्तत्र जातस्य मध्यमो रूपगुणो भवतः
प्रथमद्रेक्काणाधिपतिश्चंद्रस्य तत्कालमरिस्तत्र जातस्य रूपगुणहीनो भवति व्यालो हेत्नापुधोति
व्यालद्रेक्काणः सर्पद्रेक्काणस्तत्रस्थे चंद्रे जातो नितिहिंसो मारणात्मको भवति चतुष्पद आयुध
द्रेक्काणस्तत्रस्थे चंद्रे गुरुतल्पगो गुरुदारगामी भवति आग्नेये द्रेक्काणे पक्षिद्रेक्काणस्थे चंद्रे
जातो टनोधमशीलो भवति आग्नेयादिद्रेक्काणस्थे चंद्रमसि संभवतः फलद्वयमपि वक्तव्य
म् तत्र व्यालद्रेक्काणः कर्कटाद्वितीयः वृश्चिकाद्यो वृश्चिकाद्वि तीयः मीनस्तृतीयः उपता
युधद्रेक्काणो मेषाद्यः मेषस्तृतीयः मिथुनस्तृतीयः सिंहः द्वितीयः सिंहस्तृतीयः कन्याद्वि
तीयः कन्यास्तृतीयः तुलस्तृतीयः धनुराद्यः धन्विस्तृतीयश्च चतुष्पदद्रेक्काणः मेषद्वि
तीयः वृषस्तृतीयः कर्कटप्रथमः सिंहाद्यः सिंहस्तृतीयः वृश्चिकस्तृतीयश्च धनुराद्यश्च खग
द्रेक्काणः मिथुनद्वितीयः सिंहाद्यः तुलाद्वितीयः कुंभाद्यश्च तत्राग्निगणद्वयांतर्भूतद्रेक्काणस्थे चं

फलद्वयेवक्तव्यम् ॥ मुख्यनामेषादिनवांशकजातस्य स्वरूपं माल्लिन्याह ॥ स्तेनोभोक्ता
पणोड्यताढ्योनैस्त्र क्लीवः सुखीविद्विष्टकृहासवृत्तिः पापोहिंस्रोधीश्च वर्गोत्तमांशेष्ववा।
मीयथाभागाणिवह्वारूपणांशे ॥ मेषवर्गे मनुस्मिरामाले लग्नगतेमेषनवांशकेजातः स्तेनश्चौ
रोभवति वृषवर्गे तेवृषनवांशकेजातोभोक्ता भुक्तेचपणालुपवेमिथुनांशकेजातः प
ण्डितोविद्वान् कर्कटांशकेजातोधाढ्य ईश्वरः सिंहांशकेजातोनरेन्द्रोराजा कन्यांशकेजी
वः पुरुषाकाररहितः तुलांशकेजातोनरेन्द्रोराजा कन्यांशकेजीवः पुरुषाकाररहितः
तुलांशकेशूरः संग्रामप्रियः वृश्चिकांशकेविष्टिकृज्ञारजीवी धन्वांशकेहासवृत्तिः मृ
करांशकेपापः कुम्भांशकेहिंस्रः क्रूरः मीनांशकेधीः श्रेष्ठोमोभवति केचित्भीरिति
पठन्ति निर्भय आचार्यस्याभीरित्यभिमतम् ॥ तथाचस्वल्पजातके ॥ तस्करभोक्तृविचक्ष
णभूपनिन्द्यपतिनपुंसकाभयदारिद्राः खलुपापोग्रः ह्रास्वामीघादीनांनवांशकभावाः इति ॥
वर्गोत्तमांशेष्वस्वामीषणाः षष्ठेवरांशेषु वर्गोत्तमांशेषुजाताः षष्ठामेवसर्वेक्रानामीषणाः
स्वामिनोभवन्ति यतः कर्भवति मेषलग्नेमेषनवांशकेजातश्चोरः स्वामीभवति वृषल
ग्नेवृषनवांशकेजातः सच्चपणीलानांस्वामीएवंमिथुनेपाण्डितस्वामी कर्कटेईश्वराणां।

बृ॰ जा॰
टी॰
१२६
196

स्वामी सिंहस्य स्वामी कन्यायां जीवस्वामी तुलेशुक्रराणां स्वामी वृश्चिके भारवाहानां स्वामी
धन्वि निशाचराणां स्वामी मकरे पापानां स्वामी कुंभे क्रूराणां स्वामी मीने मीनानां केशशुद्धिम
तां वा शुभयानां स्वामी भवति राशिस्वरूपान्तद्वादशराशि लक्षणं षोडशराशि वर्णं निष्फलानि वा व्या
नियान्ति मेषादिस्थिते चंद्रमसि फलान्यभिहितानि वाक्यानि यानि मेषादिस्थिते चंद्रमसि प
लान्यभिहितानि वृत्ता नाम्बृहज्जातकादीनि तान्येवं मेषादिद्वादशलक्षणं जातस्य वक्तव्यानी
ति ॥ अथ भौमसौरयोः स्वत्रिंशांशपाकस्ययोः फलं वसन्ततिलकेनाह ॥ जायात्विनो वा
बलविभूषणसत्वयुक्तो स्तेनोऽतिसाहसयुतश्च जनस्वभागे रोगी स्वतन्त्रयुवतिर्विषमो न्यस
रोद्दः खो परिहृतयुतो मलिनोऽर्कपुत्रे ॥ जायात्विनो भार्यायुक्तः बलविभूषणसत्वयुक्तः
वीर्यालंकरणडौतार्यैपेतः तथा तेजस्वी कान्त्यायुक्तः अतिसाहसयुतः अ्रसमीहितकार्य
करणशीलः एवंविधः ऊर्ध्वैभौमस्य त्रिंशांशपाकस्थे जातो भवति रोगी व्याधितो स्वतन्त्रयुवतिः
स्वतन्त्रस्वामिनी यस्य भवति विषमः क्रूरः अन्यदारस्तः परदाररतः दुःखी नितः सुखः प
रिहृतयुतो गृहवस्त्रपरिवारोपेतः मलिनो मलोपेतः एवंविधोऽर्कपुत्रे सौरस्य त्रिंशांशपाक
स्थे जातो भवति नक्षत्रत्रिंशांशपाकयहलनेनास्ति तत्कथं ज्ञायते त्रिंशांशपाकफलमेतदुच्यते ।

स्रक्फलाभिधानेत्रिंशांशकग्रहणंभविष्यतीति ॥ अथजीवबुधयोःस्वत्रिंशांशकस्थयेजा
तस्यफलंवसन्ततिलकेनाह ॥ स्वांशेगुरौधनयशःसुखबुद्धियुक्तस्तेजस्विपूज्यविरुजश्च
सुभोगवन्तः मेधाकलाकपटकाव्यविवादशील्पशास्त्रार्थसाहसयुतः शशिजेतिमान्यः ॥
स्वांशेगुराविति धनेनवित्तेनकीर्त्यायशसासुखेननिर्वृत्यासत्त्वेनबुद्ध्यामनसायुतः तेजस्वीसो
त्साहः पूज्योलोकवेद्यः विरुजस्त्वस्यदेहः उद्यमोद्यानशीलः भोगवान्भोगसंयुक्तः एवं
विधेगुरौजीवस्वत्रिंशांशकस्थेजाताभवन्ति मेधाबुद्धिः कलागीतनृत्यवाद्यपुस्तकलेखादि
चक्रमादि कपटंदांभिकत्वंकाव्यंकवेःकर्मपाण्डित्यंचाविवादोवाक्कलहत्वं शील्पंतक्षका
र्मादि शास्त्रार्थःसत्तामाचारानुष्ठानं साहसमसमीहितकार्यकरणशीलत्वं अतिमान्यो
तिपूजितः एवंविधाःशशिजेबुधस्वत्रिंशांशकस्थेजाताभवन्ति केचिदत्रैवसर्वत्रैकवचनेनै
वेच्छन्ति तथानकश्चिद्दोषः ॥ अथशुक्रस्यस्वत्रिंशांशकस्यस्वभौमादित्रिंशांशकस्थयो
श्चशुक्रेयोजातस्यफलंमंदाक्रांतयाह ॥ स्वेत्रिंशांशेबहुसुतसुखारोग्यभार्यान्वितःस्या
त्कान्तोदाता सुललितवपुःसुप्रकीर्णेन्द्रियश्च भौमांशस्थोविषमवधकःसत्त्वगुणाढ्योऽतिगर्वितोवा
वैगेहेसौरिविपणिपुनेष्वारसर्वांशकेषु ॥ बहुसुतःप्रभूतसुतः सुखेनभोगेनारोग्येणनीरु

बृ॰जा॰
टी॰
१२८
197

जात्वेन भार्यायामन्यया पुरुषेण तत्पनेन रूपेण सोऽकुमार्यामेव पुत्रः तथा नीचर्क्षः क्रूरः सल्ललितव
पुः शोभनशरीरः स प्रकीर्णे द्विपः वक्रसंगमनशीलः स्वक्षप्रकीर्णे निर्विहमानो द्वियोगी
यस्यायमेवंविधः पुत्रे सत्रिंशांशके जातो भवति शूरस्तब्ध इत्यादि अथ सर्वेषां केषु भौमसप्तमेषु भा
गेषु रविशशियुतेषु यथासंख्यं फलानि तद्यथा भौमत्रिंशांशकस्यैके जातः शूरो भवति सत्य
मप्रियः चन्द्रस्तब्धः स्थिरकामी सौरत्रिंशांशकस्यैके विषमः क्रूरो भवति चन्द्रमसि वधकः जी
वत्रिंशांशकस्य सद्गुणो भवति चन्द्रमसि ईश्वरः बुधत्रिंशांशके स्वस्तरवी भवति चन्द्रतः पाण्डि
शुक्रत्रिंशांशकस्यैके जातः वाग्मी भोगी भवति शोभनांगः चन्द्रमस्तोपि सर्वजनप्रियश्शान्ते ॥ ॐ
इति श्रीभट्टोत्पलविरचितायां बृहज्जातकविवृतावाश्रयाध्याय एकोनविंशः ॥ १९ ॥ अ
थ प्रकीर्णाध्यायो व्याख्यायते ॥ मिश्रः प्रकीर्ण उच्यते ॥ तत्र ग्रहाणां परस्परं कारकत्वं
वैतालीयेनाह ॥ स्वर्क्षतुंगमूलत्रिकोणगाः कण्टकेषु यावन्त आस्थिताः सर्व एव तेन्यो
न्यकारकाः कर्मगस्तु तेषां विशेषतः ॥ स्वर्क्षे स्वतुंगे यो ग्रहः स्थितः यश्च स्वतुंगे स्वोच्चे यश्च मू
लत्रिकोणगतः स्थितः स च यदि कण्टकेषु केन्द्रस्थानेषु स्थितो भवति एवंविधस्य ग्रहस्य
योन्योप्येवंविधः केन्द्रगो यदि भवति तदा तौ ग्रहावन्योन्यं परस्परं कारकाख्यौ भवतः अनेन

मकारेणयावंतोयावंतस्तेस्वोच्चग्रहाभवंति तथापितेसर्वेएवपरस्परंकारकाख्याः अनेनप्रकारे
णयत्कर्मांगयोर्यस्माद्ग्रहाद्दशमस्थानस्थस्तस्यविशेषेणतेविशेषेणतेषांग्रहाणांमध्यात्का
रकसंज्ञांलभंते अतउक्तंकर्मगस्तुतेषांविशेषेणतुइति ॥ अथास्यैवोदाहरणांतरंश्लोकेनया
ह ॥ कर्कटोदयगतेतनयोडुपेस्वोच्चगाःकुजयमार्कसूरयः कारकानिगदितापरस्परंलग्न
मस्यसकलोप्युरगस्तुगः ॥ यथाकर्कोदयेकुलीरलग्नेतनस्थेचोडुपेचंद्रेकुजयमार्कसूरयो
भौमसौरसूर्यजीवाःस्वोच्चगाश्चास्तीयत्तगस्याधिपतिभवंति कुजोमकरेयमस्तुलायांअर्को
मेषेसूरिःकर्कटे तदातेपरस्परमन्योन्यकारकानिगदिता उक्ताः अनेनप्रकारेणयावंतो
भवंति तावंतःपरस्परंकारकाख्याः अनेनोदाहरणेनैतेष्वतिपादितंभवति यथाप्यु
रुवस्यजन्मलग्नकेंद्रविनास्वहोच्चोअत्रिकोणगाअपिसंतोनपरस्परंकारकगाअपिका
रकसंज्ञांलभंते लग्नस्थेन्माद्दिलग्नगास्यग्रहस्यमाग्लग्नेसमवास्थितस्यसकलःसर्वएवग्र
होमुख्यगोदशमस्थानस्थःकारकसंज्ञंभवंति तथामुगस्तुयस्यानगश्रीवाकारकस्सताभव
ति तेनैतदुक्तंभवति लग्नगोग्रहःस्वर्क्षेउच्चेवात्रिकोणेपुनरपिभवति तस्माद्दशमस्य
अंतर्यस्थानस्योवासाप्युअत्रिकोणस्वर्क्षेत्रगेणमन्यतमोनभवति तथापिलग्नगतस्य

हो· जा·
टी·
१६८
198

तकारो कारकाख्यो भवति तनस्य लग्नगा इति ॥ अथ पुनः कारकलक्षणमन्यथाह ॥ स्वत्रि
कोणस्थगोहेत्तरन्योन्यं यदि कर्मगः स्युस्तुङ्गस्थाः सपत्नाः कारकाख्यापिताः स्मृताः ॥ स्वत्रिको
णस्थगेहे यत्कारकत्वमुक्तं तेन तुङ्गः कारकः तकेंद्रस्थस्ततोऽन्यस्य ग्रहस्य लग्नकेंद्रविनाव्यव
स्थितस्य यदि कर्मस्थ तुङ्गः कर्मगो लक्षणमस्यास्तस्यो भवति चेत्स्वदेशेऽपि स्वमूलत्रिकोणनामम
तो भवति यस्मात्लक्षणमस्यस्य यदि तुङ्गस्थितं न केवले यावत्तुणसेवत्र त्तेनामित्रगुणेन तस्य मु
तोस्तन्कालमित्रामित्राविधिना मित्रनामेव मया विधः स्तोभ्यग्रहोऽपि कारकाख्यो भवति ।
यस्मात्स्वलक्षणमस्थितः तस्य कारकाख्यो भवति कारकस्तेनायानुपमुच्यते यतस्तोऽत्रक्तं रिक्तो
यहनलक्षणयोजन्मोदयनाथगणानुपावके चस्वलक्षा सकारकलक्षणलक्षणयो नरेन्द्रमतिरिति
तथा स्वामिस्वयोगस्य हमुक्तंः कारकः सोऽपि च त्स्वजनधनसत्खलानानन्मफलान्यथाने इति ।
अथ कारकस्तेत्तामयोजनमनुभुभयाह ॥ शुभं वर्गोत्तमे जन्मवेशिस्थाने विषेवत्तः स्व
स्वन्येषु चकेन्द्रेषु कारकाख्यग्रहेषु च ॥ यस्य लग्नं नवांशवर्गोत्तमांशो जन्म भवति चेद्यदि
वा वर्गोत्तमांशगतो भवति तस्य शुभं जन्म यस्य जन्मलग्नकेंद्रे वत्रस्य यदि वा मध्यस्थोऽन्यं भव
ति तस्यापि शुभं जन्म ग्रहाधिष्ठितेकेंद्रे विषेवेण शुभं जन्म यस्य तुङ्गमनेनैवा एकारिम

१६८

ग्रपिकेंद्रपादिसौम्यनगृहोस्तियामायांजन्मन्यथावाकर्माणिनूतनशुभेष्याकुराचार्यः ॥ यस्य
जन्मनिकारकस्तताभवतितस्यापिशुभंजन्म यथायथागुणाधिक्यं तथातथाशुभंजन्म ॥
प्रथमेनयोगेनजातोयौवनेसुखीभवति तथाद्दशापतिपाकवशेनालोचयेनाह ॥ मध्यव
यसः सुखमतः केंद्रस्थागुरुर्जन्मलग्नपः एषोभयकोदयदेगात्वेतेनः प्रथमेषुपाववाः ॥
गुरुर्जीवः जन्मनिपत्रगणोकेंद्रास्थितः तदीपयातिजन्मपः येनलग्नेनजातः तदीपयोल
ग्नपः एषामन्यतमोयस्यलग्नकेंद्रेभवति तस्यवयसोमध्येसुखमहोभवति यौवनेसु
खीभवतीत्यर्थः ॥ तथाचयवनेश्वरः ॥ जन्माधिपोलग्नपतिश्चयेषांचतुष्टयस्थाइल
वाःगुरुर्वा चतुष्टयहोराविदुस्तेग तस्मेश्चतुर्वयाःकामकथामहः स्यात् इति ॥ दृष्टोस्यजन्मा
दि दशापतिः पाककालेदृष्टोस्यराशिगोपरिभवति तदास्यदशातेफलमहोभवति ।
प्रथ्याभयेमीनोभवति तदोनदशामध्येफलमहोभवति प्रथकोदयेपीडोदयेनतदामथमे
मेवणसमयेफलमहोभवति एवंशुभस्याशुभस्यवापात्रिवीच्या दशाकालेत्रिभागपरिक
ल्प्य यास्मिकालेतस्यफलप्राप्तिःतोता तत्रवंदस्मन्फलबंधोनातिकुरुते इत्यतस्सर्वोज्ञेयो
ज्ये दशापतिःपाककालेनिष्ठेनेतत्फलेददाति एतत्कथंगम्यते उच्यते भगवतागार्गेय

बृ॰ ज्या॰
टी॰

१९९

199

वनात् तथाचमार्गिः आद्यंतमध्यमसमूहेष्वपि रः दृष्टोभयोरस्ये तदा प्रवेशसमये निखिलं चायो
दणायतिः ॥ अथाष्टकवर्गफलपक्तिं आख्यातेनाश्वयाह ॥ दिनकरस्तु यो राशि प्रवेशकाले उ
रूस्युञ्जौभवनस्यमध्ययातौ रविसुतनपाणिनौविनिर्गमस्थौ पाणिनं नयः फलं स्वसर्वका
लम् ॥ चारवशात्यावत्कालं यासि राशौ शुभमशुभोवाष्टकवर्गफलं दिनकर आदित्यः अथ
स्तुनि तस्मिन् राशौ प्रवेशकाले आद्ये त्रिभागेति एवं वर्षमपहस्तुति एवमेव कुम्भराशौ भौमः गुरुस्युजौ
बृहस्पतिशुक्रौ भवनस्य राशेर्मध्ययातौ मध्यमत्रिभागगतौ फलं प्रदौ भवतः रविसुतन
पाणिनौ पानैश्चर चन्द्रौ विनिर्गमस्थौ राशेरंत्यत्रिभागस्थौ फलप्रदौ भवतः पाणिनं नयो बुधः स
र्वकालं फलप्रदः सर्वस्मिन्नेव राशौ यावत्तिष्ठति तावत्फलं शुभं चत्वदा तत्राति ॥ इति श्री
भट्टोत्पलविरचितायां बृहज्जातकविवृतौ अष्टकवर्गाध्यायो विंशतितमः ॥ २० ॥ अथा
तो निधानाध्यायो व्याख्यायते ॥ तत्रादावेव दारसुखं तत्प्रीतिं च लग्ने नामाह ॥
लग्नात्सप्तमकलत्रभे शुभपतिमामेषवालोकितेचंद्राद्वास्तुतसंपदास्ति गृहिता योगेयोन्यथा स
भवः पापेनाप्ययोगे बौ रविसुते मीने स्य तदा रहा पुत्रस्यानुगतस्य पुत्रमरणे पुत्रो वने यच्छति ॥
यस्य जन्मनि लग्नात्सप्तम कलत्रभं पंचमस्थाने शुभग्रहेण स्वपतिना वा आमंसे संयुक्तं भवति अथवा ल

१९९

कितेदृष्टे भवति तस्य पुत्रसंपत्स्तीति वक्तव्यम् पुत्रा भवंतीत्यर्थः चंद्रात्पंचमे स्थाने यस्य शुभग्र
हेण स्वपतिना वा युते दृष्टे भवति तस्यापि पुत्रसंपत्स्तीति यस्य लग्नचंद्रयोरुभयोरपि पंचमे
स्थाने शुभेन स्वपतिना न युक्ते नवापि दृष्टे भवति तस्य पुत्रसंभवः अपुत्रत्वं वक्तव्यम् अत्रकोवि
तद्वारणमकारं पुत्रवर्गाययोगे औरसः क्षेत्रजो दत्तकः क्रीतः कृत्रिमः अपुत्रप्रभवः तथाच शुभ
भवनमशुभदृष्टं वा तु तत्र हामि दृष्टे येषाम् तेषां प्रसवः पुंसां भवत्यपवर्णेन विपरीते ॥ एकपव
गुरुवर्गे शुभराशौ वा रसो भवत्पुत्रः लग्नाच्चंद्रात्पंचावलयोगाद्धीति तोपि वा सौम्यैः ॥ स
स्थानवांशानुल्या सौम्यांशे नावतीसत्ता दृष्टा गुरुदृष्टेतद्धि गुणात् क्षिप्रपापांशगेतत्पापदृष्टेः
सौरदृष्टे सौरगेण बुधदृष्टे गुरुक्षेत्रेनार्कादिस्वीकारः क्षेत्रजपुत्रं जनयति बौधेयिमलाविजदृष्टेः ॥
मंदे स्वनदंशे मिश्रर्ते रोहते यदिशनैश्चरेण युतम् दत्तकपुत्रोन्वः क्रीतस्त्र बुधस्यैवस्यात् सम
मभवने कोजे सौरस्त्वेयंवसं युक्तो लोहितदृष्टे वा च्योजातस्य स्तुतो भवप्रभवः ॥ चंद्रेभौमां
शगते धीस्थे मंदावलोकिते भवति गूढोत्पन्नः पुत्रः पोषयह दत्तपीनायते तस्मिन्नेव च भौ
मेशानिवर्गे स्थितिरोहिते रविणा पुरुषस्य भवति पुत्रो यविद्धइति वरमसुनिवचनात् ॥
णानिवर्गस्थे चंद्रे शनियुक्ते पंचमे सदाभाव शुक्रशनिभ्यां दृष्टे पुत्रः पौनर्भवो भवति चंद्रा

हे० जा०
टी०
२-२
201

पत्नार्के सत्याकलावतस्यैवयोर्विंमेभवने रविदृष्टमध्यसहितेकानीनः संभवति पुत्रः ।
वर्गेरविचंद्रमसः स्वतनोर्गेहेवेदृस्यैतेपुत्रे शुक्रेणदृष्टमात्रपुत्रः कथितः सहोढश्च ॥ पा
पैर्वालिभिपुत्रेपापहैंपंचमेसत्तारणे जातः पुत्रः पुलुः सौम्यग्रहदृष्टेनाहीने शुक्रन
वांशेनतस्मिंशुक्रेणातिरीहितेत्वपत्यानि दासीप्रभयान्निवदेश्मदाताप्येकोवितावार्यः स्तिन
वर्गेधीसंस्थेनाभ्याहृष्टेयवासपुत्रे मायेणतारकाः सुत्तद्वाशिगणेपिवान्यपापुत्राइति ॥
एवंलग्नाष्टमद्वाकलत्रभेसप्तमेस्थानेशुभग्रहेणस्वपतिनायुतेहृष्टेसंभवति तस्यकलत्रसं
पत्स्त्रीनिवज्ञाव्यम् एवंलग्नाष्टमद्वायस्यसप्तमेस्थानेशुभग्रहेणस्वामिनावायुतेहृष्टे
भवति तस्यकलत्रसंपत्स्त्रीनिवज्ञाव्यम् एवंले भार्यातस्यनभवतीत्यर्थः यतउक्तं तयोर्ले
योन्ययासंभवः अन्ययातयोः पुत्रकलत्रयोरसंभवः अभावोत्तेयोतातव्यः अत्रपुत्रकला
त्रशहूणेड्यलह्रणार्थम् सर्वेषामापितत्वादीतोलग्नाष्टेद्वास्थितिरन्वेष्या तथाहुर्वाचे
तौ मूर्तिसंतौ ॥ तथाचयवनेश्वरः ॥ मूर्तिंचहोरांपणाफिर्भवोविस्यात् अत्रकलत्रस्थानेपि
केचिदाहुरेवंपंचवर्णेयेति ॥ सुक्रोड्जीववणाफिजेः सकलैस्तैभिश्चढाभ्यांकलत्रभवनेवतत्येक
केन तेषांगृहेपिवर्गेणयवलोकितेवासंतितस्त्रियोभवनवांरवगस्तभावाः ॥ एवहोरेनो

२-०

योऽलग्नांशेद्वा द्वावेतौ प्रबलयोगात् रविमणिज्योः कलत्रे भार्याया पुंसः पुनर्भूः स्यात् म
वनादित्येयं पुनस्तुल्याभवति नार्यानिरोहणाद्यापि एकेवरविज्ञेयोगुरुरूपपयोऽस्यापि ज्ञामि
त्रे प्रायेण चन्द्रमसस्तयाऽवगैष्य्याप्येजामित्रेहसे वा बरूपह्याभवति मुक्तेविणेवए।
गुरुस्वत्रायाः स्तवण्ण रविपाणिज्जन्मभानुनैभवत्यताः मुक्तेवपमा प्राप्यासे इति वदन्तिके
तुमालारव्याः ॥ प्राथैतेत्यादि प्रायतः कन्यानाम्निं तुलयगते लग्नस्थे तत्र रवावकेस्थि
ते रविसुतः सौरो मीनस्थायादि भवति तदा दारहा भवति तस्याः कलत्रे हेति चानया
नीति मृत्युवानस्य पुरुषस्य जीवत एव मरणं वक्तव्यम् तस्मिन्नेव योगे प्रायेनोदयगे
रवौ श्रवणे भूमेः पुत्रो भौमः पुत्रस्थाने गतः पंचमस्थाने मकरोऽस्थितो भवति तदा पुत्रम
रणं पुत्रविपत्तिं वदन्तीति पश्चाति तस्य जीवत एव पुत्रमरणं वक्तव्यम् ॥ मृत्युजीवतभा
र्यामरणयोगत्रयेऽभ्युक्तिस्तत्र शोह ॥ उग्रगृहाख्येन चन्द्रसवसंस्थिते मध्यास्थितेऽम्बुना
तये पवेत्रयोः सौम्यग्रहैः महितस्तेनिरीक्षितो जायावधोऽस्य हन्ति यानपाणजः ॥ ३
उग्रग्रहाः आदित्यसौरभौमः तेरस्मिनाम्बुकाद्यथ्या संभवं चतुरस्रे संस्थितेऽस्तत्याष्टमगते
यस्य जन्मभवति तस्य जायावधो भार्याया विपत्तिं दहनेनाग्निनाभवति तस्य जीवतएव

वृ॰ जा॰
टी॰
२०२
202

भार्यां तेनात्मनव्यापादयति अथवोग्रयोर्ग्रहमध्ये भृगुतनये शुक्रे स्थिते जातस्य श्वश्रूपत
नाज्जायावधो भवति तस्मज्जीवतएव पतनात्रिपातनाद्भार्या म्रियत इति ॥ अथयस्यजेम
नि सौम्यग्रहयोरन्यतमेन सहितः संयुक्तो न भवति न वापि सद्भिरीक्षितो हृष्टः तस्यपाप
जो जायावधो भवति जीवतएव भार्या हत्यनेनात्मानं व्यापादयति केचिद्योगद्वयमेवं
व्याख्यानम् उग्रगृहैः स्थितवत्सुरससंस्थितेरेकः मध्यास्थिते भृगुतनये यवोशग्रहयोर्हितो
यः सौम्यग्रहैरसहितः संतेनिरीक्षितश्चेति योगद्वयविशेषभूतं जायावधो दहनतिपातपाप
जश्चेति योगद्वयोरपि विकल्पः तथाप्युक्तं यस्माद्भगवान् गार्गिः ॥ चतुर्थो ह्यमेगेः ॥ शुक्रा
त्मा रारा केंद्रे नापानात् तेषां द्वयोस्तु मध्यस्थेतयाशुक्रेतिपातजात शुक्रेमद्योगहृष्टो
नेपापाङ्जायावधोभवेत् इति ॥ अधुना विकल्पं जेमयोगतानेवसेततिलके नाह ॥
लग्नाद्व्याधिगतयोः पापयोनिमग्ने सौम्यः पत्न्या सहैकतनयस्य वदेत्तिजन्म द्यूनस्थयो
नवमपंचमसंस्थयोर्वाशुक्रार्कयोर्विकलतामुपयातिजन्म ॥ पापौ चेद्व्यंतगमसौम्यैः
स्तयैः पतयोलग्नाद्व्याधिगतयोरेकोव्ययेद्वादशस्थाने स्थितोऽन्यष्षष्ठे स्थिते तदा
पत्न्या भार्यया सहैकपत्नस्यकाणः जन्मवदेति जातः काणो भवति भार्यापि काणा भवति

न्यर्थः द्यूनस्थयोरिति शुक्रार्कयोर्द्यूनस्थयोर्लग्नात् द्वयोरपि सप्तमस्थयोः एवं सप्तमस्थयो
र्वा शुक्रार्कयोः कश्चिद्यदा स्यात् नैकोपयोगो व्याख्यातः तथा शुक्रेण यस्माद्ग्रहयोगार्गः ॥
पंचमे नवमे द्यूने सप्तमे तौ सितभास्करौ यस्य स्यातां भवेज्जाया तस्य कान्ताविवर्जिता ॥ अथ
सुतकलत्रतामेषु विघ्नान्याह ॥ कोणोदयभे शुतनये सत्तचक्रसन्धौ वैध्यापातिर्यदि लिप्त
नर्हांमिष्ठयुक्ताम् पापग्रहैर्व्ययमदलग्नपाणिसंस्थैः हीणपाणिन्यसुतकलत्रनेंसधीस्थ ॥
कोणः पंचमः नासिन् उदयगते लग्नगते भे शुतनये चक्रसंधौ कर्कटवृश्चिकमीनानाम
न्तमे अंशेयेन वांशकस्य केवलेयावदस्ते लग्नात्सप्तमस्थाने एवं सत्स्य चक्रसन्धौ यदि
भवति तदा जातो वैध्यापातिर्भवति यदि सुतनर्हामिष्ठयुक्ते सुतेनर्हलग्नान्यवमे स्थाने यदि
केनचित्शिष्टेन सौम्यग्रहेण न युक्तो भवति तदा जातो वैध्यापातिर्भवति निष्फलानुवा प
ने सकर वृषकन्यालग्नेषु संभवति अपुत्रश्च निवक्ते व्यवध्यापातिग्रहणे नैतत्तामयति यथा
कासौरक्षु द्वोरभ्यः पुत्रोन्यान्निर्भवति अवक्ष्यपि कान्यो भवति पापग्रहैरिति व्ययस्थानस्मर
णे मदस्थाने सप्तमे लग्नाराशि उदयलग्नः एतेषु पापग्रहैर्यद्यास्ते भवेदोस्थितेः पाणिनिवे
देहीणधीस्थलग्नात्पंचमे स्थाने शुस्तु तस्यापुत्रस्याकलत्रस्य च भार्याविवर्जितस्य जेम भवति जा

हो. ता.

२.२

203

तस्य तत्पुत्रेण भार्या भविष्यतीत्यर्थः ॥ अथ परयुवतिगमनं लक्षणेनाह ॥ अस्तिन
जन्मयोर्वर्गेस्तस्य सितेनन्दृष्टौ हि तेषु परयुवतिगस्तौ वेत्साङ्गः स्त्रियासह पुंश्चलः ऽगुजणाणि
नोस्तेभार्यानरोविरुद्धोपि वापरिणततनुः स्त्रीमेहेन्द्राशुभैः प्रमदापती ॥ अस्तिनकुजा
योस्तारभौमयोरन्यतमस्य वर्गो सितेन पश्चात्स्येतनास्मिश्रास्तस्य लग्नात्सप्तमगे तत्र दृष्टे हि ते
तयोरेव सौरभौमयोरन्यतमेन नादृष्टे हि सेज्जातः परयुवतिगः पारदारगामी भवति नौवादि
त्यादि नौपादिसौरारौ अस्तेसप्तमेस्थाने पकाराणिस्योसेदूसहितोभवतः अस्तिनकुजयोर्व
र्गेनस्थः सितस्तत्रायोगेजातः स्त्रियासहपुंश्चलोभवति सपुरुषः परदारान्गच्छति तज्जा
यां परपुरुषेषु गच्छति ऽगुजणाणिनोरित्यादि ऽगुजः शुक्रः पापीवद्दः तयोऽगुजण
णिनोरेकराशिगयोरिन्यत्र तत्रावस्थितयोस्तावेवास्तितो जामित्रे तत्सप्तमेस्थानेभवतस्तदाजा
तोनरोभार्योभवतिविरुद्धोवा वाणेशोत्रवार्येनविकल्पे अभार्योभवति अथवा पुत्रस्य परि
णतनन्दरीति स्त्रीवतरस्तु तयोः स्त्रीत्योः स्त्रीनरग्रहयोरेकराशिगयोरस्तेसप्तमेनावेवसौ
रजेभवतः तौवशुभहष्टौ सौम्यग्रहेणकेनचिद्दृष्टेते तदापरिणतनन्दप्रमदापतीभवा
नः परिणतेनतन्वयोः पतङ्कोभवति तस्य हेङ्गत्वेहजभार्यो परोहतइति ॥ वेणाक्षे

त्राथ मत्स्य खगेऽशे दैतेत्यपापैः शिल्पी अंशे पापी स्तत्प्रुते केन्द्रसंस्थाः किंदृष्टे दास्यो
जातो दितिसुतगुरो रिष्फगे सौरभागे नीचे केन्द्रे मन्दत्रुगनयोर्दृष्टयोः स्वर्यलेन ॥ चंद्रः
पापैर्दृष्टेन्यं ज्ञः शुक्रः पापाः क्रूरग्रहाः पदेः स्वमृदनत्सुखगेः लग्नमत्स्यमवन्तु पेक्षुग
तेः समवास्थिते जातो वेणुवृत्तो भवति तत्कृतवेणुवृन्दियाने जलविस्त्रतो भवति द
यौ घनमापोपि शिल्पी अंशे इति पापिसुते तत्र धनप्रज्ञो व्यवस्थाणे ऽकाणः सप्तस्थाणेः
सम्बन्धी भवति तस्मिन्नुगत ते नाकिं एसौरे एदृष्टेजातः शिल्पी भवति चित्रकर्मादि
कमेणजीवतीत्यर्थः शुक्रे चिद्रुभपुज्ञाणाणेः एनेश्वरदृष्टिवर्णे येति तथा राणोदृष्टे
काणो पिदृष्टः स्यात् यदेवो भिमतः पदृश्चावाया भिमीतः स्यात् तदा गुधे केन्द्रस्य सौरे
एदृष्टे शिल्पी भवति पतदावायो वद्यति अंशा इदंगणकृतं तस्मात् द्रेकाणराशेदृष्टविचारः
न केवलमंशयावदि लग्नांशः स्वनाथेन त्यने नैवृत्तो हार्यम् दास्याजात इति दितिसुतगुरो
रिष्फगते शुक्रे द्वादशस्य न केवलो यावत्सौरभागगते श्वरतवा पाकव्यवस्थिते दास्यां जा
ते दासीपुत्रो भवेज्जात इति वक्तव्यम् नीचकेन्द्रो रविति शुक्रेन्दुरविभागेण द्वौ याव्यावृपिलग्नात्
तुगनयोः सममस्थानस्थयोः स्वर्यजेन सौरेणदृष्टयोरवलोकितयोर्नीचो जातो भवति स्व

बृ॰ जा॰
टी॰
२४
204

कुलान्तु विना धर्मकर्मेह्नादित्यर्थः ॥ अथान्यानप्यनिष्टयोगाञ्शार्दूलविक्रीडितेनाह ॥
पापालोकितयोः सितावनिजयोरस्तस्थयोर्वा धनुःकोले कर्कटवृश्चिकांशकगते पापै
र्युते गुरुदृक् क्षितिजार्किधनस्थयोरशुभयोश्चन्द्रोदये सौरेवोचन्द्रैवनिजेस्तगेवविकला
पत्यकजो वा सगः ॥ सितावनिजयोः शुक्रभौमयोरस्तगयोर्लग्नात्सप्तमगयोः पापा
लोकितयोः पापग्रहदृष्टयोः जातस्य वाध्यर्भवति मा च भासिज्ञा पक्षपत्राशे चन्द्रे पापै
र्निकर्कटवृश्चिकांशयोरन्यतमस्थे तत्रान्येन पापेन युतो जातो गुदरुग्भवति गुरुदृक् ।
गुरुदृष्टोपि नः क्षितिजार्कि शुभयोः भौमसौरयोः विपक्षगतयोर्द्वितीयगयोः चन्द्रेऽभय
लग्नस्थे वा वालिस्थे सप्तमगे तस्मिंश्चैव शुक्रे जस्सौरः वेतसिस्थानस्या भवति तदाजा
तो विकलोंगहीनो भवति ॥ अथान्यानप्यनिष्टयोगान्वसन्ततिलकेनाह ॥ चन्द्रेनः पा
पिन्यशुभयोःस्तगे भयनगेशा सदयस्त्रीहकविद्रधिगुल्मभाजः पोषीपरस्परगृहांशगयो
रवीन्द्वोः हेज्येव पुरुगपयेवनयोः कृशो वा ॥ यत्रतत्रस्थे चन्द्रे पापिनि शुभयोः सौरभौ
मयोरंतर्मध्ये स्थिते पन्नगोरस्तये च लग्नोगमकारस्य जातः श्वासक्षयप्लीहकविद्रधिगुल्म
भाजो भवति श्वासः प्रसिद्धः क्षयः प्रतिहृतः प्लीहः प्रसिद्धः वामउदरस्यो मांसगण्डः ।

विशेषिगुणैः प्रसिद्धौ यवनमतमनेनाह नाभवंतीत्यर्थः केचित्तत्रैवं वचनं पठंति आस
हयस्योरूकाविंशेषिगुलभाक्स्यादिति पेणाषीति रवीन्द्वोः प्रबलाकयोः परस्परमन्यस्वहोराप
गयोरवीन्दू कर्कटसिंहे चन्द्रे यथा यत्र तत्रणौ सिंहांशके चन्द्रः कर्कटांशके रविस्तदा
जातः पेणाषी भवति अत्र केचित्पारस्परेण यो रवीन्द्वोरिति सिंहे सिंहांशगे चंद्रे स्थिते कर्क
टे कर्कटांशके रवौ च जातः पेणाषी भवतीति विवरण येति तथा पुरुष यस्माद्भगवान् गार्गिः परस्प
रसहे जातौ यदि वापि तदंशगौ भवेतामर्कशीतांशू तदा पेणाषी प्रजायते इत्येवं यवेति
पुरुषस्तत्त्वं नपो वा परस्परं हे त्रैष्यवाद्वावपि भवतः सिंहे यदा भावस्यर्के चन्द्रो स्थितो
कर्कटे वा भवतः तदा जातः पेणाषी भवति कृष्णो दुर्बलो वा ॥ अथान्यान् व्यतिरेकयोगां
वसंततिलकेनाह ॥ चन्द्रे स्थिम अष्ठकषष्ठ कर्कि मृगाजभागे कुशी समन्द रुधिरेन त्वी
क्षिते वा यातो स्त्रिकोणमलिकर्कि कुषैर्म्संगे च कुशैः वणा पसाहितरवलोकितो वा ॥
अष्टमषष्ठे धान्विषव मतवा शे चन्द्रे स्थिते तत्र च समं दृष्टि भि मंदेन सौरेण भौमेन युक्ते य
यास्ते भुवमन्यतमेनतद्वीदितेवा ताभ्यां मन्यतमेनवादृष्टे जातः कुष्ठी भवति तत्रयादि
वेन्दुः सौम्यग्रहदृष्टो भवति तदा कामदुः विकारो भवति तत्र कुषी यस्माद्यवनेश्वरः मीनं

बृ॰
जा॰ टी॰
२०५
205

णोकेमेषगतेहोणकेवा वल्ग्नः स्थितश्च बाहिमायहेषु किलात्तज्ञशादिविनिष्टदेहामेषोदि
तः कोद्दविकारेणैव यानेत्रिकोणमिति शूलिकार्किसूर्यचन्द्राग्निकजलेश वृषभः स्वगेव
मकोपतौत्रिकोणयाने: प्रामेलायाविधोल नभवति यद्येषामन्यतमो नवमपञ्चमेवास्या
नेभवति तत्पापानामन्यैर्मेनपुत्रोऽभवति नदाजातः अष्टभवति ॥ अथान्यानप्य
निष्टयोगान्वैतालीयेनाह ॥ निधनारिधनव्ययास्थिताररविशशाङ्कमायधानत्या व
लवत्सहदोषकारणेमनुजानांजनयेत्यनेत्रताम ॥ रविचंद्रार्यमाः स्वयं पापेभ्यो
सौम्ययानत्याये न नेत्र मकारेण निधनारिधनव्ययास्थिताः अष्टमषष्ठद्वितीयद्वाद
शगाज्ञाताना मनुजानां मनुष्याणां मध्यमनेत्रतां जनयेयुर्जनतेऽद्वेन्नीति यथा तथाऽति
श्रमानिर्धारणेस्वयं: तथा नेत्रतां बलवदुहदोषकारणैस्तेषां च न्यूनेग्रहाणांमध्या
द्योवलवांस्तस्यधोवातपित्तश्लेष्मणां मध्याद्योदोषस्तेन दोषकारणेन तस्य कोपेन
स्याद्धि विनाशोभविष्यतीति ॥ अथान्यानप्यनिष्टयोगान्वैतालीयेनाह ॥ नव
मायत्ततीयधीयुताः नवसौम्यैरशुभानिरीक्षिताः नियमात् सूर्यवंशेन घातदासंदेवहतस्या
त्राम्भ्रतममे ॥ अशुभाः पापानवमायतृतीयधीयुताः नवमेकादशतृतीयधीस्था

नेपंचमेयतेषु पयातंभवं युक्ताः समवांस्थितास्तेह सौम्यः शुभगृहे नैनिरीक्षितो नानदृष्टः
नदा बलवद्धृहदोषकारणेनैव पुरुषस्यानियमान्निष्क्रयात् श्रवणोपवासनतः श्रवण
योः कर्णयोस्तयवामनदावायियुंकराः नवाशुभग्रहणेनार्के वेद्धारसेतारः मातुरुजायवते पु:
रत्वेष्वात्यकरा इति नयवार्केवद्धारसेतराः लग्नात्तमसमेस्थाने स्थिताः सौम्येर दृष्टास्ते
ह्यात्यकरास्तेन विकारकाः ॥ अथान्यान्ययानिष्टयोगान्वेनालीयेनाह ॥ उदयस्थु
नये स्वराश्यरोत्तापि यगवोशुभयोस्त्रिकोणयोः तापस्तवमंडलेन वाभ्युत्यस्य नयनापवर्जि
तः ॥ उडुपे वेडे उदयति लग्नगेन स्मा श्चलग्नात् शुभयोः तौरभौम योस्त्रिकोणयोर्नं
वपंचमस्थयोर्जातः सोपि पापो भवति तस्यापि यगवालरोन भवतीत्यर्थः पंचरवा
वादित्यमण्डले तापस्तवेगग्रस्तरास्यगेर्केराहुयाश्ले नासिंश्चादयस्यलग्नाच्चपाप
यास्त्रिकोणगतयोर्जातो नयनापवर्जितो भवति अंधो भवतीत्य र्थः ॥ अथान्या
नप्यानिष्टयोगानाह लविक्रीडितेनाह ॥ सस्त्रष्टःपवनेन मंदगशुते स्थाने विलग्ने
गुरौ सौम्यासोवतिजोस्थितेस्तभवने जीवे विलग्नात्स्थिते नहत्सूर्यसुतोदये वा तस्तुते
धर्मात्मात्मजस्तनो यातेवाथ सहस्तरश्मितनये हीणबाये पणीतये ॥ यस्य जन्मनि म

बृ॰
जा॰ टी॰
२६
206

लग्नः सौरोथवा तेन समवेक्षितो भवति विलग्ने न वा गुरुहृदयैः स्पृष्टिः सपत्नेन वा युतो संस्पृष्टो भवति ।
मेसौरे उदयगो लग्नगो वा निःसृतेन भौमेध मांक्षत्र युतोंगेन वमपंचमसप्तमस्थानानामन्यत
मस्थ्यं जातास्त हन्त्रोमान्त्र प्रवति कोविश्च बहुवात्र यमुद्दश्ति पदानि अथवा हीणं प्रीतं
गो वेदे सहस्रवर्षमतनयन सौरोगप्रकेंद्रापेक्ष्याल्पोस्थाने याने मा अथवा शहणान्तोमा
दृश्ति ॥ अथान्यानयानि षेग्यो गाव संततिकथाह ॥ रापंपपायोल्मकारपीनकराम
रेज्यैनीवाधिपापाककगतेरीभागभेवा पश्यामल्पश्चवक्रभिः क्रमशः मस्रजातेयाः स्पृर
भुपगमक्रयगर्भेतासाः ॥ यास्मिन वा पाके वर्वाविनीने सराप्यपाकः तस्यपः यति:
ऽल्पकारः स्वयंः पीनकाश्रेद्रः श्रम सैज्या जीवः यने राशिपपायोल्मकारामरेज्येरान्नीयाद्र
श्रान्सममराणपधिपोनीवाधिपतिः नदीपनीवाधिपनवाणकेश्च वास्यनेरीभागगः
पाकूनवा पावागने वीजाताताःसाभवंति पश्यात्पमध्यवकूभिरिति एकोल्पः द्वौमध्यमो
त्रयश्चत्वारो वृहद्वोयथ्या तर्णिंतशहेभ्यो यस्य जेमन्यको नीवाधिपनवाप्राकेपाश्चवलोग
केवागतो भवति सोभ्युपगमेनात्मनानीविनाधीता सतत्वमुपपद्यते यस्य द्वौ सोन्येन क्रीतः
येन क्रीडत्तस्य तासा भवति यस्य त्रयश्चत्वारो वा सगर्भेतास स्यपुत्रो लोके महजातोरात इति पाप

व

ङ्गः ॥ अथान्येषामतिष्टयोगानां ज्ञाने हरिणाह ॥ विक्रमतपनः पापे दृष्टे हृष्टाजहृयोट
पेखलोरिपुभहे द्यूलोगेन दृष्टे हृष्टभो पिवा नवमसुतनेपापैर्हष्टेखवाहकेतणा विनुक
रसुतेनेकव्याधिःजलेविकलःपुमान् ॥ हृषःमासिद्धः ॥ अन्नोमेषा हयो धन्वीय
नामुतद्यन्यतमेलग्नगे पापेर्दृष्टे खलोविकल विक्रमतपनो विरूपदंतो भवति अशु
भहेद्योणिपापगहाणां मेषालिहूषभकमकरकुंभान्यतमेलग्नेहृषधन्विनिवाहु
षभेबालग्नेपापहष्टेज्ञानः खलतिः खल्वाटोभवति ॥ अथान्यानप्यनिष्टयो
गानुद्दिनाअथाह ॥ व्ययसुतधनधर्मगेरसोमेभवनसमानानिवल्पनाविकल्पाः
भजनानिगतपापाणांमहूकाणेर्वलुवदसौम्यनिरीक्षितेष्वनतहृत ॥ असौम्यैःपापग्रहै
व्ययसुतधर्मगेहान्तपणंपंचमद्वितीयनवमस्थानानां यथासंभवमन्यतमस्थानस्थैः
जातस्यनिबंधनेभवति सबध्यते इत्यर्थः तद्यथा मेषालिहृषधनुर्धराणामन्यतमेल
ग्नेनिगतेवंध्यते कर्कटमकरमीनसिंहानामन्यतमेलग्नेवन्धनेविनाडुर्गैसिम
रोत्पने नत्रपापाणामत्तेनेनद्रेकाणेनपादे। नलस्मादुन्नगपापाणमस्तानिगडपापाणमे
निखमांरवेयम् ॥ अथान्यानप्यनिष्टयोगान्हरिणाह ॥ परुषवचनोपस्मारवान्तः

बृ॰
जा॰ टी॰
२८

द्वौ यौ वक्रिणा मतौ तौ सर्वौ विज्ञनेय वक्रकालोर्कं गते परिवेषगे रविकुजयमैः सौम्यदृष्टैर्न
भक्तलमाश्रिते भृतकमनुजः सर्वो हि द्वेष्योधममध्यमः ॥ त्रिणायतौ चेदिस्सावि
ननयसौरस्तादिनेवक्रकालकं गते भौमदृष्टे परिवेषगते नृकालपरिवेषयुक्तो जातः
पुरुषः सदैवाभियवन्न पीलाः अयस्मात्पुनः द्वेष्यो भवति नवद्वइमसत्तयः प्रकार
व्याख्याताः इयमदोषाः यस्य कप्रकारश्चइमाभवति तस्यकोदोषोभवति यस्यप्र
कारद्वयप्रयुक्तः तस्यदोषद्वयं यस्यप्रकारत्रययुक्तोस्यदोषत्रयेणवृद्धेः सौरयुक्तेयुक्त
षवनस्मादेवाभियाभिधायी स्याविनन्यभौमदृष्टेनकालपरिवेषगे द्वेष्योभव
ति रविथमकुजेरिति रवौरादित्यः यमः सौरः कुजोंगारकः एभिर्नभक्तलमाश्रिते
लग्नमस्थानस्थैः सौम्यादृष्टैः शुभग्रहाणां मध्यानेकोपिन्दृष्टैरवलोकितैर्जातोमनुजो
मनुष्योभृतकोभवति तैः सर्वौर्हि दृष्टो हेरविकुजयमैर्वाधममध्यमः एवां यदृष्टा
णामेवंविधेनभृतकोपिवरः श्रेष्ठोभवति अजशुक्लस्तिनास्तनिषेधकरोति ॥ ॐ
ॐ इति श्रीभट्टोत्पलविरचिता या बृहज्जातकविवृतौ अनिष्टाध्यायएकविंशति
तमः २१ ॥ ॐ अथातः स्त्रीजातकाध्यायो व्याख्यायते ॥ ॐ शुभम्॥

गेंऽथातः स्त्रीजातकाध्यायो व्याख्यायते ॥ तत्रादावेव पुरुषजन्मोक्तफलानि देशेनत
धिकं वसंततिलकेनाह ॥ यद्यत्फलं नरभवे क्षममंगनानां तत्तत्फलं पतिषु सकलं वि
धेयम् तासां तु भर्तृमरणं निधने वपुस्तु लग्नेन्दुगं सुभगतास्तमये पतिश्च ॥ नरस्य भवे पुं
से मनिये यत्फलमंगनानां स्त्रीणां क्षमे संभाव्यं उक्तं तानिषु भर्तृषु वदेत् यथा नृपजन्मफ
ले हन्तुनाम सहरागित्यादि तत्र च यत्स्त्रीणां क्षमं योग्यं तत्तासामेव वक्तव्यम् यस्माद्दमनस्य
भवति राज्यादि उक्तं तेषु तज्जातककाले हन्तुं वक्तव्यं यस्मात् भवति स्तनपानादियोग
फलं नरस्यापि सकलं उभयोरेव वक्तव्यं पवित्रियाफलानि तानि स्त्रीणां वक्तव्यानि कानि
चिन्तितेषु कानि चित्त द्वयोरेव हन्तुनाम महरागित्यादीनि श्राकारमण्ड पीकानि स्त्रीणामेव
वक्तव्यानि राज्ययोगादिफलानि उक्तानीनां स्तनपानादियोगफलानि सुखदुःखफलानु
भयोरपि प्रदर्शकानि अथवा सकलं समग्रं स्त्रीजातकफलं तत्पतिषु सकलं विधेयं वक्त
व्यम् तासामित्यादिना तासां स्त्रीणां निधने क्षमे स्थाने यद्यावक्तव्यं भर्तृमरणं यद्वा वक्तव्य
तयोः परिहा करयति वपुस्तु शरीरं लग्नेन्दुगलग्नचन्द्रयोरितेतेन शापितासां वक्तव्यं त
यावद्दयति तासां शुभमगतासौभाग्यं यादृग्भावि विपत्तिर्वा तादृग् लग्नमये स्तमस्थानाद्

बृ० जा०
टी०
२८

त्कथम् तदपिचवक्ष्यति यदुक्तं वपुस्तुलग्नेंदुगंतत्सादृश्येनैवसंतनतिलकेनाह ॥
युग्मेषुलग्नशशिनोः प्रकृतिस्थितास्त्रीसच्छीलभूषणगुणाशुभदृष्टयोश्च ओजस्थयो
श्चमनुजाकृतिशीलयुक्तापापाचपापयुतवीक्षितयोर्गुणोना ॥ लग्नशशिनोरुभय
वस्थयोरुभयोरपियुग्मेषुसमराशिषुस्थितयोः स्त्रीयोषित्प्रकृतिस्थास्त्रीस्वभावाभव
ति प्रकृतौस्वभावेतिष्ठति तयोरेवलग्नेन्द्वोः शुभग्रहदृष्टयोः सौम्यग्रहावलोकितयोः
सच्छीलभूषणगुणाभवति सच्छीलंचारित्रंतदेवभूषणमलंकारस्तेनयुता अथवाशो
भनेनशीलेनभूषणैश्चयुता ओजस्थयोरिति तयोरेवलग्नेन्द्वोरोजस्थयोर्विषमराशिग
तयोस्तनमानुषाकृतिशीलयुक्ता पुरुषाकारशीलाभवति तयोरेवलग्नेन्द्वोः पापयुतवी
क्षितयोः पापसंयुतयोरवलोकितयोर्वा पापापापशीला गुणोना सर्वगुणरहिताच
भवति अर्थादेवैकस्मिन्समराशिगेद्वितीयेविषमस्थेमध्यरूपाकाराभवति एवमेकस्मिञ्छुभ
ग्रहयुतेन्यस्मिन्पापयुतेसच्छीलाभवत्यसच्छीलाचमिश्रत्वात् एवमेकस्मिञ्छुभग्रहदृ
ष्टेएवमुभयोरपिसौम्यासौम्यग्रहदृष्टयोश्चानयादृशैवकल्पनाकार्या ॥ अथभौम
दिलग्नगेचन्द्रगेवाभौमादित्रिंशांशकेजातायाःस्वरूपमिन्द्रवज्रयाह ॥ कन्यैवदु

208

याव्रजन्ती हत्वा स्वं साध्वी समायाति उच्चारिग्रयुक्ता भूम्यात्मजेद्रे द्रुमषण्णाकेषु वक्रार्कि जीवे
न्दुजभार्गवाणाम् ॥ भूम्यात्मजे भौमक्षेत्रे मेषवृश्चिकयोरन्यतमे षष्ठलग्नगते चन्द्रगते
वा तत्र च वक्रार्कि जीवेन्दुजभार्गवाणां क्रमेण यस्मिन्नीतासितानां षण्णाकेषु त्रिंशांशकेषु क्रमे
ण फलनिर्देशो वक्तव्यः ॥ तद्यथा । भौमलग्ने भौमत्रिंशांशके लग्नगते चन्द्रगते वा जा
ता कन्यैव दुष्टा भवत्यदुष्टापि सती सा पुरुषसमयोगं व्रजति सौरत्रिंशांशके जाता कन्यै
व दासभावं व्रजति गच्छति इहास्मिन् भौमक्षेत्रे जीवत्रिंशांशके जाता उच्चारिग्रयुक्ता दुष्टा
भवति इहास्मिन् भौमक्षेत्रे जीवत्रिंशांशके ॥ अथ शुक्रगृहे वृषतुलयोरन्यतमे षष्ठलग्नगते वे
न्दुगते वा भौमादि त्रिंशांशके जातायाः स्वरूपमिन्दुवज्रयाह ॥ दुष्टा पुनर्भूः सगुणा कला
ताख्याता गुणैश्चापहरा सितर्क्षे स्यात्कापटी क्लीबसमा सती च बौधे गुणाढ्या प्रविकी
र्णकामा ॥ अथ षण्णाकेषु वक्रार्कि जीवेन्दुजभार्गवाणामिति सर्वेत्रानुवर्तते अथ अस्मिन्
नः शुक्रः तस्य गृहे वृषतुलयोरन्यतमे विलग्नगे वा भौमत्रिंशांशके जाता दुष्टा विषमस्वभावा
भवति सौरत्रिंशांशके जाता पुनर्भूः पाणिग्रहणादन्यस्य भार्या भवति जीवत्रिंशांश
के जाता गुणैः कलासु ताभवति गीतवाद्यचित्रादिषु अभिज्ञा शुक्रत्रिंशांशके जाता कला॥

बृ॰ जा॰
टी॰
२-६
209

गुणैः पीलातिभिः ख्याता भवति स्यात्कापटीत्यादि बोधमिथुनकन्ययोरन्यतमे चलग्न
गे चंद्रे वा भौमत्रिंशांशके जाता कापटी कुपटस्ता भवति सौरत्रिंशांशके जाता क्लीव
तुल्या नपुंसकतुल्या भवति बृहस्पतित्रिंशांशके जाता स्वाध्वी भवति सतीत्यर्थः बुधत्रि
शांशके जाता गुणाढ्या गुणवती भवति शुक्रत्रिंशांशके जाता विभ्रमकैर्णकामादिविभ्र
मेण यासमयपुरुषगामिनी भवति ॥ अथ चन्द्रार्कजीवसौरक्षेत्राणां मन्यतमे लग्ने
वा भौमादित्रिंशांशके जाता याः स्वरूपं प्राह लविरोगिडेनाह ॥ स्वच्छन्दा पारवाति
नी वक्रगुणा शिल्पिनी साध्वी तुभे नाचारा कुलटार्कभे न्यपवधः पुंवेष्टिता गम्यगा जीवे
नैकगुणस्वनल्पगानिका विज्ञानयुक्ता सती दासी नीचगताकिंभे पतिरता इत्याभज्ञा
चापाके ॥ इन्दुभे कर्कटे लग्नगते तत्कृते वा चन्द्रे भौमत्रिंशांशके जाता स्वच्छन्दा पथ्ये
ष्व्यवहारिणी भवति सौरत्रिंशांशके जाता पतिघातिनी भवति जीवत्रिंशांशके जा
ता वक्रगुणा भवति बुधत्रिंशांशके जाता शिल्पिनी शिल्पकर्मरता भवति शुक्रत्रिंशां
शके जाता अश्रसाध्वीडः पीला भवति नराचेति अर्कभे सिंहलग्ने तत्कृते वा चन्द्रे भौमत्रि
शांशके जाता नाचारा पुरुषाचारा भवति नुरिवाचारो यस्याः केचिद्वाचार इति पठन्ति ब

रुग्माविणीति सौरत्रिंशांशके जाता कलहप्रसाधी भवति जीवत्रिंशांशके जाताल्पव
धूराजभार्या भवति बुधत्रिंशांशके जाता पुंचेष्टिता पुरुषचेष्टिता पुरुषस्वभावा भवति
शुक्रत्रिंशांशके जाता प्रगल्भगा प्रगल्भपुरुषगामिनी भवति जीवक्षेत्रे धन्विमीनलग्न
योरन्यतमे लग्नगते चन्द्रे वा भौमत्रिंशांशके जाता नैकगुणा बहुगुणा भवति सौरत्रिंशां
शके जाता नात्यमतिपंणी त्रवेगा भवति बृहस्पतित्रिंशांशके जाता त्रिगुणा बहुगुणा भव
ति बुधत्रिंशांशके जाता विज्ञानसंज्ञा शास्त्राचार्यता भवति शुक्रत्रिंशांशके जाताऽसतीप्र
साध्वी भवति वासीत्यादि शनिक्षेत्रे सौरक्षेत्रे मकरकुम्भयोरन्यतमे लग्नगे चन्द्रे भौमत्रि
शांशके जाता दासी भवति सौरत्रिंशांशके जाता दुष्टा भवति जीवपुरुषसंज्ञा च भवति
जीवत्रिंशांशके जाता भर्तृसंज्ञा भवति बुधत्रिंशांशके जाता दुष्टा भवति एतदेशांके त्रिं
शांशके फलम् ॥ एतद्यदुक्तं फलं तत्तद्भांशके त्रिंशांशके रिति तदर्थमनुष्टुभमाह ॥ शै
शान्तिलग्नसमापुंके: फलैः त्रिंशांशकामिदं बलाबलविकल्पेन तयोरुक्तं विचिन्तयेत् ।
राशिराशिमभिहन्यतदेन त्रिंशांशके ह्यस्ते तच्छशिलग्नसमापुंके त्रिंशांशकैर्यस्मिन
राशेणपदुहत्रिंशांशके च इमा भवति तदुक्तं फलं वाच्यं योवा लग्नेन भवति तत्र ह्यांशाक

बृ. जा.
टी.
२९
210

यदुच्यते बलाबलविकल्पेनेत्यादि लग्नचंद्रयोर्यो बलवान् स यत्र राशौ यत्र त्रिंशांशके
व्यवस्थितो भवति तस्य यदुक्तं फलं तदेवैकं चिंतयेत् यत उक्तं भवति अन्योऽस्मिन् राशौ
वान्यास्मिंस्त्रिंशांशके भवति चंद्रमा अस्मिंस्त्रिंशांशके लग्नं तदा तयोर्यो बलवान् स यस्मिंस्त्रिं
शांशके भवति तस्यैव फलं वदेत् बलरहितस्य फलं न भवतीति ॥ अथ यस्मिन्योगे
जाताः स्त्रीभिः पुरुषाकारसंस्थाभिः सह मदनेन रमयति तद्योगद्वयं प्रहर्षिण्याह ॥ ह्नं
स्या वसितसितौ परस्परांशे शुक्रे वा यदि घटराशिसंभवोंऽशः स्त्रीभिः स्त्रीमदनविषा
नलं प्रदीप्तं शमं नयंति वराङ्गनाकृतिस्थिताभिः ॥ असितसितौ सौरशुक्रौ यदि तौ पर
स्परांशे अन्योन्यांशगतौ सौरः शुक्रांशके शुक्रः सौरांशके तौ परस्परं हक्तं स्याद्वान्यो
न्यथाप्युक्तः एको योगः अथवा शुक्रे राशौ वृषतुलयोरन्यतमे लग्नगते तत्कालं यदि घट
राशिसंभवोंऽशः कुंभनवांशको भवति तदा द्वितीयो योगः अस्मिन्योगद्वये जाता स्त्रीयोषा
न्याभिरपराभिः स्त्रीभिर्योषिद्भिर्नराकृतिस्थिताभिः पुरुषाकारसंस्थाभिर्मदनविषाग्नि
मज्वालितं संशमं नयंति शमयति यत उक्तं भवति अन्यास्त्री स्वजघनेन पुरुषवद्रूपेण चर्म
मयं लिंगं बद्ध्वा पुरुषवत्तस्या रतिमभिजनयति यतो अतिकामार्तत्वात् वेषयुक्ता पुरुषः एव

तिं न प्राप्नोति न पुत्र्यातेवा ॥ अथास्तमयेपतिस्थितिपद्वतं तद्धितानेशार्दूलविक्रीडिते
नाह ॥ शून्येकापुरुषोवलेस्तभवनेसौम्यग्रहावीक्षितेक्लीवोस्तेबुधमन्दयोश्चरगृहे
नित्यंप्रवासान्वितः उत्सृष्टारविणाकुजेनविधवावाल्येस्तराशिस्थितेकन्यैवाशुभवीक्षि
तेर्कतनयेद्यूनेजरांगच्छति ॥ लग्नादस्ताख्यः सप्तमोराशिः सयदिशून्यः सर्वग्रहवियु
क्तोभवति अवलोवलहीनश्चतस्मिन्नस्तभवनेशून्येवलरहितेतथासौम्यैः शुभग्रहैरवी
क्षितेनकेनचिच्छुभग्रहेणदृश्यमानेजातायाभर्त्ताकापुरुषः कुत्सितपुरुषोभवति अ
थलग्नादस्ताख्यः सप्तमोराशिस्तत्रमन्दबुधयोः सौरसौम्ययोरन्यतमेस्थितेजातायाभ
र्त्ताक्लीवः पुरुषाकारहीनोभवति यस्याश्चरगृहंचरराशिः सप्तमेभवति तस्यागतिस्त्वस
वेसर्वकालंभर्त्ताप्रवासान्वितः प्रवासशीलोभवति अथार्कवास्थितेसप्तमेगतेस्वगृहेभर्त्ता
स्थितोभवति द्विस्वभावेकिंचित्प्रवासीकिंचिद्गृहेस्थितोभवति उत्सृष्टारविणेति रविणा
र्केणसंयुतेराशौसप्तमगेजातापतिनोत्सृष्टाभर्त्रात्यक्ताभवति अर्केलग्नात्सप्तमेभर्त्रा
त्यक्ताभवतीत्यर्थः एवंकुजेनभौमेनलग्नात्सप्तमराशिसंयुक्तेराशावस्तस्थेवाल्यएव
नैवविधवाविगतभर्तृकाभवति अर्कतनयेसौरेद्यूनस्थेसप्तमगेतस्मिंश्चाशुभैः पापै

बृ॰ जा॰ टी॰

२११

211

वीं दिने हरेः कन्यैव कन्यापार्थे वजराम्नुये गच्छति कुमार्यैव वृद्धा भवति संततिं न प्राप्नोति वि
वाहे वा न प्राप्नोतीति तात्पर्यः ॥ अथ लग्नचंद्रस्य योर्बलवशादेवैतद्व्यक्तव्यम् ॥ ननु चन्द्रा
त्सप्तमस्थानमध्ये तत्फलं कथमुपगम्यते उच्यते सप्तमे चन्द्रस्य फलदर्शनाभावात् पुनर
पि जाताया हृणी भवतीति तिन हित्वानेषण हृलेविक्रीडितेनाह ॥ आग्नेयैर्विधवास्तराशिस
हितैर्मिश्रैः पुनर्भूर्भवेत्क्रूरे हीनबलेस्तगे स्वपतिना सौम्येक्षिते प्रोज्झिता ॥ अन्योन्यांशगयो
सितावनिजयोरन्यप्रसक्तांगना द्यूने वा यदि शीतरश्मिसहितौ भर्त्रनुज्ञया तया ॥ आग्ने
यैरिति यद्येकस्मिन्नपि ग्रहे सप्तमे फलं गच्छेत् तत्र यदि वृषफव आग्नेयाः क्रूराः सप्तमस्था
नस्था भवंति तदा प्रभवंति ग्रहोक्तं फलं त्यक्त्वा तैराग्नेयैरस्तराशिसहितैर्विधवैव भवति
मिश्रैः क्रूरैः सौम्यैश्च पुनर्भूर्भवेत् सप्तमस्थैः स्वपार्श्वग्रहणं त्यक्त्वा तस्य भार्या भवतीत्य
र्थः क्रूर इति क्रूरे आदित्यांगारकशनैश्चराणामन्यतमे नास्तगे लग्नात्सप्तमस्थे तस्मिं
श्च हीनबले सर्वबलरहिते तथाभूते सौम्यदृष्टे शुभग्रहाणामन्यतमेन दृष्टे जाये
नास्वपतिना भर्त्रा प्रोज्झिता त्यक्ता भवति अन्योन्यांशगयोरिति सितः शुक्रः अवनिजो
ऽगारकः अनयोः सितावनिजयोः अन्योन्यांशगयोः परस्परनवांशकास्थितयोर्यत्र तत्रा

ये॥ सितनवांशके भौमः भौमनवांशके शुक्रः उदास्तोगतास्त्री प्रत्यभसक्ता परपुरुषर
ताभवति अथवाद्यूनलग्नात्सप्तमे स्थाने तावेव यदि गारकशुक्रौ समे तौ नावपरीत
राशिसप्तमे तौ सहितौ चन्द्रशुक्रौ भवतस्तदान्यपुरुषसक्ता भवति किन्तु भर्तुरनुमत्या प
रपुरुषं यावद्गच्छति नैवेति न च स्वातन्त्र्येणेति ॥ अथ यदि गेन योगेन माता सहबन्धकी भवति
ये न चारुगात्र्यिन योनियेन च भर्त्री न टो गत्वं मालिन्याह ॥ सौराशेर्लग्नगे सेन्दुशु
क्रे मात्रा सार्धं बन्धकी पापदृष्टे कौजे लग्ने सौरिणा व्याधियोनिश्चारुश्रोणीवह्लभास्मद्
होरा ॥ सौराः शनैश्चरः तदृक्षे मकरकुम्भे राशेर्भौमः तदृक्षे मेषवृश्चिके पापदृष्टा मन्यतमे
लग्नगते तस्मिन्नेव सेन्दुशुक्रेण इन्दुनावन्द्रेण शुक्रेण सद्युक्ते तथाभूते याम दृष्टे पापावलो
किते जातस्त्यकी परपुरुषगामिनी भवति न केवलं यावन्मात्रा सार्धं जननी सह बन्धकी
भवति अस्तांशे लग्नात्सप्तमे स्थाने योऽशस्तत्कालं वर्तते तत्र च तत्काले कौजेऽशे भौ
मनवांशके उदिते तस्मिन्नेव कौजे लग्ने सौरिणा रविजेन दृष्टे जाता व्याधियोनिः सरोग
भगा भवति यदुक्तं स भगात्समयेनलग्ने माप वारुश्रोणी वह्लभास्मद्होरा इति लग्ना
त्सप्तमे स्थाने सद्ग्रहस्य शुभग्रहस्य नवांशको दृश्यो भवति तदा चारुश्रोणी पतिभर्तृभगा

बृ. जा.
टी.

२१२

212

वहुभोग्यस्वभगा पत्युः प्रिया भवति ॥ अथ यस्याः सप्तमे स्थाने शून्ये तस्याः पाणिग्र
हणकारकः पुरुषः कुत्सितः कापुरुषो वा सप्तमे यदि दृष्टो भवति तदाहितानेमालिन्याह ॥ बुधज्ञौ मन्दा
र्के: स्वयं जन्दृष्टौ केवा स्त्रीलोलाः स्यात् क्रोधनस्थावनेय पौ क्रेकान्तो तीव सौभाग्ययुक्तो
विद्वान्भर्ता नैपुणतश्च वाधे ॥ यस्याजन्मनि लग्नात्सप्तमस्थाने स्वयं जन्दृष्टौ नैश्चास्ते
मकरकुंभयोरन्यतमो भवति तयोरन्यतमं संवन्धी नवांशको वा तस्या भर्ता बुधज्ञौ मूर्खे
श्च भवति यस्याश्चावनेयस्यांगारकस्य क्षेत्रे मेषवृश्चिकयोरन्यतमस्तद्रेष्काणः सप्तमे भ
वति तस्याः स्त्रीलोलः स्त्रीसक्तमयालुः क्रोधनः क्रोधशीलश्च भर्ता भवति यदंबो व्रा
राशौ वृषतुलयोरन्यतमेन तद्रेष्काणके वा सप्तमस्थे कोतेतीव सौभाग्ययुक्तो वहुभक्तश्च भर्ता
भवति वोधे मिथुनकन्ययोरन्यतमे न तद्रेष्काणके वा सप्तमस्थे जातायाभर्ता विद्वान्यादृतो
नैपुणतः सर्वत्रसतत्कहृष्टश्च भवति ॥ अथ चन्द्रराशौ सप्तमेन नवांशके वा जीवराशावा
दित्यराशौ चतुर्नवांशके वा तद्विताना ये प्रोक्ता नान्यत्रयाह ॥ मदनवणगतेगम्दरक्षणम्
वाद्दत्रितपण्गुणवांजितेन्द्रियश्च प्रतिसुन्दरतिकर्मसुक्षसौर्येभवति रवेहस्तमयास्थि
तेष्काणकेवा । यस्याजाताया: सप्तमस्थाने चन्द्रराशिः कर्कटस्तद्रेष्काणको वा भवति तस्या

भर्त्तामत्तनवपाग: कामार्त्तो रोमकृष्णाकठिनश्च भवति त्रिंशांशगे जीवस्य राशौ प्रवि
मीनयोरन्यत्र मेषसममस्य तदंशके वा जाता या भर्त्ता गुणवान्भवति पौर्यादिगुणो यु
क्तो जितेन्द्रियो दान्तश्च भवति सौर्येण शौ सिंहराशौ च्युंशके वा सममस्य जाता या भर्त्ता ति
स्कृतीवकठिनो तीव कर्मकृत् अतो व्याख्याकारणशील: कविंशतिकर्मकृत् हतिका
मसक्तो भवतीति कथयन्ति एवमसमस्थिते सममस्थानस्थ ग्रहे राशौ वंशके फलम
भिहितं यत्रान्यसंभन्धी राशि: सममे भवत्यन्यसंबन्धी नवांशकश्च तत्र राश्यंशकयो र्यो
बलवांस्तदीयं फलं वाच्यम् ॥ अथ चंद्रशुक्रबुधानां द्वौ त्रयो वा लग्नगता यस्या
भवति तन्तस्वरूप एवसन्तानि लकेनाह ॥ ईर्ष्यान्विता सुखपरा शशिशुक्रलग्ने ते
ज्ञो: कलासु निपुणा सुखिता गुणाढ्या शुक्रे तयोश्च रुचिरा सुभगा कलाज्ञा त्रिष्वप्य
नेकवसुसौख्यगुणा शुभेषु ॥ यस्या जन्मलग्ने शशिशुक्रौ चन्द्रसितौ समेतौ भव
त: सेर्ष्यान्विता मात्सर्ययुक्ता सुखपरा सुखेन च सक्ता भवति तेंदुबुधचन्द्रयो लग्न
गतयो रुचिरा दर्पणी यासु कांता सुभगा भर्तृवल्लभा कलाज्ञा च भवति त्रिष्वपीति
यस्यास्त्रयोपि चंद्रबुधशुक्रा लग्नगता भवंति सा नानाकसौख्यगुणा अनेकैर्धनैरनेकः

सौम्यैरनेकैर्गुणैर्युक्ता भवति अथ पापग्रहास्त्रिषु यदि शुभेषु अथ गुरुसितेषु लग्नगतेषु जाता
मुनेकवस्तु सौख्यगुणा भवति ॥ अथ षष्ठश्लोकः एवं नाशं नु भर्तुर्मरणमिति निन्दितानेव
संततिलकेनाह ॥ क्रूरेऽष्टमे विधवता निधनेश्वरोंऽशे यस्यास्थितो भवति तस्य समे प्रदिष्टा स
त्स्वर्थगेषु मरणं स्वयमेव तस्याः कन्यालिगोहरिषु चाल्पसुतत्वमिन्दौ ॥ क्रूरेऽष्टमे विधव
तेति यस्याः क्रूरग्रहोऽष्टमे स्थाने भवति तस्या विधवता भवति कस्मिंकाले चेत्याह नि
धनेश्वरोंऽशे यस्येति निधनेश्वरोऽष्टमस्थानाधिपतिर्यस्य ग्रहस्य नवांशके भवति तस्य ना
ह्यस्त्रिंशद्वयसि विवाहात्परतस्तस्या वैधव्यं वक्तव्यम् एकोविंशतिरित्यादि यदुक्तं वयः
एवं केचिद्वदन्ति वयं पुनर्दशान्तर्दशाकाले वयश्शब्देन ब्रूमः यत्र निधनेश्वरोंऽशे स्थितो
मयोर्वयः प्रमाणं वर्षत्रितयं तत्र प्रायः कुमारीणां विवाहासंभवः तस्मादष्टमस्थानाधि
पतिर्यस्य नवांशके व्यवस्थितस्तस्य यो नवांशकदशा तस्या विवाहात्परतो विधवता प्रदिष्टोक्ता सत्स्वि
ति यस्या जन्मनि क्रूरग्रहोऽष्टमे भवति सद्ग्रहः शुभग्रहः कश्चिद्धनगो द्वितीयस्थानगतो
भवति तस्या भर्तुः पुरस्तात्स्वयमेव मरणं भवति यस्या जन्मनि कन्यायामलिनि वृश्चिके
गवि वृषे हरौ सिंहे वा इन्दुश्चन्द्रः स्थितो भवति तस्या अल्पसुतत्वं स्वल्पपुत्रत्वं वक्तव्यं कन्या

लिग्नोदयेषामन्यतमराशिगे यस्या अल्पाः पुत्रा भवंति ॥ अथ यस्मिन्योगे जाता पुरुषि
णी भवति यस्मिंश्च ब्रह्मवादिनी तद्योगद्वयं शार्दूलविक्रीडितेनाह ॥ सौरेमध्यबलेबा
लेन रहितैः शीतांशुशुक्रेन्दुजैः शेषैर्वीर्यसमन्वितैः पुरुषिणी यद्योजराश्युद्गमे जीवा
रास्फुजिदैन्दवेषु बलिषु प्राग्लग्नराशौ समे विख्याता भुवि नैकशास्त्रकुशला स्त्री ब्रह्मवा
दिन्यपि ॥ सौरेणेति सौरे मध्यबलेनातिबलवतिनातिबलहीनो तथा शीतांशुशुक्रेंदु
जैः शशिभृगुकबुधैर्बलेन वीर्येण रहितैर्वर्जितैः शेषैरादित्यभौमजीवैर्वीर्यसमन्वितैः
सबलैः यत्र यत्रावस्थितैः यद्योजराशिर्विषमराशिरुद्गम उदयलग्नं भवति विषमराशि
लग्नं भवतीत्यर्थः तदा जाता पुरुषिणी भवति बहुपुरुषेत्यर्थः जीवारास्फुजिदैन्दवेषु इति
गुरुभौमशुक्रबुधेषु यत्र तत्रावलोकितेषु वीर्यवत्सु प्राग्लग्ने यदि समराशिर्भवति तदा जा
ता स्त्री भुवि भूमौ विख्याता सर्वजनप्रसिद्धा प्रथिता अनेकशास्त्रकुशला तत्त्वाब्रह्मवादिन्य
पि मोक्षशास्त्रकुशला भवति ॥ अथ यद्योगजातानामबलानां प्रव्रज्या भवति तद्वृत्तेन प्रहर्षि
ण्याह ॥ पापेस्ते नवमगतग्रहस्य तुल्यां प्रव्रज्यां युवतिरुपैति संप्रयाते उद्वाहे वरणविधौ
प्रदानकाले चिंतायामपि सकलं विधेयमेतत् ॥ एवं सप्तमस्य ग्रहस्य पृथक्कथ्यकालम्

बृ· जा·
टी·
२८
215

ते नवमलग्नात्पापे क्रूरग्रहे स्थिते सप्तमस्य पञ्चमः कश्चित्सौम्यग्रहो लग्नान्नवमगतो भवति तदासौ स्त्री
प्रव्रज्याफलं प्राप्नोति नवमगतस्य ग्रहस्य तुल्यां तत्कारितां प्रव्रज्यां युवतिः स्त्रीप्रश्ने ग्रहयोगेन तानि
स्वरूपाण्येव प्राप्नोति एवं स्त्रीजातकं व्याख्यातम् उद्वाह इति तत्र ये योगा व्याख्यातास्ते चेदुद्वा
हे विवाहकाले भवन्ति तदा योगोक्तमेव फलं वाच्यम् तथा वरणविधौ कन्यामार्गणकाले प्रश्ना
नकाले चिन्तायां च प्रश्नकालेष्वेवं सकलं सर्वं विधेयं वक्तव्यं यत्स्त्रीजातकमूले चिन्तायां च प्रश्ने
शुभाशुभा उक्तास्ते तत्रापि शुभाशुभा वक्तव्याः सकलजातकोक्ताः ते च यस्या यस्याः स्त्रियास्तत्फ
लेनैव तस्याः तेषां च वक्ष्यमाणविवाहपटलोक्तयोगैर्योगो भविष्यति तत्र तद्वक्तव्यः पुत्रोत्पत्त
द्विवाहपटलाभिमिति ॥ इति श्रीभट्टोत्पलविरचितायां बृहज्जातकविवृतौ स्त्रीजात
काध्यायो द्वाविंशः ॥ २२ ॥ अथातो नैर्याणिकाध्यायो व्याख्यायते तत्रादावेवाष्टमस्था
ने ग्रहयुते वियुते वा यथा निधनं तदाहितानेन शार्दूलविक्रीडितेनाह ॥ मृत्युर्मृत्युगृहेक्षणे
न बलिभिस्तद्धातुकोपोद्भवस्तत्संयुक्तभगात्रजो बहुभवो वीर्यान्वितैर्भूरिभिः अग्न्यम्ब्वायु
धज्वरामयकृतः तृट्क्षुत्कृतश्चाष्टमे सूर्याद्यैर्निधने चरादिषु परं स्वाध्वप्रदेशेष्विति । बले
भिर्ग्रहैर्मृत्युगृहमष्टमं स्थानं दृश्यते यो ग्रहो बलवान्पश्यति तस्य ग्रहस्य यो धातुरुक्तस्तज्जा

तुकोपोद्भवः तेन धातुना मृत्युरपि तेन नाभिधीयते तद्यथा अर्कस्यापि तं चंद्रस्य वातकफौ भौ
मस्यापि तं बुधस्य वातपित्तश्लेष्माणः बृहस्पतेः कफः शुक्रस्य वातकफौ शनेश्चरस्य वात इ
ति तत्सेवृत्तमभगात्रज इति तदित्यनेन लग्नादष्टमस्थानस्य परामर्शः तेनाष्टमेन पृष्टेन य
तद्भगात्रं तत्तातस्तत्स्य भवेत् लग्नादष्टमो राशिर्यस्मिन् रोगकालाख्यस्य पुरुषस्य वर्तते दृष्ट
ग्रहो नलेषु बहुकोपोद्दिष्यते भूरिभिर्बहुभिर्वीर्यान्वितैः सबलैर्बहुभिर्मृत्युर्यदा बहवोपि वी
र्यान्विताः तद्भुवनमष्टमस्थानं पश्यन्ति तावतां मृत्युदोषप्रकोपेण तेन च बहवो दोषा यस्मिन् का
ले रोगे लग्नादष्टमराशौ वर्तते तस्मिन् रोगे मृत्युरपि तेन निधनं कुर्वन्तीति अस्य त्वाद्युपजं इति स
र्वादिभिरष्टमस्थानस्थितैर्ग्रहैस्त्वादिभिर्मृत्युर्भवतीति तद्यथा यस्याष्टमस्थानेर्को भवति
तस्याग्निहेतुको मृत्युर्भवति एवं चन्द्रमस्यम्बुहेतुकः भौमे शस्त्रहेतुको मृत्युः बुधे ज्व
रहेतुकः बृहस्पतावामयहेतुः क्षुधिताहेतुकः शुक्रे हेतुकः सौरे तृड्हेतुकः इति य
तैर्ग्रहैर्बलिभिर्यथोक्तप्रकारमृत्युः अशुभेन कर्मणा भवति बलहीनैस्तु अशुभेन मध्यबलैर्मध्यब
लेनेति विज्ञातमरणप्रकारस्य मरणदेशज्ञानार्थमाह ॥ निधने चराद्येषु स्थितादि यस्याति
धनेष्टमे चरराशिर्भवति स परदेशे म्रियत इति ॥ अथ मौलाभिधानस्वजनभूपनयापुर्ये

हे॰ जा॰
टी॰

२१५

215

योगेऽन्द्रियते नयोगेणाहि लविक्रीडितेनाह ॥ पौलाग्राभिहतस्य स्त्रीयेऽज्ञयोर्मरेषु
खवेभुस्थयोः हूपमन्तरणाणाकभूमिनेन नयोर्वन्यस्तकर्मास्थितेः कन्यायांस्वजनाद्विमो
स्मकरयोः पापग्रहेर्हष्टयोः स्यान्नायदुभयोस्तयेकंपाणिनोनेयनयामज्ञतः ॥ पौला
ग्राभिहतस्येति स्त्रीयेभौमयोरविकुजयोर्यथासंख्यं वेन्यस्तकर्मास्थितेः वनर्थसमट
पामगे सौरे वनर्थे चेन्द्रसममगे भौमे लग्ना ज्ञातः हूपयतिनोस्त्रियते कन्यायामिति
हिमोस्मकरयोश्चन्द्रार्कयोः कन्यायास्थितयोः नयोश्च पापग्रहदृष्टयोर्जातः स्वजनेन
ह्रियते स्वजनेनन्यायापायाने उभयेद्विस्वभावराशौ इत्येवलग्नगते नत्रचार्कपाणिनोशवि
चन्द्रायालस्यानोभवेनोपणाहिल विक्रीडितेनाह ॥ मंदेकर्कटगे जलोदरकृतोमृत्युर्मे
गांकेस्त्रगे पण्डानिप्रभवः पाणिन्यमुभयोर्मध्येऽज्ञजन्हांस्थिते कन्यायांरुधिरोत्थपोषजनि
तस्तद्वत्स्थिते शीतगौ सौरक्षेत्रगते हिमगौ रज्ज्वाग्नियातैस्ततः ॥ मंदेपानेश्वरेक
र्कटगे जलोदरस्यमृगांकेचेन्द्रम्लेगेमकरास्थिते जातस्य जलोदरकृतो जलोदरेणमृत्युर्भ
वति पाण्डात्तिप्रभव इति पाणिनिचन्द्रेऽज्ञजहैमेषवृश्चिकयोरन्यतमेस्थिते तत्रवाप्
भयोर्द्वयोः पापयोर्मध्यस्थे जातस्य पाण्डात्तिप्रभवः पाण्डुकृतोग्निकृतोमृत्युः कन्या

यामिति पीतगोचेद्वृककन्यायांगतद्वास्यते पापदृष्टमस्थगतेजातस्य हृपितोर्थेणोपज
तितोम्स्तगु: कुहोनरकेन पोपवणवाऽल्हित इत्यत्र: सैरहेश इति हिमगोचेद्वसैरहेमक
रे भयोगन्यतमस्थ नहन्नास्मिंश्च पापदृष्टमस्थगतेयदि पोजातः नदारज्वरितपानेकष्व
गितपातोद्विपतेश्रुते ॥ अथान्यानपिस्तन्त्रुयोगान्शार्दूलविक्रीडितेनाह ॥ मूलोद्भव
तनुःसखेवतिसनेस्तेयेपिवारेवयमसमहीणहिमांशुभिश्च पुगपत्याये त्रिकोणयो:
वंधुस्थे श्चरवौवियत्भवति जेहीणेंदुसंवीक्षितेकाषेनाभिहतः प्रयातिमरणंस्त्रयोत्मजे
नोहिते ॥ मूलोद्भिनतनुर्गितिसखे वत्सस्थाने प्रवलित तेभौमे मूलेनोद्भयातनु
स्थस्यमूलप्रोतस्य मरणंभवति समहीणेति पायेविभोमसौरे: समहीणहिमांशुभिः
श्रतिहीणचेंदसंयुक्ते त्रिकोणयो: पंचमनवमलग्नस्थै: एतद्वक्रंभवति सचन्द्रा
णपापानामेतस्यानत्रयेमुक्तान्यत्रवास्थितिर्भवति तदाजातः चकारान्मूलोद्भवत
नुर्लग्नेवंधुस्थे चतुर्थेवैरस्थये वंधुस्थे लग्नाश्चतुर्थेगेवियतिदशमे भवति स्नेभौमेस्थि
ते तस्मिंश्च हीणेन्द्रनावीक्षिते हीणचन्द्रेणवीक्षिते हतो जातः चकारान्मूलोद्भवतनुर्भ
यने तस्मिन्नेव योगे चवत्सरेखौ दशमस्थ भौमे तस्मिन्नस्तस्थे आत्मजेन पौनेश्चरेणाहिते

हो. जा.
टी
२१६
216

इषेणातः काष्ठेनाभिहतः काष्ठपातेन वा दितो मरणं प्रयाति प्राप्नोति ॥ अथान्यानपि
मृत्युयोगानार्याद्वयेन विक्रीडितेनाह ॥ वंध्वाङ्गीनवमस्थयोरशुभयोः सौम्यग्रहादृष्टयो
र्द्रेष्काणैश्च सर्पपाशसर्पनिगडैश्छिद्रस्थितैर्वध्यते कन्यायामशुभान्विते स्मरगते चन्द्रे मि
ने मेषगे स्त्वयं लग्नगते चा विहगे मरणं स्त्रीहेतुकं मन्दिरे ॥ वंध्वाङ्गीनवमस्थयोरिति अशु
भयोर्ग्रहयोः पापग्रहयोर्बंधनवमस्थयोः पंचमनवमस्थानस्थयोश्च सौम्यग्रहैः शुभग्रहैर
दृष्टयोर्बंधनवमस्थयोः पंचमनवमस्थानस्थयोस्तयोश्च सौम्यग्रहैः शुभग्रहैरदृष्टयोर्नाव
लोकितयोर्जातो वंधाबन्धनेन हेतुभूतेन म्रियते द्रेष्काणैरिति सर्पपाशसर्पनिगडैर्द्रेष्का
णैश्छिद्रसंस्थैर्ने लग्नादष्टमस्थाने यो राशिस्तत्कालवर्तिनि तत्र यदि सर्पपाशसर्पो द्रेष्का
णो भवति सर्पनिगडो वा तदा जातो बध्यते म्रियते भुजगपाशभृद्द्रेष्काणाः कर्कटाद्यो
वृश्चिकाद्वितीयः मीनान्त्यश्च निगडभृद्द्रेष्काणः मकराद्यश्च कन्यायामिति मीने लग्न
गते कन्यायामशुभयुते सप्तमस्थे चन्द्रे नाशुभान्विते केनचित्पापेन सहितेपि सिते
शुक्रे मेषगे सूर्येपि वा लग्नगे जातस्य मरणं मन्दिरे गृहे हेतुकं विद्धि जानीहि ॥ अथा
न्यानपि मृत्युयोगान्वसन्ततिलकेनाह ॥ रन्ध्रास्पदाङ्गहिबुकैर्लगुडाहताङ्गः मशो

एचन्द्रसौधराकिदिनेणयुक्तः नैरेवकर्मेनवमोदयपुत्रसंस्थे भूमात्मिकस्यनपारीरनिव्र
हिनाद्रः ॥ रेयास्यतोराहिस्यकौरुषमत्पणमलग्नवतुर्थे यथासंख्यमहीएचंद्रेभ्रम
थिरभौमेतणमेयाकिः सौरः युगलग्नेदिनेणराविचतुर्थेपवविधयोगेजातोलप्तनादि
नावपवोस्नियने नैरवग्रहैः महीएचंद्ररुधराकिदिनेणोयथासंख्यकर्मनवमोदयपुत्र
संस्थैः होएचंद्रमसितणमस्थभौमानवमेसौरोलग्नेऽर्कः पंचमेयदाभवति नदाज्ञातस्य
भूमेनाग्निनावन्धेनपारीरानिग्रहेननकणावलिनामहारेणवातस्यमृत्युर्भवतिभाविष्य
तीति ॥ मृयान्मानव्यानिष्येयोगान्नसेतनानिलकेनाह ॥ वंधुसुतकर्मसहितैः कुजतल्प
येमन्देनियोणमासुधणिरिवाहितिपालयोगात्त नेयः हननाक्रिमिषुन्नष्णरीरपातः
सौरेंद्रभूमिननयैः स्वस्वखास्यहस्थैः ॥ कुजोंगारकः सूर्योरविः मन्दः सौरः एतैर्यथा
संख्यंबंधुसुतकर्मसहितैः चतुर्थदशमसममस्थैः चतुर्थेभौमः दशमेर्कः सप्तमेसौरः
एतेयस्यजन्मनिभवति तस्यमुपेनवापषाणमन्यतमेनानियोणमृत्युर्भवति सौरेंद्र
भूमिननयैः पानिणाणीभौमेयथासंख्यस्वस्वखास्यहस्थैः द्वितीयचतुर्थदशमगैः
द्वितीयेसौरः चतुर्थेचंद्रः दशमेभौमः यस्यजन्मनिभवति तस्यदन्तक्षतैः स्तोत्रिदोषे

बृ. जा. टी.

२१७

217

मयः कीटा उत्पद्यंते तत्कालजन्मप्राणिशरीरपातो भवति ह्येते क्रिमिभिः पातितनाशस्तस्य भवतीति ॥
अथान्यानायुस्तस्य योगो द्वाहेल विक्रीडितेनाह ॥ खस्थे केंद्रवर्त्तिनोरसातलगते यान
मणिना हुबो यत्र तत्पीड्य नन्नः जन्मस्थ मगे सौरे शस्त्रेनाभ्युद्गमे विलमध्ये रुधिराख्ये ऐन
किरणैरिन्दुकाजसौरहेशे पातेवां गलितेंडस्तस्य रुधिरेच्छमास्तवन्धजात्कयान ॥ अर्केरर
वौखस्थे दशमस्थे प्रवर्त्तिते गारकौरसातलगतेवनु यस्य जातस्य यानमणि ताद्वाहतात्यति
तस्य वधोमस्तस्य भवति यत्रोत्पीडनइति जन्मे गारकेस्तमयगते मन्ममस्थे सौरे हिनाभ्युद्गमे
लग्ने स्थिते जातस्य यंत्रोत्पीडनजो वधः यंत्रपीडितो म्रियते विलमध्ये इति रुधिरेणागारकः
शर्किः सौरः पीनाकिरणश्चंद्रः एते यथा संख्यं जन्मकाजसौरहेशे जन्मेकस्थे लः प्रजोमेष
सौरे हेमकारेज्वौ भौमतुलभौमः मेषसौरः मकरजन्मभयोरन्यतमे चंद्रोगतः एवं यस्य जन्म भवा
ति विमध्येप्रमेयम मध्यास्त्रियते यातेवैति गलितेंडः हीणचंद्रार्कभौमे यथासंख्यं कोमा
स्तवेध्याहृयान यातेः भामेः व्याप्तितपामे हीणचंद्रः श्रस्तेसममेस्तस्य वृध्याद्वयेवधुस
तेवन्तयेभौमः वधुरित्याहृयः संतापस्य एवं यस्य जन्म भवति सर्वाग्रहणाद्गुणमध्यामित्रियते ॥
अथान्यानन्यानिहयोगान्वैतालीयेनाह ॥ वीर्यान्वितवक्रवीक्षितेनहीणेंदौ निधनस्थे

ने गुह्यजैर्वा रोगपीडया मृत्युः क्रिमिणा सूत्रदाहजः ॥ हीणे रोहीणे चंद्रे वीर्यान्विनते
सबलेन वीक्षिते न दृष्टे अर्कजे सौरे निधनस्य अष्टमगते जातस्य गुह्योद्भवरोगपीडया गुह्ये
पङ्क्तिरोगः गतस्तत्पीडया अर्शोभगन्दरान्या क्रिमिणा सूत्रदाहजः क्रिमिजः सूत्रजः
दाहजः अर्शोभगन्दरं दाहतो क्रिमिपातेन सूत्रकामेण दाहेन वा अष्टमाप्रेनतस्य मृत्यु
र्भवति ॥ अथ्या ॰ ध्यानिष्टपर्योगावसेना तिलकेनाह ॥ अस्तेरवौ सरुधिरे निधने कुपुत्रे
हीणेरसातलगते हिमगौ खगांतः लग्नात्मजाष्टमतपः स्विनभौममंद चंद्रैस्तु शैलशि
खरपातिनिजवज्रपातैः ॥ अस्ते सप्तमे स्थाने रवावादित्ये सरुधिरे भौमसंयुक्ते स्थिते अ
र्कपुत्रे निधने ष्टमे हीणे हिमगौ चंद्रे रसातलगते चतुर्थस्थाने स्थिते जातः खगांतो भव
ति खगः पक्षी तत्कृते तत्कृतो मृत्युर्भक्षणे भवति तस्य मृत तस्य अंते संस्कारो न भवती
त्यर्थः लग्नात्मजाष्टमेति इन मंद भौम चन्द्रैः रविशुक्र जसौर पाणि भियंथा संस्थलग्ना
ष्टमतपः स्वास्थितैः लग्नपंचमाष्टमनवमस्थितैः लग्ने अर्कः पंचमे भौमः अष्टमे सौरः
नवमे चन्द्रो यस्य जन्मनि भवति तस्य शैलशिखरात्पतनं शृंगात्पातित तस्य पाणे पातेन
वा उल्कया उद्धानिपानेन भित्तिपातेन वा मृत्युर्भवति ॥ अथ यस्य जन्मनि पतेन वा

बृ. जा.
टी.
२१८
218.

योगानामध्यात्तन्यतमो योगो न भवति नवा षष्ठेमस्यानेकश्चिद्ग्रहो भवति नवाष्टमस्या
नेकश्चिद्ग्रहः पश्यति तेमस्त्यकारणं वृत्तो लीयेनाह ॥ द्वाविंशः कथितस्तु कारणं द्रे
क्काणो निधनस्य सूरिभिः तस्याधिपतिर्भपापि वा निर्याणं स्वगुणैः प्रयच्छति ॥ ये
नष्टे द्रेक्काणे तनुर्मोजातः तस्माद्यो द्वाविंशो द्रेक्काणो भवति सूरिभिः पण्डितैर्निधनस्य
मृत्योः कारणं निमित्तं कथितः कथमित्याह तस्याधिपतिरित्यादि तस्य द्वाविंशस्य द्रे
क्काणस्य योधिपतिर्ग्रहस्तस्यात्मस्त्वाभुपजन्मेत्यादि स्वगुणैर्याहेतुः पादितस्तेन निर्याणं
प्रयच्छति स्वददाति अथवा यस्मिन् राशौ स द्वाविंशो द्रेक्काणो भवति तस्य राशेर्यः स्वामी
स भर्ता भवति स वा स्वगुणैरात्मीयहेतुभिर्निर्याणं मरणं प्रयच्छति स च द्वाविंशो द्रे
क्काणो लग्नादष्टमे राशौ भवति स कथं ज्ञायते यस्मिन् लग्नस्य प्रथमो द्रेक्काणस्तदष्ट
मस्यापि प्रथमः अथ लग्नस्य द्वितीयः तदष्टमस्यापि द्वितीयः अथ लग्नस्य तृतीयः
तदष्टमस्यापि तृतीयः न केवलं यावत्सर्वेषां नामेष व्यवस्था अनेन क्रमेणाष्ट
मो राशौ द्रेक्काणः स एव द्वाविंशो द्रेक्काण इति तथैतज्जाते एषां योगानामन्यतमो
योगो न भवति नवाष्टमस्थानं ग्रहयुतं वीक्षितं वा तस्य द्वाविंशद्रेक्काणाधिपाष्टमा

पणाधिपयोर्वलवांस्तद्द्रेक्काणेशस्तत्गुरिति ॥ अथ याहग्भूमौ म्रियते तां द्वित्तानेवसंतनोति
लकेनाह ॥ होराणवांशकयपुत्रे समानभूमौ योगेक्षणादिभिरतः परिकल्पमन्यत्
मोहस्त्वभ्रन्तुसमयेपतुदितांशनल्पः स्वगोति तेषु द्विगुणास्त्रिगुणाः शुभेषु ॥ मृतकस्य
जंमसमये होरायां लग्नेन यो नवांशको भवति तस्य योधिपतिर्ग्रहस्तेन मृतके राशिः स यत्रास्य
नोराशिरित्यर्थः तस्य राशेर्या या भूमिस्तस्यां भूमौ स म्रियते तद्यथा स चेत्समानोरा
शौ मेषो भवति तदा विकसंचारभूमौ वृषश्चेत्तदा वृषसंचारभूमौ मिथुनश्चेत्तदा गृहे कर्क
टश्चेत्तदा स्वभ्रे धन्वी चेत्तदा ग्रामसंचारभूमौ मकरश्चेत्तदा जलये कुंभश्चेत्तदा गृहे मीनश्चेत्त
दा गृहस्थे इति येषां तु पुनर्यो ग्रन्थोक्तो मरणमुक्तं तेषां नैवैवं न केवलं राशिनेत्राणिवशेन
भूमदेशो वक्तव्यः अपितु योगेक्षणादिभिरिति सलग्ननवांशकाधिपतिर्यस्मिन्राशौ व्य
वस्थितः तत्र यदैवकेन ग्रहेण तस्य योगो भवति तस्य तदा या भूमिर्निरीक्षणादिभिः यावा
तस्य पश्यति अन्यग्रहेक्षणाद्यस्य नवांशको स्थितस्तस्याधिपया भूमिरुक्ता तस्यां म्रियते इ
ति तत्र चेद्बहुभूमिकासम्भवे ग्रहबलाद्वक्तव्या तेन च ग्रहस्य का भूमिः उच्यते ग्रहाश्चेत्तस्मा
त्मीयराशेर्या भूमिस्सैवाति तत्पुरस्य राशिद्वयं तस्य का भूमिरिति उच्यते तत्र त्रिकोणराशे

बृ॰ जा॰
टी॰
२१८
219

स्यस्यैधिनीभूमिः तथा या आदित्यस्य सिंहभूमिः चंद्रमसः कर्कटभूमिरन्यपः भौमस्य मेषभू
मिरजाविकसंचारप्रेरणः बुधस्य कन्याभूमिरन्यमः जीवस्य धन्वभूमिरश्वप्रचारः शुक्रस्य तु
लभूमिरणयणः शनैश्चरस्य कुंभभूमिरंदेहोमीति केचित्तत्र देवाश्वमेविहारकोणाणयनादि
न्मुत्कराः स्युः क्रमादित्यादिकस्थानमिच्छन्ति अतश्चैषां भवने यत्र यत्र तेषु स्थानेषु प्रियमाणा
हृष्यन्ते इति एवमतो ग्रहास्तत्पराः कल्पमविंशं मोहास्तिति यावंतो लग्नस्य नवांशकाश्च
नुदिनास्तेषु ग्रहाणां संधिपारितेनाना यावां कालो भवति तद्दल्यस्तत्तमोऽन्तस्तु समयेषु मरणकाले
मोहो भवति स च लग्नराशिर्यदि स्वेन स्वपातिना लहितो हृष्टः स एव कालो द्विगुणो वक्तव्यः
स एव शुभग्रहाणामन्यतमेन हितस्तदा स एव कालस्त्रिगुणो वक्तव्यः स च शुभग्रहाणामन्य
तमेनेहितस्तदा स एव कालस्त्रिगुणो वक्तव्यः अथ स्वस्वामिना सौम्यग्रहेण दृष्टस्तदा च
तुर्गुणः कालो वाच्यः ॥ अथ मरणस्य पारिपरिणामावित्तानेमालिन्याह ॥ दहनजलवि
मिश्रैर्भस्मसंक्लेदशोषैर्निधनभवनसंस्थैर्व्यालवर्गैर्विडूतेः इति पावपरिणामश्लोकतत्त्वे यो
यथोक्तः पृथुविरचितस्यार्णवत्वेन त्वकादिचिन्त्यम् ॥ निधनभवनमस्थानेयोद्रेक्काणं
ववासितः तद्रव्यादुपरिणामश्लोकनन्नेयः स च राशेः तयाद्रा विशेषो भवति तच यदि दहनेद

१४

क्काणे भवति नलाभस्तत्वपरिणमति शुभेन नातदृष्टे पापग्रहद्रेक्काणे मिश्रद्रेक्काणः स्था
यजलद्रेक्काणे जलद्रेक्काणः सुचार्मिश्रद्रेक्काणे भवति नतस्मृतो नदृष्टे नापि जलद्रे
क्काणे सौम्यग्रहद्रेक्काणः पापयुक्तो भवति पापग्रहद्रेक्काणः सौम्ययुक्तो भवति वा नलाग्नि
श्रद्रेक्काणः नया नियुक्तभवने सस्थरस्तस्य मृत्युपाश्रितेऽर्ध्वालवर्गः सर्पद्रेक्काणे विद्धतो भवति स
र्पगालवकाहिभिर्भुज्यते इति अत्र व्यालद्रेक्काणः कर्कटाद्यः कर्कटद्वितीयः हाश्चिकाद्यो वृ
श्चिकाद्वितीयः मीनान्त्यश्च उक्तं च पापैर्वालदृष्टः सर्वोपरगो कीटस्य च मीनपृष्ठिमो भागः निध
धनेयस्य च भवति स्वतस्य भुजंगतनस्य वा यस्मात्स्याः प्राणिसमूहा न चाग्निमन्देह: पापग्रहद्रे
क्काणे यस्याः समराशिस्थितो भवति भस्मीभवति वस्तनो रोगस्तत्र माश्रोति स्वपान्त्य बलेन एव
सौम्यद्रेक्काणे जलमध्ये क्रियते नो गमनतः सौम्यद्रेक्काणः पापयुक्तः पापद्रेक्काणे पि सौ
म्यसंयुक्तः यस्याः समभवनगतः सर्पेण वा श्रुभ्यति शुष्को भवति सत्तत इति ॥ नया च वंका
लकाचार्यः ॥ पापेक्षितो हि पुंवदीदिष्ट्व इश्व च मोक्षणानि इयं वहाग्रइशिहजनसविद्रिक्काणे
नि: सुजणवस्तकः वा च ग्रणसौ वा तु दृष्टा उक्तो ग्रस्मरुग्रणेणश्रुदिद्रक्काणे उक्तं पापस्तस्तोदज्ज र
दहृजेपादश्मो विग्रसोमः स ग्रनालिकी वांगिग्रनस्य ग्रस्तामीपाडो सोमज्ञाति पाश्रस्त युगस्त

बृ. जा.
टी.
२-२०
220

मोहो २ प्रजन्मसु भुवः तस्मो सम्पावस्य विग्रहे तस्य ॥ इत्येवंप्रकारः ॥ पापवानेष्टत्वानो पापी एण
मोविपत्तिम्भिन्नतीयो विचार्यः दृष्टविरविनण्णस्तोहि तो लोगज्ञास्तात्‌ तस्माज्जन्मलकाद्दिवि
त्यम् । एतत्स्य कारागतेर्भवति कस्माच्च लोकादयमागतः श्राद्धिग्रहस्तत्रकोहयोगात्तिरि
ति नत्राल्लकाण्डहेन ह्रासे तत्र तन्नोच्यते ॥ अथ येषां ज्ञानेऽजं तु स्य कस्माल्लोकादागत इति त
हिताने मालिन्याह ॥ गुरूडुपतिशुक्रौ सूर्यभौमौ यमेन्दू विबुधपितृतिरश्चो नारकीयांश्च
कुर्युः । दिनकरशशिवीर्याधिष्ठितत्र्यंशनाथाः प्रवरसमवराणां ह्रासत्तुंगह्रासात्तल्लके ॥ गु
वात्तयो गृहाश्च लके मा ग्रे मनि विबुधादिलोकेभ्यः आगमनं कुर्वन्ति यत इमं भवति गुरुर्जीवः
उडुपतिश्चन्द्रः शुक्रो भृगुः सूर्यभौमौ यमेन्तौ सौरशुभौ ॥ एते विबुधपितृतिरश्चनारकीयाज्ञा
नाः कुर्युः विबुधलोकाद्देवलोकः पितृलोकः प्रसिद्धः तिरश्चः तिर्यग्लोकः नरलोकः प्रसि
द्धः एभ्य आगमनं कुर्वन्ति कथमिति तदर्थमाह दिनकरशशिवीर्याधिष्ठितत्र्यंशनाथा इति
दिनकरः सूर्यः शशी चन्द्रः अनयोः दिनकरशशिनोर्मध्याद्यो वीर्यवान् बलवान् तेनाधिष्ठितो
गृहीतो यस्त्र्यंशो द्रेक्काणस्तस्य यो नाथः स्वामी तस्य यो लोकः तस्मादागत इति वक्तव्यम् तत्र
सर्वत्र द्रेक्काणेश गुरौ जीवस्य सम्बन्धी भवति तदा विबुधलोकादागत इति वक्तव्यम् अथोडुप

निष्क्रोवेइसितौ शुक्रयोरन्यतमसम्बन्धी वोडुवति तदा यत्तल्लोकादानइति वक्तव्यम्।
अथ यमतो सौरशुक्रौ शुक्रयोरन्यतमसम्बन्धी वेडुवति तदा तिर्यक्क्रोकादागतस्तत्राधिष्ठ
ष्ठमस्थहीनत्वतानाथमाहुमवेति यद्वहमतर्भिनलोकार्थस्यजन्मतानेस्तवेडुह नुगस्थः
स्वोच्चराशिगतो भवति तदा तत्रमवरः मथानश्रासौ इति वितेय अथ योच्चराशिच्युतो नीचस
माप्यावास्थितो भवति तदा तत्र सौमध्यमश्रासौ इति वक्तव्यम अथ नीचराशौ व्यवस्थि
तस्तत्रानिकृष्टो मध्यमश्रासौ इति वक्तव्यम यत तल्लके प्राग्जन्मानितेयम् ॥ अथ मृ
तस्यास्य का गतिर्भविष्यतीति तन्नेमालिन्याह ॥ गतिरपि रिपुरन्ध्र पापयोस्तान्स्थितो
वा गुरुरथ रिपुरन्ध्रस्थितः स्वोच्चसंस्थः इत्यादि भवनेत्थसौम्यभागेचमोहो भवति पृथिव
लेनप्रोक्तितानाश्रणेषा: ॥ यस्य जन्मनि लग्नात्षष्ठसप्तमाष्टमस्थानानामेकस्मिन्भवे
ति तस्य तत्कालेरिपुस्थानेषष्ठेयोद्रेष्काणे यच्चास्य स्थानेष्टमेद्रेष्काणेवर्तते त
योर्यो बलीयोतयोर्योवलवांस्तस्यानेकायालोकाभिहितस्यपवगोति पर्वरिपुरन्ध्रेण
यगति: तत्रैतेनमन्तेनोनव्यामिति शुक्लास्थितोवा अथ लग्नात्सप्तमाष्टमस्थानानाम
न्यतमेस्थानेकश्चिद्ग्रहो भवति तदा तत्यर्णीनलोकेन गेनव्यम अथ षष्ठसप्तमस्थाना

बृ॰जा॰
टी॰
२-२१
221

नोह्रस्यानिर्याणवांस्तन्नुहाणिभवंति तदानेवांग्रहाणां प्रबलवांस्तस्यध्रः प्रहाणेनालो
कस्तस्य चेननोगतश्चमिति तत्वस्तास्यनिवंतिवा प्राणहस्यार्थोत्तेषाः नवेवलस्तत्य ज्ञात
केनोक्तम् ॥ विशुभपित्रनियं नरकागुरुरुडुपातितास्तश्चवोज्यधर्मो रिपुरन्ध्रे ज्येणक
मानयंतिवास्ताररिनिधनस्याइति गुरुरथोति अथपणहूः पातालपुराणे यस्यजन्मनिगुरुर्ध्व
वास्थितः लग्नादिपुरन्ध्रस्यानेषष्ठेभवतिकेंद्रेषुवाद्विद्वेषमेवासवसौम्यग्रहस्यः कर्क
टस्थोभवति नदैकोयोगः अथवोन्याभवनेमीनेराणाश्चस्यातिलग्नगते नवव गुरुर्भव
ति सवसौम्यभागेषुभग्रहनवांशकोस्थितोभवति नवगुरुवर्जमन्येपापाग्रहावीर्य
णवलेन प्रोक्तिनारहितोभवति नदाद्वितीयोयोगः अन्यास्मिन्व्याराहृपेजातस्यभोहो
भवनीतिवक्तव्यम् उत्पातिभवनेन्थेसौम्यभागेणमोहरहस्यश्चचकारोवापाहुः स्यात् य
यापुरुषजन्मकालवपाह्नतिरुक्ता नयामृतणकालतलेगलवपातपिवजुष्वा यस्मा
त्तत्यजातकेमृतम् ॥ षष्ठाष्टमकण्टकेगोगुरुश्चोभावस्तानलग्नेवा यतस्वेलेजन्मा
निमरणेवामोचगतिमाहुः ॥ इतिश्रीभट्टोत्पलविरचितायां बृहज्जातकविवृतौ
निर्याणाध्यायस्त्रयोविंशः ॥ २३ ॥ अथातोनष्टजातकाध्यायोव्याख्यायते ॥ गो

तत्रालावेवमस्तेनितान्नमिंद्रवज्रयाह ॥ ॐ आधानजन्मापरिबोधकाले संपृच्छतो जन्मव
देद्विलग्नात् पूर्वापरार्धेभवनस्यविद्याद्भानावुदग्दक्षिणगेप्रसूतिम् ॥ यस्याधाना
कालोनज्ञायते तस्याधानकालेपूर्वमेवजन्मतानिवव्याख्यातमेव एवमाधानजन्मकालयो
रपरिबोधेप्रष्टुर्नेमहः पृच्छतो विलग्नात् प्रश्नलग्नात् जन्मवदेत् ब्रूयात् येनभवनेनल
ग्नेनसप्रष्टापृच्छति तस्यपूर्वार्धे प्रथमहोराभवति तदाभानोरुदग्दिग्भागेदक्षिणा
यस्येजन्मवक्तव्यम् कर्कटादिराशिषट्कस्थस्य: तथाच आधानजन्मनोयस्यविज्ञायेत
तेनैवहित: जन्मसंपृच्छतेतस्मैपृच्छालग्नाद्विनिर्दिशेत् ॥ अथवर्षर्तुमासानुपजाति
कयाह ॥ लग्नत्रिकोणेषुगुरुस्त्रिभागैर्विकल्प्यवर्षाणिवयोनुमानात् ग्रीष्मोर्कल
ग्नेकथितस्तुशेषैरन्यायनर्तावृतुरर्कचारात् ॥ त्रिभागैर्द्रेष्काणैर्लग्नत्रिकोणेषुप्र
थमपंचमनवमेषुगुरुस्थेषु: तद्यथा प्रश्नलग्नस्ययदिद्रेष्काणःप्रथमोभवति तदायद
वलग्नराशिस्तत्रस्थेगुरौजन्मवक्तव्यम् अथलग्नस्यद्वितीयोद्रेष्काणस्तदा लग्नात्पंच
मः तत्रस्थेगुरौजन्म अथलग्नेतृतीयोद्रेष्काणःतदालग्नान्नवमः तत्रस्थेगुरौजन्म एवं
केचिद्व्याचक्षते अन्येत्वाहुस्तद्यथा यदिप्रश्नलग्नस्यप्रथमद्रेष्काणः तावत्तदाख्यानमेव

बृ॰ जा॰ टी॰

२२२

कांशेविक्रमव्याति एतद्व्याख्यानेनएतोभवं सर्वैलग्नमेवज्ञायः यस्माद्यवनेश्वरः द्रेक्काण
लग्नः क्रमशस्तुरायेर्गुरुविलग्नादित्रिकोणगोभूत् समझेवत्तद्ववनुक्रमेणस्वाचारभ
मल्लग्नानि:प्रगणय्य ॥ यद्यप्युक्तमासात्यनेनोक्तेबृहस्पतेरवस्थानेनयावद्द्रेक्काणभागक्रमे
णमतिराशौसंचार्यः तद्यथा यस्मिन्लग्नस्यप्रथमद्रेक्काणभागोदयोभवति तत्कालग्न
स्यजीवजातः द्वितीयद्रेक्काणभागेष्वेतुत्कालग्नात्तद्वितीयेजातः एवंतृतीयादिद्रेक्काण
भागोदयःतृतीयादिस्थानेषुसम वर्षाणिवयोनुमानात् एवंबृहस्पतेरवस्थानेनता
त्वात्तस्यवयोनुमानात् वर्षाणिवयोनुमानात् एवंबृहस्पतेरवस्थानत्वात्त्वात्तस्यवयो
नुमानात् वर्षाणिविकल्प्यवयः परिमाणंद्रेक्काणस्यदशस्ववर्षेषुकल्पनाकार्या किमस्मि
न्नेवभगणेपरिवर्तते तावत्सणेबृहस्पतेरवस्थानमस्तुनोद्वितीयतृतीयादिषु एवंतस्मा
त्कालमेवतस्यवयोनुमानेवक्तव्यम् यत्रद्रेक्काणस्तुवर्षेषुभ्रान्तिर्भवति तत्रपुरुषलक्षणोक्ते
लक्षणविभागेनद्रेक्काणवार्षिकीलक्षणंद्वित्रिषुपरिकल्प्य तत्रतेत्रोतस्यपणद्वयंतातेनतथा
वपुरुषलक्षणंःपरयते ॥ पादौतुगुल्फौप्रथमंशराशौजंघेचद्वितीयेचतुर्जानुचक्रेमे
ढ्रोरुमुष्काश्चनयात्तृतीयेनाभिकटिंचातिवस्तयेमाकुः । उत्तरेकार्येनेवपंचमेदृत्ययह

मध्यस्तनालिखितम् अथयस्तममयजन्तूणोकथयत्यत्र समसेष्केधरे नयनेनवमेवसभ्रूणीस
ललाटेलणामेस्थितस्तथा किंत्वथयस्त्वविंशत्यधिके वर्षेण तेजन्मनो व्यतीतेतस्यनस्जात
कवर्षेतानाथाययपवनास्ति एवंवर्षेष्वन्तानेष्वस्तनृतानाथ्येमाह शीर्षकेलग्नइत्यादि
येतलग्नेनमगणस्यच्युति तत्रचेत्केः स्थिये स्थितः तत्रेइकाणेवालग्नेततलाशीर्षेजातइति
वक्तव्यम् कथितः तृणोधैर्यः स्थितः तत्रेइकाणेवालग्नेनततलाग्रीष्मेजातइतिवक्तव्यम् क
थितः स्तुणोघैरत्यस्त्रथ्रीयेश्चैलग्नस्यक्षत्त्रः एवमेववकथितोदृकाणेः णेणराल्पइत्या
दिनाग्रेघेनतत्रयपत्र पानेस्मरेलग्नेभवतिद्रेकाणेवा नत्राग्रीष्मेर्जाताः एवंशुक्रोतद्रेका
णेवावसंते भौमेग्रीष्मे एवमेववर्षावपि चेद्वैलग्नेद्रेकाणेवास्त बुधेणरादे जीवेहेमन्ते
इति अथवहवोगादिलग्नगताभवंति तदातेषां योबलवांस्तद्रेकाणेजातइतिवक्तव्यम्
अन्यापतन्त्रा तुर्वंचारात्त अन्यास्मिनयने अयनान्तं संभवश्रेष्टतुर्भवति तदहन्तर्कवारेण
तवक्तव्यः तचोइरण पथ्याणिशिरोस्ताते मकरकुंभयोरस्य तेमरणेस्त्येस्यावस्यावस्येनं
तेयम् एवंपोषराणपिशिरोस्ताते मकरकुंभयोरस्यतुमेरणेस्त्येस्यावस्यानेतेयम् एवंपो
षराणेश्रीकम् ॥ अथायनपरिलोमेग्रहपरिवर्तनस्तानमस्तु तानेमासपरिताने चेद्व

बृ॰ जा॰
टी॰

२.२३

223

द्व्याह ॥ चन्द्रस्तज्जीवाः परिवर्तनीयाः शुक्रारमंदैरयने विलोमे द्रेक्काणभागे प्रथमस्त
सौरो मासो नु पात्तास्तिथयो विकल्प्याः ॥ अथायनविलोमे सति चन्द्रस्तज्जीवाः प्राग्बुधा
गुरवो यथा संख्यं शुक्रारमन्दैः सितज्ञजसौरैः परिवर्तनीयाः विपरीतास्ताः कार्याः चन्द्रः शु
क्रेण परिवर्तनीयः बुधो भौमेन गुरुः सौरेण स्वयं बुधेन बुधो भौमेन जीवः सौरेण रविर्बु
धेन तत्रैव सति यद्युत्तरायणे स्यात्तदेमाहे कालोत्तात तस्तदा वसंते जात इति वक्तव्ये दक्षिणा
यने वसंते जातः तदा मासश्चैत्रे जाता उत्तरायणे परादि मासा यो ग्रीष्मो जातः उत्तरायणे हे
मन्ते तत्ताने शिशिरे जातः दक्षिणायने शिशिरे तत्ताने वसंते जातः एवमन्तोत्तात मासमाह ।
द्रेक्काणभाग इति प्रश्नकाले या द्रेक्काणे वर्तते तस्य द्रेक्काणस्य यदि प्रथमो भागो वर्त
ते तदा लब्धेर्तौ प्रथमे मासि जात इति वक्तव्यम् अथ लग्नद्रेक्काणस्य द्वितीयो भागो वर्तते
तदा तान्नत्तौ द्वितीये मासि जात इति अत्राप्यर्कवशात एवमासत्ताने एवं मासस्तान्त्वात्तिथ्य
तानार्थमाह ॥ अनुपात्तास्तिथयो विकल्प्याः अनुपात्तान्यज्ञातानि तिथ्यादीनि विकल्प्यानी
याः लग्नस्य बहुलिमाणन्तान् द्रेक्काणः द्रेक्काणेन यत्र वक्तव्ये तदर्थे लिमा पात्रस्य लि
मा पात्रयेण मासस्ताने तत्राननुमानाद्वितीयाति लिमा दण्डकेन तिथ्यस्तेयः एवावतिष्ठिरादि

त्यभागः एवमादित्यस्यराशयोभागास्तेषां यस्मिंल्लग्नेयोत्तानेवैषं तथाप्रदर्शिनादित्योभव
ति तस्मिंल्लग्नेयोजातस्यजन्मवक्तव्यम् ॥ अथवेदमानानितिथिज्ञानोपायमिहवक्ष्याह ॥
अत्रापिहोरापदवोह्विजेद्याः स्वर्याणानुलग्नातिथिमुख्येनेति रात्रिह्वितस्तेषुविलोमजन्म
भागैस्तुवेलाक्रमणेनविकल्प्या ॥ तत्रास्मिंल्लग्नेयत्तानेह्विजेद्यामुनयोहोरापदवोहोरा
णास्तुतः स्वर्याणानुलग्नास्फुटामर्कभागस्तुमानितिथिमुक्तिर्णान्तिकयथेति मध्यकालेनात्का
लिकेनादित्येनयावन्तोभागाभुक्तास्तावतः शुक्लमतिपत्प्रभृतितानमासस्यतिथयो
व्यतीताः तत्रचेद्मानेनमासेज्ञातेमाघमासोत्तिथयः एवमन्येष्वपिमासकल्पना तथाच
मणिरहः पश्चात्कालेरविणायावन्तोराभुक्तास्फुटेनसंत्यक्ताः रात्रिस्यात्तिथयः स्युः शुक्ला
दावर्कमासस्य एवंदिनेज्ञाते किमयंरात्रौजातोदिवावेति रात्रियुक्तेत्तेष्विति रात्रियुक्तो
ताः एवंव्याख्याताः रोजास्वकंकिमिषुननाइत्यादिनातत्रमध्यकालेयत्ररात्रिसंज्ञोलग्नो
भवति तदातस्याविलोमतोदिवाजन्मवक्तव्यम् अथयुक्तस्तोलग्नोभवति तदारात्रौजन्मा
वक्तव्यम् एवंदिनरात्रिविभागेज्ञातेवेलामाह ॥ भागैश्चवेलाक्रमणेनविकल्प्या यस्मिंल्ल
ग्नेपुरुषस्यजन्मज्ञाते तस्मिंल्लग्नेयातेन्यापिताजः तस्यपुरुषस्यादिवाप्रादिजन्म तदातस्या

बृ॰ जा॰
टी॰

२॰२८

224

लांशेत्याहिदिनप्रमाणेनकार्यं अथयात्रौजन्म नक्षत्रात्रिप्रमाणे अथप्रश्नलग्नस्यतस्मिंका
लेयावोतत्स्वषकाभुक्तास्तैरनुपातःकार्यः यतिपुरुषस्यादिवाजन्म नक्षत्रदिनप्रमाणेन
अथरात्रौ नक्षत्रात्रिप्रमाणेन तत्काललग्नभुक्तैचषकाणांगुणनांकृत्वा तस्यैवलग्नस्य
स्वदेशप्रमाणेनराशिपुलेन भागमपहृत्यायासवेला तत्कालेनादिनस्यरात्रिजन्मभवतीतिव्य
पवलग्नभागैभ्रमणः यातायातवेलाविकल्पाविकल्पनीया ॥ अथमतान्तरेणमास
तानभिन्नद्वयाह ॥ केचिदाचार्याःकाथ्वविनान्नवांशभुक्तांतसंतकथयंतिमासम
लग्नत्रिकोणेन नवांशयुक्तेनतच्यतेगात्लभनादिभिर्वा ॥ केचिदाचार्याःप्राणाक
थविनाश्चाद्वयुक्तान्नवांशकाविभुक्तांतसंतमासंकथयंति मध्यकालेयस्मिंवांशकेव
द्रमाभवति तदायिनवांशकेनवधापरिकल्पतास्मिंनवांशकेनवमेशचंद्रमाव्यवास्य
तइति चेदनवांशकेगतेनत्तन्नमत्वैष्यतुन्नसंत्रयुक्तांतसंतकेमासेतस्यजन्मवक्तव्यम्
यस्यनत्त्रस्यभुक्तांतसंतकेमासेनास्ति तस्यहस्यादिवारात्रिविभिनाभुक्तांतसंतो
मासःपरिकल्प्यः तत्रोक्ते नत्तनेणसहहोरयमुपगच्छतियेनदेवयातिमेत्री तत्मातेनेव
ताव्य वर्षमासक्रमेणैव वर्षाणिकार्त्तिकादीन्यातेमाकृत्यानुयोगीनिक्रमणास्तिभे

तुर्येष्वसमुपोन्त्यमेत्येचपंचद्वयंम तत्रयदिचेद्रमासेमेषनवांशकेसप्तमकस्यांशोगभवति तदा
कार्तिकेमासीतिवक्तव्यं अथवृषनवांशकेतदेणकसप्तमकस्यांशेभवति मिथुननवांशके
तेननवांशकषट्कस्यांशोगभवति तदामार्गशीर्षेजातइतिवक्तव्यं एवंकर्कटनवांशकेन
वांशकस्यपंचकस्यांशोगपदाचन्द्रमाभवति तदापौषमासेजातइतिवक्तव्यम् अथकर्कट
नवांशकेतदेणकपंचकस्यांशेसिंह नवांशके तत्रवांशके तन्नवांशकचतुष्टयस्यांशोगपदा
चन्द्रमाभवति तदामाघेमाघेमासेजातइतिवक्तव्यं अथसिंहनवांशकचतुष्टयस्यांशेक
न्यानवांशकसप्तमकस्यांशोक्तचन्द्रमाभवति तदाफाल्गुनेमासेजातइतिवक्तव्यम् अथकन्या
नवांशकेतन्नवांशकस्यांशोगपदाचन्द्रमाभवति तदाचैत्रेमासेजातइतिवक्तव्यम् अथतुल
नवांशकेतन्नवांशकषट्कस्यांशेवृश्चिकनवांशके तत्रवांशकपंचकस्यांशोगपदाचंद्रमाभ
वति तदावैशाखेमासेजाताइतिवक्तव्यं अथवृश्चिकनवांशकेतन्नवांशकपंचकस्यांशेध
न्विनवांशकेतन्नवांशकचतुष्टयस्यांशेयदाचन्द्रमाभवति तदाज्येष्ठेमासेजातइतिवक्त
व्यम् अथधन्विनवांशकेतन्नवांशकचतुष्टयस्यांशेमकरनवांशकेतन्नवांशकत्रयस्यांशो
गपदाचंद्रमाभवति तदाषाढेमासेजातइतिवक्तव्यं अथमकरनवांशकेतन्नवांशकत्रय

बृ. जा.
टी.
२.२५
225

स्यार्धं ऽभनवांशके तन्नवांश द्वयस्यार्धं पलावे इमा भवति तदा श्रावणे मासि जात इति वक्त
व्य अथ कुंभनवांशके तन्नवांशक द्वयस्यार्धं मीननवांशक स्यार्धं घटा चन्द्रमा भवति तदा
भाद्रपदे मासि जात इति वक्तव्य अथ मीननवांशके तन्नवांशक पंचक स्यार्धं मेषनवांशके
तन्नवांशक षट्कस्यार्धं घटिका चंद्रमा भवति तदाश्वयुजे मासि जात इति वक्तव्य अथ मेष
नवांशके तन्नवांशक षट्कस्यार्धं घटा चंद्रमा भवति तदा कार्तिके मासि जात इति वक्तव्य न
क्षत्राणि कृत्तिका रोहिणी कार्तिकः मृगशिर आर्द्रा मार्गशीर्षः पुनर्वसुः पुष्यः पौषः आश्लेषा
मघा च माघः पूर्वाफाल्गुनी उत्तराफाल्गुनी च हस्तः फाल्गुनः चित्रा स्वाती चैत्रः विशाखा
नुराधा वैशाखः ज्येष्ठामूले ज्येष्ठः पूर्वाषाढोत्तराषाढे आषाढः श्रवणं धनिष्ठा श्रावणः
शतभिषक् पूर्वभाद्रपदोत्तरभाद्रपदे भाद्रपदः रेवत्यश्विनी भरण्य आश्वयुजः यस्माद् इमे विभक्त
येवमनुयोज्यमेतेषु च यद्वर्षमिति एवं शुक्लान्तस्य मासस्याभिप्रायः शुक्लान्त ग्रहणेनैतन्नूद
र्शयति यथा शुक्लप्रतिपदो येन नहेतुना पूर्णमास्या तत्पर्यन्तो मास इति वक्तव्य तथा कार्तिक
शुक्लपक्षः कृत्तिका रोहिण्योरन्यतमेन युक्तः कार्तिकमासः इत्युच्यते एवमन्येषामपि यो
ज्य तदेवं प्रवर्तापितं ऽन्त्रं भवति शुक्लान्तो मास इति अतो मासः कृष्णान्तपव तथा वय्यवत्त

स्यः मासेनस्वश्लकमाप्तिपत्न्यहनेन्द्रएवं प्राणीमध्यवलो लग्नाहेश्ति उक्तंच यद्राणिसंतो
पोतांशः मध्यत्कालेनवांशके स्थितस्तद्राणिगः एणीयासिंभवतिवंद्रमाः जेममास्त्रः
सेप्रांत्सेः पुरुषस्यहृदगुतः लग्नात्त्रिकोणेन्यापि लग्नस्यसप्तमलग्नस्यत्रिकोणयाश्च
नवपंचमयोश्च यत्तत्कालेमृत्कमनेनप्रधानेनवीर्येणवलेनयुक्तस्तद्राणेः सोच्यतेक
ध्याने श्रासिंराणेगगेनचंद्रमासिजातश्चनिवक्तव्य यवनेश्वरश्च होरादिवीर्यादिकुलग्नभा
दिस्थानत्रिकोणेप्राणिनोविचार्य श्रृगालभनादिवो कालेगानीत्यनेनवर्णितेयः का
लेःपुरुषस्यांगविभागस्तत्तलभनाद्वा नेनाविधिनामहुः एद्भुतः यदेवपुरुषस्यांगस्यपा
नि ननेयचंद्रमासिजातश्चनिवक्तव्यम् श्रादियहणाद्वांपयुक्तमत्वदर्शनगृहणंगदस्ते ॥
श्रयजन्मराशेस्तानमिल्द्विवस्त्वयाह ॥ यावतःनक्षीनकोवलग्नाश्चंद्राद्दस्तावतिचंद्र
राशिम् ॥ विलग्नात्यत्तलग्नाङ्गीतकाश्च्चेंद्रायावदन्तोन्यनमराणेव्यवस्थितः तस्मा
त्तावतियोराशिस्तत्रस्थचंद्रमासिजातश्तिवक्तव्यम् ॥ मीनोदयेयदिमीनलग्नगतेभवति
तत्तामीनयुगमेव मीनगतःचंद्रमावक्तव्यः तत्तुदाशेनविधिनाराशियो भहाहत्ताकारकु
नीरिते तस्यराणेःसम्बन्धिभद्रव्यं तस्मिन्कालेहयपते श्रयवाभत्यद्रव्यप्रियःपुरुषोभवति

बृ· जा·
टी·

२·२६

226

अथवानास्मिन्काले कान्निममानीयते ततोकारस्मकाश्चित्कृष्यते यथामाजोरादिदर्शनेसिं
हः मेषादिदर्शनेनवृषश्च ते । अथवारणपुनरूपपुरुषस्यहस्ता अथवापस्यारणेस्मकृष्यस्य
मार्गोनोस्मिन्शहः अपते तत्रुस्येवन्दुमासिजातस्त्रीतवक्तव्या एवंजन्मराशेस्ताते लग्नमिह्व
न्वयाह ॥ होराणवांशप्रतिमंविलग्नंलग्नाद्रविर्यावतिद्रेष्काणे तस्माद्वदेत्तावतिवावि
लग्नेप्रष्टुः प्रसूतावितिशास्त्रमाह ॥ होरायाः प्रश्नकालेयस्यराशेर्नवांशकराशिस्तस्यल
ग्नेवक्तव्यं अथवालग्नाद्रविर्द्रेक्काणेतावत्पतावतिराशौलग्नगतेतस्यजन्मवक्तव्यम् त
त्रवद्वादशभ्योपिद्रेक्काणेभ्योदुत्तलाकेतुपास्यसंख्यानिर्देशः वत्रविंशतेरधिकेद्रेक्काणे
द्वादशकमपास्यशेषंवदेत् एवंशास्त्रमाहकश्चिदिति तस्यमतोधिकयोज्यते शास्त्रग्रहणे
नैतत्प्रतिपाद्यते उक्तंच एकालग्नतवांशस्यराशिःस्तत्वासमः तस्मिंल्लग्नगतेराशौव
क्तव्यंजन्मपृच्छतः ॥ यावत्संख्येलग्नाद्रेक्काणेदिनकृत्स्थितः तावत्संख्यागतेजन्मराशौमप्र
विनिर्दिशेत् ॥ अथप्रकारान्तरेणलग्नमिहवज्रयाह ॥ जन्मादिशोहुतनोगवीर्ययोगेवा
स्याशीलेकस्यद्रेक्काणिसम् आतोनतमोर्थितनिष्पत्तोमेजायास्तुखतोलयर्गमादिशन् ॥
लग्नेगेहजन्मप्राहोत्येहुदेत प्रश्नलग्नेयोग्रहुद्यवस्थितः ततात्कालिकेत्रवालिसा

पिण्डीकार्यम् वीर्यगेवा अथवहवोलग्नगताभवंति तदातेषांयोबलवांस्तेनतात्कालिकी
कृत्वाग्रिमापिण्डीकार्या ततस्तांलिलकृतंसमायामवनौ द्वादशांगुलेनशंकुनातात्कालि
कानिग्रहीत्वा नरांगुलैरकेग्रहयथान्हाविंनिकाललिमापिण्डीकृत्तगुणयेत् छायांगुल
गतवार्केशंकुकारयेत् द्वादशाभिर्विभजेत् तत्रावशिष्टयावन्तस्तंख्याकेप्रवशिष्येत तावत्स
संख्यमेषादेराशयोराशयोभवंति तस्मिंराशौलग्नगतेजन्मवक्तव्यम् ॥ अथप्रकारांतरेणाह ॥
प्रासोतिदुर्यावदोयदाएच्छति तदालग्नाद्यस्थानेसममोराशिस्तास्मिंह्लग्नगतेतस्यजन्मव
क्तव्यम् अथोर्थिनःपृच्छति तदालग्नात्तस्यानेदशमोराशिः तस्मिंह्लग्नगतेतस्यजन्मवक्त
व्यम् उक्तंच उतिष्ठतोलग्नात्पृष्टः समस्यदेशुवर्गस्य उपविष्टस्यासप्तमशयेअजनोमेष्टरणा
स्यानाष्टिते ॥ अथप्रकारांतरेणसर्वमेवनष्टजातकमाह ॥ तत्रप्रश्नलग्नकालेतात्का
लिकेलग्नेकृत्वालिमापिण्डीकार्या ततस्तस्यालिमापिण्डीकृतस्यगुणकारगवेत्तानेणाहलल
विश्लोडिनेनाह ॥ गोसिंहौजितुमादमौवृश्चिकौयतुलेकन्यामृगौचवक्रमात्सेवर्षाहृणाकाश
स्तमविषयेःशेषाः स्वसंख्यागुणाः जीवारास्फुजितेत्वबाः मथमवर्कबुधग्रहाः सौम्यवद्वाणौ
नौनिपतोविधिध्रुवहृप्तनेःकार्यावतद्गेण ॥ गोसिंहौहवसिंहौ हवलरतगतदणभं

२८ बृ.जा.
टी.
२.२७
2227

णयेत् सिंहं च दशभिरेव जितमासमेवो मिथुनस्य त्रिकोणलग्नगतावष्टभिर्गुणयेत् क्रियतु
लेमव तुलेपतोसप्तभिर्गुणयेत् एवमेतेकमात्संवत्सरगुणनीयाः तत्र कर्कटगतान्तया
नेवतुर्थं चतुर्भिर्गुणयेत् एवं धान्विनेनवभिः कुंभमेकादशभिः मीनेद्वादशभिः एवंता
वहूननेस्वगुणकारेणावयेपगुणयेत् ततः तत्र यादिग्रहोभवति तदा सर्वेषां गुणकारेण गुण
येत् तत्रग्रहगुणकारविधिः जीवारास्फुजिदिन्दवाः प्रथमवत् दशमाष्टसप्तविषयैर्गुणि
जीवेगुरौलग्नगतेदशभिर्गुणयेत् आरेभौमेअष्टभिः आस्फुजितिशुक्रेसप्तभिः ऐदवे
बुधे पंचभिः ऐकावविवेदसौराः तेसौम्यवत्बुधवत्पंचभिर्गुणनीयाः इत्यर्थः एवंतात्कालि
कलग्नमेवं पंचराशिगुणकारेण गुणयेत् ततः सप्तग्रहाणां गुणकारैरिति एवमेतद्गुणित
मेकांनेस्थापयेत् ॥ शृण्वन्तस्तत्त्वान पतेवसंततिलकेनाह ॥ समाहृतं त्रिघनभाजित
पोषमस्तत्त्वायवानवविशोध्यतवायवास्मात् एवंकलसहजातजपाचुभम्यः मध्युवदे
ङभयराशीवणनेतेषाम् ॥ भागेयोसौराशिः पयकस्यापिनः तेसमाहृतेसप्तभिर्गुणये
त् दत्वाघवानवैति ततस्तैत्रनवदेयाः पोध्यावा केवेस्पुच्यते यदिचराशिलग्नगोभवति
तदातनवदेयाः स्थिरलग्नेतदेयानापिपोध्याः द्विस्वभावलग्नेनवपोध्याः एवंकेचिद्याच

हते वर्षेषु तद्भ्रमः यदि लग्नेन प्रथमद्रेष्काणो भवति तदा नव हेयाः द्वितीयेन तदेयानापि
णेष्माः तृतीयेन वर्णाष्माः एवं कृत्वा तस्य राशेस्त्रिचतेन समविंशत्याभागमपहृत्यावशेष
न्यासेऽत्र यावन्तो द्रेष्काणो वशेषो भवति तावन्तो ष्टमस्थितादिनायत्र हन्त्वे तन्मद्भ्रंतस्य प्र
सवेतव्ये कश्चिद्वदति यथा स्थिरराशेः त्रिचतेन समविंशत्याभागमेषसृत्यावशेषांकेन वार
ड्याते तथा नृहन्तेवतव्ये एवमित्यादि कलत्रसहजात्मजपात्त्रभेषु भावेष्वसहजपुत्रारिपुषु
नेष्वज्ञातके यदि पृच्छति तदा ध्यपवमङ्कः पृच्छकस्य वेत्त्व ध्यान तमेवं तत्पराणि परिकल्पयेदि
त्यर्थः एतदुक्तं भवति यदि पुरुषः स्वपत्न्या नष्टं त्व पृच्छति तदा तात्कालिके लग्ने राशिवद्दूके द्वे
ये अथ भ्रातुः पृच्छति तदा राशी चतुष्के देये अथ पात्रैः पृच्छति तदा राशि पंचके देये एवं कृ
त्वा ज्ञवति तमेवं चात्पराणि परिकल्पयेत्तत्गुणकारेण गुणयेत् ततस्य अपक गुणकारेणाच तत
त्रभागवनवकत्ति निविशोधितेः कृत्वा समविंशत्याभागमपहृत्यावशेषांकसमं यस्य प्रष्टा
पृच्छति तस्य तद्रन्तेवतव्ये नष्टजातनयने पुफलदलणास्यं एवं तत्काले मासितन्यष्टजातकं वक्त
व्यं ॥ अथ वर्षायनयनेवसंततिलकेनाह ॥ वर्षर्तुमासतिथयो द्युनिशं मुहूर्ता वेला
लयहंतवभागविकल्पनाद्याः भूयो रणादिगुणिताः स्वविकल्पभक्ता वर्षादयो नैव कला

२. वृ॰ जा॰
टी॰
२.२८
228

नविंशोधनाभ्याम् वर्षा लीति सर्वाणि स्वविकल्पेन भागे इत्येषापादक्रमेण नाशनेन व्याप्ति
न यथा तात्कालिके लग्ने लिप्ता पिंडीकृते राशिगुणकारहते संभवाङ्कहरगुणकारहतमापि
यसेकांते स्थापितं तत्र तु नराषिदृष्णादिगुणकार्यं यत उक्तं भवति स राशिः स्थानवचतुष्टये का
र्यः प्रकाशत्रयगुणः अन्यत्राष्टगुणः अन्यत्र सप्तगुणः अन्यत्र पंचगुणः कार्यः यत उक्तं भूयो
दृष्णांदिगुणितात्ः ततस्तास्मिं राशिं चतुष्टयमपि एवं नवकलानां विंशोधनं कृत्वा स्वविकल्पे भा
गमपहृत्य वर्षांतर्यास्तेषाः ॥ अथ तत्तासमये कस्मात् ज्ञातः कस्यां नयनेकेनतंव्यंनदृष्णुत्रयेण
ह ॥ वित्तेयादृष्णाकेषु हाक्रान्त मांसलत्वेवच अष्टकेषु तु मासाधांलिप्यय चनया स्मृताः ॥
दिनेरात्रिप्रसूतिं च न हन्त्रानयनं नया समकेषु तु वर्गेषु नित्यमेवोपलक्षयेत् वेलामप्यवि
लग्ने च होरामणकमेव च पंचकेष्वव जानीयात्रयं जातकसिद्धये ॥ वित्तेयादृष्णाकेषु हाक्रान्ते
तिपद्धतेस्वविकल्पभक्तावर्षांतयः तद्व्याख्याते येते चत्वारो राशयः स्थापिता तेषां नवकला
नां विंशोधनं कृत्वा कर्मयोग्याः सर्वं भवंति ततो दृष्णगुणस्य पंचकस्य स्वयरमाप्तुयाविंशत्यादि
कैनवर्षेणानेन भागमपहृत्य क्रमात्तु संख्याया द्वाभ्यां भागमपहृत्य योको वशिष्येत तदेकसमंत
त्स्ववर्षसंख्यानेवतंते तस्यैव षड्भिर्भागमपहृत्य क्रमात्तु संख्यया द्वाभ्यां भागमपहृत्य पंचकेव

र्णेष्वेते नराजात इति वक्तव्यं अथ नकारश्चेत्वर्णेष्वेते नरा द्वितीयमासे जातः एवंहस्ता
एवंहस्तात्तृणगुणकर्मयोग्याराशिरपास्यः यस्माद्विंशत्यधिका ह्रस्वेणाताद्भ्यधिके जेमनो
नीतेनस्य नक्षत्रजातकतानांपाय एवनास्ति अथ केचिदेवमाहुः यो सावष्टहतोराशिः तस्य पा
यकस्य स्यप दत्तख्याया द्वाभ्यां भागमपहृत्य यद्येकोवर्णेष्वेते नरा शुक्लपक्षे जात इति वक्त
व्यं अथ न किंचिद्वर्णेष्वेते नरा कृष्णपक्षे जात इति वक्तव्यं अथैव तिथिसंख्याया पंच
दशभिर्भागमपहृत्य यद्येकोवर्णेष्वेते नरा एकस्मिंतिथौ जात इति वक्तव्यं एवंहस्तात्तृणगुणः
कर्मयोग्याराशिरपास्यः दिवन्यादि यो सौ समहृतोराशिः तस्य दिवारात्रि संख्याया द्वाभ्यां भा
गमहृत्य यद्येकोवर्णेष्वेते नरा दिवा जात इति वक्तव्यं अथ न किंचिद्वर्णेष्वेते नरा रा
त्रौ अथैव नक्षत्रसंख्याया सप्तविंशत्या भागमपहृत्य यद्येको वर्णेष्वेते नरा एकसंख्येन नक्ष
त्रेणाश्विन्यादिनाऽऽरभ्य जात इति वक्तव्यं तस्य कर्मणः पुनराधिधानेन हस्ताग्नेयनस्य फु
स्योपयोगित्वात् बेलेत्यादि यस्मिंल्लिने पुरुषस्य जेमता तेन तस्य दिवसस्य प्रमाणे बाटे का
दिके वक्तव्यम् रात्रौ चेत्रात्रिप्रमाणे ततः एवंगुणस्य राशेस्तेन दिनप्रमाणेन रात्रिप्र
माणेन वा भागमेवमपहृत्य यत्वर्णेष्वेते नास्मिं काले दिने गते रात्रिगते वा काले यस्य जेम

बृ. जा.
टी.
२-२६
229

वक्तव्यम् अथ वेलामित्याह अथ प्राह्नः प्रातस्सरणे काले तस्मिन् शणमातिलेग्नः कर्तव्यः त
तत्तस्य होराद्रेक्काणनवांशक द्वादशभागत्रिंशांशाः कर्तव्याः तात्कालिकग्रहाश्च
तेनो यथाभिहितेन विधिना दशाहकेवर्गादिनाभिहितस्य फलस्य निर्णयः कार्यः ॥
अथ प्रकारान्तरेण नष्टजातकमाह ॥ संस्कारनाममात्रा द्विगुणा छायाङ्गुलैः समा
युक्ताः त्रिनवकभक्ताः शेषं नष्टजन्मनिशादि संस्कारेण नाम संस्कारनाम तस्य मात्राः
संस्कारनाममात्राः संस्कारग्रहणेन तत्कालनिपातितेऽभवति संस्कारेण यस्य पुरुषस्य नाम
कृतं तस्य मात्रा ग्राह्याः नान्यस्य कस्यचित् नामादेः मात्राप्रहणं वस्ते यत्नेनार्धमात्रिको
कारित्रिकमित्यनयास्थित्या ततः संस्कारनाममात्राः संख्यया द्विगुणीकार्याः । तत्र तात्का
लिकात्तिर्यक्छायाङ्गुलानि गृहीत्वा द्विगुणमात्राः तैरङ्गुलैः संयुक्ताः कार्याः एवं कृ
ते यद्भवति तस्य त्रिनवकेन सप्तविंशत्या भागमपहृत्य यः शेषोऽङ्को वा शिष्यते तदेकसमे
तस्य धनिष्ठादि प्रारभ्य नष्टं तत्तु वक्तव्यम् ॥ अथ नष्टजातकनयनमन्यप्रकारेणेत्याह ॥
द्विघ्नं चत्वारिंशत्पादशगतिथिसमं त्रिगुणं नवाप्तं चेन्दाद्याः ध्रुवदशधान्तानि श्रवणादिनेधा
निष्ठादि ॥ सर्वाभिमुखो यदा मम पृच्छति तदा द्वयोरेकः स्याद्यः प्रागेतद्यभिमुखस्त

चत्रयाणां दक्षिणाभिमुखस्तत्तावत्तुर्दंष्ट्राणां नैर्ऋत्याभिमुखस्तत्तावल्लवणानां पश्चिमाभिमु
खस्तत्तापेयवत्सणानां वायव्याभिमुखस्तत्तास्तमात्रिगुणां पक्वां विष्णानि: उत्तराभिमुखस्तत्ता
नवानां पेष्णान्याभिमुखस्तत्तायाष्टानां अथमजन्यासे यथा पूर्वादिगाभिमुखेम
स्वर्णेनोकामदहोत्वा ततः पेचदणास्त्वपेयवत्स्पागुणाः का र्याः ततस्तास्मिं मा
देशे यावंतः पुरुषास्तत्र हिंमुखाः स्थिताः तावत्संख्या पात्विता पुत्रः का
र्यः पवंकृते यद्भवति तस्य समविंशत्याभागमयहृत्ययोकवाणंव्यते तदेकसमे तस्या
धनिष्ठाभ्य आरभ्ये नक्षत्रं वक्तव्यम् ॥ अथ नष्टजातकोपसंहारमार्ययाह ॥ इति ना
ष्टजातकमिदं बहुप्रकारं विनिर्दिष्टम् शासमतस्तांतुष्टैः परीक्ष्य यत्नाद्यथा भवति ॥
इति प्राहुउपसंहार मया नष्टजातकमिदं बहुप्रकारं बहुभेदं निर्दिष्टमुक्तं ततो स्माद्धेतोः शि
ष्यैस्तत्शासम् यत्नात्परीक्ष्य विचार्य यथा येन प्रकारेण भवति तस्य रूपं तथा शासामित्यर्थः ॥
इति श्रीमहोत्पलविरचितायां बृहज्जातकविवृतौ नष्टजातकाध्यायः षड्विंशः ॥ २६ ॥
अथातो द्रेष्काणाध्यायो व्याख्यायते ॥ तत्रादौ मेषाद्यस्य स्वरूपं वक्तानैवतालीनाह ॥ गं
कट्यां सितवस्त्रवेष्टितः कृष्णः शक्त इवाभिरक्षितुम् रौद्रः परशुं समुद्यतं धत्ते रक्तविलोचनः पु

बृ॰ जा॰
टी॰
२०३
230

मात् ॥ कट्यां नद्धेन सितेन वस्त्रेण समस्तं वेष्टितं येन स कृष्णोऽसितः अभिरक्षितुमाभिमुख्येन रक्षो
कर्तुं समर्थ इव रौद्रो भीषणः परशुं कुठारं समुद्यतं धारयति रक्तलोचनो लोहि
ताक्षः स च पुमान् पुरुषः मेषद्रेष्काणरूपं यवनोपदिष्टं रक्ताम्बरा लोहितवस्त्रा भूषण
मलंकरणं भक्तं भोज्यं यस्याः कुम्भाकारोदरी वाजिमुखी अश्वमुखी तृषार्त्ता पि
पासार्त्ता एकेन पादेन चरणेनोपदिष्टा इत्येष द्रेष्काणरूपं मेषमध्ये द्वितीयो यवनोप
दिष्टं यवनाचार्यैः कथितं एवं चतुष्पद्द्रेष्काणः स्त्रीद्रेष्काणः शुक्रसत्कश्च यस्मादा
चार्यैः कथितं एवं चतुष्पद्द्रेष्काण इति व्याख्याताः तथा चैवमुक्तो द्रेष्काणः ॥ अथ मे
षतृतीयद्रेष्काणस्य स्वरूपमनुष्टुभाह ॥ क्रूरः कलाज्ञः कपिलः क्रियार्थी भग्नव्र
तोऽद्यतदण्डहस्तः रक्तानि वस्त्राणि बिभर्ति चण्डो मेषतृतीयः कथितस्त्रिभागः ॥ क्रू
रो विषमस्वभावः कलज्ञः कलावित् कपिलः पिङ्गलः क्रियार्थी कर्मस्वभिलाषकः भ
ग्नव्रतः स्खलितनियमः आभिमुख्येनोद्यतोत्क्षिप्तो दण्डो हस्ते यस्य रक्तानि लोचनानि बि
भर्ति धारयति चण्डः क्रोधशीलः एवं मेषतृतीयः त्रिभागो द्रेष्काणः कथितः उक्तः एव
नरो द्रेष्काणः सायुधो जीवसत्कश्च ॥ अथ वृषप्रथमद्रेष्काणस्य स्वरूपमाह

केनाह ॥ कृंतितलूनकचा घटदेहा दग्धपटास्त्रविनापानविन्ना आभरणान्यभिवांछतिना
रीवृषमिते वृषभप्रथमस्य ॥ कृंतितलूनकचा कुटिलाक्षिनकर्णा घटदेहा कुंभसदृशेण
दग्धपटा अग्नितप्तवस्त्रा स्त्रीविना पिपासात्तृषा अन्नपानविन्ना भोजनविन्ना आभरणानि भू
षणानि अभिवांछती इच्छतिनारी स्त्री इति वृषभप्रथमद्रेकाणस्वरूपे पवस्त्री द्रेकाणः अग्रिम
ल्कः ॥ अथवृषभद्वितीयद्रेकाणस्वरूपमाचार्याह ॥ क्षेत्रधान्यगृहधेनुकलाज्ञोलांग
लेसशकटे कुशलश्च स्कंधमुद्वहतिगोपतितुल्यः क्षुत्परोजवदनो मलवासाः ॥ क्षे
त्रकेदाराः धान्यशालयः गृहवेश्मधेनुगौः कलागीतनृत्यवाद्यालेपचित्रकर्मादिषुनि
पुणः पण्डितः लांगलो हलेसशकटे पादुकासहिते कुशलः निपुणः गोपतितुल्यो वृषभः
सदृशःस्कंधंकुकुदं उद्वहति क्षुत्परः पिपासितः अजवदनः छागवक्त्रो मलवासा मलि
नाम्बरः एवंनरो द्रेकाणश्चेत्तद्द्रेकाणो बुधस्य कथ्य ॥ अथवृषभतृतीयस्य स्वरूपंतोष
केनाह ॥ द्विपसमकायः पाण्डुरदंष्ट्रः शरभसमांघ्रिः पिंगलमूर्तिः अविमृगलोभाव्या
कुलचित्तो वृषभवनस्यप्रांतगतोयम् ॥ द्विपसमकायो महाशरीरः गजतुल्यशरी
रः पाण्डुरदंष्ट्रः शरभसमांघ्रिः शरभपादः नगनसशेणसदृशाः पादाः पिंगलदेहः कपिल

मूर्त्तिः अविर्मेषः प्रसिद्धः स्वगृह्यात्पशुः अविस्तगलोमार्थे आकुलेवित्तेयस्य अथ वृषभव
नस्य वृषराशेः प्रोक्तानि तृतीयद्रेष्काणस्यैव स्वरूपम् ॥ अथ मिथुनप्रथमद्रेष्काणस्या
स्वरूपं वसन्ततिलकेनाह ॥ सूच्याश्रयं समभिवाञ्छति कर्मनारी रूपान्विताभरणकार्यकृ
तादरा च हीनप्रजोच्छ्रितभुजा वसती त्रिभागमाद्यं तृतीयभवनस्य वदन्ति तज्ज्ञाः ॥ नारी
स्त्री सूच्याश्रयं कर्म सीवनक्रियां सम्यगभिवाञ्छति इच्छति रूपान्विता स्वरूपा आभरणकार्ये
भूषणकर्मणि कृतानादरा साभिलाषा हीनप्रजा अपत्यरहिता उच्छ्रितभुजा ऊर्ध्वबाहुका सतीसा
धौतृतीयभवनस्याद्यं प्रथमे त्रिभागे द्रेष्काणे तत्र पाठितावर्तते पंचस्त्रीद्रेष्काणः प्रथम
त्वाश्च ॥ अथ मिथुनद्वितीयद्रेष्काणस्य स्वरूपमनुष्टुभाह ॥ उद्यानसंस्थः कव
चीधन्वी शूरः शस्त्रधारी गरुडाननः क्रीडात्मजालंकारणार्थं चिंतां करोति मध्ये मिथुनस्य
राशेः ॥ उद्यानसंस्थः उपवने तिष्ठति कवची सन्नाहसहितशरीरः धनुष्मान् चापहस्तः
शूरः शस्त्रधारी शूरः काण्डानि नानाविधानि शस्त्राणि तद्धारणशीलमस्य गरुडाननः गरुडसह
शवक्त्रः क्रीडा क्रीडनं आत्मजाः पुत्राः अलंकरणमाभरणं अर्थो वित्तं एषां सम्बन्धिनीं चिंतां करो
ति अयं मिथुनस्य मध्ये द्वितीयद्रेष्काणः इत्यर्थः ॥ पंचनरद्रेष्काणः सायुधः खगद्रेष्काणश्च

मन्वाश्च ॥ अथ मिथुनस्तृतीयस्य स्वरूपस्यागतमाह ॥ भूषितो वरुणवद्बहुरत्नो वद्ध-
तूणकवचः सधनुष्कः नृत्तवादितकलासु च विद्वान् काव्यकृन्मिथुनराश्यवसाने ॥ भू-
षितो लंकृतः वरुणवत्समुद्रवद्बहुरत्नः प्रभूतमणिः तूणधारणानेकवचसन्नाहः यतो
वद्धो येन सधनुष्कश्चापयुक्तः नृत्ते वादने कलासु च विद्वान् नर्त्तः काव्यकृत् एवं मिथुन-
राश्यवसाने तृतीये द्रेक्काणे इत्यर्थः एवं नरद्रेक्काणस्सायुधस्सौरसंज्ञकश्च ॥ अथ कर्क-
टस्य द्रेक्काणस्य स्वरूपस्यागतमाह ॥ पत्रमूलफलभृद्द्विपकायः काननमलयगश्श-
रभाङ्घ्रिः क्रोडतुल्यवदनो हयकण्ठः कर्कटे प्रथमरूपमुशन्ति ॥ पत्राणि फलानि मूला-
नि च बिभर्त्ति धारयति द्विपकायो हस्तिशरीरः काननवने मलयगश्चन्दनद्रू-
फः शरभाङ्घ्रिः शरभस्य पादः क्रोडतुल्यवदनः शूकरस्येव मुखः हयकण्ठोऽश्वग्रीवः
कर्कटराशेः प्रथमद्रेक्काणे स्वरूपमुशन्ति कथयन्ति एष हस्तिसदृशशरीरः शरभसदृशपा-
दः अश्वग्रीवः शूकरमुखः नरद्रेक्काणश्चतुष्पदद्रेक्काणश्च वनसंज्ञकश्च ॥ अथ कर्कटा
द्वितीयद्रेक्काणस्य स्वरूपमिन्द्रवज्रयाह ॥ पद्मार्चिता मूर्धनि भोगियुक्ता स्त्री कर्कशा-
रण्यगता विरौति शाखां पलाशस्य समाश्रिता च मध्ये स्थिता कर्कटकस्य राशेः ॥ स्त्रीया

सु॰
जा॰टी॰
२॰३३
232

खिन मूर्धनि शिरसि पद्मैः कमलैः शुचिना भोगेन युक्तासर्पाः कर्कशा परुषा अभिनव यौवनो
षिता अरण्यगता एकाकिनी स्वरेण विरौति शब्दं करोति पलाशवृक्षस्य शाखावलंबिता समाश्रि
ता नरस्समास्थिता कर्कटराशेर्मध्ये द्वितीयद्रेक्काणः एव द्वितीयद्रेक्काणो भीमसत्वाख्य ॥
अथ कर्कटस्य तृतीयस्य स्वरूपं वेनालीयेनालीयेनाह ॥ भार्याभरणार्थमर्णवे नौस्थो गच्छ
ति सर्पवेष्टितः हैमैश्च युतो विभूषणैश्चिपिटास्यो नतगात्रः कर्कटे ॥ भार्या जायायास्तस्या
आभरणार्थम् अलंकारणनिमित्तम् अर्णवं समुद्रं नौस्थो वेडकान्तः सर्पवेष्टितो गच्छति हे
मैः स्वर्णविभूषणैरलंकारैर्युक्तः चिपिटास्यः चिपिटमुखः कर्कटे तृतीयस्थानः तृतीयद्रेक्का
णो ज्ञातव्यः पद्मनाभद्रेक्काणो व्यालद्रेक्काणो जीवसत्वः ॥ अथ सिंहस्वरूप
ताने रथोद्धतया ह ॥ शाल्मलेरुपरि गृध्रजम्बुकौ श्वानरश्च मलिनाम्बरान्वितः रौति मातृ
पितृविप्रयोजितः सिंहरूपमिदमाद्यमुच्यते ॥ शाल्मलेः शाल्मलिवृक्षस्योपरि गृध्रजम्बुकः प
हौ ज्ञातव्यः श्वा शृगालः पतन्नास्य नोतथा श्वा सारमेयः नरो मनुष्यः मलमलिनैर्मलीमसैर्वस्त्रै
रैर्वस्त्रैर्युक्तो नरो युक्तः मातृपितृविप्रयोजितो जननीजनकाभ्यां रहितः रौति क्रोशति इदमाद्य
मयमसिंहस्वरूपमुच्यते कथ्यते पद्मनाभद्रेक्काणः श्वद्रेष्काणः पक्षिद्रेक्काणश्चैके सत्व

स्य ॥ अथ सिंहद्वितीयस्य स्वरूपं वराहमिहिर आह ॥ हयाकृतिः पाण्डुरमाल्यशेखरो बि
भर्ति कृष्णाजिनकम्बलं नरः दुरासदः सिंह इवात्तकार्मुको नताग्रनासो भृगुराज म
ध्यमः ॥ हयाकृतेस्याकारः पाण्डुरमाल्यशेखरः पाण्डुरं माल्यं शेखरे यस्य पाण्डुरमाल्यशेखरः कृष्णा
जिनं कृष्णमृगचर्म केवलमाहिकं बिभर्ति धारयति केचित्कृष्णाजिनं वा कम्बलमिति पठंति
वीवरं जिनं वासः नरो मनुष्यः दुरासदो दुर्जयः सिंह इवात्तकार्मुकः गृहीतचापः
नताग्रनासः नताग्रा नासा यस्य स एवं रूपः सिंहस्य द्वितीयो द्रेकाणः हयाकृतिं पुरुष
रूपाख्यं नववर्षक द्रेकाणः सायुधो जीवस्य कल्पः ॥ अथ सिंहतृतीयस्य स्वरूपमु
पजातिकयाह ॥ ऋक्षाननो वानरतुल्यचेष्टो बिभर्ति दण्डं फलमामिषं च कूर्ची
मनुष्यः कुटिलैश्च केशैर्मृगेश्वरस्यान्तगतस्त्रिभागः ॥ ऋक्षाननो ऋक्षाननः ऋक्ष
स्याननं मुखं वानरतुल्यचेष्टः कापिसदृशस्वभावः दण्डं फलमामिषं च बिभर्ति धार
यति कूर्ची दीर्घश्मश्रुः मनुष्यः पुरुषः कुटिलैः कुञ्चितैर्मूर्धजैः केशैर्युक्तः मृगेश्वर
सिंहस्यान्तस्त्रिभागः तृतीयो द्रेकाणः मनुष्यरूपो द्रेकाणः सायुधो भौमस्य कल्पः ॥
अथ कन्यायाः प्रथमस्य स्वरूपं शालिनीवृत्तेनाह ॥ पुष्पप्रपूर्णेन घटेन कन्या

के॰
जा॰टी॰
२.३३
233

मलमहिरंथावरसंख्यातोगी वस्त्राद्यसंयोगमभीप्समानागुरोः जलेवांछुतिकन्यका
या ॥ कल्याजुमारीपुष्यसूर्येनजस्तुमपरिसूरितेनवेदनजैभेनापलाहिता मलमहे
रैरातिमलोपुनेरवैर वस्त्रस्संख्यातागोतावयवा वस्त्राद्यसंयोगसत्त्वयविन्तुसंयोग
मभीप्समानावांछुतागुरोः जलेगच्छतिव्रजतिकन्यायाञ्चार्द्रः प्रथमोद्देश्कारणः प
यत्तोद्देश्कारणेनुयसत्वकस्य ॥ प्रथकन्याद्वितीयपस्सत्त्वरूपवेतालोपनाह ॥ पु
रुषमरहोतलेस्वानपणामावस्त्राणिगृह्यवायद्वन् विपुलवर्विभनिकासेकरोमम
मतनुप्सम्यमः ॥ पुरुषोनाःमरहोतलेस्वानिःयथा पूर्ववाणिलिस्यनेसुलोव
नि:पणामःपणामवृम्यःवस्त्राणिगः कापेयासंख्यनमूर्धावचेव्वजाणिगइतिवलगिसे
यमिजणिगः ध्यवायचवरोति विपुलविस्तीर्णकाम्पुष्पंधनुरविभातिरोमव्याप्तनवलो
मपणागिरः प्रथमद्वितीयोद्देश्कारणः यथाद्वितीयोद्देश्कारणेनुयसत्वकस्य ॥ अथक
न्यातृतीयपस्सत्त्वरूपमुपजातिकयाह ॥ गौरीसुधौताग्रजलतमासमुच्छ्रिताजभक
राछुहस्ता देवालयस्त्रीप्रपतामहत्त्वावेदनेतिकन्यानगतस्सेनुभागः ॥ गौरीवर्ण
नः सुधौतास्यशाणिद्वजलपटाविणोषेतनगमास्याहिता काचिहूहूलहस्तानिप

धंति पान्मुह्विना गन्तुमुद्याभे भकटस्थुहस्तावटाकटस्थकरा देवालयेस्तरगत्हे स्त्रीयुवतिः
मयतास्तमाहि नामयमत्तागेत्तमुद्या तावदेति कथयंति कन्यांतरातत्हस्तीयद्रेक्काणः
प्रवक्ता इद्रेक्काणः स्मृक्रोसत्वाख्य ॥ अथ तुलाद्यस्य स्वरूपं वसंततिलकेनाह ॥ वी
थ्यंतरापणगतः पुरुषस्तुलावान्मानमानकुशलः प्रतिमानहस्तः भांडंविचिंतय
तिपस्य वस्तुल्यमेतद्रूपं वदंति यवनाः प्रथमे तुलायाः ॥ वीथ्यंतरेमार्गमध्ये पणतुलाप
ण्यप्रमानकसत्वगतः पुरुषोनामस्तुलावोस्तुलायाः प्रथमद्रेष्काणरूपं वदंति कथ
ति पथनाद्रेक्काणः मुकस्तत्वाख्य स्तुल्यहस्तः उन्मानेनतुमानेनतुलादिकेमानेनकुड्डवा
दौ वकुशलस्तत्वः प्रतिमानेपतद्रेक्काणे यरिस्थितः तेजहस्तेयस्य भांडंकारणपदक्काकिं।
विद्विविनयति पनद्यवनास्तुलायाः ॥ अथ तुलाद्वितीयस्य स्वरूपदोधकेनाह ॥ क
लशंविनिरसानिभ्यातितसमभिप्मातिगरुडमुखः पुरुषः क्षुधितस्तावितमकलेशस्वता
लपंविनिरसानिभ्यातितसमभिप्मातिगरुडमुखः पुरुषः क्षुधितस्तावितस्वता
ल्मनसेतितुलाधरमध्यगतः ॥ कलशंविनिभ्यातितक्षुतावितिरस्तीत्वागरुडमुखो
गरुडमुखोगरुडतुल्यवदनः क्षुधितोगुडहितःस्त्वविनापिपासितस्त्वकलत्रपुत्रतोभार्यो
पत्न्यादिमनसाचिंतितेन समभोप्सातिप्राभिलषति इत्येवंप्रकारस्तुलाधरमध्यगतः स्त

बृ॰
जा॰ टी॰
२.३४

234

लाद्द्वितीयद्रेक्काणः पञ्चमराशेर्द्रेक्काणः पंचमे एवं द्रेक्काणः धाने स्वस्तस्वरूपम् ॥ अथ तुलात्तृ
तीयस्य स्वरूपं वर्णयन्नाह ॥ विभूषयंति स्वनिनरत्नविचित्रितवनेस्यगांकांचनतूणवमेय
न फलामिषवानरतूपभत्तुनरस्तुलावसाने पृथुवनेरुतदाहृतम् ॥ रत्नविचित्रैरपूत्स्वांगाहाटे
णानिवृभूषयंतिहारिति कीदृशाः कांचनसौवर्णतूणं बाणधानं वर्मसन्नाहं च बिभर्ति धारयति
फलानि च मिषं चाविभर्ति नरोमनुष्योवानरतूपभत्ता वानरः कपिस्तस्यैव रूपं विभर्ति धाय
ति तुलावसाने तुलान्त्यतीयद्रेक्काणं पवनेरुतदाहृतः कथितः नरोमनुष्यः वानराकारो
मनुष्यो वानरश्च पभत्तेन कारोनवतनुष्यान्न एवं ग्रथसत्कश्च ॥ अथ वृश्चिकप्रथमस्यस्वरू
पंग्रुपजातिकयानाह ॥ वस्त्रैर्विहीनाभरणैश्चनारी महासमुद्रात्समुपैतिकूलम् ।
स्थानच्युतासर्पनिबद्धपादा मनोरमावृश्चिकराशिपूर्वे ॥ नारीस्त्री वस्त्रैर्वसनैः लेकाणे
श्चहीनावर्जितामहासमुद्रात्कूलमुपैति प्राप्नोति स्थानच्युता स्वस्थानात्भ्रष्टास
र्पनिबद्धपादा भुजंगनियमितचरणामनोरमा चित्ताह्लादकारिणी वृश्चिकराशेः पूर्वे द्रेक्का
णेएव द्रेक्काणोभौमसत्कः ॥ अथ वृश्चिकद्वितीयं वैरावकेनाह ॥ स्थानसुखान्वभि
वांछति नारी भर्तृकृतेभुजगावृततदेहा कच्छपकुंभसमानशरीरा वृश्चिकमध्यमरूपमुपे

त्रे ॥ नारीस्त्रीभर्त्रीहीनेपतिनिमित्तेस्थानमुखान्यभिवांछति भुजगाहतदेहासर्पैर्व्याम
पारीराकच्छपःकुंभोपदः तत्समानशरीराहाश्विकमेध्यमत्र्यंद्वितीयद्रेकाणकुथयति
पवस्त्रीभर्त्रीहीनेद्रेकाणेमालेद्रेकाणेजीवसत्कश्च ॥ अथवृश्चिकान्त्तीयपृथुचिन्ता
ग्रयाह ॥ पृथुलचिपिटकूर्मतुल्यवक्त्राश्वमृगवराहशृगालभीषणोगः अवतिचमल
याकर्मलेणंमृगपतिरेत्यगतस्तृवृश्चिकस्य ॥ पृथुलोविस्तीर्णोचिपटःकूर्मतुल्यवक्त्रःस
हणावक्त्रयस्य श्वशृगालवराहाणांसादृश्यम्सकारेहरेणमृगपतीनांभीषकोभयकारी
मलयस्यचन्दनस्याकारमुत्पत्तिस्थानमवनिरहति सवमृगपतिःसिंहोहनांद्रेकाणश्च
त्त्वकः ॥ अथधन्विप्रथमस्यस्वरूपमिंद्रवज्रयाह ॥ मनुष्यवक्त्रोश्वसमानकायोधनु
र्विराध्यायतनमाश्रयस्थः क्रतूपभोग्यानितपस्विनश्चरक्षत्यपव्रीधनुर्विाहिभः ॥ मनु
ष्यवक्त्रोनरवदनः अश्वसमानकायोश्वसदृशदेहः आपुनेदीर्घधनुश्चापं विगरस्यगृही
त्वा आश्रयस्यस्तत्रतिष्ठति क्रतूपयोग्यानियत्तभयोजनभूतानितपस्विनस्तापसान्र
हरातिनवान धनुषःपूर्वभागःप्रथमद्रेकाणःनरद्रेकाणश्चतुष्पाच्चतुर्थद्रेकाणःजी
वसत्कश्च ॥ अथधनुर्द्वितीयस्यस्वरूपमुपजातिकयाह ॥ मनोरमाचम्पककेहम

बृ·
जा·टी·
२.३५
235

वर्णो भद्रासने तिष्ठति मध्यरूपा समुद्ररत्नानि विचिंतयंती मध्यत्रिभागो धनुषः प्रदिष्टा ॥
मनोरमा चित्ताह्लादकरी चंपके पुष्पविशेषः हेमसुवर्णं तत्सदृशवर्णा आसने भद्रास
नविशेषे उपविशति मध्यरूपा नवाति पृथुर्भन्ना नाप्यपृथुर्भन्ना नाप्यपृथुर्भन्ना समुद्ररत्ना
नि सागरमणयः तानि पालयंती स्त्री गतिष्ठति धनुषो मध्यमत्रिभागो द्वितीयद्रेकाणः
प्रतिष्ठितिरुक्तः पंचस्त्री द्रेकाणभौमसत्वकश्च ॥ अथ धनुस्तृतीयस्य स्वरूपमुपजातिक
याह ॥ कूर्चीन्नरो हाटकवर्णकाभो वरासने दंडधरो निषण्णः कौशेयवासानुद्वहन्ने
जिनं वसत्तीयद्रूपं नवमस्य राशेः ॥ नरो मनुष्यः कूर्ची दीर्घश्मश्रुः हाटकं स्ववर्णं चंप
कं पुष्पविशेषः तत्सदृशकांतिः वरासने प्रधानासने निषण्णः उपविष्टः दंडधरः
दंडहस्तः कौशेयकानि पट्टवस्त्रविशेषाण्युद्वहन्ने धारयति अजिनं मृगचर्म नवम
स्य राशेर्धनुषः तृतीयद्रेकाणस्य स्वरूपं पंचवत्र द्रेकाणस्तेषु धौभौमसत्वकश्च ॥ अ
थ मकरप्रथमस्वरूपं दोधकेनाह ॥ रोमचितो मकरोपमदंष्ट्रः सूकरकायसमाना
शरीरः योक्त्रकजालकबंधनधारी रौद्रमुखो मकरप्रथमश्च ॥ रोमचितो रोमशः म
करोपमदंष्ट्रो मकरतुल्यदंतः सूकरस्य वराहस्य कायो देहः तत्समानशरीरः योक्त्रक

येनवलीवर्दोयोक्तुत्रे जालकः प्रसिद्धः येनपाशेनवध्यन्तेवन्यनेनोनिगडादि एतानि
धारयति रौद्रमुखोविकटाननः मकरप्रथमः प्रथमेद्रेक्काणः एषपुरुषद्रेक्काणः वंध
नधारित्वात्तुनिगडः स्वकरसमानदारोरः नरकरः तस्मात्प्रवतुष्पात् एतेनस्वरसत्कस्य ॥
प्रथममकराद्धितीयस्वरूपमुपजातिकयाह ॥ कलास्वभिज्ञाः त्वदलायतनाक्षीश्यामा वि
चित्राणिचमार्गणानि विभूषणालंकृतलोहकर्णायोषाप्रदिष्टामकरस्यमध्ये ॥ क
लासुअभिज्ञा सुभिमुख्येनजानाति सः त्वदलायतनाक्षीपद्मसदृशनेत्रा श्यामाश्यामवर्णा वि
चित्राणि नानाप्रकाराणिवस्तूनिचमार्गणा एतमभीप्समाना विभूषणालंकृता मुले क
रणभूषिता लोहकर्णी लोहयुक्तौ कर्णो यस्याः सायोषास्त्रीमकरस्यमध्येद्वितीयेद्रेक्काणे प्रदिष्टा
उक्तापवस्रीद्रेक्काणः शुक्रसत्कस्य ॥ प्रथममकरतृतीयस्वरूपमुपयोगेनयाह ॥ कि
नरोत्तनुप्रम स्वकंबलस्येणचापकवचैस्समान्वितः कुंभमुद्वहतिस्कंधे विचित्रसन्धगमक
राशिपाप्तिमः ॥ किनरा देवयोनयोऽश्वमुखास्तत्सदृशतनुस्तकम्वलः कम्वलसहितः
त्वेनचापकवचैः धाराभानभन्नसनाहैस्समान्वितोयुक्तः कुम्भघटंसत्विचित्रंरत्नगतंस्क
धेनसंस्थमुद्वहतिधारयति मकराणेःपाश्चिमोद्रेक्काणः तृतीयोद्रेक्काणः विषपुरुषद्रे

हैं०
ना० टी०
२.३६
236

णः साधुधीशुभसत्वकम् ॥ अथ द्वैमध्यमद्रेक्काणस्वरूपमाह ॥ स्वेतहमयज
लभोजनागमव्याकुलो हृतमानो ः सकलः कौपिकावसनो जिनाल्विनोमदगुतल्पव
दनोचवाहिज्ञः ॥ स्वेतहस्ते लातेमद्यपानविशेषः जलमुदकभोजनमषाने पतेद्धामाग
मस्तेनाकुलितमनोपस्यसकलस्वलः शेभवकवलः कौपिकारवसनः पहवासाः आजिना
ल्विनोस्त्रगचर्मपुत्रः स्वजुः पाहविशेषः नतुल्यवदनः नत्त्वमवक्रः वदाति ः द्वैमध्यमद्रे
क्काणस्तव्रजातः पश्चनेन्द्रेक्काणः सौरसत्वकम् ॥ अथ द्वैभाद्वितीयस्यस्वरूपेनाली
पेनाह ॥ दग्धेपाकाटसणाल्मलेलोहान्याहृतेनगनावने मलिनेनपटेन संहताभाण्डैः
शृंगिगनैश्चमध्यमः ॥ पाकटोगंधाश्चाग्निनाकृताणनेन पटेन समलेनवा समासंहता
माहृता भाण्डैः भाण्डमकोरमूर्शृंगिगनैमंस्त्रकारोपितेरुपलाक्षेता मध्यमो द्वितीयो द्रेक्का
णः पयसत्वोद्रेक्काणो शुभसत्वकम् ॥ अथ द्वैभल्लीयस्यस्वरूपमिंद्रवन्नपाह ॥ पुणाम्ः
स्तरोमश्रवणः किरीटीत्वतरुवानिर्याचपले विभति भाण्डानिलोहव्याति मिश्रेताम्रिस
वारस्येतगनेवटस्व ॥ पुणामोषणमवर्णः स्तरोमश्रवणः लोमषकर्णः किरीटीमौलिपुत्रः
त्वकमेयत्रयर्णामियामः स्वेहः पालवमातेदे पतेस्तहभाण्डानिलोहहानिमिश्रिताति

लोहसंयुक्तानि बिभर्ति धारयति तानि वस्त्रं चारयति चटस्य कुंभस्यांतगतः तृतीयद्रेक्का
णपवनरद्रेक्काणः शुक्रसत्कश्च ॥ प्रथमो नाम स्वरूपमिद्रवल्पाह ॥ स्नुग्भाण्ड
मुक्तामणिशंखमिश्रैर्व्याहितमहत्त्वस्य विभूषणार्थं भार्याविभूषणार्थं महाविधानेनाबुलवा
न्याहितगतकलशस्य ॥ स्नुग्भाण्डानि पृतपकरणभाण्डानि मुक्तामणयः मसेङ्गाः शंख
प्रशस्तिहपव कनैर्मिश्रैरेकीभूतैर्व्याहितमो हस्तो यस्य स विरलकाः सविभूषणः साभरणः
भार्याज्ञया यानाद्वितीयेषु धरण्यां महानिधाने समुद्रे नायां स्नवति नौस्यां गच्छति कोविदगणेवं
नाबुभिति पद्मति चषस्य मीनस्यादिगतः मध्यमद्रेक्काणः जीवसत्कश्च ॥ प्रथमोऽप्यद्वि
तीयस्य स्वरूपं वसेनानिलकेनाह ॥ गत्वा कृतध्वजपताकमुपैति पोतैः कूलं प्रयाति जल
धेः परिवारयुक्तः वर्णेन चम्पकमुखाग्रसमश्च त्रिभागो मीनस्य वैवका पैना मुनिभिर्हितो
यः ॥ प्रत्युत्ता अग्नी बोधाः धनायो नामक समुपैति आरोहति नलधे समुद्रस्य कूलं तटं प्र
याति समतात्संपरिवारयुक्ता सर्वोजनपरिवृतौ नावाणपक्वयुक्तविशेषः चम्पककान्तिमुख
वर्णेन युक्तो प्रथमोऽनस्य द्वितीयत्रिभागो मुनिभिर्गदित उक्तः कृषगोद्रेक्काणश्चन्द्रसत्कश्च ॥
प्रथमोऽनन्तरोऽमन्तरूपतानामिदं वन्न्याह ॥ स्थभ्रान्तैके सर्पविविधैर्नागो वस्त्रैर्विहीनः

बृ॰
जा॰ टी॰
९·२०
237

पुरुषस्त्वदव्याम धौगनलब्भाजलितोनगात्माविद्रेकाणतेन्योपगनोजकवस्य ॥ स्वभ्रात्रि
केरवरासमीपेसर्पेवाहितोगोभुजगाहृतावयवः वस्त्रैरभ्रवोर्विहीनोरहितः पुरुषोनरः स्त्र
व्यामनरप्येवारस्लैस्थौरेघनलेनाग्निनावव्याकुलः दग्धिनोनरान्माविद्रेकाणनोरोदिति कव
स्यमीनस्यांतगतः तृतीयद्रेकाणः आलद्रेकाणःभौमस्तत्कोष्ठ । द्रेकाणस्वरूपप्रयोजन
मदेषोग्रन्थाध्याने प्रत्यक्ष्मास्यप्रयोजनंचौरस्वरूपमालोक्यानाभिन्नाने उक्तंच ग्रंणकाज्ञा
पतेद्रष्येद्रेकाणनुत्स्वकृत्स्नः नाणिःकालनिर्देणोवयोनानिश्चलग्नयात् ॥ इतिः
श्रीभट्टोत्पलविरचितायांबृहज्जातकविवृतौद्रेकाणस्वरूपाध्यायःपंचविंशः १५
ॐ श्रीमस्तुलेखकपाठकयोः ॥ ॐ ॐ
ॐ ॐ